

การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจข้าวและสังคมเมืองสุพรรณบุรี พ.ศ. 2398-2468
CHANGES IN THE RICE ECONOMY AND SOCIETY OF SUPHANBURI A.D. 1855-1925

ภาคพิชา คำหอม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

2563

การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจข้าวและสังคมเมืองสุพรรณบุรี พ.ศ. 2398-2468

ปริญญานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ปีการศึกษา 2563
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

CHANGES IN THE RICE ECONOMY AND SOCIETY OF SUPHANBURI A.D. 1855-1925

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of MASTER OF ARTS
(History)

Faculty of Social Sciences, Srinakharinwirot University

2020

Copyright of Srinakharinwirot University

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง
การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจข้าวและสังคมเมืองสุพรรณบุรี พ.ศ. 2398-2468
ของ
ภาคพิชา คำหอม

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....
(รองศาสตราจารย์ นายแพทย์ฉัตรชัย เอกปัญญาสกุล)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
.....

คณะกรรมการสอบปากเปล่าปริญญานิพนธ์

..... ที่ปรึกษาหลัก	 ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาติชาย มุกสง)	(รองศาสตราจารย์ ดร.ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ)
	 กรรมการ
	(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โดม ไกรปกรณ์)

ชื่อเรื่อง	การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจข้าวและสังคมเมืองสุพรรณบุรี พ.ศ. 2398-2468
ผู้วิจัย	ภักพิชา คำหอม
ปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
ปีการศึกษา	2563
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชาดิชา ยมูกสง

ปริญญานิพนธ์เล่มนี้มุ่งศึกษาพัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของเมืองสุพรรณบุรี อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวระหว่าง พ.ศ. 2398-2468 จากการศึกษาพบว่าการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 ทำให้สยามเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างเต็มตัวและเกิดสภาวะการณ์ผลิตสินค้าเฉพาะอย่างโดยเฉพาะข้าวเพื่อส่งขายต่างประเทศ เศรษฐกิจข้าวในประเทศเกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากแบบยังชีพสู่การผลิตตามระบบทุนนิยม เมืองสุพรรณบุรีในฐานะเป็นหนึ่งในพื้นที่เพาะปลูกข้าวที่สำคัญจึงได้รับผลดังกล่าวด้วยเช่นกัน อาทิ เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวในระหว่าง พ.ศ. 2410-2455 เพิ่มขึ้น 12 เท่า มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของประชากรเพื่อการเพาะปลูกข้าวจำนวนมาก ทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจและระบบเงินตรา เกิดตลาดริมน้ำขนาดใหญ่หลายแห่ง แต่ทั้งนี้ ชาวนาเมืองสุพรรณบุรีกลับได้รับผลกระทบอย่างสำคัญจากการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการพึ่งพิงเศรษฐกิจข้าวเป็นหลักอย่างเห็นได้ชัด หากต้องประสบกับภาวะผลผลิตข้าวตกต่ำหรือการประสบกับความผันผวนทางธรรมชาติ ทำให้ชาวนาต้องกู้หนี้ยืมสินมาเป็นทุนการใช้ชีวิตและทุนในการประกอบอาชีพ ซึ่งปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นเป็นภาพทางสังคมอย่างสำคัญของการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สภาวะสมัยใหม่ที่สังคมขับเคลื่อนด้วยระบบเศรษฐกิจทุนนิยมอันเป็นผลอย่างสำคัญจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : เมืองสุพรรณบุรี, สนธิสัญญาเบาว์ริง, เศรษฐกิจข้าว, ทุนนิยม, ระบบเงินตรา

Title	CHANGES IN THE RICE ECONOMY AND SOCIETY OF SUPHANBURI A.D. 1855-1925
Author	PAKPICHA KAMHOM
Degree	MASTER OF ARTS
Academic Year	2020
Thesis Advisor	Assistant Professor Dr. Chatichai Muksong

The main purpose of this thesis is to study the economic and social development of Suphanburi as a result of the expansion of the rice economy between 1855 and 1925. Studies have shown that the Treaty of Bowring in 1855 led Siam to fully enter the capitalist economy and create a situation to produce specific products, namely rice, for export to foreign countries. The domestic rice economy expanded rapidly after changing the mode of production from subsistence to capitalist production. Suphanburi, as one of the important rice cultivation areas, was also affected. For example, the expansion of rice cultivation areas between 1867 and 1912 increased 12 times. With regard to the population responsible for the cultivation of rice, they caused the expansion of the economy and the monetary system. However, Suphanburi farmers were significantly affected by the expansion of the capitalist economy and their dependence the rice economy. If farmers suffered from low rice yields or experienced natural fluctuations, they had to borrow money and go into debt to finance their life and career capital. These problems are the important social images of modern social transformation as driven by the economy and an important result.

Keyword : Suphanburi, Bowring Treaty, Rice Economy, Capitalist, Money System

กิตติกรรมประกาศ

การเดินทางที่ยาวนานกำลังจะจบลงในอีกไม่นานนี้ เมื่อเริ่มต้นเขียนกิตติกรรมประกาศ แสดงว่าถึงเวลาที่จะประกาศความสำเร็จและขอบคุณผู้มีอุปการคุณตลอดเวลาที่ทำการเขียนนี้ สีสเล่มนี้ การเดินทางครั้งนี้จะว่านานก็นานจะว่าไม่นานก็ไม่นานเท่าไร แต่ความทรงจำทั้งสุขและทุกข์ที่ได้จากการเขียนงานคงตราตรึงไปอีกนานแสนนาน เพื่อตอกย้ำสิ่งที่เกิดขึ้นให้จารในความทรงจำเมื่อครั้งกลับมาอ่าน ในย่อหน้านี้จึงขอกล่าวถึงความรู้สึกในช่วงเวลาราวๆ 2 ปีว่าที่อยู่กับการเขียนนี้ ย้อนกลับไปช่วงเวลาทำธีสิสขอยอมรับว่าจำไม่ได้ว่าไปทำอิท่าไหนถึงสามารถเขียนออกมาเป็นรูปเป็นร่างได้ สิ่งที่ได้ดีคือการไปหาข้อมูลใน หจข. และตรงดิ่งไปนั่งเขียนงานที่หอสมุดกลาง มศว แต่ช่วงเวลาตอนลงมือเขียนหรือคิดอะไรอยู่ตอนเขียนกลับจำไม่ได้ เอาเป็นว่ามันอาจจะ เป็นช่วงเวลาที่ไม่น่าจดจำสมองจึงลอบออกไปจากความทรงจำเรียบร้อย เรื่องน่าจดจำเกี่ยวกับการทำธีสิส อีกอย่างหนึ่งคือการใช้เป็นข้ออ้างไม่ต้องเข้าสู่ระบบแรงงาน ซึ่งเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในช่วงแรกที่ทำให้ เหตุผลในการเรียนและมีคนถามเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงเมื่อเวลาผ่านไปธีสิสตัวร้ายกลับทำให้เกิด ความรู้สึกว่างเปล่าและเบื่อหน่าย คล้ายใช้ชีวิตในแต่ละวันอย่างว่างเปล่านัก ความรู้สึกที่ถามตัวเอง ตลอดเวลาว่าเรียนไปเพื่ออะไรวนเวียนอยู่ตลอดเวลาที่ทำธีสิส จนวันที่เขียนงานสำเร็จลุล่วงแล้วก็ยัง ไม่ได้คำตอบต่อคำถามนี้ เอาเถอะในอนาคตอาจจะมีคำตอบเมื่อสามารถเก็บเกี่ยวดอกผลของธีสิส ได้ ตอนนี้ธีสิสอาจจะโวยวายว่าทำไมการจดจำถึงมีแต่เรื่องในเชิงลบนัก เอาเข้าจริงความทรงจำใน เชิงบวกก็ยังมีแหละ แต่ขณะที่เขียนเป็นช่วงเวลาแห่งการเฉลิมฉลองและดื่มด่ำกับความสำเร็จในการ หลุดพ้นที่เกิดขึ้น ซึ่งบรรยายการที่เต็มไปด้วยความพึงของความยินดีอันเข้มข้นมันไปกลบฝังข้อดี ของธีสิสซะจนคิดไม่ออก แต่เอาเป็นว่าธีสิสเล่มนี้ทำให้ความรู้ที่มีเกี่ยวกับสุพรรณฯ ขยายขอบเขต กว้างขวางอย่างน่าตกใจ

สิ่งสำคัญที่ต้องเขียนในหน้ากิตติกรรมประกาศที่ขาดไม่ได้คือการแสดงความขอบคุณผู้คนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำธีสิส ก่อนจะขอบคุณคนอื่นก็ขอแสดงความขอบคุณตัวเองอย่างหาที่สุด ไม่ได้ โดยเฉพาะตัวเองในอดีตที่อดทนและฝ่าฟันเขียนงานมาจนสำเร็จจนถึงวันนี้แม้ว่าจะโคตรเบื่อ และไม่อยากเขียนก็ตาม ถ้าในอนาคตกลับมาอ่านประเด็นหรือเนื้อหาในงานในเล่มนี้ก็อย่าลืมขอบคุณ ตัวเอง ณ ตอนนั้นด้วยและจงอย่าโทษว่าเขียนงานช่างห่วยนัก เพราะตัวเองในตอนนั้นคงทำเต็มที่ แล้วแหละ แม้มันจะห่วยแต่ก็จงภูมิใจที่งานเล่มนี้จะปันได้ให้ไต่ไปในที่ที่สูงขึ้น (ถ้ามีวันนั้นนะ)

นอกจากขอบคุณตัวเองให้ทำรูปเล่มสำเร็จแล้วสิ่งที่ลืมไม่ได้คือบรรดาอาจารย์ทั้งหลายที่มี ส่วนในการช่วยเหลือให้ธีสิสเล่มนี้สำเร็จลุล่วง โดยเฉพาะคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว ที่

ถ่ายทอดความรู้มาตั้งแต่ปริญญาตรี ต้องขอขอบคุณมา ณ ที่นี้ ขอขอบคุณอาจารย์วราวุธ โอสถารมย์ ที่มีส่วนช่วยในการแนะนำประเด็นน่าสนใจ รวมถึงมอบความรู้อันเป็นประโยชน์เกี่ยวกับสุพรรณฯ ให้มาต่อยอดในอีลิส ขอขอบคุณอาจารย์ทวิศิลป์ สืบวัฒนะ ที่ให้เกียรติมาเป็นประธานสอบ ข้อเสนอแนะที่ได้รับในวันสอบล้วนเป็นประโยชน์ที่สามารถพัฒนาริธีลิสให้มีความน่าสนใจมากขึ้นในอนาคตต่อไป ขอขอบคุณอาจารย์โดม ไกรปกรณ์ที่มีส่วนช่วยในการแนะนำหนังสือ ติดตามเอกสาร และกระตุ้นให้กระตือรือร้นในการทำอีลิสตลอดมา และอาจารย์คนสุดท้ายที่สมควรต้องยกพานพุ่มไปขอบคุณคือ อาจารย์ชาติ มุกสง อาจารย์ในที่ปรึกษาที่ช่วยเสนอไอเดีย ชัดเกลานี้อาหา และทนอ่านร่างแรก ร่างสอง สามจนถึงอินฟินิตี้ที่คำผิดไม่เคยลดลงเสมอมาจนผู้เขียนเคยเกิดความละอายใจในช่วงหนึ่ง เมื่อยามกลับมาแก้ตามปากกาแดง แต่แน่นอนว่าคำผิดก็ไม่เคยลดลงและยังเชื่อเสมอมาว่าในเนื้อหาที่เสร็จสมบูรณ์แล้วจะต้องมีคำผิดให้เห็นบ้างประปรายแน่นอน ถ้าใครที่หลงอ่านหน้านี้อีกก่อนเข้าสู่เนื้อหา ก็ขอจงเริ่มทำใจและเสพแต่ข้อมูล จงคิดว่าคำผิดคือธรรมชาติที่ช่วยสรรค์สร้างความบันเทิง ไม่ให้เกิดความรู้สึกง่วงหงาวหาวนอนยามอ่าน

ขอบคุณปิยวัฒน์ สีแดงสูงที่มีส่วนช่วยในการเขียนงานมาตั้งแต่ ป.ตรี จนถึงอ่าน ตรวจทาน และพัฒนาประเด็นให้ไปในทิศทางที่ควรจะเป็น รวมถึงให้คำปรึกษาตลอดเวลาที่เรียน ป.โท โดยเป็นหนึ่งในอีกหลายคนที่ควรยกพานพุ่มไปถวาย ขอขอบคุณจรัสศรี สมตน ซึ่งมีที่ปรึกษาคนเดียวกัน ผู้คอยช่วยเหลือในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะเอกสาร ขอขอบคุณวิวัฒน์ อภิภู ที่คอยให้หยิบยืมห้อง Zoom มาใช้ พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับอีลิส และสุดท้ายเพื่อนๆ ในโครงการ 4+1 ที่เหลือไม่ว่าจะเป็น เครือมาศ มารอด, เปรมกมล ชุนรัตน์, สวรรยา มงคลวรเดช ที่มีส่วนร่วมในการฝ่าฟันและทั้งผลักดันให้ประสบความสำเร็จในการเรียน ป.โท ขอกราบขอบพระคุณมา ณ ที่นี้ด้วย

ย่อหน้าสุดท้ายจะขออุทิศให้เพื่อนทั้งสมัยมัธยมและมหาวิทยาลัยที่ไม่ได้กล่าวไปข้างต้น เนื่องจากมีหลายสิบคนเกินกว่าจะสาธยายความดีความชอบให้จบภายในระยะเวลาอันจำกัดของการเขียนกิตติกรรมประกาศ แต่โปรดจงรู้ว่าอยากขอบคุณทุกคนที่คอยเป็นกำลังใจ ไม่เคยกดดัน และสร้างความลำบากเวลาที่เขียนงาน พร้อมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนอย่างดี รวมถึงชวนไปเที่ยวหาประสบการณ์ในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา แม้หลายครั้งที่ปีจะล่มโดยเฉพาะในช่วงเกิดวิกฤติโควิดตั้งแต่มีนาคม พ.ศ. 2463 ลากยาวมาจนถึง ณ ขณะเขียนกิตติกรรมประกาศนี้ที่ทีปล้มแล้วล้มอีกจนท้อที่จะออกไปเที่ยวเพราะโควิดเข้ามามีบทบาทและแทรกแซงการใช้ชีวิตในวัยที่ควรเจิดฉายมากที่สุด

การขอบคุณในครั้งนี้จะขาดครอบครัวที่เป็นประหนึ่งเกราะคุ้มภัยไปไม่ได้ ขอขอบคุณพ่อ แม่ที่เชื่อเหลือเกินว่าลูกสาวมีความสามารถและเก่งที่สุดจนผลักดันและพร้อมส่งเสริมเสมอทุกอย่างอย่างไม่เคยมีข้อกังขา ซึ่งหาได้ยากจริงๆ ที่ครอบครัวจะเชื่อมั่นขนาดนี้ สุดท้ายแล้วก่อนที่จะจบการเขียน

ครั้งนี้ไปอยากขอบคุณ BTS และ BLACKPINK ที่มอบความสุข แรงใจและสร้างจุดมุ่งหมายในการล้มตาตื่นขึ้นมาในแต่ละวันบนความเคี้ยวคว้างในโลกใบนี้ช่วงทำธีสิส จุฬ

ภาคิพชา คำหอม

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ณ
สารบัญตาราง.....	ฐ
สารบัญรูปภาพ	ฒ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญ	1
1.2 วัตถุประสงค์.....	12
1.3 คำถามหลักในการวิจัย.....	13
1.4 ขอบเขตการศึกษา	13
1.5 วิธีดำเนินงานวิจัย	14
1.6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	14
1.6.1 งานที่ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในจังหวัด สุพรรณบุรี.....	15
1.6.2 งานศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ และสังคมพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน	18
1.6.3 งานศึกษาเกี่ยวกับระบบชลประทานและการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวใน ประเทศ.....	20
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	23
1.8 แหล่งศึกษาค้นคว้า	23
บทที่ 2 เมืองสุพรรณฯ ในปลายทศวรรษ 2390-2420 ยุคบุกเบิกและการขยายพื้นที่ทำนา	24

2.1 ลักษณะทางกายภาพเมืองสุพรรณบุรี.....	24
2.1.1 ภูมิศาสตร์และพื้นที่.....	24
2.2 เศรษฐกิจและสังคมเมืองสุพรรณบุรีก่อน 2498	38
2.2.1 ลักษณะทางเศรษฐกิจ	38
2.1.2 ประชากรและการตั้งชุมชน.....	41
2.2 การขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง	42
2.2.1 การส่งเสริมการปลูกข้าว	42
2.2.2 นโยบายการอุดหนุน.....	44
2.2.3 นโยบายลดหย่อนอากรค่านา	48
2.2.4 นโยบายเลิกไพร่และทาส	50
2.2.5 การขายตัวเป็นทาสในทศวรรษ 2420.....	54
2.3 สรุป	57
บทที่ 3 เมืองสุพรรณฯ ในทศวรรษ 2430-2440 ยุครุ่งเรืองของเศรษฐกิจข้าว	59
3.1 ลักษณะทางกายภาพที่เปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจข้าวขยายตัวเข้าสู่พื้นที่สุพรรณบุรี.....	59
3.1.1 ความสัมพันธ์ของแรงงานกับพื้นที่	59
3.2 การปลูกข้าวเพื่อการค้าในทศวรรษ 2430-2440	66
3.2.1 กระบวนการผลิตข้าวออกสู่ตลาดโลก	67
3.2.2 ราคาข้าวแรงจูงใจในการเพิ่มผลผลิต	75
3.2.3 การเปลี่ยนแปลงการปลูกพืชชนิดอื่น ๆ และนาข้าวในพื้นที่สุพรรณฯ	80
3.3 แรงงานขับเคลื่อนการผลิตข้าว.....	90
3.3.1 การจ้างแรงงาน.....	90
3.3.2 แรงงานสัตว์.....	94
3.3.3 ความนิยมใช้สัตว์พาหนะแต่ละประเภทและการเลี้ยงดู	96

3.3.4 โรคลงแดง โรคระบาดสัตว์ อุปสรรคที่รัฐต้องแก้ไขให้แรงงานสัตว์ทำนา	98
3.3.5 การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมชาวบ้านผ่านโรคลงแดง	102
3.4 อารมณ์ด้านต้นทุนทางการผลิต	106
3.4.1 ปัญหาค่างค่านา ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับผู้นำท้องถิ่น	111
3.5 ต้นทุนการทำนาในยุคทุนนิยมของชาวนาสุพรรณฯ.....	114
3.6 การปล้นและลักขโมยควายในยุคการผลิตเพื่อการค้า.....	118
3.6.1 ลักษณะการปล้นวัวควาย	121
3.6.2 ความสัมพันธ์ของใจกับกรรมการเมือง	123
3.6.3 การจัดการโจรหลัง 2435	125
3.7 ความไร้ประสิทธิภาพของศาลและการฟ้องร้องทางออกของประชาชนยุคผลิตเพื่อการค้า	127
3.8 การปรับตัวของเจ้าเมืองและกรมการเมืองในยุคเศรษฐกิจข้าวรุ่งเรือง.....	132
3.9 การศึกษาเมืองสุพรรณฯ การเปลี่ยนแปลงกลไกทางการเมืองการปกครองท้องถิ่นสู่ ส่วนกลาง.....	135
3.9.1 การศึกษาในเมืองสุพรรณฯ ก่อนทศวรรษ 2440.....	137
3.9.2 การกระจายตัวของการศึกษาสมัยใหม่ในเมืองสุพรรณฯ หลังทศวรรษ 2440.....	139
3.9.3 หลักสูตรการศึกษาในโรงเรียนสมัยใหม่.....	141
3.9.4 หลักเกณฑ์การตั้งโรงเรียนสมัยใหม่ในสุพรรณฯ	145
3.9.5 การเข้าถึงการศึกษาของประชาชน	151
3.9.6 โรงเรียนปริชาพิทยาคารและการปรับตัวของกรมการเมืองสุพรรณฯ	154
3.10 สรุป	156
บทที่ 4 เมืองสุพรรณฯ ในทศวรรษ 2450-2460 ยุคเฟื่องฟูการค้าทางน้ำ.....	159
4.1 ลักษณะทางกายภาพกับการขยายพื้นที่เข้าสู่พื้นที่ตอนตอนในทศวรรษ 2450-2460	159
4.1.1 ปฐมบทกรณีพิพาทคลองไผ่ตาบ่	163

4.1.2 กฎหมายที่ดิน กลไกรัฐสมัยใหม่กับข้อพิพาทคลองไผ่ตาแบ้.....	166
4.2 แม่น้ำกับการดำเนินชีวิตของประชาชน	169
4.2.1 การสัญจรทางน้ำ	169
4.2.2 เรือเมล์	171
4.2.3 เรือขนส่งสำหรับส่งขายสินค้า.....	175
4.2.4 ตลาดริมน้ำจากการขยายตัวของการค้าข้าว	178
4.2.5 ตลาดสามชุกศูนย์กลางการค้าขายปลายแดนสุพรรณฯ.....	182
4.3 การขยายตัวของโรงสีในสุพรรณบุรี	187
4.4 การสะสมทุนของชาวจีนในสุพรรณฯ	193
4.5 ปัญหาภัยธรรมชาติที่ส่งผลกระทบต่อชาวนาสุพรรณฯ.....	199
4.5.1 ภัยแล้งในพื้นที่สุพรรณฯ ทศวรรษ 2450.....	200
4.5.2 อุทกภัยในพื้นที่สุพรรณฯ พ.ศ. 2460 และวิกฤตการขาดแคลนข้าว พ.ศ. 2462....	204
4.5.3 บันทึกรายงานน้ำฝนและต้นข้าวการแก้ปัญหาภัยธรรมชาติของรัฐในขั้นต้น	209
4.6 ระบบการจัดการน้ำสมัยใหม่กับการแก้ปัญหาวิกฤติธรรมชาติ.....	211
4.6.1 โครงการโพธิ์พระยา การชลประทานแห่งแรกในสุพรรณบุรี	214
4.7 เศรษฐกิจข้าวผลกระทบต่อสังคมเมืองสุพรรณฯ	219
4.8 ประเพณีและความเชื่อ	225
4.9 สรุป	229
บทที่ 5 สรุป	231
บรรณานุกรม	238
ประวัติผู้เขียน.....	254

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 แสดงอัตราการเสียค่านา.....	49
ตาราง 2 แสดงจำนวนประชากรในมณฑลนครชัยศรี.....	65
ตาราง 3 แสดงรวบรวมพื้นที่เพาะปลูกข้าวทศวรรษ 2400-2460	71
ตาราง 4 แสดงพื้นที่เพาะปลูกสูงสุด 5 มณฑลแรกระหว่าง พ.ศ. 2445-2451.....	74
ตาราง 5 แสดงราคาข้าวที่ซื้อขายในเมืองสุพรรณบุรี	77
ตาราง 6 แสดงบัญชีเงินค่านุญาตทำต้นตาลโตนมณฑลนครชัยศรี	85
ตาราง 7 มูลค่าของผลิตภัณฑ์สิ่งทอฝ้ายที่นำเข้าสำหรับบาง พ.ศ. (พันบาท)	87
ตาราง 8 ราคาควายและวัวที่ซื้อขายในพื้นที่ต่าง ๆ.....	94
ตาราง 9 แสดงจำนวนวัวและควายในจังหวัดสุพรรณบุรี.....	98
ตาราง 10 แสดงอากรค่านาในเมืองสุพรรณฯ ทศวรรษ 2420-2430	108
ตาราง 11 อัตราการเก็บภาษีนาโค.....	109
ตาราง 12 แสดงบัญชีเงินค่านามณฑลนครชัยศรี.....	111
ตาราง 13 แสดงค่าอุปกรณ์ที่ใช้ทำนา 100 ไร่ พ.ศ. 2453-2472.....	115
ตาราง 14 แสดงต้นทุนทำนาในพื้นที่สุพรรณฯ สำหรับที่นาบุกเบิกใหม่ 16 ไร่.....	117
ตาราง 15 การชำระความในพื้นที่มณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2439	129
ตาราง 16 แสดงการเพิ่มขึ้นของโรงเรียนที่ใช้การสอนแบบหลวงในแต่ละปีของจังหวัดสุพรรณบุรี ระหว่างทศวรรษ 2440-2450	148
ตาราง 17 พื้นที่ปลูกข้าว (ล้านไร่)	160
ตาราง 18 สัดส่วนพื้นที่ป่า นา ไร่ในสุพรรณบุรี พ.ศ. 2458	161
ตาราง 19 แสดงจำนวนโรงสีข้าว พ.ศ. 2462-2472	189
ตาราง 20 โรงสีจังหวัดสุพรรณบุรี	190

ตาราง 21 แสดงตัวอย่างปริมาณน้ำฝนรวม 13 ปีในมณฑลนครชัยศรี.....	210
---	-----

สารบัญรูปภาพ

	หน้า
ภาพประกอบ 1 แผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศมณฑลนครชัยศรี.....	26
ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงเส้นทางน้ำในสุพรรณบุรี.....	30
ภาพประกอบ 3 แผนที่มณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2468	37
ภาพประกอบ 4 แผนภูมิการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรในมณฑลนครชัยศรี.....	66
ภาพประกอบ 5 แผนภูมิแสดงอาการสมัภพเมืองสุพรรณบุรี พ.ศ. 2432-2439	90
ภาพประกอบ 6 แผนที่แสดงการกระจายตัวของโรงเรียนสมัยใหม่ในสุพรรณบุรี ทศวรรษ 2440-2450	150
ภาพประกอบ 7 ตลาดริมแม่น้ำท่าจีนในจังหวัดสุพรรณบุรีและนครปฐม.....	181
ภาพประกอบ 8 แผนภูมิที่แสดงพื้นที่เสียหายจากภัยแล้งและน้ำท่วมในเมืองสุพรรณบุรี ทศวรรษ 2450	203
ภาพประกอบ 9 แผนที่แสดงเขตทอน้ำโครงการสุพรรณบุรี	216
ภาพประกอบ 10 เด็กส่งน้ำแข็งด้วยรถจักรยาน สุพรรณบุรี ถ่ายเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2479 ถ่ายโดย Robert Larimore Pendleton.	223
ภาพประกอบ 11 ตลาดนางบัวข (สามชุก) ริมแม่น้ำสุพรรณบุรี ถ่ายเมื่อวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2479 ถ่ายโดย Robert Larimore Pendleton.	223
ภาพประกอบ 12 เด็ก ๆ บนกระท่อม ตำบลหนองผักนาก อำเภอเดิมบางนางบวช ถ่ายเมื่อวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. พ.ศ.2479 ถ่ายโดย Robert Larimore Pendleton.	224
ภาพประกอบ 13 ท่าเรือเมลล์ ตลาดบางลี่ อำเภอสองพี่น้อง ถ่ายเมื่อ พฤศจิกายน พ.ศ. พ.ศ.2483 ถ่ายโดย Robert Larimore Pendleton.	224

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

คำว่า “รุ่งเรืองเกษตรกรรม”¹ ในคำขวัญจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นความพยายามสะท้อนตัวตนของจังหวัดในฐานะเมืองอู่ข้าวอู่น้ำในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง ปัจจุบันสุพรรณฯ ถือเป็นเมืองหนึ่งที่มีความสามารถในการผลิตพืชเศรษฐกิจอย่างข้าวส่งออกสู่ท้องตลาดได้เป็นอันดับต้น ๆ ของประเทศ ใน พ.ศ. 2552 จังหวัดสุพรรณฯ ผลิตข้าวได้มากเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ โดยผลิตข้าวได้จำนวน 1,763,754 ตัน จากผลผลิตข้าวรวมทั้งประเทศ 31,944,929 ตัน แม้ในปีต่อ ๆ มา จังหวัดสุพรรณฯ มีผลผลิตข้าวที่ลดลงแต่ผลผลิตข้าวที่ผลิตได้ยังติด 1 ใน 5 อันดับแรกของประเทศ และจากสถิติผลผลิตข้าวใน พ.ศ. 2561 พบว่าสุพรรณฯ สามารถผลิตข้าวได้ 1,534,027 ตัน จากผลผลิตข้าวรวมทั้งประเทศจำนวน 33,142,410 ตัน ซึ่งผลิตข้าวได้มากเป็นอันดับ 2 ของประเทศ² ส่วนหนึ่งสุพรรณฯ มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมในการเพาะปลูก เนื่องจากสุพรรณฯ มีพื้นที่อยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่เรียกกันว่า “พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเก่า” (Old Delta) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ครอบคลุมอาณาเขตทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาอันประกอบไปด้วยจังหวัดชัยนาทเรื่อยไปถึงจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและสุพรรณบุรี³ พื้นที่ลุ่มน้ำเก่ามีความอุดมสมบูรณ์จากการทับถมของตะกอนแม่น้ำหลายสายเป็นเหตุให้พื้นที่บริเวณนี้มีความเหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานและเพาะปลูก ร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกษตรกรรมจึงมีมาอย่างต่อเนื่องและยาวนานกว่าพื้นที่อื่น ๆ ในเขตภาคกลาง⁴ โดยพื้นที่สุพรรณฯ มีแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำท่าจีนหรือเรียกอีกชื่อว่แม่น้ำสุพรรณฯ เมื่อเข้าเขตสุพรรณฯ แม่น้ำสายนี้ไหลแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากคลองมะขามเฒ่ามาทางอำเภอดำเนินนางบวชทอดผ่านกลางเมืองไปสุด

¹ สุพรรณบุรี เมืองยุทธหัตถี วรรณคดีขึ้นชื่อ เลื่องลือพระเครื่อง รุ่งเรืองเกษตรกรรม สูงล้ำประวัติศาสตร์ แหล่งปราชญ์ศิลปิน ภาษาถิ่นชวนฟัง ที่มา: สำนักงานจังหวัดสุพรรณบุรี. (2562). *คำขวัญประจำจังหวัด*. (ออนไลน์)

² สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (2562). *ข้อมูลการผลิตสินค้าเกษตร*. (ออนไลน์)

³ สุภาภรณ์จินตามณีโรจน์. (2554). *ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน*. หน้า 33.

⁴ วารุณี ไอลงกรณ์. (2547). *เมืองสุพรรณบนเส้นทางการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์พุทธศตวรรษที่ 8-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25*. หน้า 71.

เขตที่อำเภอสองพี่น้อง ตลอดเส้นทางแม่น้ำที่ทอดยาวสายน้ำได้แตกแขนงไปตามลำคลองเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนและเศรษฐกิจในจังหวัดสุพรรณบุรี¹

ความสำคัญของพื้นที่บริเวณสุพรรณฯ นั้นเมื่อไล่เรียงศึกษาประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์พบว่าพื้นที่ในอาณาเขตจังหวัดสุพรรณบุรีมักปรากฏอยู่ในช่วงเวลาต่าง ๆ ของหน้าประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะในฐานะเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและการเมืองในสมัยทวารวดี เมืองลูกหลวงและหัวเมืองชั้นในสมัยอยุธยา เมืองในมณฑลนครชัยศรี หลังการปกครองเทศาภิบาล จนมาถึงจังหวัดสุพรรณบุรีอย่างในปัจจุบัน แม้ความสำคัญทางการเมืองของสุพรรณฯ จะไม่โดดเด่นแต่ความสำคัญทางเศรษฐกิจที่สุพรรณฯ มีต่อราชธานีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาในฐานะหนึ่งในพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรต่อทั้งคนและธรรมชาติ รวมถึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมในการปลูกข้าวที่อยู่ใกล้ราชธานีกลับมีความโดดเด่นเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในตอนปลายสมัยอยุธยาที่ส่งออกข้าวจำนวนมากไปขายยังประเทศจีน จากหลักฐานปรากฏว่าสุพรรณฯ เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญที่ถูกดิงผลผลิตไปยังราชธานีไม่ว่าจะในรูปแบบภาษีทางข้าว หรือการนำข้าวส่งขึ้นไปขายยังอยุธยา² สิ่งเหล่านี้ผลักดันให้เมืองสุพรรณฯ มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจไทยเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และยิ่งทวีความสำคัญมากยิ่งขึ้นหลังสยามทำสนธิสัญญาเบาวริงกับประเทศอังกฤษ

สภาพเศรษฐกิจของไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จากการศึกษาของนิธิ เอียวศรีวงศ์เสนอว่า หน่ออ่อนของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้ปรากฏขึ้นแล้ว หลังการขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศ โดยเฉพาะกับจีนในช่วงรัชกาลที่ 3 ทำให้เกิดการค้าขายตัวและเกิดเศรษฐกิจแบบเงินตราขึ้น อ้างอิงจากการเกิดวัฒนธรรมกระฎุมพี โดยนิธิได้ใช้วรรณกรรมในการวิเคราะห์³ และจากการศึกษาหลักฐานวรรณกรรมนิราศสุพรรณทั้ง 2 เรื่องของวารุณี ไชยธรรมาธิไม่ว่าจะเป็นนิราศสุพรรณของสุนทรภู่ที่แต่งขึ้นราว พ.ศ. 2379 จากการเดินทางมาค้นหาแร่เหล็กไหลในพื้นที่เมืองสุพรรณฯ เพื่อนำไปแปรรูปเป็นทอง และนิราศสุพรรณของหมื่นพรหมสมพัตร (เสมียนมี) นายอากรสวนและตลาดที่แต่งขึ้นราว พ.ศ. 2387 หลังจากเข้ามาตรวจราชการในพื้นที่ พบว่าสุพรรณฯ เป็นหนึ่งในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการเข้ามาของเศรษฐกิจแบบเงินตรา กล่าวได้ว่าในทศวรรษ

¹ เสาวภา พรศิริพงษ์และคณะ. (2548). *วิถีชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรี*. หน้า 11.

² รัตนา หนูน้อย. (2529). *ฐานะของเมืองสุพรรณบุรีในประวัติศาสตร์อยุธยา*ระหว่าง พ.ศ. 1893 ถึง พ.ศ. 2231. หน้า 53-71.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). *ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์*. หน้า 169-171.

2370-2380 สุพรรณฯ มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าดงชนบท การเดินทางลำบากเข้าถึงยาก ทำให้มีแค่บางพื้นที่ของสุพรรณฯ เท่านั้นที่เริ่มเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราที่ขยายตัวเข้ามาผ่านทางคมนาคมเช่นตัวเมืองสุพรรณฯ สองพี่น้อง และบางปลาม้า ในขณะที่พื้นที่ตอนเหนือเมืองขึ้นไปเป็นพื้นที่ทุรกันดารที่เศรษฐกิจแบบเงินตรายังไปไม่ถึง วิถีชีวิตและความเป็นอยู่มีพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรกรรม ปลูกพืชหลากหลายชนิดผสมผสานกันไม่ว่าจะเป็นฝ้าย ถั่ว ข้าว ฯลฯ โดยทรัพยากรส่วนเกินบางชนิดจะถูกส่งขายนอกพื้นที่ เช่น ปลา ข้าว นอกจากนี้ยังมีอุตสาหกรรมพื้นบ้าน เช่น โรงขนมจีนและโรงเหล็กที่ดำเนินการโดยชาวจีน¹

นอกจากนี้พื้นที่สองฟากฝั่งที่ตั้งด่านลั่วนครลั่วไปด้วยผู้คน เนื่องจากด้านเป็นจุดควบคุมการเดินทาง เรียกเก็บภาษีและจัดรวบรวมนแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งภายในและภายนอกชุมชน ทำให้บริเวณดังกล่าวมีบ้านเรือนและตลาดกระจุกตัวอยู่หนาแน่น ด่านที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองสุพรรณฯ ได้แก่ ด้านบางสองพี่น้อง เป็นหน้าด่านก่อนเข้าเมืองสุพรรณฯ เมื่อออกนอกตัวเมืองมาจะพบกับด่านบ้านศรีจัน (ศรีประจันต์) และด่านสุดท้ายคือด่านขนอนเป็นชุมชนใหญ่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากบ้านศรีจัน² ภาพบรรยายท้องถื่นสุพรรณในวรรณกรรมดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นการค้าและความเป็นเมืองที่เข้ามาพร้อมระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราจากการถูกผนวกเป็นพุนิยม

การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 ส่งผลให้สยามเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกและได้เข้าสู่ภาวะเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเต็มตัว ซึ่งมีลักษณะของการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจนและใช้ระบบเงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้า สยามเข้าสู่สภาวะการณ์การผลิตสินค้าเฉพาะอย่างจากการแบ่งงานกันทำในระบบเศรษฐกิจโลก เนื่องจากแต่ละประเทศมีศักยภาพด้านทรัพยากรและความเชี่ยวชาญทางการผลิตไม่เหมือนกันทำให้สยามซึ่งมีความสามารถในการผลิตสินค้าขั้นปฐมภูมิได้รับหน้าที่ผลิตข้าว ซึ่งเป็นที่ต้องการอย่างมาก ณ ขณะนั้นในประเทศอาณานิคมแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ข้าวได้กลายเป็นสินค้าส่งออกและขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แขนงหน้าสินค้าส่งออกประเภทอื่น ๆ การขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวทำให้กระบวนการแบ่งงานกันทำเกิดขึ้นภายในประเทศพื้นที่ราบภาคกลางถูกผูกติดกับการค้าโลกและมีหน้าที่ปลูกข้าวเพื่อส่งออกเป็นหลัก ความจำเป็นในการผลิตวัตถุดิบที่ใช้ในชีวิตประจำวันทุกอย่างภายในครอบครัว เดียวลดลง ขณะเดียวกันก็ใช้เงินที่ได้จากการขายข้าวมาซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคอื่น ๆ ทำให้เงินตรามีความสำคัญในชุมชน เมืองสุพรรณฯ ก็เช่นเดียวกับเมืองปลูกข้าวอื่น ๆ ในภาคกลางที่

¹ วารุณี โอสธามย์. (2550). นิราศเมืองสุพรรณของสุนทรภู่และเสมียนมี: บันทึกการเดินทางและการอ่านเพื่อเข้าถึงเรื่องเล่าท้องถิ่น. วรรณคดีสาร. หน้า 345-352.

² แหล่งเดิม. หน้า 353-355.

ได้รับผลกระทบจากการแบ่งงานกันทำในประเทศหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง การเติบโตของภาคเศรษฐกิจข้าวในสุพรรณฯ สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่อย่างแยกไม่ได้ ดังกรณีเขตสามชุกชุมชนปลายแดนของสุพรรณฯ ที่ขยายตัวทางเศรษฐกิจในทศวรรษ 2450 เกิดตลาดขนาดใหญ่ที่มีทั้งร้านค้า โรงบ่อน โรงฝิ่น และโรงสี ซึ่งแสดงถึงเศรษฐกิจแบบเงินตราอย่างชัดเจน¹ เนื่องจากเกิดการไหลเวียนของเงินตราผ่านการจับจ่ายของชาวบ้าน นอกจากนี้การเติบโตของภาคเศรษฐกิจข้าวยังทำให้เกิดการอพยพเข้ามาของผู้คนต่างถิ่นเพื่อแสวงหาพื้นที่ทำนา การขุดคลองหรือการที่รัฐส่วนกลางนำระบบการปกครองราชการแบบใหม่มาควบคุมผลประโยชน์เข้าสู่ส่วนกลาง ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้ความสัมพันธ์ของผู้คนกับพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

การขุดคลองเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมเศรษฐกิจข้าวในพื้นที่สุพรรณฯ ก่อนที่คลองจะมีความสำคัญในการเกษตรกรรม เมื่อย้อนดูวิวัฒนาการของคลองขุดพบว่าจุดประสงค์ของการขุดเปลี่ยนไปตามช่วงเวลาและสถานการณ์ อย่างในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับประเทศการขุดคลองจึงมีจุดมุ่งหมายในด้านยุทธศาสตร์การทหารเป็นหลัก เช่น การขุดคลองแสนแสบเชื่อมแม่น้ำบางปะกงเพื่อนำกองทัพไปทำศึกกับเขมรช่วงรัชกาลที่ 3 เป็นต้น² ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 การทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านลดลง เศรษฐกิจและการค้าเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะเศรษฐกิจน้ำตาลทำให้การขุดคลองมีจุดประสงค์ในการคมนาคมขนส่ง โดยมีผลพลอยได้เป็นพื้นที่เพาะปลูกสองฟากคลอง เช่น การขุดคลองดำเนินสะดวกเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมน้ำตาล และคลองเจ็ดชัยนาทที่ขุดขึ้นเพื่อประโยชน์ในการสัญจรไปองค์พระปฐมเจดีย์ รวมถึงใช้ขนส่งอ้อยและน้ำตาลจากนครชัยศรี³

เมื่อการส่งออกข้าวมาแทนที่น้ำตาลในปลายทศวรรษ 2410 จากความต้องการข้าวสยามในต่างประเทศสูงขึ้น สังเกตได้จากจำนวนข้าวส่งออกเฉลี่ยต่อปีในช่วง พ.ศ. 2400-2402 มีปริมาณส่งออกเฉลี่ยต่อปีเพียง 990,000 หาบแต่ในช่วง พ.ศ. 2418-2422 มีจำนวนปริมาณการส่งออกเพิ่มเป็น 3,530,000 หาบ และ 2428-2432 มีจำนวน 5,320,000 หาบ⁴ การเพิ่มขึ้นอย่าง

¹ คณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุกเชิงอนุรักษ์. (2555). การศึกษาภูมิหลังทางประวัติศาสตร์กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม กรณีศึกษาชุมชนตลาดสามชุก. หน้า 32-43.

² เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473. (พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรมและคณะ, แปล). หน้า 23.

³ วีระ แก้วประจันต์. (2534). สภาพเศรษฐกิจมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2438-2475. หน้า 35.

⁴ เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970. แปลโดย ชูศรี มณีพุกษ์และเฉลิมพจน์ เอี่ยมกมล. หน้า 59.

ก้าวกะโดดอย่างต่อเนื่องของเศรษฐกิจข้าวทำให้พื้นที่ริมแม่น้ำลำคลองถูกจับจองอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะพื้นที่ปลูกข้าวเก่า ทั้งนี้พบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นป่าดงไม่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก การขุดคลองคือการแก้ปัญหาให้เกิดการเพิ่มพื้นที่การเพาะปลูก และทำให้การคมนาคมมีความสะดวกแก่การขนส่งข้าว ดังนั้นจุดประสงค์การขุดคลองในรัชกาลที่ 5 จึงมีไว้เพื่อการเกษตรเป็นสำคัญ ในขณะที่เหตุผลด้านการสัญจรแม้เป็นเรื่องรองแต่ก็มีความสำคัญในการขนส่งสินค้าสู่ตลาด โดยพื้นที่ลุ่มแม่น้ำท่าจีนปรากฏข้อมูลการขุดคลองกว่า 200 สาย¹ และได้รับการขุดมากขึ้น ในทศวรรษ 2420-2430 สองฟากคลองได้รับการจับจองและบุกเบิกเป็นพื้นที่ทำนาของชาวบ้าน มณฑลนครชัยศรีเป็นพื้นที่ปลูกข้าวที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งในพื้นที่ราบภาคกลาง จำนวนพื้นที่ปลูกข้าวในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2398-2453 คิดเป็นร้อยละ 8.21 ของพื้นที่ทั้งหมด 16 มณฑล โดยเมืองสุพรรณมีพื้นที่ทำนามากที่สุดในมณฑลนครชัยศรีคิดเป็นร้อยละ 58.58 ของพื้นที่ทำนา²

แม้พื้นที่สุพรรณฯ ไม่พบหลักฐานอย่างชัดเจนว่ามีการขุดคลองจากนโยบายขยายพื้นที่เพาะปลูกแต่ก็พบว่าด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ได้ดึงดูดให้ประชาชนจากหลากหลายเชื้อชาติทั้งคนไทยและกลุ่มชนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มลาว มอญ และ จีน ให้เข้ามาบุกเบิกพื้นที่ทำนาในสุพรรณฯ การอพยพเข้ามาส่วนหนึ่งเกิดขึ้นในทศวรรษ 2420 เป็นต้นมา เมื่อพื้นที่บริเวณอยุธยาและอ่างทองถูกชาวนาจับจองเพาะปลูกจนเต็มพื้นที่ ทำให้ชาวนาส่วนหนึ่งอพยพมายังสุพรรณฯ ที่ประชากรเบาบางกว่าเพื่อมาตั้งถิ่นฐานและเพาะปลูก³ ซึ่งพื้นที่เพาะปลูกอยู่ในพื้นที่ริมน้ำ สะดวกในการสัญจรและติดต่อค้าขายกับเมืองอื่น ๆ อย่างอำเภอสองพี่น้อง อำเภอบางปลาม้า อำเภอเมือง และอำเภอศรีประจันต์ ต่อมาราวทศวรรษ 2430 การจับจองพื้นที่ทำนาเริ่มขยายขึ้นไปทางตอนบนของแม่น้ำสุพรรณฯ อย่างสามชุกและพื้นที่ตอนในตามลำคลองที่ไหลแยกจากแม่น้ำที่ยังกว้าง เช่น กลุ่มญวนในพื้นที่คลองสองพี่น้องและกลุ่มลาวพวนบริเวณบ้านมะขามล้ม อำเภอบางปลาม้า⁴ เป็นต้น รวมถึงหักร้างทางพวงบริเวณพื้นที่ตอนตอนใน เช่น พ.ศ. 2434 กลุ่มลาวโง่จากเพชรบุรีอพยพขึ้นไปตั้งถิ่นฐานยังอุทง⁵

¹ มณฑล คงแถวทอง. (2527). *เศรษฐกิจข้าวและน้ำตาลทรายในลุ่มแม่น้ำท่าจีน พ.ศ. 2398-2453*. หน้า 108.

² มณฑล คงแถวทอง. (2527). *เล่มเดิม*. หน้า 103.

³ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). *เล่มเดิม*. หน้า 21.

⁴ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554). *เล่มเดิม*. หน้า 46-49.

⁵ มณฑล คงแถวทอง. (2527). *เล่มเดิม*. หน้า 111.

นอกจากนี้การเสื่อมสลายของระบบการเกณฑ์แรงงานก็เป็นหนึ่งในปัจจัยที่เพิ่มจำนวนชาวนาเข้ามาบุกเบิกที่ดินทำนาในสุพรรณฯ การเสื่อมสลายของระบบการเกณฑ์แรงงานเกิดจากการหลีกเลี่ยงการเกณฑ์แรงงานของไพร่ที่มีมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นการจ่ายเงินราชการแทนการเข้าเวร หรือหลบหนีเข้าป่า แต่การหลบเลี่ยงการเกณฑ์แรงงานยิ่งทวีมากขึ้นเมื่อเศรษฐกิจขยายตัวหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง แม้มีการแก้ไขปัญหการหลบเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน เช่น ลดระยะเวลาการเกณฑ์แรงงาน จ้างแรงงานชาวจีน ฯลฯ แต่ก็ไม่เคยประสบผลสำเร็จ ในปลายทศวรรษ 2410 รัฐได้เริ่มต้นทำการยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงาน โดยออกนโยบายให้ไพร่เสียภาษีรัฐูปการแทนการเรียกเกณฑ์แรงงาน ส่วนทาสนั้นรัฐได้ออกกฎหมายให้ทาสที่เกิด พ.ศ. 2411 เป็นต้นไปมีอิสระเมื่อมีอายุ 21 ปีบริบูรณ์และลดค่าตัวทาสลงในทุกปี เหตุผลสำคัญของการนโยบายดังกล่าวคือการกำจัดอุปสรรคการค้าแคลนแรงงานการผลิตในระบบเศรษฐกิจที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ราวทศวรรษ 2430 แรงงานเริ่มเป็นอิสระจากนโยบายเลิกทาสและไพร่ที่ริเริ่มเมื่อ 2 ทศวรรษก่อนหน้านี้ จำนวนชาวนาที่เป็นอิสระได้เพิ่มจำนวนขึ้น¹ การอพยพเป็นไปได้ง่ายและสามารถเพาะปลูกในพื้นที่กว้างขึ้นได้โดยไม่ต้องกังวลที่จะต้องไปเกณฑ์แรงงาน การเพิ่มขึ้นของชาวนาในทศวรรษนี้สัมพันธ์กับการขยายพื้นที่การทำนาเข้าสู่ที่ดินตอนบนในและขึ้นเหนือแม่น้ำสุพรรณฯ ไปยังบริเวณสามชุก เมื่อมีการยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานทั้งหมดใน พ.ศ. 2448 แรงงานที่ถูกดึงออกมาสู่ภาคเกษตรกรรมได้บุกเบิกพื้นที่ป่าและพื้นที่ตอนบนในเข้าไปจนถึงอำเภอเดิมบาง²ดินแดนปลายเขตแดนสุพรรณฯ

การขยายพื้นที่เพาะปลูกยังทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานที่เข้ามารับจ้างทำการเกษตร โดยเฉพาะแรงงานจากอีสานที่ลงมาเป็นแรงงานภาคกลางในฤดูทำนา และมีบ้างที่เป็นแรงงานท้องถิ่น แต่แรงงานประเภทนี้มักเป็นชาวนายากจนมาใช้แรงงานต่างหน้าที่ยืมไว้³ การที่ประชากรเพิ่มขึ้นนอกจากทำให้การผลิตข้าวในสุพรรณฯ เติบโตขึ้นแล้ว แต่ก็พบปัญหาเกี่ยวกับข้อพิพาทที่ดินอยู่เนือง ๆ ไม่ว่าจะเป็นคดีการบุกรุกที่ดิน การยึดที่ดินไว้ต่างหนี่ หรือปัญหาการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินข้างคลองระหว่างชาวบ้านที่อาศัยมาแต่ดั้งเดิมกับเจ้าของโฉนด เช่น กรณีที่เกิดจากการขุดคลองไผ่ตาแบ้และคลองยายบัว อำเภอสองพี่น้องที่เป็นคดีความกันกว่า 200 คดีในปี

¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. หน้า 29-30.

² พื้นที่การปกครองเมืองสุพรรณบุรี พ.ศ. 2450 แบ่งการปกครองออกเป็น 7 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอสองพี่น้อง อำเภอบางปลาม้า อำเภอศรีประจันต์ อำเภอจระเข้มสามพัน (อู่ทอง) อำเภอนางบวช อำเภอเดิมบาง ที่มา: มณฑล คงแถวทอง. (2527). เล่มเดิม. หน้า 167.

³ มณฑล คงแถวทอง. (2527). เล่มเดิม. หน้า 110-113.

2459¹ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตและวิถีชีวิตชาวบ้านขนาดใหญ่ให้เข้ามาผูกติดกับการค้าโลกเป็นเหตุให้ความสัมพันธ์ของผู้คนกับพื้นที่ และผู้คนกับผู้คนเปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นสิ่งที่ต้องศึกษาอย่างละเอียดในงานวิจัย

การอพยพและเคลื่อนย้ายแรงงานข้างต้นสอดคล้องกับสถิติประชากรที่เพิ่มขึ้นของมณฑลนครชัยศรี จากข้อมูลปรากฏว่าใน พ.ศ. 2445 มีประชากรอยู่ราว 205,686 คน ใน พ.ศ. 2449 หลังยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานไปหนึ่งปีประชากรในมณฑลเพิ่มขึ้นเป็น 253,799 คน² และเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในทุก ๆ ปี ขณะเดียวกันใน พ.ศ. 2458 พบข้อมูลจำนวนประชากรในเมืองสุพรรณฯ คิดเป็นร้อยละ 45.6 ของจำนวนประชากรทั้งมณฑลนครชัยศรี³ ซึ่งสัมพันธ์กับข้อมูลการขยายตัวของชุมชนและการบุกเบิกพื้นที่ออกไปสู่ดินแดนตอนใน เท่าที่มีหลักฐานจำนวนพื้นที่เพาะปลูกในเมืองสุพรรณช่วง พ.ศ. 2410-2411 เฉลี่ยอยู่ที่ 58,029 ไร่ ขณะที่ พ.ศ. 2455-2458 เฉลี่ย 758,880 ไร่ การเพิ่มขึ้นของพื้นที่เพาะปลูกยังส่งผลต่อจำนวนการผลิตข้าว โดยข้าวได้กลายเป็นสินค้าหลักในการส่งออกที่สำคัญของสุพรรณฯ ผลผลิตข้าวมากกว่าร้อยละ 50 ถูกส่งออกไปขายยังกรุงเทพฯ แทนผลผลิตส่งออกดั้งเดิมที่มีความหลากหลายไม่ว่าจะเป็นน้ำตาล ใตนด์ ถั่ว งา หรือแม้แต่ปลาที่เคยเป็นหนึ่งในสินค้าสำคัญในพื้นที่ที่คิดจำนวนการส่งออก⁴

ความรู้เรื่องของการปลูกข้าวที่มีมาตลอดทำให้ในทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา มีการขยายตัวของโรงสีข้าวกระจายออกไปยังมณฑลรอบนอกกรุงเทพฯ ในทศวรรษ 2450-2460 ปรากฏว่าสุพรรณฯ มีการก่อตั้งโรงสีขนาดเล็กทั้งสิ้น 16 โรง⁵ ซึ่งนับเฉพาะโรงสีที่ระบุปีเปิดชัดเจน ทำเลที่ตั้งโรงสีอยู่ใกล้แม่น้ำสุพรรณฯ และคลองสายต่าง ๆ เพื่อสะดวกต่อการขนส่งข้าวจากแหล่งที่ปลูกและส่งขายไปยังกรุงเทพฯ การเพิ่มขึ้นของจำนวนข้าวที่ผลิตได้และการปรากฏขึ้นของโรงสีสามารถบ่งบอกถึงภาวะที่ประชาชนหันมาให้ความสำคัญกับการปลูกข้าวในฐานะพืชเศรษฐกิจและพึ่งพาการค้าข้าวในการสร้างรายได้หลักแก่ครอบครัว เพราะมีความต้องการสินค้าอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวันเป็นแรงจูงใจในการผลิตข้าวเพื่อขาย

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0601.2.9/2 บันทึกที่ดินฝั่งคลองไผ่ตาแบ๊ (22 มีนาคม 2459).

² มณฑล คงแถวทอง. (2527). เล่มเดิม. หน้า 124.

³ กระทรวงมหาดไทย. (2460). ยอดทะเบียนสำมะโนครัวมณฑลต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตฯ พุทธศักราช 2460. หน้า 3.

⁴ วารุณี ไอสถารมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 305.

⁵ ธีระ แก้วประจันต์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 210-212.

ลักษณะการทำนาในสุพรรณฯ มีทั้งนาดำและนาหว่านขึ้นอยู่กับสภาพความเหมาะสมของพื้นที่ กล่าวคือการทำนาหว่านส่วนมากอยู่ในพื้นที่ลุ่มติดริมแม่น้ำหรือมีน้ำท่วมถึงและเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เนื่องจากการทำนาหว่านต้องการน้ำมาก ส่วนนาดำนั้นมักพบอยู่ในบริเวณพื้นที่ดอน ดังนั้นจึงมีการกันทำนบกักน้ำเพราะอาศัยน้ำฝนในการทำนาเป็นหลัก ระยะเวลาที่เริ่มการเพาะปลูกเริ่มประมาณเดือนพฤษภาคม แต่ทั้งนี้ไม่มีความแน่นอน ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของฝนและพันธุ์ข้าว โดยเก็บเกี่ยวแล้วเสร็จในเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคม พันธุ์ข้าวที่ใช้ในการเพาะปลูกของชาวนาในสุพรรณฯ เป็นพันธุ์ข้าวที่ใช้สืบกันมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ โดยการเก็บข้าวเปลือกส่วนหนึ่งหลังการเก็บเกี่ยวมาทำนาในรอบต่อไป ทำให้ผลผลิตไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร¹ แต่สังเกตได้ว่าแม้คุณภาพการผลิตไม่มีประสิทธิภาพแต่ปริมาณผลผลิตที่ได้กลับมีแนวโน้มสูงขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2440 โดยในช่วง พ.ศ. 2445-2452 การผลิตข้าวของเมืองสุพรรณฯ เพิ่มมาเป็น 14,760,000 เกวียน ในขณะที่ช่วง พ.ศ. 2413-2417 ผลิตได้เพียง 1,870 เกวียนเท่านั้น² เนื่องจากผลผลิตสัมพันธ์กับการขยายพื้นที่และจำนวนชาวนาอิสระที่เพิ่มขึ้นในสุพรรณฯ

นอกจากนี้ราคาสัตว์พาหนะอย่างวัว ควาย ซึ่งเป็นแรงงานหลักในการทำนายังพุ่งสูงขึ้นตามความรุ่งเรืองของภาคเศรษฐกิจข้าว มีรายงานสำรวจราคาของวัวและควายในพื้นที่สุพรรณฯ พ.ศ. 2456 พบว่าราคาควายอยู่ที่ตัวละ 80-120 บาท ในขณะที่วัวราคาตัวละ 40-60 บาท³ ซึ่งสูงขึ้นเกือบ 3 เท่าจากราคาในทศวรรษก่อนหน้า ดังนั้นวัวและควายจึงเป็นทรัพย์สินที่มีค่าต่อชาวนา ประกอบกับจำนวนวัว ควายที่มีอยู่ในภาคกลางมีน้อยไม่สัมพันธ์กับความต้องการใช้งานของชาวนาจากการขยายตัวอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจข้าว การลักขโมยวัว ควายในพื้นที่ภาคกลางจึงเป็นเรื่องปกติที่สามารถพบเจอได้ทั่วไป

พฤติกรรมขโมยควายในพื้นที่สุพรรณฯ นั้นมีมาตั้งแต่ยุคก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง จากงานศึกษาเรื่องพฤติกรรมกรรมขโมยและปล้นควายในพื้นที่สุพรรณฯ ของวารุณี ไสธการมย์⁴ ที่เสนอว่าพฤติกรรมกรรมลักขโมยควายเป็นกลไกรักษาสมดุลจากความไม่เท่าเทียมทางฐานะของคนในชุมชนและเป็นการปกป้องตนเองของสังคมชนบทในยุคการผลิตแบบยังชีพที่กลไกของรัฐยังไม่สามารถเอื้อมมือไปถึง โดยการขโมยและปล้นควายเป็นการกระจายรายได้ไปจนถึงผลผลิตส่วนเกินไม่ให้

¹ ชีระ แก้วประจันต์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 108-110.

² วารุณี ไสธการมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 305.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/749 เล่ม 74 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานในปี 2455.

⁴ วารุณี ไสธการมย์. (2546). ท้องถิ่นเมืองสุพรรณกับพฤติกรรมขโมยและปล้นควายในยุคเศรษฐกิจยังชีพปลายพุทธศตวรรษที่ 24-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25. รัฐศาสตร์สาร. หน้า 125-159.

กระจุกตัวอยู่ที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งและเป็นพฤติกรรมที่ชาวบ้านยอมรับให้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมเกษตรกรรม แต่เมื่อความต้องการผลผลิตข้าวขยายตัวสูงพฤติกรรมดังกล่าวกลับเป็นอุปสรรคในกระบวนการผลิต รัฐเล็งเห็นผลประโยชน์ที่เสียไปจากพฤติกรรมดังกล่าว การเข้ามาปราบปรามและกำจัดโครงสร้างที่เป็นภัยต่อการปกครองของรัฐจึงเป็นวิธีการที่ดีที่สุด

ในทศวรรษ 2430 รัฐได้ปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นโดยจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นมีการใช้ข้าราชการจากส่วนกลางที่ได้รับการศึกษาแบบสมัยใหม่มาแทนข้าราชการท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อควบคุมผลประโยชน์และเพิ่มประสิทธิภาพในการปกครองไม่ว่าจะเรื่องการเก็บภาษีหรือการศาลรวมถึงแก้ปัญหาเรื่องความปลอดภัยของราษฎรจากผู้มีอำนาจท้องถิ่น โดยใน พ.ศ. 2438 เมืองสุพรรณฯ ได้ถูกรวมเข้าไปอยู่ในมณฑลนครชัยศรี¹ การเข้ามาจัดระเบียบของส่วนกลางและการปฏิรูปกฎหมายตามแบบตะวันตกทำให้พฤติกรรมการขโมยควายกลายเป็นพฤติกรรมของโจรและเป็นคนดีอาชญากรรม การปราบปรามที่เต็มไปด้วยอาวุธยุทโธปกรณ์ของส่วนกลางมีผลให้ตั้งแต่ทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา พฤติกรรมการขโมยได้ทวีความรุนแรงขึ้นเพื่อตอบโต้รัฐ จากแต่เดิมการขโมยควายจะขโมยในจำนวนไม่มากและไม่ใช้ความรุนแรงแต่หลังจากการเข้ามาปราบปรามของรัฐ การขโมยควายในแต่ละครั้งจะเป็นการขโมยในจำนวนมากและเกิดการเสียชีวิตหรือบาดเจ็บของชาวบ้านร่วมด้วยในการก่อเหตุ การเข้ามาปราบปรามของรัฐแม้ทำให้ปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายในพื้นที่ลดลง แต่เป็นการลดลงเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น สังเกตได้จากสื่อมีชื่อที่ออกปล้นในพื้นที่สุพรรณฯ และใกล้เคียง ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นการไม่ยอมรับอำนาจส่วนกลางของท้องถิ่น²

ในทศวรรษ 2450-2460 แนวโน้มการลักขโมยควายมีจำนวนสูงขึ้น เนื่องจากราคาควายที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ควายกลายเป็นทรัพย์สินมีราคาที่สามารถแลกเปลี่ยนเป็นเงินได้รวดเร็วและง่าย การออกปล้นควายในทศวรรษนั้นนอกจากเป็นการทำร้ายอำนาจรัฐแล้วยังเป็นการปล้นเพื่อขายควายแลกเงิน โดยเฉพาะในช่วงที่เกิดภาวะข้าวขาดแคลนมากแพ่ง เช่น เกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ ในทศวรรษ 2460 การปล้นควายในพื้นที่สุพรรณฯ จะเกิดจำนวนมากกว่าปกติ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการขโมยควายที่เกิดขึ้นในพื้นที่สุพรรณฯ ช่วงเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจสะท้อนให้เห็นการปรับตัวของพฤติกรรมการขโมยควายในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และเป็นหนึ่งในผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่สุพรรณฯ ที่จะทำการศึกษารายละเอียดต่อไป

¹ ชีระ แก้วประจันต์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 35.

² พิศศักดิ์ ชัยได้สุข. (2545). โจรในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางยุคการปฏิรูปการปกครอง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 176-180.

ความรุ่งเรืองของธุรกิจข้าวยังส่งผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น รูปแบบการใช้ชีวิตของชาวนาได้เปลี่ยนไปจากเดิมที่ในแต่ละครัวเรือนสามารถผลิตวัตถุดิบสำหรับอุปโภคบริโภคจำเป็นในชีวิตประจำวันได้เอง แต่พอหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงชาวนาค้นพบว่ายิ่งผลิตข้าวมากเงินที่ได้สามารถนำมาซื้อสินค้าชนิดอื่น ๆ ได้มากขึ้นโดยไม่จำเป็นต้องผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคเองเพราะไม่คุ้มค่ากับเวลาที่เสียไป เงินจึงกลายเป็นสิ่งมีค่าที่แลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภคทั่วไปที่หลังไหลเข้ามาผ่านการคมนาคมและค้าขายกับพื้นที่อื่น ๆ พบว่ามีชาวนาในพื้นที่ตอนในบรรทุกข้าวใส่เกวียนมาขายยังตลาดและซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคชนิดอื่น ๆ กลับไป

การค้าข้าวยังทำให้เกิดพ่อค้าคนกลางซึ่งรับบทบาทโดยคนจีนเข้ามารับซื้อข้าวจากชาวนาออกไปส่งถึงโรงสีในกรุงเทพฯ หรือโรงสีที่ใกล้เคียง พ่อค้าคนกลางมีอิทธิพลต่อชาวนาเป็นอย่างมากเพราะเป็นทั้งผู้ปล่อยเงินกู้ ผู้รับซื้อ ผู้กำหนดราคาข้าว และเป็นผู้ที่เชื่อมโยงชาวนาเข้ากับระบบเศรษฐกิจโลกอีกทางหนึ่ง¹ นอกจากนี้พ่อค้าคนกลางบางรายที่เข้ามาในสุพรรณฯ ยังสามารถสะสมทรัพย์สินจากกิจการค้าข้าวจนเกิดเป็นนายทุนและผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นอีกด้วย เช่น ตระกูลรักซ้อน และตระกูลเศษชะพานิช อันจะกล่าวต่อไปในบทต่อ ๆ ไป

การแลกเปลี่ยนสินค้าทำให้แหล่งชุมชนริมแม่น้ำสุพรรณฯ พัฒนามาเป็นตลาดขนาดใหญ่เพื่อเป็นศูนย์กลางการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างคนในพื้นที่และนอกพื้นที่ โดยตลาดมักสร้างโดยชาวจีนที่มีฐานะร่ำรวย เช่น อดีตนายภาชีอากรหรือพ่อค้ารายย่อยให้เช่าที่ค้าขายในตลาดส่วนมากผู้ประกอบการมักเป็นคนจีน สินค้าที่มีขายในตลาดเป็นสินค้าเบ็ดเตล็ดทั่วไปเช่น เสื้อผ้า สบู่ ฯลฯ² นอกจากร้านค้าภายในตลาดยังประกอบด้วยโรงบ่อน โรงหอย ศาลเจ้า และท่าเรือ อาจกล่าวได้ว่าตลาดคือชุมชนของคนจีน ส่วนกลุ่มชนอื่น ๆ ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ไกลออกไปตลาดดั้งเดิมที่ตั้งมาก่อน พ.ศ. 2398 เช่น ตลาดท่าพี่เลี้ยง ตลาดศรีประจันต์ เป็นต้น แต่เมื่อเศรษฐกิจของสุพรรณฯ ขยายตัวจากการค้าข้าวราวทศวรรษ 2430-2440 ได้เกิดตลาดริมน้ำขนาดใหญ่กระจายไปทั่วลุ่มน้ำสุพรรณฯ มีการหมุนเวียนของเงินตราในท้องถิ่นจำนวนมาก³

ความคึกคักจากการค้าขายทำให้ตลาดลำน้ำสุพรรณฯ มีเรือคาลาล้ำเต็มคู้้น้ำไม่ว่าจะเป็นเรือบรรทุกข้าว เรือส่งสินค้าเป็นเรือที่พ่อค้าคนกลางใช้บรรทุกสินค้ามาขายยังพื้นที่สุพรรณฯ

¹ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. (2521). *วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2394-2475*. หน้า 199, 243-252.

² มณฑล คงแถวทอง. (2527). *เล่มเดิม*. หน้า 130-132.

³ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554). *เล่มเดิม*. หน้า 131, 133.

ซึ่งมีชื่อเรียกตามแต่ชนิดสินค้าที่นำมาขาย เช่น เรือโซห่วย เรือน้ำปลา เรือผ้า เป็นต้น¹ และเรือที่ใช้ในการสัญจร มีทั้งเรือเล็กของชาวบ้านและเรือไฟของบริษัทสุพรรณชนสงที่ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2446 เพื่อรับส่งชาวสุพรรณฯ ที่ต้องการเดินทางไปทำธุระที่กรุงเทพฯ หรือเมืองนครชัยศรี โดยเรือไฟจะล่องลงใต้ไปตามแม่น้ำท่าจีนและหยุดตามท่าเรือต่าง ๆ ก่อนหมดระยะที่สถานีรถไฟจรัญราย เมืองนครชัยศรี ถ้าผู้โดยสารต้องการเข้ากรุงเทพฯ ก็ทำการต่อรถไฟได้ในสถานีจรัญราย การเดินทางมีความสะดวกและย่นระยะเวลาว่าการเดินทางแบบเดิมที่ต้องเดินทางด้วยเรือจากสุพรรณฯ ไปยังผักไห่ เมืองอยุธยาเพื่อต่อเรือเมล์ไปยังกรุงเทพฯ อีกทีหนึ่ง² ภาพสังคมและความสัมพันธ์รูปแบบดังกล่าวนี้เป็นความสัมพันธ์ที่สะท้อนการเข้าเป็นสังคมแบบทุนนิยมที่พัฒนามาจากการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง

เมื่อการทำเกษตรกรรมของชาวบ้านยังคงพึ่งพาสภาพอากาศและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เป็นสำคัญ ดังนั้นเมื่อสภาพอากาศไม่เอื้ออำนวย เช่น เกิดน้ำท่วม พ.ศ. 2460 หรือเกิดภัยแล้งครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2462 ที่ทำให้พื้นที่การเพาะปลูกใน 14 มณฑลซึ่งมีกว่า 15,492,515 ไร่ สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เพียง 8,773,130 ไร่ จำนวนข้าวสารที่ผลิตได้ลดลง 68 % จากเวลาปกติและจำนวนข้าวเปลือกลดลง 67.64 %³ ภัยแล้งครั้งนี้ทำให้ผลผลิตข้าวขาดแคลนไม่เพียงพอบริโภคและส่งออก ราคาข้าวสูงขึ้นกว่าเท่าตัว ผลกระทบจากภัยแล้งที่เกิดขึ้นครั้งนี้ส่งผลต่อเศรษฐกิจและสังคมของสุพรรณฯ โดยตรง เช่น เกิดปัญหาการปล้นและชิงทรัพย์ เกิดภาวะหนี้สิน และการอพยพย้ายถิ่นฐาน ฯลฯ การประสบปัญหาการทำนาติดกันหลาย ๆ ครั้งทำให้รัฐบาลหันมาให้ความสนใจโครงการชลประทานฝั่งตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา เช่นโครงการสุพรรณฯ ของที่ปรึกษาชาวต่างชาติ อย่างนายเจ โฮมาน วันเดอร์ไฮเด (Mr. J. Homan Vander Heide) ชาวฮอลันดาและเซอร์โทมัส วอร์ด (Sir. Thomas Ward) ชาวอังกฤษ ที่เสนอให้ผันน้ำเข้าสู่ทุ่งตะวันตกและกักเก็บน้ำไว้ใช้ยามหน้าแล้ง⁴ ครั้นใน พ.ศ. 2465 รัฐบาลได้เลือกทำโครงการประดูระบายน้ำโพธิ์พระยาซึ่งเป็นโครงการย่อยของโครงการสุพรรณฯ มาจัดสร้างก่อน เนื่องจากงบประมาณของรัฐบาลมีจำกัด โดยโครงการดังกล่าวเป็นโครงการชลประทานแห่งแรกที่เกิดขึ้นในพื้นที่สุพรรณฯ ประโยชน์คือเป็นที่พักน้ำและผันน้ำจากแม่น้ำสุพรรณฯ สู่อคลองส่งทั้ง 2 ฝากฝั่ง สามารถช่วยเหลือพื้นที่ทำนาได้ประมาณ

¹ เกสรบัว อุบลสรรค์. (2559). ชงช่วยจัน: เรือสินค้าแห่งสายน้ำเมืองสุพรรณ. เมืองโบราณ. หน้า 56-60.

² กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 335.

³ ธีระ แก้วประจันต์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 97.

⁴ วารุณี ไชยธรรมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 304-305.

344,177 ไร่ และป้องกันน้ำท่วมได้มากกว่า 6,515 ไร่¹ การเกิดขึ้นของระบบชลประทานในพื้นที่เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อเศรษฐกิจและสังคมเมืองสุพรรณฯ ครั้งใหญ่อีกครั้ง

การเปลี่ยนแปลงของเมืองสุพรรณฯ ที่กล่าวมา โดยเฉพาะในช่วงหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงที่การค้าข้าวขยายตัว สุพรรณฯ ในฐานะพื้นที่ปลูกข้าวจึงได้รับผลกระทบทั้งเศรษฐกิจและสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เริ่มจากการเปลี่ยนวิถีผลิตแบบยังชีพมาเป็นการค้าอย่างเต็มตัว เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกดึงดูดให้เกิดการอพยพและเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าสู่พื้นที่ พื้นที่ทำนาได้รับการบุกเบิกขึ้นไปตอนเหนือและพื้นที่ตอนตอนใน เกิดความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ของผู้นที่เกิดขึ้นในพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นเจ้าหนี้ ลูกหนี้ พ่อค้าคนกลาง นายทุนท้องถิ่น ผูกพันไปจนถึงวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปตามเศรษฐกิจข้าวในพื้นที่ ก่อนจบลงด้วยการสร้างโครงการโพธิ์พระยาที่เป็นจุดเปลี่ยนภาคเศรษฐกิจข้าวอีกครั้งในสุพรรณฯ ซึ่งช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนผ่านดังกล่าวมีความน่าสนใจในการศึกษา และเมื่อทำการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องที่ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของสุพรรณฯ ในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงพบว่าไม่มีงานศึกษาที่เจาะจงพื้นที่สุพรรณฯ ในเชิงลึกอย่างเดี่ยว ๆ งานศึกษาส่วนใหญ่เลือกศึกษาพื้นที่มณฑลนครชัยศรีหรือไม่ก็ลุ่มแม่น้ำท่าจีนตลอดไปถึงพื้นที่ฝั่งตะวันออกอย่างทุ่งรังสิตเป็นสำคัญ ถึงแม้สุพรรณฯ เป็นส่วนหนึ่งของการอธิบายภาพกว้างในการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของงานเหล่านั้น แต่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นอย่างเฉพาะในพื้นที่สุพรรณฯ ยังไม่มีการหยิบยกมาวิเคราะห์และอธิบายทั้งที่การขยายตัวทางเศรษฐกิจหลังเปิดการค้าเสรีมีผลกระทบกับวิถีชีวิตของเกษตรกรในพื้นที่อย่างมาก ดังนั้นการศึกษาเพื่อเข้าใจพลวัตในมิติของเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับสังคมและส่งผลไปถึงการเมืองที่เกิดขึ้นในสุพรรณฯ ช่วงเปลี่ยนผ่านมาสู่สมัยใหม่หลัง 2398 จนมาจบที่ พ.ศ. 2465 ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนผันทางเศรษฐกิจและสังคมอีกครั้งของสุพรรณฯ จึงจำเป็นต้องได้รับการศึกษาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ

1.2 วัตถุประสงค์

1.2.1. เพื่อศึกษาพัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมเมืองสุพรรณบุรีใน พ.ศ. 2398-2465

1.2.2. เพื่อศึกษาการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเมืองสุพรรณบุรีใน พ.ศ. 2398-2465

¹ โครงการชลประทานสุพรรณบุรี. (2542). *ประวัติโครงการชลประทานสุพรรณ*. (ออนไลน์)

1.3 คำถามหลักในการวิจัย

1.3.1 การขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวหลัง พ.ศ. 2398 ส่งผลอย่างไรต่อเศรษฐกิจและสังคมเมืองสุพรรณบุรีซึ่งเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวที่สำคัญมาตั้งแต่ครั้งอดีต

1.3.2 รูปแบบทางเศรษฐกิจและสังคมเมืองสุพรรณบุรีที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอย่างไร

1.4 ขอบเขตการศึกษา

ช่วงเวลาที่ทำการศึกษาคือ พ.ศ. 2398-2465 โดยการเริ่มต้นศึกษาที่ พ.ศ. 2398 เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างไทยและต่างประเทศเปิดการค้าเสรี ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกอันดับแรก ๆ ของประเทศ ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงหันมาให้ความสำคัญกับการผลิตข้าวเพื่อส่งขาย เมืองสุพรรณฯ ในฐานะที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ปลูกข้าวจึงได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวตามไปด้วย ภาคเศรษฐกิจและสังคมเมืองสุพรรณฯ เกิดการเปลี่ยนแปลง วิธีการผลิตที่แต่เดิมเป็นการผลิตเพื่อยังชีพเป็นสำคัญกลายมาเป็นผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก และยังทำให้เมืองสุพรรณฯ ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมแบบเงินตราอย่างเต็มตัว

ส่วน พ.ศ. 2468 เป็นปีที่โครงการชลประทานย่อยในพื้นที่สุพรรณฯ อย่างโครงการประตูน้ำโพธิ์พระยาแล้วเสร็จ โดยโครงการประตูน้ำโพธิ์พระยาเป็นหนึ่งในโครงการต่อขยายของโครงการใหญ่ เช่น โครงการเจ้าพระยาที่นายเจ โฮมาน วันเดอร์ไฮเด (Mr. J. Homan Vander Heide) และเซอร์โทมัส วอร์ด (Sir. Thomas Ward) ผู้เชี่ยวชาญต่างชาติด้านชลประทานเคยเสนอในการทำระบบชลประทานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าวแก่พื้นที่ทุ่งฝั่งตะวันตกใน พ.ศ. 2445 และ พ.ศ. 2458 ตามลำดับ โดยโครงการโพธิ์พระยาเป็นประตูระบายน้ำที่สามารถควบคุมปริมาณน้ำให้เพียงพอต่อความต้องการในการทำนา ไม่ต้องกังวลเรื่องน้ำท่วมพื้นที่นาที่เป็นนาลุ่ม รวมถึงยังมีน้ำใช้ทำนาในยามที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้การทำนาของเกษตรกรเพิ่มขึ้นจากทำปีละ 1 ครั้งเป็นปีละ 2 ครั้ง และขยายพื้นที่การเพาะปลูกให้กว้างออกไป รวมถึงดึงดูดให้คนต่างถิ่นอพยพเข้ามาเพาะปลูกในพื้นที่เพิ่มขึ้น สิ่งเหล่านี้ที่เกิดจากโครงการโพธิ์พระยาส่งผลกระทบต่อสังคมและเศรษฐกิจของสุพรรณบุรีเป็นวงกว้าง

1.5 วิธีดำเนินงานวิจัย

ในแง่ของหลักฐานและวิธีการดำเนินการศึกษาวิจัยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยค้นคว้าวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีการใช้ทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง ดังนี้

1.5.1 เอกสารชั้นต้น ประกอบด้วย เอกสารจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติโดยเฉพาะเอกสารของกระทรวงต่าง ๆ ที่บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งได้แก่เอกสารกระทรวงเกษตร กระทรวงมหาดไทย กรมราชเลขาธิการ ราชกิจจานุเบกษา และประกาศคำสั่งทางราชการ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีนิราศตามเสด็จของพระยาอนุศาสน์จิตรกร เขียน พ.ศ. 2466 รวมถึงบันทึกการเสด็จประพาสต้นของรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2447 และการเสด็จลำน้ามะขามเฒ่า พ.ศ. 2451 ซึ่งงานเขียนทั้ง 3 ชิ้นจะแสดงให้เห็นสภาพสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่สุพรรณฯ และเนื่องจากมีข้อจำกัดในหลักฐานที่สร้างขึ้นในท้องถิ่น ดังนั้นในงานชิ้นนี้หลักฐานจำนวนมากที่ใช้จะเป็นหลักฐานที่มาจากรัฐส่วนกลาง ซึ่งได้จากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ แม้ผู้วิจัยจะพยายามสกัดหลักฐานเพื่อแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคมของวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่สุพรรณฯ แต่ในบางประเด็นก็ยังไม่มากพอที่จะสร้างความชัดเจนได้ ด้วยเหตุนี้ในโอกาสต่อไปเมื่อมีแหล่งหลักฐานท้องถิ่น หรือมีข้อมูลจากท้องถิ่นมากพอก็จะทำการศึกษาต่อไปในอนาคต

1.5.2 เอกสารชั้นรอง ประกอบด้วย งานวิชาการ งานวิจัย หรือวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจในพื้นที่สุพรรณฯ หรือลุ่มแม่น้ำท่าจีน และงานศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ในขอบเขตเวลาของการศึกษา รวมถึงแหล่งข้อมูลออนไลน์

ส่วนการนำเสนอผลการค้นคว้าจะนำเสนอข้อมูลแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytic Description) โดยแบ่งการอธิบายเนื้อหาและวิเคราะห์เอกสารทั้งชั้นต้นและชั้นรองออกเป็น 2 ส่วน ดังที่ได้กล่าวไปแล้วก่อนหน้านี้

1.6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถแบ่งออกได้ 3 กลุ่มดังนี้

1.6.1 งานที่ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในจังหวัดสุพรรณบุรี

วิทยานิพนธ์เรื่อง *ฐานะของเมืองสุพรรณบุรีในประวัติศาสตร์อยุธยา* ระหว่าง พ.ศ. 1893 ถึง พ.ศ. 223¹ โดย รัตนา หนูน้อย ศึกษาการเมืองของเมืองสุพรรณบุรีในสมัยอยุธยาเพื่อชี้ให้เห็นปัจจัยและผลกระทบทางการเมืองที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงฐานะของสุพรรณบุรีจากเมืองอิสระในช่วงต้นอยุธยาสู่การถูกผนวกเป็นเมืองลูกหลวงและเมืองชั้นในตามลำดับ โดยในระยะแรกเมืองสุพรรณบุรียังคงความสำคัญในแง่การเป็นฐานการเมืองและเศรษฐกิจของราชวงศ์สุพรรณภูมิ ก่อนที่เมืองสุพรรณบุรีจะถูกลดความสำคัญทางการเมืองลงเมื่อราชวงศ์สุพรรณภูมิสามารถลงหลักปักฐานในอยุธยาอย่างมั่นคง แต่บทบาทของเมืองสุพรรณบุรียังไม่จางหายไปเมื่อพบว่าสุพรรณบุรีเป็นเมืองที่อยู่ในที่ตั้งของเส้นทางเดินทัพระหว่างอยุธยากับพม่า และเป็นที่แน่นอนว่าสุพรรณบุรียังมีความสำคัญในแง่เศรษฐกิจและสังคมให้แก่ราชธานีเรื่อยมาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนั้นชื่อของเมืองสุพรรณบุรีจึงยังเป็นที่รู้จักในประวัติศาสตร์ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ทางโครงสร้างอำนาจของผู้นำในอยุธยากับสุพรรณบุรี

งานวิจัยเรื่อง *เมืองสุพรรณบนเส้นทางการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ พุทธศตวรรษที่ 8-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25*² โดย วารุณี โสธารมย์ ศึกษาพัฒนาการของเมืองสุพรรณบุรีตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของเมืองสุพรรณบุรีผ่านด้านกายภาพและองค์ประกอบต่าง ๆ ของเมืองไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ วิถีชีวิต ประชากร การผลิต ฯลฯ ซึ่งการศึกษาในแต่ละด้านดังกล่าวเป็นการพยายามเล็งการเล่าเรื่องแบบศูนย์กลาง โดยหันมาเน้นความเคลื่อนไหวทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของพื้นที่แทนเพื่อสะท้อนภาพประวัติศาสตร์ของสุพรรณบุรีในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์และแสดงให้เห็นพัฒนาการของสุพรรณบุรีที่มีความสัมพันธ์แอบอิงอยู่กับศูนย์กลางและเมืองอื่น ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างแยกไม่ได้

ข้อเขียนทั้งสองเล่มมีวิธีการเขียนที่คล้ายกันตรงที่ใช้พื้นที่ของสุพรรณบุรีเป็นศูนย์กลางการอธิบายความสัมพันธ์ในระดับย่อยสู่การเชื่อมโยงให้เห็นภาพรวมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในระดับประเทศ ซึ่งเป็นการพยายามสกัดข้อมูลและตีความนัยที่แฝงอยู่ในเอกสารราชการ

¹ รัตนา หนูน้อย. (2529). *ฐานะของเมืองสุพรรณบุรีในประวัติศาสตร์อยุธยา* ระหว่าง พ.ศ. 1893 ถึง พ.ศ. 2231. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

² วารุณี โสธารมย์. (2547). *เมืองสุพรรณบนเส้นทางการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ พุทธศตวรรษที่ 8-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ของส่วนกลางเพื่อสะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์ของสุพรรณบุรีที่เล่ามาจากมุมมองคนใน แต่เนื่องจากทั้งสองเล่มมีขอบเขตการศึกษาอยู่ในช่วงก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริงทำให้ประวัติศาสตร์สุพรรณบุรีหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งเป็นหนึ่งในช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนผ่านครั้งสำคัญทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองยังไม่ได้รับการศึกษา ดังนั้นเพื่อให้ภาพประวัติศาสตร์สุพรรณบุรีมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาช่วงเวลาดังกล่าวที่เป็นช่องว่างและยังไม่ได้รับการศึกษา ทั้งนี้คุณูปการของหนังสือทั้งสองเล่มที่มีต่อผู้วิจัยคือชี้ให้เห็นภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่เมืองสุพรรณบุรีเพื่อที่เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจสังคมและเศรษฐกิจของสุพรรณบุรีเพื่อต่อยอดเป็นประเด็นในการศึกษาวิจัยต่อไป

ต่อมาเป็นบทความเรื่อง *ท้องถิ่นเมืองสุพรรณกับพฤติกรรมขโมยและปล้นควายในยุคเศรษฐกิจยังชีพปลายพุทธศตวรรษที่ 24-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25*¹ โดย วารุณี ไสธการมย์ ศึกษาปรากฏการณ์การขโมยควายในเมืองสุพรรณบุรีจากมุมมองท้องถิ่นในยุคเศรษฐกิจแบบยังชีพ โดยเสนอว่าสภาพภูมิศาสตร์ของสุพรรณบุรีเป็นพื้นที่ชนบททางไกลและเต็มไปด้วยป่าดง อำนาจจากส่วนกลางเข้าไม่ถึงทำให้ชุมชนมีอำนาจอิสระจากส่วนกลาง สังคมชาวนาในระบบการผลิตแบบยังชีพมีความสัมพันธ์ทางสังคมแบบอุปถัมภ์พึ่งพาอำนาจท้องถิ่นที่เป็นนักเลงในฐานะผู้คุ้มครองและผู้ลดทอนความเหลื่อมล้ำทางรายได้ระหว่างคนรวยและคนจนในชุมชน โดยวิเคราะห์ว่าพฤติกรรมลักขโมยควายถือเป็นการกระจายรายได้ในระบบเศรษฐกิจเชิงศีลธรรมและยอมรับให้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชนบท ซึ่งเป็นการปรับตัวของชาวบ้านให้อยู่รอดในสังคมที่มีการขโมยควายเกิดขึ้นเป็นประจำ พฤติกรรมของนักเลงที่เกิดขึ้นเป็นการรักษาสมดุลของสังคมชนบทในสุพรรณบุรีที่มีพื้นฐานทางสังคมไม่เสมอภาค แต่เมื่อกลไกของส่วนกลางเข้ามายังพื้นที่ชนบททำให้พฤติกรรมการลักขโมยควายจึงกลายเป็นปัญหาอาชญากรรมร้ายแรงของรัฐ ผลที่ตามมาคือพฤติกรรมของนักเลงในการขโมยควายเปลี่ยนไปมีความรุนแรงขึ้นเพื่อตอบโต้กับอำนาจรัฐ และเกินกว่าการยอมรับของชาวบ้านในท้องถิ่นสุพรรณบุรี

บทความเรื่อง *นิราศเมืองสุพรรณของสุนทรภู่และเสมียนมี: บันทึกการเดินทางและการอ่านเพื่อเข้าถึงเรื่องเล่าท้องถิ่น*² โดย วารุณี ไสธการมย์ เป็นการศึกษาและประเมินค่านิราศเมืองสุพรรณในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์ที่สะท้อนภาพท้องถิ่นไม่ว่าเป็นเส้นทาง ภูมิทัศน์ชุมชน

¹ วารุณี ไสธการมย์. (2546). *ท้องถิ่นเมืองสุพรรณกับพฤติกรรมขโมยและปล้นควายในยุคเศรษฐกิจยังชีพ ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 25*. *รัฐศาสตร์สาร*. ปีที่ 24, ฉบับที่ 1 (2546), หน้า 117-160.

² วารุณี ไสธการมย์. (2550). *นิราศเมืองสุพรรณของสุนทรภู่และเสมียนมี: บันทึกการเดินทางและการอ่านเพื่อเข้าถึงเรื่องเล่าท้องถิ่น*. *รัฐศาสตร์สาร*. ปีที่ 28, ฉบับที่ 2 (พ.ค.-ส.ค. 2550), หน้า 323-384.

เศรษฐกิจไปจนถึงวิถีชีวิต โดยนิราศทั้งสองเรื่องแม้มีจุดมุ่งหมายการประพันธ์ที่ต่างกันแต่พบว่าเมืองสุพรรณบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในราวทศวรรษ 2370-2380 มีลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและเป็นชนบทห่างไกลความเจริญ ประชากรมีหลายชาติพันธุ์ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในวิถีผลิตแบบยังชีพ ผลผลิตส่วนเกินของชาวบ้านจะส่งออกไปขายยังชุมชนอื่น โดยในช่วงทศวรรษ 2370-2380 พบว่าบางพื้นที่ของสุพรรณบุรีเริ่มเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราที่ขยายตัวเข้ามาผ่านทางคมนาคม เช่น พื้นที่สองพี่น้องและตัวเมืองสุพรรณบุรี ในขณะที่พื้นที่ตอนเหนือตัวเมืองสุพรรณบุรีขึ้นไปเป็นพื้นที่ทุรกันดารที่เศรษฐกิจแบบเงินตรายังไปไม่ถึง ดังนั้นการบรรยายภาพที่เกิดขึ้นตลอดการเดินทางของสุนทรภู่และเสมียนมีเป็นข้อมูลท้องถิ่นที่มีคุณค่าในฐานะเรื่องเล่าท้องถิ่น

บทความทั้งสองเรื่องของวราวุธ โอสการมย์สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมของพื้นที่สุพรรณบุรีช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมาจนถึงต้นรัชกาลที่ 5 ซึ่งเห็นความแตกต่างของสภาพสังคมสุพรรณบุรีช่วงก่อนและหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง โดยเฉพาะการวิเคราะห์พฤติกรรมขโมยควายในบทความแรกที่ยพยายามหาคำอธิบายผ่านแง่มุมทางศีลธรรมที่ทำให้ชาวบ้านเกิดการยอมรับและอยู่ร่วมกับพฤติกรรมการขโมยควายในสังคมชนบท แม้พฤติกรรมดังกล่าวในสายตารัฐไม่ใช่พฤติกรรมที่ยอมรับได้ และวิเคราะห์ให้เห็นความแตกต่างของพฤติกรรมการขโมยควายที่เกิดขึ้นในพื้นที่สุพรรณฯ ทั้งก่อนและหลังการเข้ามาปราบปรามของรัฐ ประโยชน์ที่มีต่อวิจัยของทั้งสองบทความคือสร้างความเข้าใจการเปลี่ยนผ่านและข้อแตกต่างบางประการที่เกิดขึ้นในสังคมเช่น วิถีการผลิต วัฒนธรรมในชนบท ฯลฯ ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานทำความเข้าใจเมืองสุพรรณบุรีและใช้อธิบายภาพผลกระทบทางสังคมที่เกิดจากเศรษฐกิจในประเด็นวิจัย

นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาเมืองสุพรรณบุรีในลักษณะหนังสือแนะนำจังหวัด ซึ่งเป็นการรวบรวมองค์ความรู้และข้อมูลพื้นฐานในจังหวัด ไม่ว่าจะเป็นด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ ทรัพยากรท้องถิ่น ชนบทธรรมเนียมต่าง ๆ ฯลฯ เช่นเรื่อง *สุพรรณบุรี*¹ โดยสมัย สุทธิธรรม เรื่อง *สุพรรณบุรี: ทวารวดีศรีสุพรรณภูมิเมืองแห่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี*² โดยสายน้ำ เสงูสูงพงศ์ และเรื่อง *สุพรรณบุรีเมืองหน้าด่านและเมืองคู่ข้าวคู่น้ำของไทย*³ โดยปิติชัย พงษ์วานิชอนันต์ และ

¹ สมัย สุทธิธรรม. (2539). *สุพรรณบุรี*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

² สายน้ำ เสงูสูงพงศ์. (2542). *สุพรรณบุรี: ทวารวดีศรีสุพรรณภูมิ เมืองแห่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี*. กรุงเทพฯ: แสงปัญญาเลิศ.

³ ปิติชัย พงษ์วานิชอนันต์ และ วิมล ไทรนิมิต. (2543). *สุพรรณบุรีเมืองหน้าด่านและเมืองคู่ข้าวคู่น้ำของไทย*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา.

วิมล ไทรนิ่มนวล เนื่องจากงานทั้งสามเล่มเป็นการรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับจังหวัดสุพรรณบุรีในแขนงต่าง ๆ ทำให้สามารถมองเห็นภาพรวมของจังหวัดอย่างคร่าว ๆ แต่ทั้งสามเล่มเมื่ออธิบายในส่วนของประวัติศาสตร์สุพรรณบุรีจะอธิบายในลักษณะของหลักฐานทางโบราณคดีและให้ความสำคัญกับประวัติความเป็นมาช่วงเวลายุคก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงอยุธยาโดยเฉพาะช่วงพระเจ้าอู่ทอง ราชวงศ์สุพรรณภูมิและสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในขณะที่ยุครัตนโกสินทร์ถูกละเลย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของสุพรรณบุรีในยุครัตนโกสินทร์ยังไม่ได้รับการศึกษาเพียงพอในแง่มุมประวัติศาสตร์

1.6.2 งานศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ และสังคมพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน

งานศึกษาที่เกี่ยวข้องเล่มแรกคืองานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเรื่อง *วิถีชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรี*¹ โดย เสาวภา พรศิริพงษ์และคณะ ศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในบริเวณลุ่มน้ำนครชัยศรีตั้งแต่ก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริงจนถึง พ.ศ. 2543 การศึกษาเป็นในลักษณะประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เน้นใช้ข้อมูลจากท้องถิ่นเช่น คำสัมภาษณ์และการลงพื้นที่เพื่อให้ข้อมูลที่ออกมาเป็นข้อมูลที่เกิดจากท้องถิ่นอย่างเที่ยงธรรม โดยทำการศึกษาครอบคลุม 3 อำเภอในจังหวัดนครปฐมที่แม่น้ำนครชัยศรีไหลผ่านได้แก่ อำเภอสสามพราน อำเภอบางเลนและอำเภอนครชัยศรี เพื่อสะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์พื้นที่ ความเคลื่อนไหวทางพลวัตทางเศรษฐกิจ บทบาทและการปรับตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำที่มีต่อนโยบายการพัฒนาประเทศของภาครัฐในแต่ละยุคสมัยเพื่อคงไว้ซึ่งความอยู่รอดของชุมชน

งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเล่มต่อมาเรื่อง *ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน*² โดยสุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ เป็นการศึกษาชุมชนลุ่มน้ำท่าจีนในช่วงรัตนโกสินทร์เพื่อดูพัฒนาการของชุมชนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำท่าจีนที่มีการเปลี่ยนผ่านจากหมู่บ้านมาเป็นเมืองตั้งแต่ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริงมาถึงทศวรรษ 2500 เมื่อถนนเข้ามาเป็นจุดเปลี่ยนทางเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีนแทนการสัญจรทางน้ำ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีนส่วนหนึ่งเกิดจากการกระทำของท้องถิ่นภายในที่พยายามผสมผสานวิถีชีวิตดั้งเดิมกับปัจจัยภายนอกที่เข้ามาสู่ชุมชนลุ่มแม่น้ำ แต่ทั้งนี้พบว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในล้วนได้รับผลมาจากนโยบายของรัฐบาลไม่ว่าจะเป็นการเปิดเสรีข้าว การส่งเสริมอุตสาหกรรม

¹ เสาวภา พรศิริพงษ์และคณะ. (2548). *วิถีชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรี*. นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.

² สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554). *ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

น้ำตาล หรือการสร้างเครือข่ายคมนาคมอย่างรถไฟและถนน ซึ่งการปรับตัวของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน เป็นการอธิบายภาพความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ภาคกลาง

งานเขียนทั้งสองเล่มเป็นงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่อาศัยหลักฐานท้องถิ่นอย่างคำสัมภาษณ์ และการลงพื้นที่มาประกอบการวิเคราะห์ โดยทั้งสองเล่มแสดงให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับพื้นที่ลุ่มแม่น้ำท่าจีนตั้งแต่หลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริงมาจนถึง พ.ศ. 2543 แต่ทั้งนี้เนื่องจากทั้งสองเล่ม เล่มหนึ่งเน้นพื้นที่แถบแม่น้ำนครชัยศรีและอีกเล่มหนึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน ทำให้การอธิบายการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพื้นที่สุพรรณบุรีมีลักษณะไม่เจาะลึกและเป็นภาพรวมการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น แต่ข้อดีคือสามารถเห็นความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่สุพรรณบุรีที่มีความเชื่อมโยงกับเมืองลุ่มน้ำท่าจีนอื่น ๆ ภายใต้อิทธิพลทางเศรษฐกิจและสังคมในแต่ละยุคสมัย

วิทยานิพนธ์เรื่อง *เศรษฐกิจข้าวและน้ำตาลในลุ่มแม่น้ำท่าจีน พ.ศ. 2398-2453*¹ โดย มณฑล คงแถวทอง เป็นการศึกษาสภาพเศรษฐกิจแถบลุ่มน้ำท่าจีน ซึ่งกินพื้นที่บริเวณมณฑลนครชัยศรี โดยชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคกลางผ่านการอุตสาหกรรมข้าวและน้ำตาล ซึ่งพบว่าก่อนที่จะเปิดการค้าเสรี ในช่วงรัชกาลที่ 2 ถึงต้นรัชกาลที่ 4 พื้นที่แถบเมืองนครชัยศรีเป็นพื้นที่เศรษฐกิจของการทำอุตสาหกรรมน้ำตาล ส่วนเศรษฐกิจข้าวเป็นการปลูกเพื่อยังชีพ แต่หลังเปิดการค้าเสรีอุตสาหกรรมน้ำตาลกลับตกต่ำลง ในขณะที่ตลาดโลกต้องการข้าวทำให้เกิดการขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน คนหันมาปลูกข้าวแทนอ้อย เศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนไปจากการผลิตข้าวเพื่อยังชีพมาสู่การผลิตเพื่อการค้า สังคมลุ่มน้ำท่าจีนได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว คนจีนเข้ามาจับบทบาทในธุรกิจข้าว เกิดการอพยพของแรงงาน วิถีชีวิตชาวบ้านถูกผูกติดกับความผันผวนของเศรษฐกิจโลก ซึ่งทั้งหมดเป็นพื้นฐานของเศรษฐกิจและสังคมท้องถิ่นในปัจจุบัน

ปริญญาานิพนธ์เรื่อง *สภาพเศรษฐกิจมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2438-2475*² โดย ชีระ แก้วประจันตร์ ศึกษาเศรษฐกิจของมณฑลนครชัยศรีที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาเป็นมณฑลใน พ.ศ. 2438 โดยครอบคลุมทั้งด้านเกษตรกรรม ประมง และบทบาทของคนจีนในฐานะเป็นปัจจัยที่มีผลต่อเศรษฐกิจ แต่ทั้งนี้จะเน้นศึกษาข้าวที่เป็นสินค้าส่งออกสำคัญของมณฑลนครชัยศรี รวมถึงศึกษาการเก็บผลประโยชน์ของรัฐและปัจจัยภายนอกและภายในเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นความเปลี่ยนแปลง

¹ มณฑล คงแถวทอง. (2527). *เศรษฐกิจข้าวและน้ำตาลทรายในลุ่มแม่น้ำท่าจีน พ.ศ. 2398-2453*. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ

² ชีระ แก้วประจันตร์. (2534). *สภาพเศรษฐกิจมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2438-2475*. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, กรุงเทพฯ.

ทางเศรษฐกิจที่เติบโตขึ้นจากการกระทำของรัฐทั้งการจัดตั้งมณฑล การขุดคลอง ฯลฯ การสร้างทางรถไฟ และการสร้างพระปฐมเจดีย์ ซึ่งเน้นการเติบโตของเศรษฐกิจที่เมืองนครชัยศรีเป็นหลัก ทั้งสองเล่มเป็นงานศึกษาที่คล้ายเป็นส่วนต่อขยายของกันและกัน โดยศึกษาเศรษฐกิจพื้นที่มณฑลนครชัยศรีผ่านการเปลี่ยนแปลงการผลิตจากน้ำตาลมาเป็นข้าว การอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นการอธิบายจากสายตาของส่วนกลางและให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากโครงสร้างการปกครองที่มีผลต่อเศรษฐกิจและสังคมทำให้ไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากภายในท้องถิ่นเอง และเนื่องจากการศึกษาดังกล่าวครอบคลุมพื้นที่ 3 เมืองในมณฑลและให้น้ำหนักที่เมืองนครชัยศรีซึ่งเป็นศูนย์กลางของมณฑลค่อนข้างมาก ทำให้การอธิบายถึงเมืองสุพรรณบุรีเป็นในลักษณะที่ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้าง ๆ ที่อิงอยู่กับการเปลี่ยนแปลงของทั้งมณฑล งานศึกษาทั้งสองเล่มนี้มีประโยชน์ในการเป็นพื้นฐานทำความเข้าใจด้านเศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่สุพรรณบุรีในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงทำให้สามารถนำมาต่อยอดในงานวิจัยต่อไป

1.6.3 งานศึกษาเกี่ยวกับระบบชลประทานและการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวในประเทศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง *คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2367-2453*¹ เขียนโดย กิตติ ตันไทย ศึกษาปัจจัยการขุดคลองและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับเศรษฐกิจไทยในช่วงเวลาดังกล่าว โดยชี้ให้เห็นว่าการขุดคลองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีวัตถุประสงค์สำคัญในด้านยุทธศาสตร์และการคมนาคม แต่หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงการขุดคลองมีวัตถุประสงค์เพื่อการคมนาคมเปิดพื้นที่เพาะปลูกใหม่ เนื่องจากสภาพภูมิทัศน์ของพื้นที่สมัยนั้นเต็มไปด้วยป่า ประชาชนไม่สามารถเข้าไปทำการเพาะปลูกได้ การขุดคลองจึงเป็นการหักล้างทางพนาประชาชนเข้าไปยังพื้นที่เหล่านั้นได้สะดวก และการขุดคลองยังทำให้เกิดพื้นที่เพาะปลูกที่นำมาซึ่งผลผลิตที่เพิ่มขึ้น แต่ทั้งนี้พบว่าคนที่ได้ประโยชน์จากการขุดคลองล้วนเป็นเจ้านายและชนชั้นนำจากการเป็นเจ้าของที่ดินริมฝั่งคลอง มากกว่าเป็นชาวบ้านสามัญชน

วิทยานิพนธ์เรื่อง *การพัฒนาระบบชลประทานในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2431- พ.ศ. 2493*² โดย สุนทรี อาสะไวย์ เสนอว่าโครงการสร้างคลองชลประทานของรัฐบาล ซึ่งเป็นการพัฒนา

¹ กิตติ ตันไทย. (2520). *คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2367-2453*. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

² สุนทรี อาสะไวย์. (2521). *การพัฒนาระบบชลประทานในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2431- พ.ศ. 2493*. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ระบบชลประทานแบบสมัยใหม่แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 3 ช่วง ช่วงแรกคือ พ.ศ. 2431-2455 ช่วงที่สองคือ พ.ศ. 2456-2488 และช่วงที่สาม คือ พ.ศ. 2489-2493 ในสองช่วงแรกแม้รัฐตระหนักถึงความสำคัญของการชลประทาน แต่เนื่องจากยังมีปัญหาเรื่องความมั่นคงของประเทศทำให้ความสนใจของรัฐไปอยู่ที่การรักษาความมั่นคงของประเทศ ส่วนช่วงที่สามเนื่องจากความต้องการข้าวช่วงหลังสงครามโลกเพิ่มสูงขึ้น รัฐจึงนำโครงการชลประทานมาปฏิรูปและก่อสร้างขึ้นใหม่ โดยงานศึกษาชี้ให้เห็นว่าระบบชลประทานแบบสมัยใหม่มีความสำคัญในการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตพืชผลทางการเกษตร การตัดสินใจของรัฐบาลในการสร้างระบบชลประทานในแต่ละยุคจึงส่งผลกระทบต่อภาพรวมทางเศรษฐกิจของประเทศ เนื่องจากหลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริงการส่งออกที่สำคัญของประเทศคือข้าว ดังนั้นการตัดสินใจไม่สร้างโครงการชลประทานของรัฐบาลจึงเป็นการตัดสินใจที่ผิดพลาด เพราะการเพาะปลูกจำเป็นต้องพึ่งพาปัจจัยที่ไม่แน่นอนจากธรรมชาติ ผลที่ตามมาคือปัญหาทางสังคมที่ตามมาจากการไม่สามารถผลิตผลผลิตไม่ได้หรือได้น้อย

ประเด็นของทั้งสองเล่มคือศึกษาผลกระทบที่มากจากการดำเนินนโยบายการบริหารจัดการน้ำของรัฐที่มีผลต่อเศรษฐกิจ โดยเฉพาะเศรษฐกิจปลูกข้าวในภาคกลาง ซึ่งงานทั้งสองมีประโยชน์ในการอธิบายให้เห็นความพร้อมและความสนใจของรัฐบาลที่มีต่อภาคเกษตร รวมถึงประโยชน์จากนโยบายการบริหารจัดการน้ำของรัฐที่มีต่อพื้นที่ฝั่งตะวันตก คำอธิบายดังกล่าวสามารถนำมาใช้ในการทำความเข้าใจความสำคัญของทุ่งตะวันตกในสายตาของรัฐบาลในยุคนั้นได้อีกทางหนึ่ง และคำอธิบายที่ทั้งสองเล่มมีให้ต่อนโยบายการอุดหนุนนั้นสามารถนำมาปรับใช้กับประเด็นเกี่ยวกับคลองในวิจัย ทั้งนี้พบว่าทั้งสองเล่มล้วนมีสถิติและตัวเลขไม่ว่าจะเป็นจำนวนพื้นที่ คลอง หรือแม้แต่การคำนวณที่เป็นพื้นฐานทำความเข้าใจแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีหลังเกิดนโยบายการบริหารจัดการน้ำของรัฐบาล

วิทยานิพนธ์เรื่อง การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411-2475)¹ โดยทวีศิลป์ สืบวัฒนะ ศึกษาการผลิตและการค้าข้าวในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง อันได้แก่ปัจจัยการผลิตด้านต่าง ๆ กระบวนการการผลิต และการทำธุรกิจการค้าข้าวทั้งภาครัฐและเอกชน รวมไปถึงนโยบายรัฐบาลที่มีต่อการเกษตร ซึ่งการศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงการขยายตัวของเศรษฐกิจการปลูกข้าวหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงและปัญหาที่เกิดขึ้นกับ

¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2521). การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411-2475). (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ชาวนาเมื่อชาวนาขาดแคลนปัจจัยทางการผลิต รวมถึงขาดการสนับสนุนอย่างเต็มที่จากภาครัฐไม่ว่าจะเป็นการทำชลประทานหรือการควบคุมการผูกขาดการกำหนดราคาข้าวโดยพ่อค้าคนกลางทำให้ผลประโยชน์ที่ชาวนาควรได้กลับไปตกอยู่กับกลุ่มนายทุน

งานวิจัยเรื่อง *สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473*¹ โดยเดวิด บรูซ จอห์นสัน เป็นการอธิบายสภาพสังคมและเศรษฐกิจของสยามในช่วงระยะเวลาที่การค้าข้าวรุ่งเรืองที่สุดหลังเปิดการค้าเสรี โดยศึกษาโครงสร้างความสัมพันธ์ของคนกับระบบเศรษฐกิจและการปกครองที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวภาคเกษตร ซึ่งผลกระทบที่เกิดจากการผลิตเพื่อตอบสนองต่อการค้าข้าวโลก ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมรูปแบบใหม่ตามมา กล่าวคือผู้คนกระตือรือร้นที่จะบุกเบิกพื้นที่ที่นาแต่กลับไม่สามารถผลิตผลผลิตได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยเพราะขาดแคลนแรงงานและทุน นอกจากนี้ความเป็นอยู่ของชาวนายังถูกผูกติดกับความผันผวนของสภาพเศรษฐกิจและธรรมชาติ ดังนั้นชาวนาจึงเกิดหนี้สินจากการกู้ยืมหรือคดีพิพาทที่ดินที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไป ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มโจรปล้นขโมยกับชาวนา ซึ่งเป็นวัฒนธรรมในชนบทที่ไม่สามารถยอมรับได้ในยุคนี้ส่งผลให้รัฐเข้ามาควบคุมเพื่อให้เกิดเสถียรภาพทางการเมือง การอธิบายสภาพสังคมที่เป็นผลกระทบจากเศรษฐกิจของงานชิ้นนี้ถึงแม้จะเน้นการอธิบายสังคมในทุ่งฝัງตะวันออก แต่ประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นมีประโยชน์กับงานวิจัยในประเด็นความสัมพันธ์ของคนกับพื้นที่ในสุพรรณบุรีที่เปลี่ยนแปลงไปหลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ในแง่การให้ภาพโดยรวมของสังคม

งานวิจัยด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเรื่อง *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970*² โดยเจมส์ ซี อินแกรม ศึกษากระบวนการและ พัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงหลังเข้าไปผูกติดกับการค้าโลกผ่านการรับอิทธิพลตะวันตกในทศวรรษ 1850-1970 โดยผู้เขียนเน้นให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไทยที่มาจากการขยายตัวของการค้าข้าว ซึ่งเป็นสินค้าส่งออกที่มีความสำคัญของไทยมาตั้งแต่ก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและขยายตัวสูงสุดในช่วง ค.ศ. 1909-1934 จากความต้องการข้าวของตลาดโลก และชี้ให้เห็นว่าการหันมาผลิตข้าวเพื่อการค้าทำให้อุตสาหกรรมพื้นบ้านแตกสลายลงผู้คนสามารถใช้เงินจากการผลิตข้าวในการซื้อสินค้าอุปโภคบริโภค ซึ่งเป็นสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ และกล่าวถึงการ

¹ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). *สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473*. (พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรมและคณะ, แปล). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

² เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970*. (ชูศรี มณีพุกษ์และเฉลิมพจน์ เอี่ยมกมลลา, แปล). สมุทรปราการ: มูลนิธิโดยต่างประเทศไทย.

เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเศรษฐกิจไทยหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงว่าส่วนมากมาจากการกระตุ้นจากปัจจัยภายนอกและเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านปริมาณมากกว่าด้านประสิทธิภาพ ดูได้จากกรณีการขยายตัวในด้านปริมาณผลผลิตของข้าวที่สวนทางกับคุณภาพที่ผลิตได้

งานทั้ง 3 ชิ้นหลังสุดเป็นการอธิบายให้เห็นภาพรวมของเศรษฐกิจและสังคมภาคกลางที่มีผลมาจากการขยายตัวของการค้าข้าว แต่ทั้งนี้ผู้นำการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมจะอยู่ในพื้นที่ฝั่งตะวันออกอย่างทุ่งรังสิตค่อนข้างมาก ทำให้บทบาทของสุพรรณบุรีในฐานะเมืองผลิตข้าวไม่ได้รับการเน้นย้ำความสำคัญ แต่จะเห็นเป็นภาพรวมการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของภาคกลาง ซึ่งมีประโยชน์ในการทำความเข้าใจบริบทที่แวดล้อมเมืองสุพรรณบุรีหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง รวมถึงข้อมูลตัวเลขต่าง ๆ ในงานทั้งสามเล่มที่สามารถนำมาใช้ประกอบการวิเคราะห์ที่เศรษฐกิจเมืองสุพรรณบุรีได้ทั้งตรงและอ้อม

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 เพื่อเข้าใจพัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมเมืองสุพรรณบุรี พ.ศ. 2398-2465

1.7.2 เพื่อเข้าใจการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเมืองสุพรรณบุรีใน พ.ศ. 2398-2465

1.8 แหล่งศึกษาค้นคว้า

1. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
2. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ องครักษ์
3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ท่าวาสุกรี
4. สำนักหอสมุดแห่งชาติ
5. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ จังหวัดสุพรรณบุรี
6. หอสมุดแห่งชาติจังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ
7. หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์
8. สำนักวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
9. แหล่งข้อมูลออนไลน์

บทที่ 2

เมืองสุพรรณฯ ในปลายทศวรรษ 2390-2420 ยุคบุกเบิกและการขยายพื้นที่ทำ นา

บทนี้จะกล่าวถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ของสุพรรณฯ อันเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำเก่าและมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานและเพาะปลูกเป็นพื้นฐานที่ทำให้สุพรรณฯ มีความสำคัญทางเศรษฐกิจต่อราชธานีมาตั้งแต่อดีต สุพรรณฯ เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ทางการค้าระดับประเทศโดยอ้อมผ่านของป่าและข้าวตั้งแต่สมัยอยุธยา ด้วยเหตุนี้เมื่อการค้าสำเภาเติบโตขึ้นในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นทำให้หลายพื้นที่ในสุพรรณฯ ได้รับผลกระทบจากระบบเศรษฐกิจเงินตรา ระบบไพร่เข้าไปสัมพันธ์กับเศรษฐกิจเพื่อการค้าในฐานะกำลังการผลิตส่วยและเงินตราทำให้การค้าและการปลูกข้าวในพื้นที่ค่อย ๆ เติบโตขึ้น แม้การขยายข้าวยังคงจำกัดปริมาณอยู่ภายใต้วิธีการผลิตเพื่อยังชีพ ประชาชนในพื้นที่ที่มีการติดต่อกับคนเมืองเริ่มคุ้นชินกับการใช้เงินตราในการแลกเปลี่ยนสินค้า

ภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริงได้เปลี่ยนวิธีการผลิตของชาวบ้านจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขาย รัฐมีเป้าประสงค์ในการขยายพื้นที่เพาะปลูกและเพิ่มการส่งออกข้าว ดังนั้นจึงมีการส่งเสริมนโยบายเร่งการเพาะปลูกไม่ว่าจะเป็นการผลิตหลวง การลดและงดเว้นอากรนา ไปจนถึงการยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งการยกเลิกการเกณฑ์แรงงานเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่เป็นวงกว้างในทศวรรษถัดมา ผลจากการผลิตข้าวเพื่อการขายทำให้ระบบเงินตราเข้าไปอยู่ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในทุกลำดับชั้นเกิดเป็นการทำงานเพื่อเงิน ดังนั้นเมื่อปีไหนข้าวไม่ดี หรือข้าวถูกกดราคาปีนั้นชาวบ้านจะมีชีวิตที่ลำบากต้องกู้หนี้ยืมสิน จำนองจำนำเพื่อหาเงินมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน และก่อนที่จะมีการยกเลิกไพร่และทาสอย่างเด็ดขาดใน พ.ศ. 2448 พบว่ามีการขายตัวเป็นทาสเพื่อดำรงชีวิตให้อยู่รอดในสังคมทุนนิยมดังจะกล่าวในเนื้อหาต่อไป

2.1 ลักษณะทางกายภาพเมืองสุพรรณบุรี

2.1.1 ภูมิศาสตร์และพื้นที่

สุพรรณบุรีตั้งอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง มีพื้นที่ประมาณ 555,339 ตารางกิโลเมตร อาณาเขตทิศเหนือติดจังหวัดชัยนาทและอุทัยธานี ทิศตะวันออกติดกับจังหวัดอ่างทอง อยุธยาและสิงห์บุรี ทิศตะวันตกติดกับจังหวัดกาญจนบุรี ส่วนทิศใต้ติดกับจังหวัดนครปฐม ลักษณะภูมิประเทศแบ่งออกเป็น 3 เขต (ดูภาพประกอบ 1) คือที่ราบลุ่มน้ำเก่า (Old

delta) เป็นพื้นที่ราบลุ่มอยู่บริเวณทิศตะวันออกตลอดแนวเหนือจรดใต้แม่น้ำสุพรรณฯ ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ โดยมีลักษณะเป็นราบดินตะกอนทับถมเกิดเป็นคันกันน้ำธรรมชาติเหมาะแก่การเพาะปลูกและตั้งบ้านเรือน ดังนั้นพื้นที่บริเวณนี้จึงมีร่องรอยการอยู่อาศัยมานานกว่าพื้นที่อื่น ๆ ต่อมาคือเขตพื้นที่รูปพัด (Fan complex) อยู่บริเวณทางด้านตะวันตกของจังหวัดลพบุรีตั้งแต่เหนือจรดใต้ พื้นที่ที่มีความลาดชันและอยู่ห่างจากแม่น้ำท่าจีน¹ รวมถึงบางพื้นที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ลูกคลื่นลาดสลับเนินเขาลาดเทลงมาจากทิศตะวันออกจนถึงแม่น้ำท่าจีน² โดยกินพื้นที่บริเวณเดิมบางนางบวช ด้านข้างและอุททอง ความอุดมสมบูรณ์จึงมีน้อยกว่าที่ราบลุ่มแม่น้ำเก่า พื้นที่เพาะปลูกอาศัยน้ำฝนเป็นหลักทำให้มีประชากรอาศัยอยู่เบา

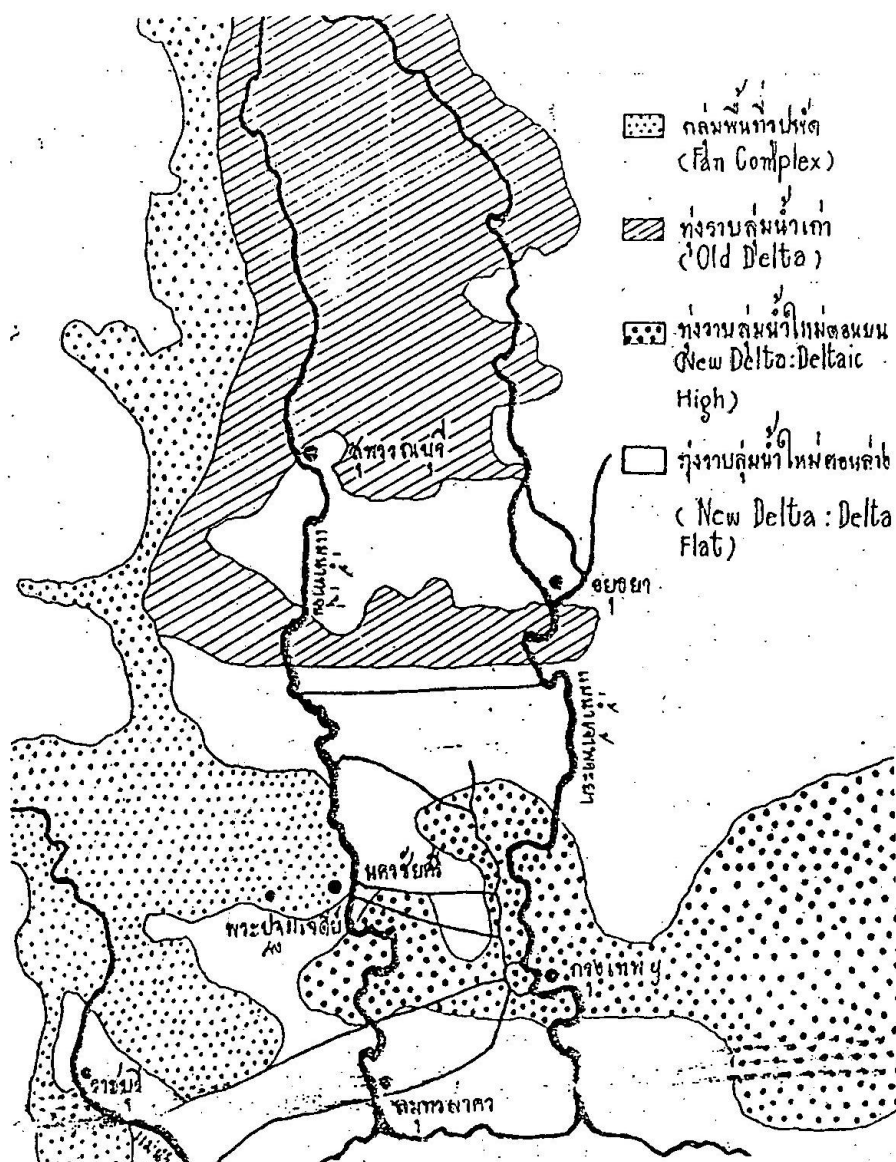
สุดท้ายคือที่ราบลุ่มน้ำใหม่ตอนล่าง (new delta) อยู่บริเวณตัวเมืองทางทิศตะวันออกและบางส่วนของบางปลาม้าและสองพี่น้อง มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบลุ่มต่ำกว่าพื้นที่อื่น ทำให้ในฤดูน้ำหลากน้ำจะท่วมสูงและขังเป็นเวลานาน แต่เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เกิดจากการทับถมของดินตะกอนทะเลเก่าจึงมีความอุดมสมบูรณ์ของดินทำให้เหมาะแก่การเพาะปลูก³ ความอุดมสมบูรณ์เหล่านี้ทำให้สุพรรณฯ เป็นเมืองคู่ข้าวคู่น้ำที่มีความสามารถปลูกข้าวได้จำนวนมากและส่งข้าวป้อนราชธานีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา การขุดคลองและพัฒนาพื้นที่เพาะปลูกบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำแม่กลองในช่วงรัชกาลที่ 4-5 ได้เพิ่มปริมาณน้ำให้แก่พื้นที่ลุ่มแม่น้ำท่าจีนตอนกลางและตอนล่างให้ยิ่งเหมาะสมแก่การเพาะปลูกมากขึ้น⁴

¹ มณฑล คงแถวทอง. (2527). เล่มเดิม. หน้า 11.

² กรมศิลปากร. (2499). อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ 3 จังหวัดคือ สุพรรณบุรี กาญจนบุรี นครปฐม. พิมพ์เป็นบรรณาการงานพระราชทานเพลิงศพ พระยามีนบุรีศรีมหาอุทยาน (ชั้น ฐสุรานนท์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันอาทิตย์ที่ 7 ตุลาคม พุทธศักราช 2499. หน้า 40.

³ มณฑล คงแถวทอง. (2527). เล่มเดิม. หน้า 12.

⁴ ไชยสิทธิ์ กมลศักดิ์วิกุล.(2556). ตลาดย้อนยุคสามชุก: การเมืองเรื่องพื้นที่และธุรกิจแห่งการถวิลหาอดีต. หน้า 47-48.

ภาพประกอบ 1 แผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศมณฑลนครชัยศรี

ที่มา: มณฑล คงแถวทอง. (2527). เศรษฐกิจข้าวและน้ำตาลทรายในลุ่มแม่น้ำท่าจีน พ.ศ. 2398-2453. หน้า 13.

เมืองสุพรรณฯ มีทรัพยากรน้ำให้ใช้ค่อนข้างหลากหลายทั้งแม่น้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง โดยแม่น้ำท่าจีนหรือแม่น้ำสุพรรณฯ เป็นแม่น้ำสายเดียวที่ไหลผ่านกลางเมืองจากทิศเหนือไปจนถึงทิศใต้ แม่น้ำสุพรรณฯ มีความสำคัญอย่างมากกับการดำรงชีวิตของชาวสุพรรณฯ และเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างให้เมืองสุพรรณฯ เป็นเมืองอยู่ช้ำอยู่น้ำ แม่น้ำท่าจีนแยกตัวมาจากแม่น้ำเจ้าพระยา

บริเวณปากคลองมะขามเฒ่า อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาทเป็นแม่น้ำที่ไหลพาดผ่าน 4 จังหวัด โดยแต่ละพื้นที่มีชื่อเรียกแม่น้ำสายนี้แตกต่างกัน เช่น เมื่อไหลผ่านจังหวัดชัยนาทเรียกแม่น้ำมะขามเฒ่า ผ่านสุพรรณฯ เรียกว่าแม่น้ำสุพรรณบุรี ไหลผ่านจังหวัดนครปฐมเรียกแม่น้ำนครชัยศรี และจังหวัดสมุทรสาครเรียกว่าแม่น้ำท่าจีน ซึ่งจังหวัดสมุทรสาครเป็นจุดปลายสายแม่น้ำไหลลงอ่าวไทย¹ เพื่อความเข้าใจที่ตรงกันจึงมีการกำหนดชื่อแม่น้ำทางภูมิศาสตร์อย่างเป็นทางการว่าแม่น้ำท่าจีนเพื่อใช้เรียกแม่น้ำตลอดสายนี้

แม่น้ำท่าจีนหรือลำน้ำท่าจีนเป็นแม่น้ำสายเก่าที่ไหลคู้ขนานไปกับแม่น้ำท่าจีน เป็นแม่น้ำที่แคบบางช่วงและยาวไม่ต่อเนื่อง โดยมีต้นน้ำมาจากแม่น้ำสะแกกรัง อุทัยธานี ไหลมาทางบึงฉวาก มาออกที่กระเสียวแล้วบรรจบกับแม่น้ำท่าจีนบริเวณสามชุกก่อนไหลลงใต้ผ่านบริเวณ 4 รัชศักดิ์สิทธิ์ (ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง) สวนแดง ไปชนกับคลองบางยี่แย (ตำบลกระเจียน อำเภอคูหาทอง) ซึ่งเป็นคลองที่ไหลมาจากเมืองอู่ทองแล้วไหลไปออกแม่น้ำท่าจีนที่คลองสองพี่น้อง² แม่น้ำสายนี้มีชื่อเรียกที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ตามสถานที่ที่แม่น้ำไหลผ่าน เช่น พื้นที่อำเภอสามชุกเรียกว่า “คลองระกำ” พื้นที่อำเภอเมืองเรียกว่า “ลำน้ำท่าจีน” และพื้นที่อำเภอดอนเจดีย์เรียกว่า “ลำน้ำท่าคอย” เป็นต้น³

สุดท้ายแม่น้ำจรเข้าสามพันมีต้นกำเนิดมาจากเขาหัวนอน จังหวัดกาญจนบุรี ไหลผ่านอำเภออู่ทองและแตกตัวออกเป็นสองสาย สายแรกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีปลายทางที่แม่น้ำสุพรรณฯ บริเวณวัดประตูลำ อำเภอเมือง อีกสายหนึ่งไปทางทิศตะวันออกไหลมาบรรจบกับแม่น้ำท่าจีนที่หลังบ้านวัดนก อำเภอดอนเจดีย์ และยังมีคลองสองพี่น้องที่เป็นเส้นเลือดหลักคอยหล่อเลี้ยงประชาชนในพื้นที่แถบสองพี่น้อง โดยคลองมีความยาวประมาณ 40 กิโลเมตรโดยเป็นคลองที่แยกมาจากแม่น้ำสุพรรณฯ บริเวณวัดบางสาม ตำบลบางตะเคียน โดยมีประตูน้ำถาวรที่ปากคลองสองพี่น้องและมีประตูระบายน้ำที่สร้างขึ้นราวทศวรรษ 2460 ทำให้การไหลเวียนของน้ำมีประสิทธิภาพ⁴

¹ ไชยลักษณ์ กมลศักดิ์วิกุล.(2556). เล่มเดิม. หน้า 48-49.

² กรมศิลปากร. (2505). พระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสลำน้ำมะขามเฒ่า พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางจ่าง พัทธ์บริหาร (จ่าง มลินทวณิช) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันพุธที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2505. หน้า 22.

³ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2559). “สามชุก” เมืองต้นน้ำสุพรรณ. (ออนไลน์).

⁴ กรมศิลปากร. (2499). เล่มเดิม. หน้า 9.

นอกจากแม่น้ำแล้วสุพรรณฯ ยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติอย่างลำห้วยกระเสียวซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำท่าจีน โดยมีต้นน้ำอยู่ที่อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ไหลผ่านอำเภอดำเนินสะดวกและนางบวชก่อนไหลไปรวมกับแม่น้ำสุพรรณฯ ทางฝั่งขวาที่ตำบลเขาพระ อำเภอดำเนินสะดวก¹ ลำห้วยกระเสียวมีความสำคัญกับพื้นที่ตอนตอนในบางตำบลในอำเภอดำเนินสะดวกเพราะประชาชนที่ทำนามักอาศัยขุดลำเหมืองเชื่อมกับลำห้วยกระเสียวเพื่อไขน้ำมาเลี้ยงต้นข้าวในนา เช่น ลำเหมืองบ้านเก่าและลำเหมืองท่าเกวียนที่ไขน้ำมาจากลำห้วยกระเสียว เป็นต้น²

แม้สุพรรณฯ มีแม่น้ำและแหล่งน้ำหลายแห่งคอยหล่อเลี้ยงประชากรทั้งจังหวัด แต่พบว่าในหลายพื้นที่ของจังหวัด ประชากรยังประสบอุปสรรคในการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์จากการพึ่งพาแหล่งน้ำในธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นฤดูฝนหรือฤดูแล้ง จากรายงานการตรวจราชการของเจ้าหน้าที่เกษตรพบว่าในหลาย ๆ พื้นที่ที่อยู่ห่างไกลจากแหล่งน้ำ โดยเฉพาะพื้นที่ตอนตอนใน ประชาชนต้องขุดบ่อน้ำเพื่อใช้ในการดำรงชีพ ปริมาณน้ำไม่เพียงพอต่อการปลูกข้าว³ ขณะเดียวกันในพื้นที่ที่ติดแม่น้ำสุพรรณฯ ก็ประสบปัญหาเรื่องน้ำเช่นเดียวกันสาเหตุมาจากต้นน้ำทางแยกของแม่น้ำสุพรรณฯ บริเวณคลองมะขามเฒ่าตรงวัดสิงห์มีไหลลดตื้นสูงที่กั้นน้ำไม่ให้ไหลเข้าแม่น้ำท่าจีนได้สะดวก และปากคลองแคบ เมื่อกระแสน้ำปั่นป่วน จึงพาให้ทรายมาทับถมพื้นแม่น้ำจนตื้นเขิน กับมีเงินมาตั้งโรงหลอมเหล็กในตำบลนี้ได้ถ่ายเทมูลเหล็กที่หลอมลงคลอง ดังนั้นเมื่อกระแสน้ำพัดทรายจากเหนือลงมาตามแม่น้ำทำให้ลำน้ำตื้นเขิน เมื่อเข้าสู่ฤดูแล้งบางช่วงของลำน้ำมักประสบปัญหาน้ำแห้งจนสันดอนทรายโผล่จนสามารถเดินข้ามได้⁴ และจากรายงานการตรวจคลองของไฮเด พบว่าในหน้าแล้งแม่น้ำสุพรรณฯ จะถูกรุกกล้าด้วยน้ำเค็มเนื่องจากน้ำจืดในแม่น้ำมีน้อยกว่า

“เรื่องแม่น้ำสุพรรณแลสาขาของแม่น้ำนั้นไม่ควรจะมีความสงสัยประการใดเลย ในฤดูแล้งในเขตบริเวณนั้นน้ำไหลลงมาจากเหนือเกือบไม่มีเลย เพราะฉะนั้นในแม่น้ำสุพรรณแลคลองสาขาทั้งหลายมีแต่น้ำเค็มในปีหนึ่งนานกว่าน้ำเหนือในแม่น้ำเจ้าพระยาจะไหลเข้า

¹ แหล่งเดิม. หน้า 5.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1316 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการ จังหวัดสุพรรณบุรี.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1203 เล่ม111 จังหวัดสุพรรณบุรีส่งรายงานการตรวจการเพาะปลูกของขุนสกลสาส์กิจ.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม/45 เรื่องคลองมะขามเฒ่าเมืองสุพรรณบุรี (12 ส.ค. 129).

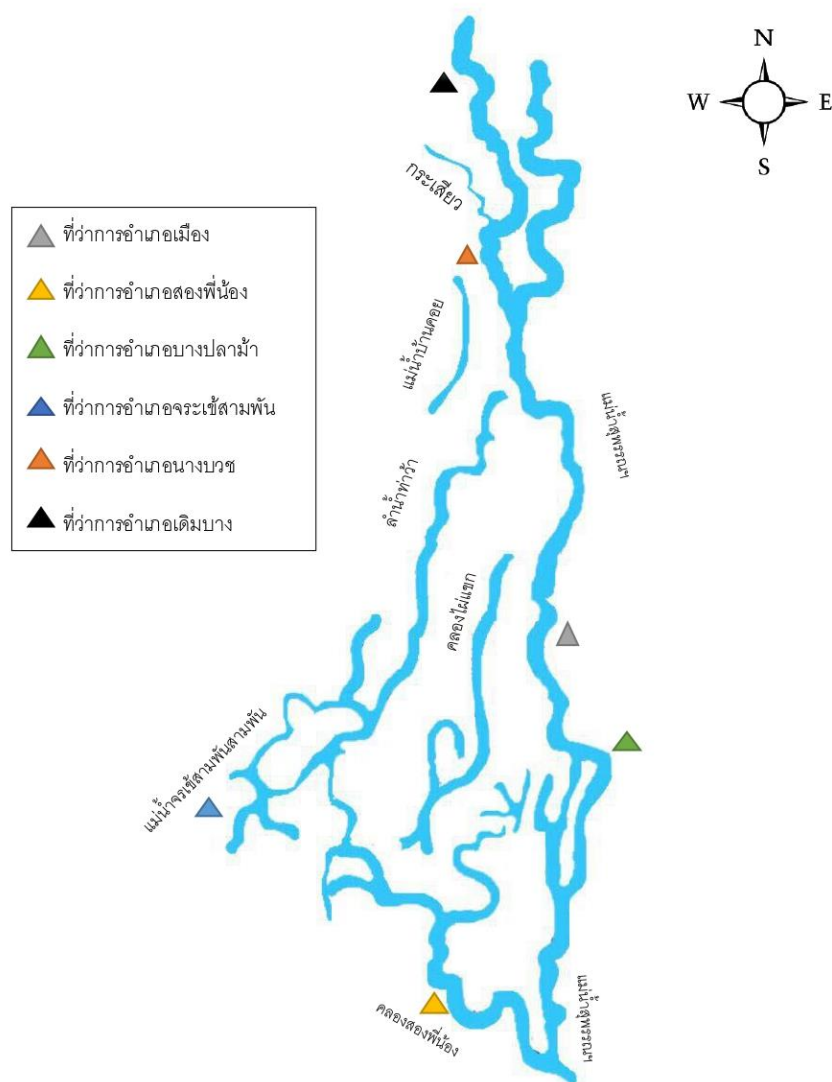
คลองในเมืองมโนรมย์แลไชยนาทมากจนล้นคลองแล้วถึงจะมีน้ำจืดในแม่น้ำสุพรรณสำหรับ
รับประทานแลทำไรไถนาได้”¹

นอกจากนี้ในการสำรวจของไฮเดย์ยังแสดงถึงสภาพภูมิลักษณะของพื้นที่ที่เป็นที่ลุ่มว่าใน
ฤดูน้ำหลากเมื่อฝนตกมาก ๆ เข้าก็จะประสบปัญหาน้ำล้นตลิ่งไหลท่วมข้าว เก็บเกี่ยวได้ผลผลิตไม่
เต็มเม็ดเต็มหน่วยอีกเช่นกัน² โดยปัญหาของประชาชนที่อาศัยพื้นที่แม่น้ำจะถูกรบรเทาความ
เดือดร้อนเหล่านี้ลงไม่มากก็น้อยเมื่อรัฐจัดทำโครงการสุพรรณฯ หรือคือโครงการประตูละบายน้ำ
โพธิ์พระยา ซึ่งได้รับการกล่าวถึงอีกครั้งในบทที่ 4 การควบคุมน้ำในแม่น้ำท่าจีนจะมีประสิทธิภาพ
มากขึ้นเมื่อรัฐทำเขื่อนเจ้าพระยาแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2493 ซึ่งทำให้โครงการเจ้าพระยาที่มีโครงการ
สุพรรณฯ เป็นส่วนหนึ่งเสร็จสมบูรณ์³

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.11/39 ก่อง 5 มิเตอร์ไฮมัน วันเดอร์เฮอร์ด ยื่นรายงานการ
ตรวจคลอง.

² แหล่งเดิม.

³ วารุณี ไสธการมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 305.

ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงเส้นทางน้ำในสุพรรณบุรี

ที่มา: ผู้วิจัย

เมืองสุพรรณบุรีใน พ.ศ. 2450 ประกอบไปด้วย 7 อำเภอ 102 ตำบลได้แก่

อำเภอท่าพี่เลี้ยง (อำเภอเมือง) มีทั้งหมด 16 ตำบลประกอบไปด้วยตำบลโคกหม้อ ตำบลท่าระหัด ตำบลไผ่ขวาง ตำบลโคกโคเฒ่า ตำบลดอนตาล ตำบลดอนมะสังข์ ตำบลโพธิ์พระยา ตำบลพิหารแดง ตำบลหัวเวียง ตำบลรั้วใหญ่ ตำบลทับตีเหล็ก ตำบลดอนก่ายาน ตำบลสวนแตง ตำบลศาลาขาว ตำบลท่าว่า และตำบลบางกุ้ง ด้วยความที่เป็นพื้นที่ศูนย์กลางการปกครองของสุพรรณฯ มาตั้งแต่อดีตทำให้มีประชากรอาศัยหนาแน่นกว่าพื้นที่อำเภออื่น ๆ อยู่มาก ตัวเมืองเดิมนั้นตั้งอยู่บริเวณทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสุพรรณฯ ก่อนมีการมาสร้างเมืองใหม่โดยย้ายสถานที่ราชการพวกกวนเจ้าเมือง ศาล ที่ว่าการ ฯลฯ มาอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสุพรรณฯ รวบรวมรัตนโกสินทร์ตอนต้น ข้างหน้าจวนผู้ว่าบริเวณริมน้ำเป็นตลาดและโรงบ่อนที่มีผู้คนจับจ่ายซื้อของ และดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างคึกคักดังตอนหนึ่งในนิราศตามเสร็จที่เขียนขึ้นใน พ.ศ. 2466 ที่ว่า

“ไปครู่หนึ่งถึงจังหวัดสุพรรณ	ดูเชิงชั้นภูมิฐานล้วนบ้านใหญ่
เรือแพจอดแน่นท่าชลาลัย	ตลาดใหญ่ของขายมากมายครัน
เยื้องท่าหน้าบ้านสุขุมราม	เรือที่ตามจอดเบียดเสียดไสว
ตลอดคั่งต่อติดชิดกันไป	ทั้งเรือไฟเรือนต์จอดปนกัน” ¹

แม้ทางตะวันออกของแม่น้ำเป็นศูนย์กลางการปกครองและที่อยู่อาศัยของเหล่าข้าราชการ แต่บริเวณที่ผู้คนอยู่อย่างหนาแน่นกลับเป็นพื้นที่บริเวณฝั่งตะวันตก² สภาพบ้านเรือนประชาชนทั่วไปที่อยู่ริมลำน้ำเป็นเรือนไม้หลังคามุงแฝก ส่วนเหล่าคหบดีและกรมการเมืองจะเป็นบ้านไม้ฝา กระดานมุงกระเบื้อง อำเภอท่าพี่เลี้ยงได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอเมืองใน พ.ศ. 2481³ อาชีพของคนในอำเภอนี้โดยส่วนมากทำนาหว่านเพราะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มอาศัยน้ำท่าบ้าง น้ำฝนบ้าง พื้นที่ที่

¹ อนุศาสนจิตรกร, พระยา. (2552). ประชุมนิราศ ภาคที่ 1. หน้า 79-80.

² กระทรวงมหาดไทย. (2555). การเสด็จตรวจราชการหัวเมืองของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. หน้า 341.

³ กรมศิลปากร. (2499). เล่มเดิม. หน้า 23-24.

ทำนาได้ดีที่สุดมี 2 ตำบลคือตำบลโคกโคเฒ่ากับตำบลดอนตาล สองตำบลนี้มีพื้นที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกจรดอ่างทอง โดยเป็นพื้นที่เหมาะสมปลูกข้าวและทำนาไม่ค่อยเสียหาย¹

อำเภอบางปลาม้ามีทั้งหมด 21 ตำบลประกอบด้วยตำบลบ้านตะเภา ตำบลดาบเงิน ตำบลบางใหญ่ ตำบลกฤษณา ตำบลสาละ ตำบลไผ่ทองดิน ตำบลองครักษ์ ตำบลทองขาวอย่าง ตำบลจรเข้ใหญ่ ตำบลบ้านแซก ตำบลป่าพุทธ ตำบลบ้านแหลม ตำบลวัดโบสถ์ ตำบลมะขามล้ม ตำบลแสง่างหมู ตำบลวังมะขาม ตำบลเก้าห้อง ตำบลโคกคราม ตำบลบ้านยอด ตำบลวังตาเพชร ตำบลสามหมื่น

บางปลาม้ามีทำเลที่ตั้งและลักษณะภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นการอยู่กึ่งกลางระหว่างอำเภอสองพี่น้องและอำเภอเมือง การมีเขตติดต่อกับอยุธยาทางทิศตะวันออก รวมถึงสภาพภูมิศาสตร์ที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์ มีบึงหนองคลองอยู่ทั่วไปทำให้เหมาะสมต่อการทำการเกษตร ดังนั้นอำเภอบางปลาม้าจึงเป็นพื้นที่แรก ๆ ที่มีการอพยพเข้ามาทำนาของประชาชนจากต่างถิ่น พบว่ามีการตั้งชุมชนทั้งกลุ่มคนลาว จีน ไทย อาศัยปะปนกันหลายพื้นที่ นอกจากนี้บริเวณที่ว่าการอำเภอก็เป็นจุดน้ำต้นเงินในหน้าแล้งไม่สามารถเดินเรือใหญ่ได้ทำให้บริเวณดังกล่าวกลายเป็นจุดแวะพักเรือเพื่อขนถ่ายสินค้าของบรรดาเรือสินค้าชนิดต่าง ๆ การรวมตัวของคนจำนวนมากทำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลายตามมา²

“เวลาบ่าย 2 ถึงบ้านบางปลาม้ามีโรงบ่อน มีบ้านหมู่ใหญ่ประมาณ 80 หลังมีแพขายของเบ็ดเตล็ดทั้งที่บ้าน 7 แพ ราษฎรหากินด้วยการทำนาแลการทำนาตบาศแปนตันด้วยทอดหนูก้า เวลาบ่าย 4 โมง 50 นาทีถึงบ้านตลาดแก้วมีบ้านหมู่ใหญ่ประมาณ 50 หลัง กับแพจอดหน้าบ้าน 6 แพ เวลาย่ำค่ำแล้ว 40 นาที ถึงบ้านยอดมีบ้านหมู่ใหญ่ประมาณ 60 หลัง แลมีเรือเข้าใหญ่ ๆ จอดอยู่ตามลำแม่น้ำประมาณ 40 ลำเป็นที่สำหรับเรือเข้ามาคอยลำเลียงเพราะเรือเข้าใหญ่ติดน้ำไปไม่ได้”³

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1315 เล่ม 121 มณฑลนครไชยศรี ส่งรายงานตรวจการอำเภอท่าพี่เลี้ยง,อำเภอศรีประจันต์ของขุนสกลสาส์กิจ.

² กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 340.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/29/2 เรื่องสุพรรณบุรี (22 พ.ค. 115).

และด้วยเป็นพื้นที่ใกล้แม่น้ำอาชีพทำประมงน้ำจืดจึงเป็นอีกหนึ่งอาชีพที่ประชาชนใช้หาเลี้ยงชีพนอกจากปลูกข้าว¹

อำเภอสองพี่น้องมีทั้งหมด 15 ตำบลประกอบด้วยตำบลทุ่งคอก ตำบลศรีสำราญ ตำบลหัวโพ ตำบลบางพลับ ตำบลบางลี่ ตำบลสองพี่น้อง ตำบลบางสนุ่น ตำบลต้นตาล ตำบลบางเลน ตำบลบางตะเคียน ตำบลบางสะแก ตำบลบ้านกุ่ม ตำบลบ้านช้าง ตำบลบางปลาร้า ตำบลบางตาเถร สองพี่น้องมีพรมแดนติดกับอยุธยา นครชัยศรี และกาญจนบุรี โดยลักษณะทางกายภาพนอกจากทางตะวันตกที่มีพื้นที่ดอนและป่าเบญจพรรณแล้วพื้นที่อื่นล้วนเป็นที่ลุ่มเหมาะสมแก่การเพาะปลูกทำให้อาชีพหลักของคนอำเภอนี้คือทำนา ส่วนบางครอบครัวที่อาศัยอยู่ริมคลองก็มักทำอาชีพประมงน้ำจืด แม้ไม่มากเท่าการปลูกข้าวแต่รายได้ก็มากพอเลี้ยงชีพ² โดยปลาถือว่าเป็นของขึ้นชื่อที่ใครไปใครมาสองพี่น้องต้องซื้อกลับไปยืนยันจากหลักฐานการตรวจราชการของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2446

“พวกสัปปุรุษชาวกรุงเทพฯ และชาวเมืองตามลำน้ำที่จะขึ้นนมัสการพระแท่นดงรังมาขึ้นเดินที่สองพี่น้องก็มีมากทางบกประมาณ 1000 เส้นเศษไกลกว่าเดินจากพระปฐมหรือจากท่าเรือพระแท่น แต่ทางเรือใกล้และสะดวกกว่า และที่สุดขากลับบ้านสัปปุรุษมักซื้อปลาบรรทุกเรือกลับไปด้วย”³

นอกจากนี้ด้วยความที่เป็นเขตติดต่อกาญจนบุรีทำให้มีประชาชนจำนวนหนึ่งในพื้นที่สองพี่น้องขึ้นไปประกอบอาชีพตัดไม้ไม่ว่าจะเป็นไม้ไผ่ ไม้เสา ไม้รอด ไม้กระดานจากกาญจน์ ล่องลงมาขายยังคลองสองพี่น้องและส่งออกขายยังกรุงเทพฯ เป็นลำเป็นสัน ด้วยทำเลและการรวมตัวมาทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนจำนวนมากทำให้สองพี่น้องมีประชากรเข้ามาอยู่อาศัยอยู่หนาแน่นไม่ว่าจะเป็นคนไทย ลาว ญวน จีน โดยเฉพาะบริเวณคลองสองพี่น้องที่สองฟากฝั่งลำคลองล้วนเต็มไปด้วยบ้านเรือนราษฎร ลำคลองสองพี่น้องเองเมื่อถึงฤดูฝนสามารถเดินเรือได้จนถึงอำเภอจะเข้สามพัน ใน พ.ศ. 2445 ทางกรมได้ตัดพื้นที่ฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือซึ่งเป็นพื้นที่ป่าดอนขนาดใหญ่ออกมาเป็นอำเภอจะเข้สามพัน⁴

¹ กรมศิลปากร. (2499). เล่มเดิม. หน้า 17.

² กรมศิลปากร. (2499). เล่มเดิม. หน้า 28.

³ กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 338.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 132, 337.

อำเภอจรเข้สามพันมีทั้งหมด 10 ตำบลประกอบตำบลจรเข้สามพัน ตำบลบ้านช้าง ตำบลดอนคา ตำบลหนองโอง ตำบลหนองบัว ตำบลสระยายโสม ตำบลหัวข้อย ตำบลบ้านดอน ตำบลขี้ทราย ตำบลกระเจัน อำเภอจรเข้สามพันมีพรมแดนติดกับกาญจนบุรีเป็นแนวยาวทางฝั่งตะวันตก โดยจรเข้สามพัน แยกพื้นที่บางส่วนมาจากอำเภอสองพี่น้องและอำเภอเมืองใน พ.ศ. 2445 ลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ดอน มีป่าจำนวนมากไม่ว่าจะเป็นป่าเบญจพรรณ ป่าละเมาะ และป่าไผ่ ส่วนพื้นที่ราบอยู่บริเวณตะวันออก เนื่องจากอำเภอนี้กั้นดงและมีเพียงแม่น้ำจรเข้สามพันไหลผ่านบางพื้นที่ ทำให้ชาวบ้านที่ไกลจากแม่น้ำจึงจำเป็นต้องขุดบ่อไว้ใช้ในฤดูแล้ง อาชีพของประชาชนส่วนใหญ่ในอำเภอนี้ นอกจากทำนา ก็จะทำไร่ ตัดไม้ขาย เผาถ่าน หาของป่า เป็นต้น¹ เนื่องจากมีป่าเขาจำนวนมาก การนำสินค้าออกมาขายนอกพื้นที่ส่วนมากชาวบ้านบรรทุกสินค้ามาทางคลองสองพี่น้องและขายที่ตลาดสองพี่น้อง แต่ยามหน้าแล้งบรรทุกสินค้าใส่เกวียนมาค้าขาย

อำเภอศรีประจันต์มีทั้งหมด 14 ตำบลประกอบด้วยตำบลวังยางน้อย ตำบลมดแดง ตำบลบ้านกร่าง ตำบลบ้านไร่ ตำบลปลายนา ตำบลวังน้ำซับ ตำบลหัววัง ตำบลหนองเทียน ตำบลบางงาม ตำบลบ้านคอย ตำบลดงขี้เหล็ก ตำบลกระพัง ตำบลศรีจันทร์ และตำบลวังยางใหญ่ อำเภอศรีประจันต์มีพรมแดนทิศตะวันตกติดกับอำเภอวิเศษไชยชาญ จังหวัดอ่างทอง² ภูมิศาสตร์พื้นที่ทางทิศตะวันตกเป็นป่าไม้เบญจพรรณ แต่พื้นที่ส่วนใหญ่มักเป็นที่ดอนทำให้การทำนาเป็นนาค้ำและมีทำนาไร่บ้างเล็กน้อย ตำบลที่ทำนาได้ดีกว่าตำบลอื่น ๆ คือ ตำบลบ้านกร่างอยู่ทางตะวันตกของแม่น้ำสุพรรณฯ³

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ศรีประจันต์เป็นหนึ่งในเขตเศรษฐกิจตอนเหนือของเมือง เพราะเป็นจุดตั้งด่านเก็บภาษีทำให้พื้นที่บริเวณดังกล่าวมีชุมชนขนาดใหญ่ที่ประกอบไปด้วยผู้คนหลากหลายเชื้อชาติไม่ว่าจะเป็นไทย จีน ลาว มอญ อาศัยอยู่จำนวนมาก⁴ และมีการตั้งชุมชนมากขึ้นหลังการขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวทำให้ใน พ.ศ. 2445 อำเภอศรีประจันต์จึงถือกำเนิดขึ้น โดยแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งมาจากอำเภอเมืองและอำเภอนางบวช มีที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำสุพรรณฯ⁵ แม่น้ำสุพรรณฯ บริเวณศรีประจันต์เป็นช่วงที่ท้องน้ำตื้นเขินจากการทับถมของดิน

¹ กรมศิลปากร. (2499). เล่มเดิม. หน้า 9.

² แหล่งเดิม. หน้า 26.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1315 เล่ม 121 มณฑลนครไชยศรี ส่งรายงานตรวจการอำเภอท่าพี่เลี้ยง, อำเภอศรีประจันต์ของขุนสกลสวัสดิกิจ.

⁴ วารุณี ไสธการมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 193-194.

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/6 เรื่องบันทึวงบปกครองหัวเมือง (25 ต.ค. 112- 6 ต.ค. 129).

ตะกอน เมื่อกระแสน้ำที่ไม่แรงพอที่จะชะล้างดินดอนกลางแม่น้ำทำให้เมื่อถึงหน้าแล้งพื้นที่บริเวณนี้จึงสามารถใช้เกวียนข้ามแม่น้ำได้ แต่เมื่อมีการสร้างประตูน้ำโพธิ์พระยาใน พ.ศ. 2465 ปัญหาการตื่นเขินของท้องน้ำก็หมดไปทุกฤดูสามารถเดินเรือขึ้นเหนือลงใต้ได้สะดวก¹

อำเภอนางบวชมีทั้งหมด 13 ตำบลประกอบด้วยตำบลกระเสี้ยว ตำบลหนองสะเดา ตำบลหนองโพ ตำบลวัดไทร ตำบลลำพันบอง ตำบลหนองผักนาก ตำบลบ้านสระ ตำบลสามชุก ตำบลบ้านทิง ตำบลโป่งแดง ตำบลวังลึก ตำบลวังหิน ตำบลย่านยาว อำเภอนางบวชตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2439 แต่เดิมเรียกอำเภอบ้านทิงเพราะที่ทำการอำเภออยู่บริเวณบ้านทิงก่อนที่จะย้ายมาอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำสุพรรณฯ ในบริเวณสามเพง (สามชุก) ใน พ.ศ. 2441 และเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอนางบวชมาแต่นั้น ก่อนที่ใน พ.ศ. 2454 เปลี่ยนชื่อมาเป็นอำเภอสามชุกในปัจจุบัน ลักษณะพื้นที่ทางทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือเป็นเขตป่า ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้ประเภทเบญจพรรณ รวมถึงพื้นที่ตอนในมักเป็นที่ดอน พื้นที่อุดมสมบูรณ์อยู่บริเวณตอนกลางที่แม่น้ำสุพรรณฯ ไหลผ่าน²

อำเภอนี้มีคลองที่น้ำไหลลงมารวมกับแม่น้ำสุพรรณฯ อยู่ 4 คลองคือ คลองโป่งแดง ต้นคลองอยู่ที่บ้านก้อนแก้ว อำเภอนางบวช คลองกระเสี้ยวต้นคลองอยู่ต่อจากเขตกาญจนบุรี คลองบางขวางอยู่ที่บ้านคอทราย จังหวัดสิงห์บุรี และสุดท้ายคลองตาจางหรือคลองท่าระกำ ต้นคลองอยู่ทุ่งกระบัง อำเภอนางบวช ในหน้าน้ำหลากถ้าปีไหนน้ำมากจะเอ่อล้นคลองเนื่องจากลำคลองตื้นเขิน และพื้นที่ที่ได้รับน้ำท่วมเมื่อน้ำหลากคือตำบลบ้านสระ สามชุก วังลึก วังหิน ย่านยาว และบ้านทิง ส่วนพื้นที่ดอนห่างแม่น้ำกันดารน้ำในหน้าแล้งจนวัวควายผอมชুব³

อำเภอเดิมบางมีทั้งหมด 13 ตำบลประกอบด้วยตำบลนางบวช ตำบลเขาดิน ตำบลโคกช้าง ตำบลเดิมบาง ตำบลท่าช้าง ตำบลก้ามะเขิน ตำบลหัวเขา ตำบลวังศรีราช ตำบลป่าสะแก ตำบลหัวนา ตำบลเขาพระ ตำบลบ่อกรู ตำบลท่านางเรียง อำเภอเดิมบางตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2445 โดยแบ่งพื้นที่บางส่วนมาจากอำเภอบ้านเขียนและอำเภอเดิมบางจังหวัดชัยนาท ที่ว่าการเดิมอยู่ที่บ้านท่าช้างก่อนย้ายมาตั้งที่บ้านเขาพระใน พ.ศ. 2457⁴ ภูมิศาสตร์ของพื้นที่คือมีภูเขาและป่ามาก มีแม่น้ำสุพรรณฯ และห้วยกระเสี้ยวเป็นแหล่งน้ำสำคัญ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ดอนโดยเฉพาะทางฝั่ง

¹ วารุณี ไชยธรรมย์. (2547). *เล่มเดิม*. หน้า 193-194.

² กรมศิลปากร. (2499). *เล่มเดิม*. หน้า 15-16.

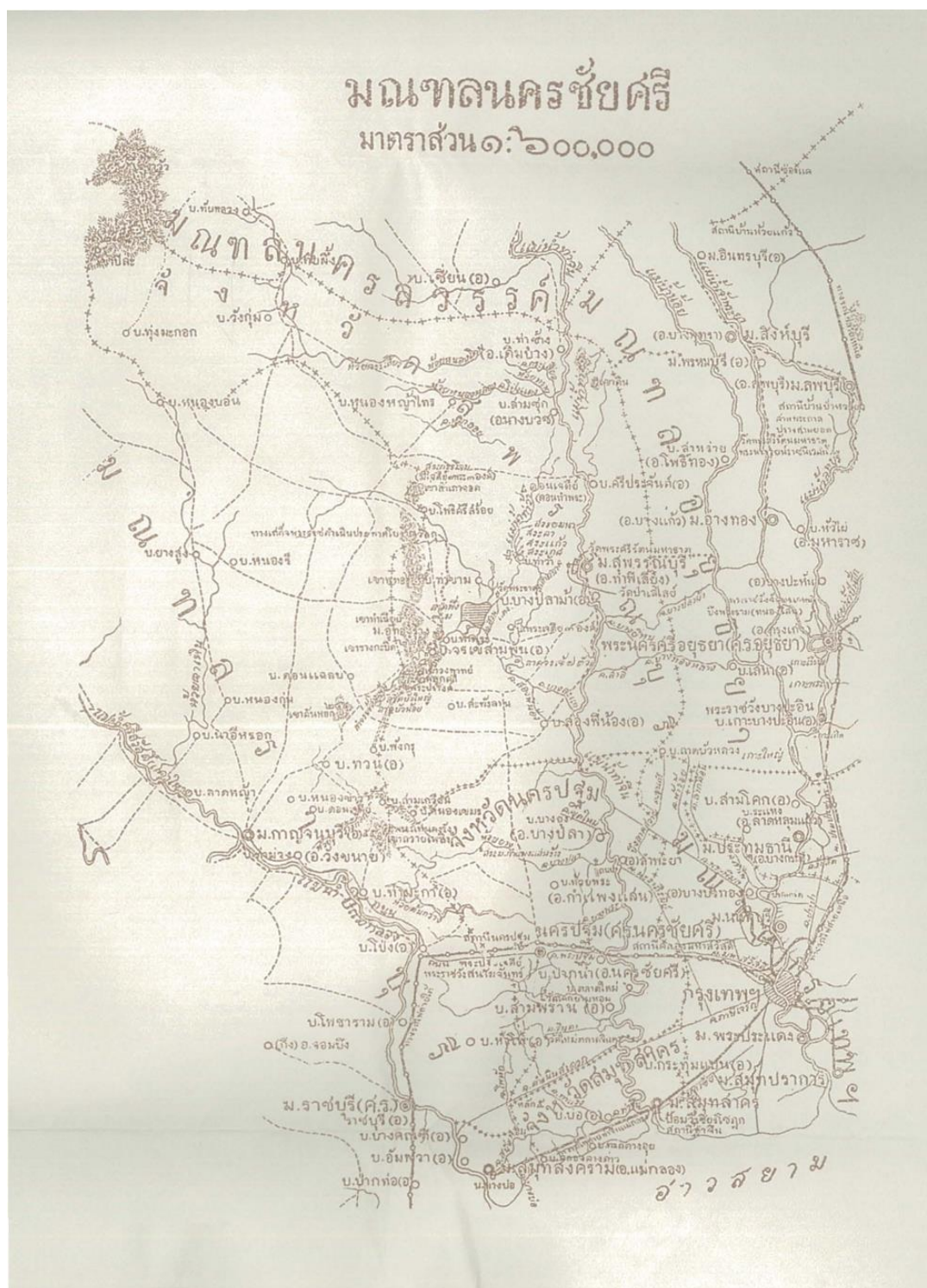
³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1316 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการ จังหวัดสุพรรณบุรี.

⁴ กรมศิลปากร. (2499). *เล่มเดิม*. หน้า 13.

ตะวันตก ลักษณะดินมีความพิเศษคือเป็นดินปนทรายมีทรายมากกว่าดินทำให้ก่อนที่นำพื้นที่มาใช้ประโยชน์จำเป็นต้องเตรียมดินก่อนหลายปีเพื่อให้ดินสมบูรณ์พอที่จะเพาะปลูกได้¹

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1316 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการ จังหวัดสุพรรณบุรี.

ภาพประกอบ 3 แผนที่มณฑลนครศรีศรี พ.ศ. 2468

ที่มา: กระทรวงศึกษาธิการ. (2468). แผนที่มณฑลสยามประเทศ พ.ศ. 2468. กรุงเทพฯ: สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ.

2.2 เศรษฐกิจและสังคมเมืองสุพรรณบุรีก่อน 2498

2.2.1 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

สุพรรณฯ มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจอย่างโดดเด่นต่อเมืองหลวงมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ในฐานะพื้นที่ที่มีความสมบูรณ์ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานไพร่พล รัตนฯ หนูน้อย ได้ศึกษาฐานะของเมืองสุพรรณบุรีในช่วงอยุธยาแล้วพบว่าระยะแรกสุพรรณบุรีเป็นเมืองอิสระที่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นของตนเอง ก่อนถูกผนวกเป็นเมืองหนึ่งของราชธานีในฐานะเมืองลูกหลวงในสมัยพระนครินทราธิราช ก่อนถูกลดความสำคัญลงมาเป็นหัวเมืองชั้นในในรัชกาลต่อมา¹ ความสำคัญทางการเมืองที่ลดลงกลับไปเพิ่มความโดดเด่นทางด้านเศรษฐกิจที่สุพรรณฯ มีต่อราชธานีแทน ด้วยความที่เมืองสุพรรณฯ เป็นหนึ่งในหัวเมืองชั้นในที่มีความใกล้ชิดกับราชธานี ทำให้ประชาชนในเมืองมีพันธะต่อราชธานีมากกว่าหัวเมืองชั้นนอก ไม่ว่าจะการถูกเกณฑ์แรงงานทั้งไพร่หลวงและไพร่สมไปช่วยงานในราชธานีทั้งยามปกติและยามสงคราม หรือการส่งส่วยการเข้าเฝ้าฯ ขณะเดียวกันราชธานีก็เรียกเก็บส่วยเป็นสิ่งของชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะของป่าที่เป็นรายได้สำคัญของราชธานี รวมไปถึงภาษีจากผลผลิตข้าว และภาษีชนิดต่าง ๆ ที่สร้างรายได้ให้กับอยุธยา²

จากความอุดมสมบูรณ์ของผืนดินทำให้สุพรรณฯ ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่นาหลวง ผลผลิตข้าวที่ผลิตได้จะถูกส่งเข้าไปบริโภคภายในราชธานี โดยเป็นหนึ่งใน 4 พื้นที่ผลิตข้าวสำคัญในการหล่อเลี้ยงราชธานีและกองทัพยามทำสงคราม อย่างไรก็ตามการเติบโตทางการค้ากับต่างชาติโดยเฉพาะกับจีนในช่วงปลายอยุธยาได้สร้างผลกระทบให้กับไพร่ในเมืองสุพรรณฯ มากยิ่งขึ้นในแง่การสร้างภาระงานแก่ประชาชน เนื่องจากพื้นที่สุพรรณฯ ได้พัฒนาพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อตอบสนองความต้องการส่งออกข้าวของราชธานี ชาวนาจึงต้องเสียอากรข้าว ไปพร้อม ๆ กับการเกณฑ์แรงงาน³

ขณะที่ประชาชนรับภาระทางด้านภาษีราชธานีกลับได้ผลประโยชน์จากการเก็บค่านาที่เพิ่มขึ้นจากการขยายตัวของพื้นที่นา การขยายพื้นที่นายังสร้างระบบจัดการเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินใหม่จากแต่เดิมห้ามมีการซื้อขายเพราะที่ดินทั้งหมดในราชอาณาจักรเป็นของพระมหากษัตริย์กลายเป็นว่าในปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้มีการอนุญาตให้เกิดการซื้อขายที่ดินได้ โดยในสุพรรณฯ ถูกกำหนดอัตราภาษีแบบนาโคโคที่ทำนาได้ทั้งน้ำท่าและน้ำฝน เมื่อผลผลิตสำคัญที่รัฐ

¹ รัตนฯ หนูน้อย. (2529). เล่มเดิม. หน้า 53-71.

² วารุณี โสภารมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 156-161.

³ แหล่งเดิม. หน้า 161-168.

ต้องการส่งออกคือข้าวจำนวนมาก เมืองสุพรรณฯ ในฐานะที่เป็นแหล่งปลูกข้าวก็ได้พัฒนาพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อตอบสนองความต้องการของราชธานี¹

นอกจากผลผลิตข้าวแล้ว สุพรรณฯ ยังสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้ราชธานีจากการส่งส่วยของป่าให้แก่ราชธานี ซึ่งของป่าในขณะนั้นเป็นสินค้าส่งออกสำคัญที่สร้างรายได้ให้อยุธยา แม้ของป่าที่ส่งจากเมืองสุพรรณฯ เป็นของป่าหาง่าย เช่น กระจวาน เร่ว รง ซึ่งมีราคาน้อยกว่าของป่าที่มาจากเมืองทางเหนือและกัมพูชาอย่างพวกครั่ง กฤษณา นอแรด ฯลฯ แต่เนื่องจากของป่าที่หาได้จากเมืองสุพรรณฯ เป็นของป่าที่ไม่ได้ผูกขาดพระคลังสินค้า ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่าราษฎรชาวสุพรรณฯ นำของป่าเหล่านี้พร้อมกับข้าวบรรทุกลงเรือมาขายในราชธานีเพิ่มเติมจากส่วนที่เก็บส่วยส่งรัฐ² ความสัมพันธ์ดังกล่าวสัมพันธ์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจของอยุธยาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากของป่าจำนวนมากที่มาจากสุพรรณฯ ยังพบหลักฐานพบว่าสุพรรณฯ ยังส่งส่วยที่เป็นดีบุกเข้ามายังราชธานี รวมทั้งถ่านที่เผาจากไม้ในป่าให้กับราชสำนัก สิ่งเหล่านี้ผลักดันให้เมืองสุพรรณมีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจต่อราชธานีเรื่อยมาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

งานศึกษาหลายเล่มที่ศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่ลุ่มแม่น้ำท่าจีนในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมักชี้ให้เห็นความสำคัญของธุรกิจน้ำตาลที่สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับเศรษฐกิจและสังคมอันเป็นผลจากการเติบโตของการค้าน้ำตาลทรายกับต่างประเทศ ที่ทำกันเฟื่องฟูมากในพื้นที่แถบนครชัยศรีช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่คำอธิบายเหล่านั้นใช้อธิบายไม่ได้มากกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองสุพรรณฯ ในยุคเดียวกันเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ไม่ได้เข้าไปปฏิสัมพันธ์กับการค้าต่างประเทศผ่านธุรกิจน้ำตาล บทบาททางเศรษฐกิจของสุพรรณฯ ในยุคนี้แทบไม่ต่างจากยุคปลายอยุธยาที่เข้าไปสัมพันธ์กับเศรษฐกิจในตลาดโลกผ่านกำลังคนและทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในยุคที่รัฐขยายการค้าสำเภากับจีนในสมัยรัชกาลที่ 3

การเติบโตของเศรษฐกิจในยุคนี้ได้ดึงให้ประชาชนสุพรรณฯ เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการค้าสำเภาในทางอ้อมผ่านส่วยที่ส่งจากไพร่ในเมืองสุพรรณฯ ที่มีพันธะกับเมืองหลวง โดยไพร่หลวงในเมืองสุพรรณฯ บางส่วนที่อาศัยใกล้ชิดกับธรรมชาติมีหน้าที่จัดหาของป่าส่งเป็นส่วยให้กับส่วนกลางส่งออกไปกับสำเภา ชนิดของป่าเป็นประเภทเดียวกับสมัยอยุธยา เช่น ฝ้าย เรว เส้า กระจวาน ฯลฯ ส่วนมากไพร่ที่ส่งส่วยเป็นพวกกะเหรี่ยง ละว้า เขมร และลาว ซึ่งมีที่อยู่อาศัยในป่าสามารถเก็บผลผลิตเหล่านี้ได้ง่าย³ ในยุคนี้ไพร่หลวงและไพร่สมในเมืองสุพรรณฯ ล้วนถูกดึงเข้าไป

¹ วารุณี ไสธการมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 164-168.

² แหล่งเดิม. หน้า 170-173.

³ วารุณี ไสธการมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 210-221.

เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจแบบเงินตรา กล่าวคือมีการอนุญาตให้ไพร่หลวงและไพร่สมสามารถจ่ายเงินแทนการเข้าเวรได้ พร้อมลดเวลาเข้าเวรลง การอนุโลมในการเกณฑ์แรงงานนั้นล้วนเป็นผลมาจากการเพิ่มแรงจูงใจให้ไพร่นำเวลาไปเพิ่มผลผลิตและส่งขายรัฐมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้มากเกินไปจนก่อให้เกิดข้อจำกัดของการผลิตแบบยังชีพที่ชาวบ้านยึดถืออยู่ ดังนั้นไพร่ที่เป็นชาวนาบางส่วนที่ไม่ต้องการเข้าเวรจึงจ่ายเงินแทนการเข้าเวร เงินที่นำไปจ่ายล้วนมาจากการขายข้าวส่วนเกินจากการบริโภค¹

การค้าสำเภาที่เติบโตขึ้นมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของประชาชนและนำไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราเข้ามาขับเคลื่อนบนวิถีการผลิตแบบยังชีพในท้องถิ่น คนสุพรรณฯ มีวิถีชีวิตและความเป็นอยู่บนพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรกรรมทำให้ในหนึ่งพื้นที่ปลูกพืชหลากหลายชนิดผสมผสานกันไม่ว่าจะเป็นฝ้าย ถั่ว ข้าว ฯลฯ และแต่ละครอบครัวสามารถผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคได้เอง เมื่อมีทรัพยากรส่วนเกินจำนวนมากผลผลิตบางชนิดจึงถูกนำไปขายแลกเปลี่ยนเป็นเงินบ้าง สิ่งของบ้าง การใช้เงินตราจึงยังไม่แพร่หลายนักในพื้นที่ห่างไกล

การศึกษาหลักฐานวรรณกรรมนิราศสุพรรณทั้ง 2 เรื่องของวราวุธ โสธการมย์² ไม่ว่าจะเป็นนิราศสุพรรณของสุนทรภู่ที่แต่งขึ้นราว พ.ศ. 2379 จากการเดินทางมาค้นหาแร่เหล็กไหลในพื้นที่เมืองสุพรรณฯ และนิราศสุพรรณของหมื่นพรหมสมพัตร (เสมียนมี) นายอากรสวนและตลาดที่แต่งขึ้นราว พ.ศ. 2387 หลังจากเข้ามาตรวจราชการในพื้นที่ พบว่าพื้นที่สุพรรณฯ ที่ได้รับผลกระทบจากระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราคือพื้นที่ที่มีปฏิสัมพันธ์กับพื้นที่ภายนอกผ่านการค้าขายคมนาคม เช่น ตัวเมืองสุพรรณฯ สองพี่น้อง บางปลาม้าและศรีประจันต์ ในขณะเดียวกันพื้นที่ตอนเหนือเมืองขึ้นไปเป็นพื้นที่ทุรกันดารที่เศรษฐกิจแบบเงินตรายังไปไม่ถึง การค้าในสุพรรณฯ ค่อนข้างคึกคักโดยเฉพาะในพื้นที่ด่านซึ่งเป็นจุดรวบรวมและตรวจตราสินค้าเข้าออก อันได้แก่ด่านสองพี่น้อง เป็นหน้าด่านก่อนเข้าเมืองสุพรรณฯ เมื่อออกนอกตัวเมืองมาจะพบกับด่านบ้านศรีจัน (ศรีประจันต์) และด่านสุดท้ายคือด่านขนอนเป็นชุมชนใหญ่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากบ้านศรีจัน นอกจากนี้ยังพบว่ามีการอุตสาหกรรมที่บ้าน เช่น โรงขนมจีนและโรงเหล็กที่ดำเนินการโดยชาวจีนอยู่ที่บ้านศรีจัน (ศรีประจันต์)³ ซึ่งภาพดังกล่าวที่สะท้อนมาจากวรรณกรรมทำให้เห็นว่าเศรษฐกิจแบบเงินตราเริ่มเข้ามาค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจเมืองสุพรรณฯ ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจาก

¹ กุลดา เกษบุญชู มีด. (2562). *ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ : วิวัฒนาการรัฐไทย*. (อาทิพย์ เจียมรัตติบุญ, แปล). หน้า 46.

² วราวุธ โสธการมย์. (2550). *นิราศเมืองสุพรรณของสุนทรภู่และเสมียนมี: บันทึกการเดินทางและการอ่านเพื่อเข้าถึงเรื่องเล่าท้องถิ่น*. *รัฐศาสตร์สาร*. หน้า 345-352.

³ แหล่งเดิม. หน้า 353-355.

การติดต่อการค้ากับคนนอกพื้นที่ รวมถึงไพร่ที่ไม่ต้องการเข้าเวร เพียงแต่การเปลี่ยนแปลงยังจำกัดอยู่ในเขตเมืองที่การค้าทั่วถึงเท่านั้น นอกจากนี้ลักษณะการเริ่มเข้ามาของระบบเศรษฐกิจเงินตราในเมืองสุพรรณฯ ยังเป็นพื้นฐานในการขยายตัวอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในท้องถิ่นที่เกิดหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง

2.1.2 ประชากรและการตั้งชุมชน

หลังจากเสียกรุงครั้งที่ 2 เมืองสุพรรณฯ มีจำนวนประชากรเบาบางลงจากการถูกเกณฑ์ลงไปทำศึกกับพม่า พื้นที่ว่างเปล่าจึงยังมีอยู่มากด้วยเหตุนี้ตั้งแต่สมัยธนบุรีเป็นต้นมา พื้นที่สุพรรณฯ จึงเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่รองรับกลุ่มคนเชื้อชาติต่าง ๆ ที่ถูกกวาดต้อนมาจากสงครามเพื่อเพิ่มแรงงานการผลิตในประเทศ โดยเฉพาะชนชาติลาวที่เป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่ถูกกวาดต้อนมาจากสงคราม 2 ระลอกใหญ่ ๆ ครั้งแรกในสมัยธนบุรี พ.ศ. 2322 พระยามหากษัตริย์ศึก (ทองด้วง) และเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) ยกทัพไปตีล้านช้างได้กวาดต้อนทรัพยากรต่าง ๆ รวมถึงครัวลาวทรงดำ ลาวเวียง ลาวพวนกลับมา โดยครัวลาวทรงดำถูกกวาดต้อนมาอยู่แถบเพชรบุรีและราชบุรี ส่วนครัวลาวเวียงถูกกวาดต้อนมาอาศัยอยู่แถบสระบุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี กาญจนบุรีและจันทบุรี ครั้งที่สองเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2370 ครั้งพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ได้ยกทัพไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่เวียงจันทน์ได้ทำการกวาดต้อนชาวเวียงจันทน์จำนวนมากกลับมา ซึ่งสุพรรณฯ เป็นหนึ่งในหลาย ๆ พื้นที่ที่ชาวเวียงจันทน์ได้เข้ามาอยู่อาศัย¹

พื้นที่ที่ชนชาติลาวอาศัยอยู่นั้นส่วนมากอยู่บริเวณริมน้ำและเกาะกลุ่มอยู่ตามชาติพันธุ์ เช่น ลาวทรงดำอยู่แถบสวนแตง (อำเภอมะเมือง) และอุ้มทอง ลาวเวียงอาศัยอยู่ที่บ้านกุฎีทอง บ้านโคกหม้อ บ้านโพธิ์คาน บ้านโพธิ์หลวง บ้านโพธิ์พระยา (อำเภอมะเมือง)² นอกจากนี้ยังมีลาวพวนจากเชียงขวางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงรัชกาลที่ 3 บริเวณบ้านโคกคราม (อำเภอบางปลาม้า)³ ส่วนลาวครั้งอาศัยอยู่บริเวณ หนองตาสาม บ้านท่าม้า บ้านโคก (อำเภออุ้มทอง)⁴ ลาวครั้งหรือลาวภูครั้งในสุพรรณฯ ได้ถูกกวาดต้อนมาราว พ.ศ. 2358 หลังจากที่ย้ายมาตั้งกองทัพชั่วคราวที่เมืองภูครั้งคราที่ท่าสงครามกับเวียงดนามและเขมร⁵

¹ วารุณี ไสธการมย์. (2547). *เล่มเดิม*. หน้า 195-196.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 196.

³ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554). *เล่มเดิม*. หน้า 159.

⁴ วารุณี ไสธการมย์. (2547). *เล่มเดิม*. หน้า 196.

⁵ บังอร ปิยะพันธ์. (2541). *ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์*. หน้า 49-50.

นอกจากกลุ่มคนลาวที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสุพรรณฯ จากการถูกกวาดต้อนและอพยพแล้ว ความเฟื่องฟูของอุตสาหกรรมน้ำตาลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ดึงดูดคนจีนเข้ามาประกอบอาชีพรับจ้างบริเวณแม่น้ำท่าจีนจำนวนมากเช่นกัน คนจีนบางส่วนก็เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสุพรรณฯ โดยเฉพาะในช่วงรัชกาลที่ 3 ที่คนจีนเข้ามายังสุพรรณฯ จำนวนมากจากการขยายตัวทางการค้า โดยเข้ามาทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการนำสินค้าและแลกเปลี่ยนผลผลิตออกไปขายนอกพื้นที่ คนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมักตั้งถิ่นฐานปะปนกับชนชาติอื่น ๆ ไม่ได้อยู่เป็นกลุ่มก้อนและชุมชนเดี่ยว ๆ ยึดอาชีพการค้าขายและปลูกผักทำสวนทำให้มีถิ่นฐานอยู่ใกล้แม่น้ำและในตัวเมืองที่มีความเจริญ¹

ชนชาติละว้าและกะเหรี่ยงเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือบริเวณชายแดนพม่า โดยคนกลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตภูเขาและที่ราบสูงบริเวณเกือบสุดชายเขตสุพรรณฯ ทางด้านตะวันตกในเขตสามชุก ชาวกะเหรี่ยงและละว้ามีอาชีพปลูกฝ้ายและหาของป่ามาขายในเขตเมือง นอกจากกลุ่มชนที่กล่าวมาแล้วในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ได้ปรากฏกลุ่มชาติพันธุ์มอญและเขมรมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่เช่นเดียวกับหัวเมืองอื่น ๆ ในภาคตะวันตกที่มีความหลากหลายในชาติพันธุ์ ส่วนประชาชนพื้นเมืองดั้งเดิมที่คาดว่าเหลือรอดจากสงครามคาดว่าตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณตัวเมือง² การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรและการขยายพื้นที่อยู่อาศัยในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นสอดคล้องกับนโยบายของส่วนกลาง ประชากรเหล่านี้เป็นกำลังในการรังสรรค์เศรษฐกิจในเมืองสุพรรณฯ ต่อไป ในขณะที่เดียวกันลักษณะการตั้งชุมชนในแต่ละพื้นที่ก็จะได้รับอิทธิพลทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน ชุมชนที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำและตามลำคลอง ซึ่งสะดวกกับการคมนาคมมีแนวโน้มขยายตัวได้รวดเร็วกว่าพื้นที่ตอนบนในเมื่อเปิดการค้าเสรีใน พ.ศ. 2398³

2.2 การขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง

2.2.1 การส่งเสริมการปลูกข้าว

งานของกุลดา เกษบุญชู ชี้ให้เห็นว่าการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 เป็นการเปิดประตูการค้าของสยามสู่เศรษฐกิจระดับโลก ส่งผลให้สยามเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกและได้เข้าสู่ภาวะเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเต็มตัว ซึ่งมีลักษณะของการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจนและใช้ระบบเงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้า สยามเข้าสู่สภาวะการณ์การผลิตสินค้าเฉพาะอย่างจากการแบ่งงานกันทำในระบบเศรษฐกิจโลก เนื่องจากแต่ละประเทศมีศักยภาพด้านทรัพยากร

¹ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554). *เล่มเดิม*. หน้า 126-131.

² วารุณี ไอสถารมย์. (2547). *เล่มเดิม*. หน้า 209-221.

³ มณฑล คงแถวทอง. (2527). *เล่มเดิม*. หน้า 23-24.

และความเชี่ยวชาญทางการผลิตไม่เหมือนกันทำให้สยามซึ่งมีความสามารถในการผลิตสินค้าชั้นปฐมภูมิได้รับหน้าที่ผลิตข้าว ซึ่งเป็นที่ต้องการอย่างมาก ณ ขณะนั้นในประเทศอาณานิคมแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ข้าวได้กลายเป็นสินค้าส่งออกและขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วแข่งหน้าสินค้าส่งออกประเภทอื่น ๆ การขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวทำให้กระบวนการแบ่งงานกันทำเกิดขึ้นภายในประเทศ¹ สนธิสัญญาเบาว์ริงทำให้รายได้ของรัฐบาลเพิ่มขึ้นจากการส่งออกข้าวไปขายยังประเทศอาณานิคม รัฐบาลพยายามสนับสนุนให้มีการขยายพื้นที่ทำนาจนมีรายได้เพิ่มขึ้นเป็นกอบเป็นกำแต่ผลประโยชน์ส่วนใหญ่กลับตกอยู่ในมือขุนนาง ด้วยเหตุนี้ทำให้รัชกาลที่ 5 พยายามปฏิรูปการปกครองเพื่อдингทรัพยากรเหล่านี้กลับมาสู่มือพระมหากษัตริย์จนเกิดเป็นกระบวนการรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นในที่สุด สุพรรณฯ ถูกดึงเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมืองระดับประเทศในฐานะพื้นที่ผลิตข้าวที่สร้างผลประโยชน์ให้รัฐ

การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงส่งผลให้ไทยเกิดการค้าเสรี ห้ามผูกขาดโดยรัฐ ต้องลดกำแพงภาษี ฯลฯ นโยบายเหล่านี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวิถีการผลิตของประชาชนอย่างช้า ๆ โดยเฉพาะข้าวที่แต่เดิมเคยเป็นสินค้าผูกขาดและจำกัดการส่งออกไปขายต่างประเทศ ข้าวได้กลายเป็นสินค้าส่งออกที่มีความสำคัญกับเศรษฐกิจสยามแทนที่การส่งออกน้ำตาลที่ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วในปลายทศวรรษ 2410² การที่สามารถส่งออกข้าวไปขายต่างประเทศอย่างเสรีตามกำลังซื้อข้าวจากต่างประเทศที่มีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ข้าวมีราคาแพงขึ้นตามกลไกตลาดโลกอันจะกล่าวถึงในบทต่อไป ซึ่งราคาข้าวที่สูงนี้เป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้ราษฎรหันมาทำนากันเป็นล่ำเป็นสันยึดเป็นอาชีพหลักหาเลี้ยงครอบครัว จากแต่เดิมที่ปลูกข้าวกันเพื่อบริโภคในครัวเรือนเมื่อมีข้าวส่วนเกินก็นำมาขายในตลาดบ้าง สลับกับปลูกพืชชนิดอื่น ๆ³

ภาคกลางกลายเป็นพื้นที่ปลูกข้าวขนาดใหญ่ เนื่องจากมีพื้นฐานเป็นพื้นที่เกษตรกรรมอยู่แล้วจึงทำหน้าที่ในการปลูกข้าวเพื่อให้รัฐส่งออกขายต่างประเทศ หลังสนธิสัญญาเบาว์ริงปรากฏว่าจำนวนการส่งออกข้าวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วสังเกตได้จากจำนวนข้าวส่งออกเฉลี่ยต่อปีในช่วง พ.ศ. 2400-2402 มีปริมาณส่งออกเฉลี่ยต่อปีเพียง 990,000 หาบแต่ในช่วง พ.ศ. 2418-2422 มีจำนวนปริมาณการส่งออกเพิ่มเป็น 3,530,000 หาบ ภายในเวลา 20 ปีการส่งออกข้าวเพิ่มขึ้นถึง

¹ กุลดา เกษบุญชู มีด. (2562). เล่มเดิม. หน้า 63.

² มณฑล คงแถวทอง. (2527). เล่มเดิม. หน้า 93.

³ แหล่งเดิม. หน้า 93-94.

2,540,000 หารบ ซึ่งผลผลิตกว่าครึ่งมาจากที่นาในภาคกลาง¹ เป็นที่แน่นอนว่ารายได้ของรัฐย่อมสูงขึ้นไม่ว่าจะเป็นรายได้จากการขายข้าวและรายได้จากการเก็บค่านาที่กลายเป็นรายได้หลักที่รัฐปฏิเสธไม่ได้ว่าเศรษฐกิจในประเทศตั้งแต่หลังสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมาเริ่มพึ่งพิงการค้าข้าว

ด้วยเหตุนี้ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาภาครัฐจึงความสำคัญกับการเกษตรผ่านนโยบายต่าง ๆ เพื่อเพิ่มจำนวนข้าวในท้องตลาดให้ได้มากขึ้น เช่น การขุดคลอง การงดเว้นภาษีค่านาในพื้นที่เพาะปลูกใหม่ การยกเลิกการเกณฑ์แรงงาน ฯลฯ สุพรรณฯ เป็นหนึ่งในพื้นที่ยุทธศาสตร์การปลูกข้าวตั้งแต่อดีตย่อมได้รับผลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจากนโยบายการส่งเสริมการเกษตรในที่นี้เช่นกัน

2.2.2 นโยบายการขุดคลอง

นโยบายการขุดคลองเพื่อการเกษตรเป็นหลักเริ่มขึ้นอย่างจริงจังในช่วงทศวรรษ 2420 หลังจากอัตราการส่งออกข้าวสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปีหลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เศรษฐกิจที่พึ่งพาการส่งออกของข้าวได้ส่งผลให้รัฐต้องการเร่งการผลิตข้าวจำนวนมากออกสู่ท้องตลาด หนึ่งในวิธีที่รัฐใช้คือการขยายพื้นที่เพาะปลูกด้วยพื้นที่บริเวณภาคกลางอันเป็นฐานผลิตข้าวอันสำคัญยังมีที่ดินรกร้างอีกจำนวนมากที่ไม่ได้ถูกจับจองโดยประชาชน ดังนั้นในทศวรรษ 2420 รัฐจึงมีแนวคิดในการขุดคลองเพื่อพัฒนาที่ดินรกร้างให้เป็นที่นา ซึ่งได้มีการดำเนินการอย่างกว้างขวางทั้งในรูปแบบรัฐและเอกชนตลอดหลายทศวรรษต่อมา ซึ่งจุดประสงค์ของการขุดคลองที่เกิดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษนี้เป็นต้นไปจะต่างกับการขุดคลองในอดีตที่ผ่านมา

เมื่อลองมองย้อนกลับไปดูการขุดคลองที่เกิดขึ้นก่อนหน้าล้วนเป็นการขุดคลองที่มีวัตถุประสงค์เน้นหนักไปทางด้านการสงครามและการสัญจรเป็นหลัก ส่วนเรื่องพื้นที่เพาะปลูกพืชผลทางการเกษตรเป็นเพียงผลพลอยได้ ซึ่งวัตถุประสงค์การขุดคลองดังกล่าวปรากฏชัดเจนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงช่วงต้นรัชกาลที่ 4 เช่น การขุดคลองลัดเมืองนครเข็ดขันธ์ในรัชกาลที่ 2 เป็นคลองลัดเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อลดความคดเคี้ยวของแม่น้ำเจ้าพระยาให้เกิดความสะดวกและรวดเร็วในการสัญจร² หรือการขุดคลองแสนแสบเชื่อมต่อกับแม่น้ำบางปะกงเพื่อลำเลียงทหารไปทำสงครามกับเขมรในช่วงรัชกาลที่ 3 การขุดคลองผดุงกรุงเกษมเพื่อป้องกันเมืองหลวงในรัชกาลที่ 4 ก็เช่นเดียวกัน³

¹ เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). *เล่มเดิม*. หน้า 59.

² กิตติ ตันไทย. (2520). *คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2367-2453*. หน้า 46-47.

³ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). *เล่มเดิม*. หน้า 23.

สถานการณ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศที่เฟื่องฟูขึ้นในปลายรัชกาลที่ 4 ทำให้การขุดคลองเป็นไปเพื่อจุดประสงค์ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ตัวอย่างเช่นการขุดคลองในพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีนซึ่งเป็นแหล่งปลูกอ้อยและผลิตน้ำตาลที่สำคัญแห่งหนึ่ง¹ รัฐบาลได้เข้ามาขุดคลองหลายสายเพื่อขนส่งน้ำตาลเข้าสู่เมืองหลวง เช่น คลองเจดีย์บูชา (พ.ศ. 2401) ขุดขึ้นมาเพื่อเป็นเส้นทางในการขึ้นไปมัสการองค์พระปฐมเจดีย์และเป็นเส้นทางลำเลียงอ้อยและน้ำตาลออกจากพื้นที่หรือคลองมหาสวัสดิ์ (พ.ศ. 2403) ที่ขุดเพื่อเชื่อมแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ก็มีคลองดำเนินสะดวก (พ.ศ. 2409) และคลองภาษีเจริญ (พ.ศ. 2410) ที่มีวัตถุประสงค์แรกเพื่อความสะดวกในสัญจรและบรรทุกสินค้าในระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลองได้รวดเร็วขึ้น² การขุดคลองที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีผลพลอยได้คือพื้นที่ทั้งสองฟากคลองได้รับการบุกเบิกจากที่เคยเป็นป่าดงไม่สามารถสัญจรเข้าไปถึงได้ ก็กลายเป็นพื้นที่ติดคลองที่ง่ายต่อการบุกเบิกเป็นที่อยู่อาศัยและเป็นนาข้าว

จุดประสงค์การขุดคลองเพื่อการสัญจรเป็นหลักดำเนินมาจนถึงทศวรรษ 2420 และได้เปลี่ยนไปเมื่อการค้าข้าวเริ่มเฟื่องฟูมาแทนที่น้ำตาล การขุดคลองหลายสายตั้งแต่ทศวรรษนี้เป็นต้นมาจึงมีจุดมุ่งหมายบุกเบิกพื้นที่กร้างทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อทำการเกษตรควบคู่กับใช้เป็นทางสัญจรส่งผลผลิต ซึ่งเห็นได้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐตระหนักถึงความสำคัญที่มีต่อการขยายพื้นที่ปลูกข้าวได้จากพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ที่ว่า

"การขุดคลอง เพื่อที่จะให้เป็นที่มหานชนทั้งปวงได้ไปมาอาศัย แลเป็นทางที่จะให้สินค้าได้บรรทุกไปมาโดยสะดวก ซึ่งให้ผลแก่การเรียกสวนไร่นา ซึ่งจะได้เกิดทวีขึ้นในพระราชอาณาจักร เป็นการอุดหนุนการเพาะปลูกในบ้านเมืองให้วัฒนาเจริญยิ่งขึ้น"³

พ.ศ. 2420 รัฐได้ออกประกาศขุดคลองว่าด้วยเรื่องมาตรการการจับจองที่ดินริมฟากคลองที่ขุดใหม่ ประกาศเกี่ยวกับการขุดคลองบ่งบอกว่านับแต่บัดนี้ไปรัฐให้ความสำคัญกับการปรับปรุงดูแลคลองเพื่อขยายการเกษตรในอนาคต คลองที่ขุดในทศวรรษนี้ได้แก่ คลองประเวศบุรีรมย์ (พ.ศ. 2421-2423) คลองทวีวัฒนา (พ.ศ. 2421) คลองเปรง (พ.ศ. 2430) ฯลฯ ซึ่งการขุดในช่วงนี้เป็นการ

¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2521). เล่มเดิม. หน้า 3-4.

² กิตติ ตันไทย. (2520). เล่มเดิม. หน้า 66-72.

³ เสถียร ลายลักษณ์และคณะ. "ประกาศเรื่องอนุญาตขุดคลอง" ประชุมกฎหมายประจำศักราชกาลที่ 5 เล่ม 9 หน้า 8 อ้างอิงจาก กิตติ ตันไทย. (2520). คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2367-2453. หน้า 73.

ดำเนินการโดยรัฐบาล¹ พุทธศักราช 2430 รัฐบาลได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนคือบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามรับสัมปทานปรับปรุงที่ดินในพื้นที่บริเวณทุ่งรังสิตใน พ.ศ. 2433 ซึ่งเป็นพื้นที่ยังคงว่างเปล่า รกร้างควรค่าแก่การลงทุนบุกเบิกพื้นที่ทำนา โดยที่ดินสองฝั่งคลองเป็นของบริษัท จุดประสงค์ของโครงการนอกจากที่ดินเพาะปลูกที่ได้เพิ่มขึ้นแล้ว คลองรังสิตจะเป็นตัวช่วยรักษาระดับน้ำให้อยู่ในระดับที่สามารถใช้อุปโภคบริโภคได้ตลอดปี ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการออกแบบทำชลประทานที่มีระบบมากกว่าการขุดคลองแห่งอื่น ๆ ในยุคเดียวกัน แม้ในทางปฏิบัติคลองรังสิตจะไม่สามารถรักษาระดับน้ำให้ทำนาได้ทั้งปีก็ตาม²

แต่ผลในแง่เปิดพื้นที่ใหม่ถือว่าประสบความสำเร็จเพราะการขุดคลองรังสิตสร้างพื้นที่ทำนาได้ราว 1,337,225 ไร่³ บริษัทสามารถขายพื้นที่สองฝั่งคลองอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ที่ดินส่วนใหญ่ถูกจับจองด้วยนายทุนและเจ้านาย แต่ขณะเดียวกันก็มีคนจำนวนมากอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณทุ่งรังสิต ทั้งที่เข้าไปเป็นเจ้าของนาและผู้เช่า

ช่วงต้นทศวรรษ 2430 หลังจากมีการอนุมัติให้บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดคลองรังสิตเริ่มมีเอกชนเข้ามาเสนอโครงการพัฒนาที่ดินใหม่ ๆ กับรัฐบาลหลายโครงการและมีผู้ประกอบการหลายรายที่ยื่นเสนอโครงการพัฒนาที่ดินฝั่งตะวันตก เช่น ข้อเสนอของข้าหลวงอยุธยาที่จะขุดคลองไปทางทิศใต้ของอำเภอดำรงวิทยะ หรือข้อเสนอปรับปรุงที่ดินทางตะวันตกของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เป็นต้น แต่ทั้งนี้มีเพียง 2 โครงการเท่านั้นที่ได้รับการอนุญาตให้จัดทำคือ โครงการขุดคลองของพระราชาภิรม (พ.ศ. 2433-2438) ซึ่งเป็นการร่วมทุนกับนักลงทุนอีก 20 คนถือหุ้นในบริษัทขุดคลองบางบัวทอง โดยจะขุดคลองจากทุ่งบางบัวทอง แขวงนนทบุรีมาทะลุแม่น้ำท่าจีนที่ตำบลบางปลา แขวงนครปฐม ซึ่งสามารถเปิดพื้นที่เพาะปลูกได้ 40,000 ไร่⁴ และอีกโครงการคือโครงการคลองพระยาบรรเทา (พ.ศ. 2435) เป็นอีกหนึ่งคลองที่ดำเนินการขุดด้วยเอกชน นำโดยพระยาบรรเทาสิงหนาท (เจ๊ก) ได้ขออนุญาตขุดคลองจากบริเวณตำบลบางประกอกหลังเกาะใหญ่ แขวงอยุธยาไปออกยังแม่น้ำสุพรรณฯ จุดประสงค์ของโครงการนี้เพื่อให้พวกญวนที่อยู่ภายใต้

¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2521). เล่มเดิม. หน้า 12-13.

² สุนทร อัสสะไวย์. (2521). การพัฒนาระบบชลประทานในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2431- พ.ศ. 2493. หน้า 34.

³ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2521). เล่มเดิม. หน้า 19.

⁴ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). เล่มเดิม. หน้า 33-35.

บังคับได้มีที่ทำกิน บริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่รกร้างไม่ค่อยมีประชากรอาศัยอยู่ ซึ่งโครงการนี้สามารถสร้างพื้นที่ทำนาได้ราว 11,600 ไร่¹

หลังจาก 2 โครงการนี้แล้วก็ไม่พบการเข้ามาพัฒนาพื้นที่ในทุ่งฝั่งตะวันตกอีก แม้ผู้สนใจจะเข้ามาพัฒนาที่ดินในทศวรรษ 2440 หากแต่ถูกรัฐปฏิเสธไปทั้งสิ้นจนกระทั่งในทศวรรษ 2460 ที่รัฐจะกลับมาให้ความสนใจกับการพัฒนาที่ดินฝั่งตะวันตกอีกครั้งในการทำชลประทานโครงการสุพรรณฯ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการขาดคลองในทศวรรษนั้นนอกจากโครงการคลองพระยาบรรพชา ซึ่งเป็นคลองเดียวที่มีการขุดคลองเข้าไปเชื่อมพื้นที่บางส่วนของอำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณฯ แล้ว นอกนั้นก็ไม่มีปรากฏข้อมูลการขุดคลองในพื้นที่สุพรรณฯ อีก ทางหนึ่งเป็นได้ว่าอาจมีการขุดคลองแต่เป็นในลักษณะลำเหมืองที่ประชาชนขุดกันเองจึงไม่มีบันทึกในทางการ

คลองมีผลกับการทำการเกษตรในพื้นที่มณฑลนครชัยศรีเพราะเป็นการระบายน้ำและขยายพื้นที่ทำนา โดยเฉพาะคลองที่ขุดใหม่ในช่วงรัชกาลที่ 4-5 ได้สร้างพื้นที่ทำนาเพิ่มจำนวนมาก มีหลักฐานปรากฏว่าคลองที่ขุดขึ้นในนครชัยศรีสามารถเพิ่มพื้นที่ทางการเกษตรได้ถึง 270,822 ไร่ แต่ขณะเดียวกันงานของทวิศลิป สืบวัฒนะได้ชี้ให้เห็นว่าการขุดคลองที่รัฐและเอกชนดำเนินการมาทั้งสิ้น 21 โครงการ ไม่ได้เพิ่มพื้นที่เพาะปลูกข้าวมากขนาดนั้นจากการคำนวณเนื้อที่เพาะปลูกที่ได้จากการขุดคลองทั้ง 21 โครงการเป็นเนื้อที่ 2,308,771 ไร่หักลบกับพื้นที่เพาะปลูกข้าว 4 มณฑลที่ขุดคลองอันได้แก่มณฑลกรุงเทพฯ นครชัยศรี ปราชญ์บุรี และกรุงเก่าที่มีเนื้อที่เพาะปลูกรวมกันใน พ.ศ. 2460 อยู่ 6,745,000 ไร่ พื้นที่ที่ขยายตัวจากคลองคิดเป็นร้อยละ 35 เท่ากับการขยายตัวของพื้นที่ปัจเจกไม่เกี่ยวกับคลองคิดเป็นร้อยละ 65 ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด²

เมื่อนำวิธีคิดเดียวกันมาคิดกับมณฑลนครชัยศรี พบว่าจำนวนพื้นที่เพาะปลูกที่ได้จากการขุดคลองคิดเป็นร้อยละ 24.3 ของพื้นที่ทั้งหมด ซึ่งเป็นอัตราส่วนที่น้อยและเมื่อคำนึงว่าเมืองสุพรรณฯ แทบไม่มีการสนับสนุนการบุกเบิกพื้นที่ใหม่จากการขุดคลองของรัฐ มีเพียงคลองพระยาบรรพชาเท่านั้นที่ขุดมาถึงสุพรรณฯ ในส่วนปลาย ๆ ของคลองเพื่อทะลุปลายคลองที่แม่น้ำสุพรรณฯ ก็แสดงให้เห็นว่าปัจจัยการขุดคลองในยุคนี้แทบไม่มีผลต่อการขยายพื้นที่เพาะปลูกในสุพรรณฯ ซึ่งแสดงว่าทศวรรษต่อ ๆ มาการขยายตัวที่เกิดขึ้นล้วนมาจากปัจจัยอื่นและเป็นการดำเนินการแบบปัจเจกเท่านั้น

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 กษ/1 พระยาบรรพชาสิงหนาท (เจ๊ก) ขอพระบรมราชานุญาตขุดคลองนา ตำบลหลังเกาะใหญ่ไปออกแม่น้ำสุพรรณ.

² ทวิศลิป สืบวัฒนะ. (2521). เล่มเดิม. หน้า 38-39.

2.2.3 นโยบายลดหย่อนอากรค่านา

การออกนโยบายลดหย่อนเงินค่านามีเป้าประสงค์เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนบุกเบิกพื้นที่ใหม่ในการเพาะปลูก นโยบายนี้เริ่มมีมาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ในขั้นแรกเป็นการปรับปรุงการเก็บเงินค่านาให้มีความสมเหตุสมผลและปรับเปลี่ยนเนื้อหาของกฎหมายให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยใน พ.ศ. 2398 ได้มีการนำกฎหมายใน พ.ศ. 2396 มาปรับอัตราการเสียค่านาและวิธีวัดที่นา พร้อมทั้งเปิดเสรีการค้าข้าว ซึ่งสรุปได้ดังนี้¹

1. จากเดิมนาตราแดงต้องเสียเงินเท่าจำนวนข้าวที่ปลูกเปลี่ยนเป็นจ่ายเงินเท่าพื้นที่ที่จับจอง นาตราแดงคิดไร่ละสลึงเพียง ส่วนนาฟางลอยเสียไร่ละสลึงเพียงเหมือนกัน

2. การทำนายนอกนาตราแดงแต่เดิมให้ข้าหลวงเสนาเป็นคนตรวจสอบฝ่ายเดียวแต่ครั้งนี้ให้ราษฎรต้องแจ้งข้าหลวงและให้กำนันทำบัญชีทางว่าที่นาพร้อมชื่อราษฎรให้ชัดเจน พร้อมทั้งกลับมาใช้วิธีให้ชาวนาสอบหน้าพระรัตนตรัยอีกครั้ง การรังวัดที่นาข้าหลวงจำเป็นต้องออกไปสำคัญให้ชาวนานำมาแลกใบเสร็จตอนมาเสียค่านา

3. นาที่ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียค่านาไม่ว่าจะเป็นของเจ้านาย ขุนนาง ตลอดจนกลุ่มครัวมอญ ลาว เขมร ญวน แยกที่เป็นไพร่หลวงและทหารป็นปลายหอกให้เจ้าของนามาแจ้งแก่ทางการเพื่อขอยกเว้นอากรค่านาถ้ามีแจ้งต้องเสียค่านาเช่นประชาชนทั่วไป

4. ห้ามเจ้าเมืองกรมการเมืองนำเงินอากรค่านาที่เก็บได้มาซื้อข้าวเข้าฉางหลวง

5. ยกเลิกข้อห้ามการซื้อขายข้าวระหว่างประชาชนกับชาวต่างชาติโดยตรง

และเนื่องจากการประท้วงของเจ้าของนาคูโคให้มีการลดค่านาลงเนื่องจากบางปีฝนแล้ง ผลผลิตไม่ดี รวมถึงราคาข้าวที่ต่ำกว่านาฟางลอยทำให้ชาวนาเดือดร้อน ประกอบกับคนส่วนมากที่ทำนาคูโคมักเป็นไพร่หลวงที่ต้องรับราชการหนัก ดังนั้นจึงมีการลดค่านาคูโคเป็นไร่ละสลึงเก็บตามเนื้อที่ในตราแดง และห้ามขอการลดหย่อนใด ๆ อีก² นอกจากการปรับปรุงการเก็บค่านาแล้วยังมีนโยบายสนับสนุนการทำนาอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในพื้นที่ปลูกข้าวเก่า การชักจูงให้ประชาชนทำนานั้นได้แก่ คนที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองให้ข้าหลวงเสนาและกรมการจัดหาพื้นที่มาจัดสรรประทานที่ดินคนละ 20 ไร่ให้ทหารป็นปลายหอกพระราชวังโดยไม่เก็บอากรค่าในที่ดินนี้แต่ถ้า

¹ วารุณี ไสธการมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 249-250.

² ประกาศแก่วิธีและพิกัดเก็บเงินค่านา. (124, 25 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 22 หน้า 256-258.

ครอบครัวของคนกลุ่มนี้มีประสงค์ทำนาเพิ่มก็สามารถทำได้แต่บางส่วนก็ต้องเสียอากรค่านาแบบปกติ วิธีนี้ทำให้มีการจับจองพื้นที่ว่างเปล่าให้เกิดประโยชน์และเพิ่มผลผลิตข้าวในปริมาณมาก¹

ต่อมาใน พ.ศ. 2400 ด้วยสถานการณ์การซื้อขายข้าวเสรีทำให้สยามเริ่มสร้างรายได้จำนวนมากจากการส่งออกข้าว ดังนั้นจึงได้มีการกำหนดอัตราค่านาใหม่ซึ่งถูกกว่าเดิมและลดหย่อนให้นาที่บุกเบิกพื้นที่ในปีแรกไม่ต้องเสียค่านาไม่ว่าจะนาฟางลอยหรือนาคูโค แต่ในปีต่อ ๆ ไปต้องเสีย ซึ่งการเสียค่านาของนาทั้งสองชนิดมีความแตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือนาคูโคปีที่ 2-3 เสียค่านาครึ่งสลิ้งแต่ปีที่ 4 เป็นต้นไปเสียค่านาสลิ้งเดียวเท่าเดิม ส่วนนาฟางลอยปีที่ 2-4 เสียค่านา 1 สลิ้ง ส่วนปี 5 และปีต่อ ๆ ไปเสียค่านาสลิ้ง 1 เฟื้องเท่าเดิม การเก็บภาษีในลักษณะนี้นอกจากสามารถชักจูงให้ประชาชนเร่งการขยายที่นาใหม่ ๆ ได้โดยเร็วแล้ว ยังเป็นการกระตุ้นทางอ้อมให้ประชาชนผลิตเพื่อขายข้าวแล้วเอาเงินมาจ่ายค่านาให้กับรัฐ กฎหมายอัตราค่านาฉบับนี้ได้รับการแก้ไขอีกครั้งใน พ.ศ. 2417-2418 โดยรัชกาลที่ 5 ให้งดเว้นการเก็บค่านาเพิ่มจาก 1 ปี เป็น 3 ปีสำหรับนาที่ได้รับการบุกเบิกใหม่ ส่วนปีที่ 4 เป็นต้นไปเสียในอัตราเท่าเดิม²

ตาราง 1 แสดงอัตราการเสียค่านา

ปี	อัตราค่านาใน พ.ศ. 2400		อัตราค่านาใน พ.ศ. 2417-2418	
	นาคูโค	นาฟางลอย	นาคูโค	นาฟางลอย
ปีที่ 1	ไม่เสีย	ไม่เสีย	ไม่เสีย	ไม่เสีย
ปีที่ 2	ครึ่งสลิ้ง	สลิ้ง	ไม่เสีย	ไม่เสีย
ปีที่ 3	ครึ่งสลิ้ง	สลิ้ง	ไม่เสีย	ไม่เสีย
ปีที่ 4	สลิ้ง	สลิ้ง	สลิ้ง	สลิ้ง 1 เฟื้อง
ปีที่ 5 และต่อ ๆ ไป	สลิ้ง	สลิ้ง 1 เฟื้อง	สลิ้ง	สลิ้ง 1 เฟื้อง

ที่มา: เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970*. (ชูศรี มณีพุกฤษและเฉลิมพจน์ เอี่ยมมกมลลา, แปล). หน้า 114-115.

¹ วารุณี โสธารมย์. (2547). *เล่มเดิม*. หน้า 250.

² เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). *เล่มเดิม*. หน้า 114-115.

การงดเว้นค่านา 3 ปี แสดงให้เห็นความต้องการผลผลิตข้าวจำนวนมากของรัฐจึงเร่งการขยายพื้นที่ให้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อย้อนไปดูปริมาณการส่งออกพบว่าใน พ.ศ. 2407 สยามส่งออกข้าวราว 2,400,000 หาบในอีก 26 ปีต่อมาส่งข้าวออก 8,100,000 หาบหรือคิดเฉลี่ยการส่งข้าวออกนอกประเทศเพิ่มขึ้นในแต่ละปีราวร้อยละ 9.1¹ ซึ่งการส่งออกข้าวจำนวนมากหมายถึงจำนวนรายได้ของรัฐที่เพิ่มขึ้นทุกปี ดังนั้นการลดเงินค่านาล้วนส่งผลดีต่อรัฐเมื่อหมายถึงผลผลิตที่สามารถส่งออกจะเพิ่มขึ้น โดยกฎหมายฉบับนี้ถูกใช้ต่อไปอีกราว 43 ปี ก่อนให้มีการยกเลิกการงดเว้นค่านา 3 ปี แต่ก็ยังคงให้เก็บค่านาในอัตราเท่าเดิม² ซึ่งกฎหมายฉบับนี้เป็นการสนับสนุนการปลูกข้าวให้ราษฎรอยากเป็นชาวนาระหว่าง พ.ศ. 2417- 2443 ประสบความสำเร็จอย่างมากเมื่อดูจากตัวเลขการเพิ่มจำนวนพื้นที่ ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากนโยบายการลดหย่อนค่านาทำให้ที่นาในทศวรรษ 2430 เพิ่มขึ้นจาก 5,800,000 ไร่จากทศวรรษ 2400³ เป็น 7,938,000 ไร่ใน พ.ศ. 2434-2438⁴ แม้ปัจจัยจากนโยบายการลดหย่อนค่านาจะไม่ใช่ว่าทั้งหมดที่ทำให้ที่นาเพิ่มขึ้น แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่านโยบายงดเว้นและลดหย่อนค่านาเป็นแรงจูงใจชั้นดีให้คนขยายพื้นที่ทำนาจำนวนมากในพื้นที่สุพรรณฯ ซึ่งแสดงให้เห็นในบทต่อไป

2.2.4 นโยบายเลิกไพร่และทาส

ความเสื่อมสลายของระบบการเกณฑ์แรงงานมีเค้าลางมาให้เห็นตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อเศรษฐกิจแบบเงินตราเข้ามามีบทบาทต่อชีวิตประชาชน โดยเฉพาะในช่วงรัชกาลที่ 3 ที่การค้าสำเภาเพื่อพ่อรัฐได้ปรับเปลี่ยนระบบการคลังแยกกรมพระคลังมหาสมบัติและกรมพระคลังข้างที่ออกจากกัน พร้อมทั้งจัดการวิธีการเก็บภาษีใหม่โดยเลิกการเก็บแบบผูกขาดผ่านพระคลังสินค้าสู่การเก็บผ่านการประมูลของเอกชน เรียกการเก็บชนิดนี้ว่า “เจ้าภาษีนายอากร” การเก็บด้วยวิธีใหม่นี้ทำให้รัฐสามารถรับประกันได้ว่ารัฐจะได้เงินในจำนวนที่แน่นอนและสม่ำเสมอ การเก็บภาษีในรูปแบบนี้ทำให้รายได้ของแผ่นดินเพิ่มมากขึ้น เพราะแนวโน้มการจ่ายภาษีเป็นไปในรูปแบบเงินตรามากกว่ารูปแบบผลผลิตเช่นเดิม เช่น เงินค่านาที่เคยเสียเป็นทางข้าวก็เปลี่ยนมาเป็นเงิน หรือเงินค่าตอบแทนการไม่เข้าเวร ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการคลังสะท้อนความสำคัญของเงินตราและผลประโยชน์ของการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประชาชน⁵

¹ สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2548). *ประวัติศาสตร์เทคโนโลยีการเกษตร*. หน้า 335.

² ประกาศการเก็บค่านา. (119, 2 ธันวาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 17 หน้า 508.

³ เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). *เล่มเดิม*. หน้า 66.

⁴ สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2548). *เล่มเดิม*. หน้า 380.

⁵ กุลลดา เกษบุญชู มีด. (2562). *เล่มเดิม*. หน้า 47-48.

เศรษฐกิจแบบเงินตราได้ดึงดูดไพร่จำนวนมากออกจากระบบแรงงาน ส่งผลได้จากแนวโน้มการหลบหนีการเกณฑ์แรงงานไปอยู่ป่าเขาบ้าง หรือเข้าไปอยู่ภายใต้ความคุ้มครองของผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น นอกจากนี้ยังมีไพร่บางส่วนที่ปลอมลักเลขเพื่อหลบเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน ดังกรณีกรมพระสุรัสวดีออกชำระบัญชีไพร่ในเมืองสุพรรณฯ ในปีรัชกาลที่ 4 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติปรากฏว่าไพร่หลวงลาวอาสาเมืองสุพรรณฯ 102 คนคบคิดกันปลอมลักเลขเพื่อหลบเลี่ยงไม่ทำราชการ บทลงโทษของการปลอมลักครั้งนั้นนอกจากนายไพร่ 9 คนที่ให้ไปเป็นไพร่หลวงตะพูนช้าง คนที่เหลือให้เป็นไพร่ตามกรมกองเดิมแต่มีเงื่อนไขพิเศษคือต้องเข้าเวรเดือนนอกสองเดือนเป็นเวลา 3 ปีติด¹

ใน พ.ศ. 2431 ก็ปรากฏกรณีเดียวกันโดยกรมพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์มีคำสั่งมายังพระยาสุนทรสงครามให้สืบสวนเรื่องไพร่ทหารเมืองสุพรรณฯ หลบหนีราชการ โดยส่งตัวหลวงแก้วศรีนายกองคุมไพร่พลทหารให้ลงมาคุมตัวนายร้อยเอกและนายเฟื่องไพร่ทหารที่หลบหนีราชการมาสืบสวนยังกรุงเทพฯ² และด้วยความที่สุพรรณฯ มีพื้นที่เป็นป่าดงมาก ง่ายต่อการหลบซ่อนทำให้มีไพร่จากต่างถิ่นพากันหลบหนีมาอาศัยบารมีผู้มีอิทธิพลท้องถิ่นดังกรณี “อีเล็กอีข้าพวกไขลอนพากันหลบหนีมาอยู่ที่เมืองสุพรรณ” โดยมาอาศัยอยู่ที่บ้านขุนนาคดี บ้านสองพี่น้อง³ ขณะเดียวกันใน พ.ศ. 2433 ก็พบกรณีไพร่กรมทหารม้าหลบหนีราชการมาอยู่สุพรรณฯ 38 คน โดยโปรดให้นายร้อยโทนายอยู่และนายสิบโทนายจุนและพระสุนทรสงครามพิไชยแต่งกรมการเมืองมานำทหารม้าเหล่านี้กลับไป⁴ นอกจากนี้ยังพบกรณีที่ไพร่บางส่วนไม่ต้องการเสียเงินและถูกเกณฑ์แรงงานดังนั้นจึงขอไปอยู่ใต้บังคับคนต่างชาติ ดังเช่น รายงานของขุนละแวกอาสาเจ้าหมู่ไพร่เขมรส่วยที่ยื่นเรื่องต่อกระทรวงมหาดไทยกล่าวว่า ไพร่เขมรบางส่วนในเมืองสุพรรณฯ เข้าไปอยู่ในบังคับฝรั่งเศสเพื่อไม่ต้องเสียเงินราชการ⁵

การหลบเลี่ยงของแรงงานไพร่ทวีมากขึ้นจนรัฐต้องออกมาตรการโดยการลดการเกณฑ์แรงงานไพร่ลงจากแต่เดิมไพร่หลวงต้องถูกเกณฑ์ปีละ 6 เดือน ไพร่สมเกณฑ์ปีละ 3 เดือน แต่ในทศวรรษ 2340 และทศวรรษ 2350 ไพร่หลวงมีการเปลี่ยนแปลงการถูกเกณฑ์โดยลดเวลาลงมา

¹ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2511). ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. หน้า 244-246.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/74 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณ.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12 ก/73 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (พ.ศ. 104- มี.ค. 106).

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/74 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณ.

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/5/1 เรื่องเลขเขมรส่วยเมืองสุพรรณบุรี ร.ศ. 114.

เป็นปีละ 4 เดือน และ 3 เดือนต่อปีตามลำดับ¹ แต่ถ้าไพร่เหล่านี้ไม่ยอมมาเข้าเวรก็สามารถจ่ายเงินแทนได้ซึ่งวิธีนี้ค่อนข้างได้รับความนิยมอย่างมากทั้งจากรัฐและไพร่ฟ้าหน้าใสสังเกตได้จากกรณีที่มีตราพระราชพิธีลงวันพูนขึ้น 4 ค่ำ พ.ศ. 2431 ส่งมายังเมืองสุพรรณฯ ให้เกณฑ์ไพร่โยมพระสงฆ์มาทำการซ่อมแซมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แต่ให้ไพร่ขึ้นมากองทัพก็เป็นการลำบาก จึงให้เก็บเงินค่าแรงแก่ไพร่คนหนึ่งปีละสามเดือน ๆ 6 บาท พระโยมสงฆ์คนหนึ่ง 4 ตำลึง 2 บาทมอบให้เจ้าหมื่นนายหมวดคุมเงินเข้ากรุงเทพฯ²

เช่นเดียวกับตราพระราชพิธีโปรดเกล้าฯ ลงวันที่ 30 กันยายน 2432 ว่าด้วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านภาจรจารัสศรี ภัทรวดีราชธิดาทรงประวรสิ้นพระชนม์ จึงให้เกณฑ์เฉลี่ยขอแรงงานไพร่รักษาสระน้ำเมืองสุพรรณฯ 50 คนไปช่วยสร้างพระเมรุเป็นเวลา 3 เดือนระหว่างตุลาคม-พฤศจิกายน พ.ศ. 2433 แต่เพื่อความสะดวกส่วนกลางจึงเรียกเก็บเงินค่าแรงไพร่ละ 6 บาทแทนการเกณฑ์ และให้นายคลองนำเงินมาส่งที่กรุงเทพฯ³ กรณีเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเงินตราแทนการเกณฑ์แรงงานแบบเดิม รวมถึงไพร่เหล่านี้ก็มีความสำคัญในฐานะแรงงานการผลิตข้าว ซึ่งมีประโยชน์มากกว่านำแรงงานเหล่านี้ไปใช้ในงานโยธาที่สามารถใช้เงินจ้างพวกจีนได้ นอกจากนี้การที่ไพร่สามารถหาเงินมาจ่ายแก่มูลนายได้แสดงให้เห็นว่าการเติบโตของเศรษฐกิจข้าวมีส่วนทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของไพร่เหล่านี้อยู่ในระดับที่ดี

แนวโน้มการเสียเงินแทนการเข้าเวรมีเพิ่มขึ้นมาตั้งแต่รัตนโกสินทร์ตอนต้น สังเกตได้จากชาวต่างชาติที่เข้ามาสังเกตการณ์ในสยามช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่ว่าจะเป็นจอห์น คอว์ฟอร์ด (John Crawford, พ.ศ. 2326-2411) ฌ็อง-บาติสต์ ปาลกัว (Jean-Baptiste Pallegoix, พ.ศ. 2348-2405) ได้กล่าวไปในทำนองเดียวกันว่ารายได้แผ่นดินจำนวนมากส่วนหนึ่งมาจากเงินตอบแทนการเกณฑ์แรงงาน อย่างปาลกัวก็ได้ประมาณการรายได้แผ่นดินใน พ.ศ. 2397 ไว้ว่ามีราว 27 ล้านบาท ในจำนวนนี้มีเงิน 2 ล้านบาทเป็นเงินรายได้จากการจ่ายเงินแทนเข้าเวรของเหล่าไพร่พล แม้ตัวเลขที่คาดการณ์ของปาลกัวจะสูงกว่าความเป็นจริง⁴ แต่ก็ให้ภาพการใช้เงินแก้ปัญหาของไพร่ที่ต้องการซื้อเวลามาทำมาหากินเลี้ยงชีพมากกว่าเอาเวลาไปทำโยธาให้รัฐบาลไม่ได้อะไรตอบแทน การขยายตัวของเศรษฐกิจในยุคนี้ส่งเสริมให้ไพร่พยายามออกจากระบบมา

¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2439). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรี*. หน้า 41-43.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *มร.5 ม2.12ก/75 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (มี.ค. 107-30 มี.ค. 109)*.

³ *แหล่งเดิม*.

⁴ เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). *เล่มเดิม*. หน้า 41-42.

เป็น “แรงงานอิสระ” ผ่านการจ่ายเงินจูงจูงรัฐต้องทดแทนการขาดแรงงานโดยการจ้างงานชาวจีนมาเป็นแรงงานโยธาแทน นอกจากนี้จากการปรับโครงสร้างการคลังตอนรัชกาลที่ 3 ทำให้รัฐมีเงินมากเพียงพอจ้างแรงงานมาทำสาธารณูปโภคซึ่งสะดวกและจัดการได้ง่ายกว่า¹

แม้ไพร่ในเมืองสุพรรณฯ สามารถจ่ายเงินเพื่อไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานแต่บางครั้งก็มีเงื่อนไขที่บีบบังคับให้ต้องมีการเกณฑ์แรงงานเป็นครั้งคราวเมื่อยามที่ส่วนกลางมีแรงงานไม่เพียงพอ ยกตัวอย่าง เช่น ลงวันเสาร์แรม 1 ค่ำ เดือน 6 พ.ศ. 2430 งานพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชนิธิยุตต์ เนื่องจากคนไม่พอในการแห่พระศพเข้าสู่ท้องสนามหลวงจึงเกณฑ์ไพร่เมืองสุพรรณฯ 116 คนเข้าร่วมกระบวนแห่² นอกจากนี้เกณฑ์แรงงานในยามคับขันแล้วยังพบหลักฐานการเกณฑ์สิ่งของประเภทไม้ชนิดต่าง ๆ ไปยังส่วนกลางเวลามีงานสำคัญ เช่น ลงวันพฤหัสบดีแรม 5 ค่ำ เดือน 2 พ.ศ. 2429 ด้วยมีตราสารมายังหัวเมืองให้เกณฑ์ไพร่กองนอกกองในพระราชวังพันไม้มาทำเสาพระเมรุมาศของวังหน้า โดยสุพรรณฯ ได้ส่งไม้ยาง 6 ลำ ไม้ไผ่ป่า 300 ลำ หนั 5 เส้นไปยังกรุงเทพฯ³ เป็นต้น

การที่ไพร่พยายามหลุดจากระบบการเกณฑ์แรงงานผ่านวิธีการต่าง ๆ นั้นทวีมากขึ้นโดยเฉพาะหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงที่การค้าเริ่มเป็นไปอย่างเสรี ไพร่จำนวนมากต้องการหางานหาเงินมาใช้ดำรงชีพมากกว่าเสียเวลาไปกับการเกณฑ์แรงงาน ขณะเดียวกันรัฐก็ต้องการกอบโกยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและลดบทบาทของขุนนางที่เรืองอำนาจจากการมีทาสและไพร่ในครอบครองจำนวนมากลง ปลายทศวรรษ 2410 เมื่อรัชกาลที่ 5 ขึ้นครองราชย์จึงออกกฎหมายลดค่าตัวทาสและกำหนดให้ทาสที่เกิดหลัง พ.ศ. 2411 เมื่ออายุ 21 ปีเป็นอิสระทันที รวมถึงห้ามซื้อขายกลับมาเป็นทาสอีก⁴

ไม่เพียงแต่ออกกฎหมายเกี่ยวกับทาสเท่านั้น เพื่อลดอำนาจของขุนนาง ตั้งแต่ทศวรรษ 2420 รัฐเริ่มเร่งรัดให้ขุนนางส่งเงินทดแทนการถูกเกณฑ์แรงงานของไพร่สมภายใต้ปกครองของขุนนางที่คงค้างเข้าหลวง พร้อมยื่นข้อเสนอโอนย้ายไพร่สมในสังกัดมาเป็นไพร่หลวงเพื่อปลดภาระเงินคงค้างหลวงที่เหลืออยู่ของขุนนางแน่นอนว่าขุนนางส่วนใหญ่เลือกโอนย้ายไพร่แทนชำระเงินที่เหลือทำให้ในทศวรรษ 2430 รัฐสามารถเก็บเงินราชการจากไพร่ได้โดยตรงและมีประสิทธิภาพขึ้น

¹ กุลลดา เกษบุญชู มีด. (2562). เล่มเดิม. หน้า 47-48.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12 ก/73 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (พ.ศ. 104- มี.ค. 106).

³ แหล่งเดิม.

⁴ เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). เล่มเดิม. หน้า 87-88.

และในทศวรรษนี้เองก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงอัตราการเสียเงินค่าเช่าเวรจากปีละ 18 บาทมาเป็นปีละ 6 บาท นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2440 และ 2443 ก็ได้มีการออกกฎหมายอีกหลายฉบับที่ส่งเสริมให้ทาสกลายเป็นไทได้รวดเร็วขึ้น นโยบายดังกล่าวทำให้ทาสและไพร่กลายเป็น “แรงงานอิสระ” จำนวนมากในอีก 2 ทศวรรษต่อมาหลังออกกฎหมายฉบับแรก¹

ระบบการเกณฑ์แรงงานถูกยกเลิกอย่างสิ้นเชิงใน พ.ศ. 2448 เปลี่ยนมาเป็นการเก็บเงินรัฐูปการแทนสร้างความปลอดภัยให้กับประชาชนอย่างมาก กล่าวคือพันธะที่เป็นโชตรวนพันธนาการให้คนเหล่านี้ทำงานรับใช้เจ้านายถูกพันธะทิ้ง ประชาชนมีชีวิตเพื่อตัวเอง ซึ่งจะเห็นในบทต่อ ๆ ไปว่า “แรงงานอิสระ” ที่เกิดจากการถูกปลดปล่อยออกจากระบบแรงงานสามารถเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจได้มากมาย ยกตัวอย่างชาวนาสามารถทำนาได้ตลอดฤดูกาลโดยไม่ต้องกังวลต้องออกไปใช้แรงงาน ประชาชนสามารถอพยพย้ายถิ่นที่อยู่อาศัยไปแสวงหาที่ดินที่เหมาะสมมาเพาะปลูกข้าวขายได้อย่างเสรีเพราะไม่จำเป็นต้องอยู่ใต้บังคับของมูลนายคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นการเสียเงินราชการให้ส่วนกลาง เศรษฐกิจที่มี “แรงงานอิสระ” จำนวนมากย่อมต้องส่งผลให้สังคมสุพรรณฯ ชับเคลื่อนและพัฒนาไปอย่างมีประสิทธิภาพ

2.2.5 การขายตัวเป็นทาสในทศวรรษ 2420

เมืองสุพรรณฯ ระหว่างที่มีการดำเนินนโยบายปลดปล่อยทาสในช่วงรัชกาลที่ 5 ปรากฏว่ามีหลักฐานเกี่ยวกับการขายตัวเองตลอดจนคนในครอบครัวเป็นทาส สาเหตุหลัก ๆ มาจากความต้องการเงินมาดำเนินชีวิตไม่ว่าจะเป็นการกู้แล้วส่งดอกเบี้ยก็ดีหรือการส่งคนใดคนหนึ่งในครอบครัวไปเป็นทาสชดเชย เช่น คดีของอีพันที่ขายตัวเองและขายลูกสลับกันให้นายเงิน 4 คนเป็นเงินกว่า 7 ชั่งเศษเพื่อนำเงินมาใช้ดำเนินชีวิต แต่เนื่องจากไม่มีเงินส่งนายเงินจึงจำตรวนอยู่ 2 ปีและขายทอดตลาด² นอกจากนี้ยังพบว่าบางรายขายตัวกับนายเงินมากกว่า 1 นายเงินเพื่อนำเงินจากนายเงินคนหนึ่งไปจ่ายดอกเบี้ยกับนายเงินอีกคนหนึ่ง อย่างคดีของอีหนูที่ถูกนายทุนสามเฒ่าไปขายผูกดอกเบี้ยกับนายทองดีอำแดงบุกเป็นเงินต้น 1 ชั่ง 8 ตำลึง 3 บาท เมื่อนายทองดีให้นำดอกเบี้ยมาส่ง นายทุนจึงพาอีหนูไปทำสารกรรมธรรม์กับจีนเทศเป็นเงินต้น 1 ชั่ง ครั้นเมื่อจีนเทศ

¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2439). เล่มเดิม. หน้า 43-44.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราหน้า/23 เรื่องเมืองสุพรรณบุรีให้หาตัวนายประกันนายหรุ่นมาทำผิดส่งนายหรุ่นตัวความเร่งพิจารณาสืบค้นชีพยานรายความนายปลืมนายหรุ่นคนมีชื่อให้ถูกต้องตามกฎหมาย.

ไปเจออิเหนาที่เรือนปลัดปล้อง นายทองดีและจันทะจึงเกิดการฟ้องร้องกันแย่งอิเหนากัน¹ ซึ่งกรณีนี้แสดงให้เห็นการพยายามดิ้นรนให้ตนเองหลุดพ้นจากการเป็นทาส

การขายตัวเป็นทาสไม่อาจสรุปอย่างผิวเผินว่าคนเหล่านั้นสิ้นเนื้อประดาตัว เพราะภาวะดังกล่าวสามารถบ่งบอกถึงการขายตัวในระบบเศรษฐกิจเงินตราอีกทางหนึ่งอ้างอิงจากงานศึกษาของณัฐพงษ์ สกุลเดี่ยว ที่ศึกษาเกี่ยวกับการขายตัวเป็นทาสในหัวเมืองฝ่ายเหนือในช่วงรัชกาลที่ 5 ไว้ว่าการขายตัวเป็นทาสนั้นเกี่ยวข้องกับการเติบโตของเศรษฐกิจเงินตราและการค้าขายที่เฟื่องฟูในหัวเมืองฝ่ายเหนือ การขายตัวหรือคนในครอบครัวไปเป็นทาสสะท้อนให้เห็นความสำคัญของเงินตราที่ผูกพันชอกซอนเข้าไปอยู่ในชีวิตประจำวันของประชาชน²

คำอธิบายดังกล่าวของณัฐพงษ์ สกุลเดี่ยว สามารถใช้อธิบายปรากฏการณ์การขายตัวของทาสในเมืองสุพรรณฯ แม้รายละเอียดปลีกย่อยบางอย่างไม่เหมือนหัวเมืองฝ่ายเหนือ แต่ความคล้ายคลึงของคติความที่เกื้อหนุนทั้งในเมืองสุพรรณฯ และหัวเมืองฝ่ายเหนือทำให้ทราบว่า ณ ขณะนั้นเงินตรากลายเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิตของประชาชน และพบว่าในบางคติความสังเกตได้ว่าการขายคนในครอบครัวมารับใช้นายเงินแทนดอกเบี้ย ดังเช่น

“เดิมอำแดงแพเอานายไม้บุตรไปทำศาลกรมธรรมขายเป็นทาสเงินหัวผัวอำแดงจั่ว ภรรยาไต่ต้นเงินตรา 2 ชั่ง 9 บาท นายไม้รับราชการอยู่กับนายเงินได้ประมาณ 4-5 ปี ครั้นนายไม้สมศกเจ้าหม่อมกรมทหารก็เอาตัวนายไม้มาคักเป็นทหารรับราชการต่อไป ถึงคราวเวรนายไม้ออกก็ได้มารับใช้สอยการงานอยู่ที่เรือนนายเงิน”³

การขายตัวเป็นทาสย่อมสัมพันธ์กับเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงเป็นทุนนิยมที่เข้มข้น เพราะเมื่อเกิดการผลิตสินค้าเฉพาะอย่าง ชาวนาจำเป็นต้องมีเงินในครอบครองเพื่อซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคในครัวเรือน ดังนั้นเมื่อฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีจึงจำเป็นต้องขายตัวเพื่อหาเงินมาเป็น

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/15 เรื่องเมืองสุพรรณบุรีตอบส่งคำลูกขุนปรึกษาเรื่องความจันทะนายทองฟ้องแย่งกันเรื่องทาส.

² ณัฐพงษ์ สกุลเดี่ยว. (2561). สำนวนชนในหัวเมืองฝ่ายเหนือกับการก่อตัวของรัฐสมัยใหม่สยาม ทศวรรษ 2400-2450. หน้า 288-292.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/27 เรื่องเมืองสุพรรณบุรี ให้หาตัวเงินหัวผัวอำแดงมาชำระกับอำแดงแพให้ได้ความเท็จจริงเรื่องนายไม้ทหารตายในราชการทัพเงินหัวนายเงินเอาตัวอำแดงแพผู้ขายมาเร่งให้ส่งตัวอายุพินาศ.

ค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ในความเป็นจริงผู้ที่ได้ผลประโยชน์จากการขายตัวของทาสก็คือนายเงิน เพราะทาสเหล่านี้มีประโยชน์หลายด้านไม่ว่าจะเป็นแรงงานที่เอาไปใช้สอยในบ้านเรือน หรือเป็นในลักษณะเงินดอกเบี้ยย นอกจากนี้ทาสยังเป็นทรัพย์สินชนิดหนึ่งที่สามารถนำไปใช้ในการชำระหนี้และขายต่อเอาเงินได้¹ ประโยชน์เหล่านี้ล้วนส่งผลดีต่อนายเงินทั้งสิ้น ดังนั้นเมื่อทาสพยายามเป็นไทตามกฎหมาย “พระราชบัญญัติพิทักษ์อายุลูกทาสลูกไทย” พ.ศ. 2417 กฎหมายนี้เป็นการเปิดโอกาสให้ทาสสามารถไถ่ถอนตัวเองในระยะเวลาอันน้อยลงและลดภาระที่ทาสแบกไว้ แม้กฎหมายฉบับนี้มีผลดีกับทาสแต่กับนายเงินแน่นอนว่าเป็นกฎหมายที่ขัดผลประโยชน์ที่นายเงินเคยได้จนทำให้บางครั้งนายเงินจึงมีการตักตักไม่ยอมให้ทาสไถ่ถอนตนเองเป็นอิสระจนเกิดการขึ้นโรงขึ้นศาล ยกตัวอย่างกรณีนายกล่อมที่เป็นคดีความลงวันเสาร์ขึ้น 12 คำเดือน 9 พ.ศ. 2429

“เดิมเป็นวัน เดือน ปี ไฉจำไม่ได้ประมาณ 8-9 ปีมาแล้วนายกล่อมผู้อำแดงเฒ่าไปทำสารกรมธรรม์กู้เงินนายจ้อยอำแดงนุ่มเป็นเงินตรา 5 ชั่ง นายกล่อมผู้อำแดงเฒ่าได้ส่งเงินดอกเบี้ยยรายปี ๆ ละ 15 รวม 5 ปีเป็นเงิน 3 ชั่ง 15 ตำลึง ครั้น ณ ปีมโรงโทศกนายกล่อมผู้อำแดงเฒ่าได้เอาต้นเงิน 5 ชั่ง ดอกเบี้ย 15 ตำลึงไปส่งให้จ้อยอำแดงนุ่มแล้วว่าสารกรมธรรม์หายหาคืนสารกรมธรรม์ให้ไม่ ครั้น ณ ปีมแมเบญจศก นายจ้อยกับนายเรืองอำเภอบคคิดกัน เกาะเอาตัวนายกล่อมไปบังคับให้ทำสารกรมธรรม์ใหม่ นายกล่อมหายอมทำสารกรมธรรม์ใหม่ นายเรืองอำเภอบังคับเอาตัวนายกล่อมลามาโซลันขุนแจไว้จะให้ทำสารกรมธรรม์ แล้วนายกล่อมทำเรื่องยื่นต่อพญาสุพันกรมการกล่าวโทษนายเรือง นายจ้อยว่าธรรมสารกรมธรรม์ พญาสุพันส่งให้นายหลักเปนกระลาการชำระว่ากล่าวถึงสืบพยาน ๆ เปิกความสมเรื่องรวานายกล่อม”²

นอกจากนี้ยังมีกรณีของนายเอี่ยมกับนายฤทธิลงไปฟ้องอุทธรณ์ต่อลูกขุนศาลหลวงกล่าวโทษหลวงศรีสุพันนครเขตผู้ช่วยหลวงสุพมาตรา หลวงรักษานุรี หลวงคลัง ขุนพรมอายุาพระตลาการ ขุนอิน นายเขียว นายอาตผู้คุมเรื่องไม่ยอมคืนสารกรมธรรม์ลงเป็นคดีความไว้วันเสาร์แรม 14 คำเดือน 8 พ.ศ. 2431 เป็นเนื้อความว่า “นายเอี่ยมนายฤทธิเอาเงินตรา 4 ชั่ง 10 ตำลึง ไปวางค่าตัวอันมกรรยานายฤทธิต่อหลวงพรมสุภา อำแดงถมยา ๆ รับเงินไว้แล้ว ๆ หาคืน

¹ ฦๅรุฬงษ์ สุกุลเลียว. (2561). เล่มเดิม. หน้า 291-292.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5 รล-ตราน้อย/8 เรื่องเมืองสุพันบุรี ให้บอกส่งตัวนายจ้อยอำแดงนุ่มโจทก์นายกล่อมผู้อำแดงเฒ่าจำเลยความเดิมหาว่าทำสารกรมธรรม์กู้เงิน

สารกรรมธรรมให้ไม่ กลับคิดเอาเงินค่ากระเศียรอายุบุตรที่ไม่มีชื่อในสารกรรมธรรมอีก 13 บาท” จึงต้องการเอาคนที่มิชื่อทั้งหมดไปพิจารณา ณ ศาลหลวง¹

จากสองกรณีพบว่าทาสเองก็พยายามที่ตอบได้ความอยู่ดีธรรมของนายเงิน โดยการดึงอำนาจส่วนกลางมาเป็นข้อต่อรอง แต่นายเงินเองก็พยายามหาทางรักษาผลประโยชน์ของตนด้วยการไม่ให้สารกรรมธรรมบ้าง หรือบังคับทำสารกรรมธรรมใหม่ ซึ่งแสดงให้เห็นการเสียผลประโยชน์ด้านแรงงานและการสะสมทรัพย์ของนายเงิน ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ของทาสกับนายเงินจากภาวะการขายตัวเป็นทาสหมดไปใน พ.ศ. 2448 เมื่อมีการเก็บเงินรัชชูปการแทน ทาสกลายเป็น “แรงงานอิสระ” ความต้องการแรงงานของเหล่านายเงินถูกแทนที่ด้วยการจ้างงาน ภาวะการณ์เป็นทาสกับนายเงินถูกแทนที่ด้วยการเป็นเจ้านี่และลูกหนี้ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ที่เจ้านี่ไม่สามารถจำกัดอิสระในตัวของลูกหนี้ได้เหมือนกับนายเงินที่มีต่อทาส

2.3 สรุป

สุพรรณบุรีมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมในการเพาะปลูก เนื่องจากเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่มีความอุดมสมบูรณ์จากการเป็นพื้นที่ทับถมของดินตะกอนปากแม่น้ำหลายสายตั้งแต่อดีตที่เรียกกันว่า “พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเก่า” (Old Delta) ทำให้สุพรรณฯ มีร่องรอยการเพาะปลูกและตั้งถิ่นฐานมาอย่างยาวนานกว่าพื้นที่อื่น ๆ ในภาคกลาง ตั้งแต่สมัยอยุธยาสุพรรณฯ มีความสำคัญในแง่พื้นที่ที่มีความสมบูรณ์ของทรัพยากรทั้งคนและธรรมชาติ รวมถึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมในการปลูกข้าว ซึ่งในตลอดสมัยอยุธยาโดยเฉพาะตอนปลายของอยุธยามีความต้องการข้าวเพื่อส่งไปขายยังประเทศจีนจำนวนมากมีหลักฐานปรากฏว่าสุพรรณฯ เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญที่ถูกดึงผลผลิตไปยังราชธานีไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของภาษีทางข้าว หรือการนำข้าวส่งขึ้นไปขายยังอยุธยา สิ่งเหล่านี้ผลักดันให้เมืองสุพรรณฯ มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจต่อราชธานีเรื่อยมาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เศรษฐกิจของสุพรรณฯ เป็นเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อยังชีพ แต่ละครอบครัวสามารถพึ่งตัวเองได้มีผลผลิตหลากหลายในพื้นที่ เมื่อมีผลผลิตส่วนเกินก็นำมาขายหรือแลกเปลี่ยน การเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศจากการค้าสำเภาในรัชกาลที่ 3 ส่งผลให้เศรษฐกิจเงินตรากระจายเข้ามาสู่ประชาชนในพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีการติดต่อกับชายกับพื้นที่ภายนอก เช่น ตัวเมือง สองพี่น้อง บางปلام้า และศรีประจันต์ ประชาชนเริ่มใช้เงินในตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้า การขยายตัว

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล-ตราน้อย/17 เรื่องเมืองสุพรรณบุรี ให้ส่งตัวกรมการมีชื่อรายนายฤทธิพิ้องอุทธหากันเรื่องทาส.

ทางการค้าภายในได้ดึงดูดให้ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ซึ่งคนจีนอยู่นอกกระบวนการเกณฑ์แรงงานทำให้คนจีนเหล่านี้รับหน้าที่ในการเป็นคนกลางรับส่งสินค้า “เจ้าภาชีนายอากร” และอาชีพรับจ้างเป็นต้น นอกจากคนจีนแล้วก็พบว่ามีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นของกลุ่มชนต่าง ๆ กระจายไปแต่ละพื้นที่ในสุพรรณฯ ไม่ว่าจะเข้ามาเพื่อทำกิน ค้าขายไปจนถึงถูกกวาดต้อนมา คนเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญในฐานะไพร่ที่ผลิตส่วยและอากรให้กับรัฐ

ในยุคที่การค้ากับจีนเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่องไพร่จำนวนมากถูกดึงเข้าไปในระบบเงินตราผ่านการจ่ายเงินแทนการเข้าเวร เนื่องจากรัฐอนุญาตให้ไพร่สามารถจ่ายเงินแทนการเข้าเวรได้ ซึ่งการอนุมัติในครั้งนี้รัฐได้ประโยชน์ทั้ง 2 ทางไม่ว่าจะเงินค่าเข้าเวรและผลผลิตที่ไพร่เหล่านี้ต้องนำมาขายเพื่อนำเงินมาจ่ายค่าเข้าเวรอีกทีหนึ่ง การค่อย ๆ เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับเศรษฐกิจแบบเงินตราทำให้ประชาชนสุพรรณฯ เกิดความคุ้นเคยกับเงินตรา ดังนั้นเมื่อมีการเข้ามาของทุนนิยมหลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริงจึงไม่ต้องปรับตัวมากสามารถตอบรับและคล้อยตามได้ในทันที

การเกิดขึ้นของสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นการพลิกโฉมภาคการผลิตให้ขยายตัวอย่างรวดเร็วตามภาวะการแข่งขันกันทำ ภาคกลางซึ่งเป็นฐานผลิตข้าวที่สำคัญของประเทศเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดเนื่องจากหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมารัฐต้องการที่เพิ่มผลผลิตการส่งออกข้าวให้ได้จำนวนมากจึงพยายามออกนโยบายต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนหันไปปลูกข้าว เป็นต้นว่าการขุดคลองเพื่อเปิดพื้นที่ใหม่ การลดเว้นค่านาและลดค่านาลงเพื่อจูงใจให้ประชาชนหันมาขยายพื้นที่การเพาะปลูกให้ได้มากที่สุด การยกเลิกการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งนโยบายทั้ง 3 อย่างของรัฐนั้นล้วนสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ได้และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้าน กล่าวคือเมื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูกแล้วชาวนาก็จำเป็นต้องหาเงินมาจ่ายค่านา ซึ่งหมายความว่าราษฎรต้องการผลิตสินค้าให้ได้มากขึ้นกว่าเดิมเพื่อนำเงินมาใช้สอยในชีวิตประจำวัน ซึ่งส่งผลต่อการหลุดออกจากระบบการเกณฑ์แรงงานเนื่องจากรัฐก็ต้องการสินค้าเพื่อนำไปขายจึงต้องการส่วยและเงินมากกว่าการเกณฑ์แรงงาน เป็นเหตุให้ระบบการเกณฑ์แรงงานไม่ตอบโจทยจึงเสื่อมลงอย่างต่อเนื่องเป็นผลให้รัฐออกกฎหมายยกเลิกการเกณฑ์แรงงานเมื่อราษฎรกลายเป็น “แรงงานอิสระ” การผลิตก็จะขยายตัวอย่างรวดเร็วซึ่งจะกล่าวต่อไปในบทที่

บทที่ 3

เมืองสุพรรณฯ ในทศวรรษ 2430-2440 ยุครุ่งเรืองของเศรษฐกิจข้าว

บทนี้จะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจข้าวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมของสุพรรณฯ อย่างไร หลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริงแล้วข้าวได้กลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศ เศรษฐกิจไทยหันมาพึ่งพาการผลิตข้าวเป็นสินค้าส่งออกหลัก การเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจทุนนิยมของสยามได้เปลี่ยนวิธีการผลิตได้เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการการผลิตเพื่อการค้าในระบบทุนนิยม

นโยบายการส่งเสริมการปลูกข้าวของรัฐมีผลต่อการขยายตัวของพื้นที่ปลูกข้าวในเมืองสุพรรณฯ และเนื่องจากสุพรรณฯ เป็นพื้นที่ปลูกข้าวเก่าและมีพื้นที่อุดมสมบูรณ์จึงทำให้ถูกดึงเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจโลก ทรัพยากรที่ผลิตได้จากพื้นที่ถูกรัฐดึงเข้าสู่ส่วนกลางผ่านการจัดการและเข้ามาควบคุมทางด้านการปกครองและสังคม เช่น การปรับโครงสร้างการปกครอง การจัดตั้งโรงเรียนสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางอย่างให้เป็นไปตามขนบของเมืองหลวง ไปจนถึงการปราบปรามโจรในพื้นที่ ซึ่งการจัดการที่กรุงเทพฯ มีต่อสุพรรณฯ เป็นกระบวนการสร้างอาณานิคมภายในด้วยการกระชับอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเช่นเดียวกับการจัดการพื้นที่หัวเมืองอีสานหรือหัวเมืองเหนือ ด้วยลักษณะที่ค่อย ๆ กระชับอำนาจของส่วนกลางทำให้การต่อต้านของประชาชนสุพรรณฯ ไม่ได้ชัดเจน ประชาชนมีการปรับตัวในลักษณะโอนอ่อนผ่อนตามและใช้ประโยชน์จากสิ่งที่มีรัฐมอบให้ เช่น การได้บันไดทางการศึกษาเพื่อเลื่อนสถานะทางสังคม การบริโภควัฒนธรรมของเมืองหลวงผ่านสินค้าและการแต่งกาย เป็นต้น

3.1 ลักษณะทางกายภาพที่เปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจข้าวขยายตัวเข้าสู่พื้นที่สุพรรณบุรี

3.1.1 ความสัมพันธ์ของแรงงานกับพื้นที่

ปัจจัยทางภูมิศาสตร์เป็นส่วนหนึ่งในตัวกำหนดการตั้งถิ่นฐานของประชากร ในทศวรรษ 2390 ดินแดนสุพรรณฯ ยังมีพื้นที่ว่างเปล่าที่ต้องการคนมาจับจองเป็นเจ้าของจำนวนมาก การตั้งชุมชนจำกัดอยู่ตามริมแม่น้ำสุพรรณฯ และปากคลองที่การเดินทางสะดวกอย่างปากคลองสองพี่น้อง อาจมีบ้างบางชุมชนที่เข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่พื้นที่ตอนใน เช่น ชุมชนบริเวณลำน้ำกระเสียว แต่ก็ประชากรส่วนน้อยและมีความบางเบาของจำนวนคนเมื่อเทียบกับพื้นที่ พื้นที่ที่พอจะมีประชากรอาศัยเป็นชุมชนขนาดใหญ่ตั้งแต่รัตนโกสินทร์ตอนต้นได้แก่ ตัวเมืองสุพรรณฯ บริเวณท่าพี่เลี้ยงและบ้านรั้วใหญ่ ซึ่งเป็นชุมชนเก่าฝั่งตะวันตก มีจวนผู้ว่าที่ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกเป็นศูนย์กลางการปกครอง

ต่อมาคือสองพี่น้อง เนื่องจากเป็นพื้นที่ปลายแดนทางใต้ที่ติดต่อกับนครชัยศรี ทำให้มีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่มาก บริเวณปากคลองสองพี่น้องซึ่งเป็นที่ตั้งของด่านที่คอยตรวจตราเรือเข้าออกเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่เกิดการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้านานาชนิด ผู้คนจากหลายชาติพันธุ์มาตั้งหลักปักฐานเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ริมแม่น้ำสุพรรณฯ เคียงข้างด้านสองพี่น้อง เมื่อล่องแม่น้ำสุพรรณฯ ขึ้นไปเมืองก็จะพบชุมชนย่อยในพื้นที่สองพี่น้องอีก เช่น บางซอบ บางตาเถร สีสนุก ฯลฯ¹ แต่ละชุมชนก็จะหักร้างทางพงทำไร่ทำนาใกล้กับที่อยู่อาศัย ถึงอย่างนั้นในทศวรรษ 2420 พื้นที่ป่าว่างเปล่าทำเลดีติดลำนํ้ายังคงมีเหลือพอให้คนทั่วไปจับจองตรวจสอบจากใบบอกเมืองสุพรรณฯ พ.ศ. 2428 กรณีการร้องขอจับจองพื้นที่ป่าว่างเปล่าบริเวณคลองสองพี่น้องเพื่อทำนาของจีนเซียงฮายเป็นเนื้อที่ 30 ไร่² หลักฐานชิ้นนี้ทำให้พบว่าเริ่มมีการขยายพื้นที่การทำนาเข้าไปสู่พื้นที่ตอนใน แต่ก็เป็นพื้นที่ที่ติดลำนํ้าเพื่อความสะดวกในการเพาะปลูกและสัญจร

หลังจากการขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวตั้งแต่ทศวรรษ 2430 เป็นต้นมาเกิดการอพยพของกลุ่มชนต่าง ๆ จำนวนมากมาตั้งถิ่นฐานในสุพรรณฯ เนื่องจากแรงงานเริ่มเป็นอิสระจากระบบการเกณฑ์แรงงานที่เป็นผลจากนโยบายการเลิกทาสและไพร่ของรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2410 ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานอิสระเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ทำนา ตัวอย่างของการอพยพ เช่น การอพยพของลาวโซ่งใน พ.ศ. 2434 จากเพชรบุรีมาอยู่ที่บริเวณบ้านดอน บ้านดอนมะเกลือและบ้านสระข่อย อำเภอสองพี่น้อง³ มากกว่า 180 คน⁴ นอกจากนี้ยังมีกรณีของลาวพวนที่เข้ามากระจายตั้งหมู่บ้านอยู่ที่บ้านเก่าห้อง บ้านมะขามล้ม อำเภอบางปลาม้า และที่บ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์⁵ ซึ่งหักร้างทางพง ไก่นสร้างที่อยู่อาศัยและทำนาในพื้นที่ตอนตอนในทั้งสิ้น พ.ศ. 2436 จากรายงานการตรวจราชการของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พ.ศ. 2405-2486) พบว่าเมืองสุพรรณฯ มีชาวลาวโซ่งอพยพมาทำนาจากเพชรบุรี 3,000 คน⁶

การขยายชุมชนในทศวรรษ 2430 มีลักษณะการขยายตัวออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ (อุ้มทอง) และทิศเหนือจากตัวเมืองสุพรรณฯ (สามชุก และนางบวช) รวมถึงตะวันออก

¹ วารุณี โอสธารมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 191.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12 ก/73 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (พ.ศ. 104- มี.ค. 106).

³ ปัจจุบันคือบริเวณตำบลบ้านดอนและตำบลบ้านดอนมะเกลือ อำเภออุ้มทอง

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/36 เรื่องบาทหลวงบ้านดอนแขวงเมืองสุพรรณบุรีเกลี้ยกล่อมพวกลาวซ่งเข้ารีต.

⁵ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554). เล่มเดิม. หน้า 46-47.

⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กร.5ค/45 เรื่องลาวทรงดำเมืองสุพรรณขออนุญาตทำจุเช่นผี.

บริเวณพื้นที่รอยต่อระหว่างพรมแดนสุพรรณฯ กับอ่างทองและกรุงเก่าที่เคยเป็นพื้นที่ประชากรบางเบาและเป็นป่า การขยายพื้นที่การทำนาในทศวรรษนี้สอดคล้องกับการเพิ่มจำนวนของประชากร และการขยายขยายการตั้งถิ่นฐานเข้าสู่พื้นที่ตอนใน จากหลักฐานการตรวจราชการของกรมดำรงฯ ใน พ.ศ. 2441 ได้กล่าวถึงการขยายพื้นที่ทำนาความว่า

“เข้าราคาดีคนหันลงทำนามาก ที่ทางฝั่งตะวันออกต่อพรมแดนกรุงเก่าแลอ่างทอง ซึ่งเป็นป่าพงอยู่เมื่อคราวมาตรวจราชการคราวก่อนเป็นอันมาก บัดนี้ก็เป็นนาฟางตลอดถึงกัน ทางฝั่งตะวันตกก็ก็เป็นนาออกไปเป็นอันมากเหมือนกัน ว่าโดยย่อ เพราะนาเป็นของทำง่ายในเวลานี้ทำได้กำไรมากด้วย คนจึงทิ้งการอื่นไปหันลงทำนาเสียเป็นอันมาก”¹

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานการเสด็จประพาสของรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2451 ที่ยืนยันข้อเท็จจริงการขยายพื้นที่ไปสู่ดงเขาแดนสุพรรณฯ โดยบรรยายถึงพื้นที่บริเวณนางบวชว่าสุดลูกตาเป็นนา สลับกับป่าไผ่ ซึ่งแสดงให้เห็นการขยายตัวของพื้นที่ทำนาและชุมชนที่ไปถึงสุดเขตแดนสุพรรณฯ ดังความว่า

“ทางมาจากคลองจันทร์วันนี้เขาวัว 500 เล่น มาไม่มากนักก็ออกทุ่งมีไผ่ริมน้ำอย่างแม่น้ำสุพรรณ แลเห็นนาในไผ่เป็นช่อง ๆ ไม้ใหญ่ก็มีราย ๆ บ้านเรือนค่อยหนาขึ้น เมื่อตอนใกล้เดิมบาง เห็นเขาเดิมบางอยู่ข้างหน้า พลับพลาทำที่วัดคงคาฝั่งใต้ในแขวงชัยนาท มีราษฎรมาหามากขึ้นกว่าแต่ก่อน.....ข้อที่เราเห็นเมื่อเวลาในดงไม้ใหญ่ แต่ที่จริงขึ้นไปที่สูงแล้วแลเห็นว่าไม่มีดงแห่งใด หลังหมู่ไม้เข้าไปก็เป็นท้องนาทั่วไป มีท้องนากับป่าไผ่จนสุดสายตาทุกทิศ ไม่มีที่ว่างเปล่าในที่แห่งใดเลย ป่าไผ่นี่ก็เป็นลักษณะเดียวกันกับป่าสนของเมืองฝรั่ง ของเขาปลูกเหี่ยวเรือนด้วยไม้สน ของเราก็สำเร็จด้วยไม้ไผ่ เป็นที่งามบริบูรณ์ทุกแห่ง”²

เมื่อย้อนกลับไปสำรวจพื้นที่อื่น ๆ ในทศวรรษเดียวกันพบว่าสาเหตุหนึ่งของการเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวในสุพรรณฯ มาจากพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาอย่างกรุงเทพฯ ออยุธยา รวมไปถึงรังสิตซึ่งเป็นพื้นที่บุกเบิกใหม่ของรัฐได้รับการจับจองทำนาแทบเต็มพื้นที่ เมื่อที่นาที่มีเหลืออยู่ไม่เพียงพอให้ผู้

¹ กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 127.

² กรมศิลปากร. (2505). เล่มเดิม. หน้า 16, 20-21.

ตั้งถิ่นฐานใหม่ ดังนั้นคนเหล่านี้จึงถูกผลักดันให้อพยพไปยังฝั่งตะวันตกหรือก็คือดินแดนสุพรรณฯ ที่มีพื้นที่ว่างเปล่าให้ผู้จับจองจำนวนมากรอคนมาบุกเบิกทำนา¹

การปลูกข้าวที่ครอบคลุมพื้นที่ริมแม่น้ำสุพรรณฯ ผลพลอยได้ของการขยายตัวของชุมชน คือการเติบโตของการค้าภายใน ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในฐานะกลุ่มชนที่มีบทบาทอยู่บนจุดสูงสุดของระบบเศรษฐกิจ โดยคนจีนที่เข้ามาหลัง พ.ศ. 2398 มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานแตกต่างกับกลุ่มคนจีนที่เข้ามาก่อนหน้านี้ กล่าวคือคนจีนที่เข้ามาก่อน พ.ศ. 2398 ตั้งบ้านเรือนกระจัดกระจายปะปนกับคนกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ แต่กลุ่มชาวจีนที่เข้ามาใหม่มักอยู่รวมกันเป็นชุมชนตัวเอง และมักตั้งเป็นเรือนอยู่ริมน้ำ โดยต่อมาชุมชนที่คนจีนอาศัยจะพัฒนาเป็นตลาด เช่น ตลาดท่าพี่เลี้ยง ตลาดเก้าห้อง ตลาดสามชุก ฯลฯ เพราะคนจีนมีความเชี่ยวชาญด้านการค้าขายและลอยตัวอยู่เหนือระบบการเกณฑ์แรงงานมาตั้งแต่แรกจึงมีอิสระในการทำการค้าที่ต่อเนื่องกว่ากลุ่มชนอื่น ๆ คนจีนที่เข้ามาในพื้นที่มีทั้งที่เป็นแบบถาวรและแบบชั่วคราว โดยคนจีนที่เข้ามาอยู่แบบถาวรมีที่อยู่เป็นหลักแหล่งเรียกว่าจีนคงเมือง ขณะที่คนจีนที่เข้ามาชั่วคราวเรียกว่าจีนจร ในใบบอกเมืองสุพรรณฯ พ.ศ. 2389 กล่าวถึงชาวจีนที่เข้ามาผูกปี้ เป็นจำนวนจีนคงเมือง 365 คน และจีนจร 46 คน อาชีพส่วนใหญ่ที่คนจีนทำกัน เช่น ทำสวน ทำไร่ เป็นพ่อค้าเดินทางมาซื้อสินค้าไปขายท้องถิ่นอื่น รวมถึงเป็นนายอากร² ต่อมาใน พ.ศ. 2431 หรือในอีก 42 ปีต่อมาปรากฏว่ามีคนจีนมาผูกปี้เป็นจำนวนจีนคงเมือง 1,322 ส่วนจีนจรมี 126 คน³ ซึ่งเพิ่มขึ้นถึง 4 เท่า อาชีพที่ทำมาค้าขายสินค้าปลีก นายอากร ปล่อยเงินกู้ เจ้าของโรงสี ฯลฯ อาชีพและจำนวนชาวจีนที่เปลี่ยนไปล้วนเป็นไปตามทิศทางการพัฒนาของเศรษฐกิจและการค้าภายใน ณ ขณะนั้น

“พวกจีนที่เสียเงินให้ข้าหลวงผูกปี้ไม่ได้ผูกคามก็มีอยู่ตามป่าดงในแขวงเมืองสุพรรณบุรียังมีอีกหลายตำบล ข้าพเจ้า (พระยาสุนทรสงครามพิไชยผู้ว่าราชการสุพรรณฯ-ผู้เขียน) จะออกไปสืบเอาความจริงต่อไป.....สืบได้จีนบ้านหัววังบ้านยานยาวบ้านวังศิลา แล้วขึ้นท่าสามชุกเดินทางไปทางบ้านหนองพังนาก สืบได้จีนบ้านดอนมเกลือบ้านป่าสะแกถึง

¹ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). เล่มเดิม. หน้า 21.

² วารุณี โสธการมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 220-221.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/75 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (มี.ค. 107-30 มี.ค. 109).

บ้านท่าช้างพรมแดนเมืองสุพรรณบุรี รวมหกตำบลได้เงินที่เสียเงินค่าปีไม่ได้ฎีกาพิณฆาบาล
ตัวทุกคนแล้ว”¹

ข้อความดังกล่าวเป็นรายงานของผู้ว่าสุพรรณฯ ที่เข้าไปสำรวจจีนผูกปีในเมืองสุพรรณฯ พ.ศ. 2432 ซึ่งเห็นได้ว่าจำนวนคนจีนที่เข้ามาอยู่ในสุพรรณฯ ช่วงทศวรรษนี้เริ่มกระจายตั้งถิ่นฐานเข้าไปในพื้นที่ตอนในถัดจากเมือง อาชีพของชาวจีนในสุพรรณฯ อาจจำแนกอย่างกว้าง ๆ ตามความถนัดและหลักฐานที่กล่าวถึงเกี่ยวกับคนจีนพบว่าจีนที่เข้ามาในสุพรรณฯ ส่วนมากคือจีนแต่จีว จีนไหหลำ โดยจีนแต่จีวส่วนมากทำการค้าขายและอยู่รวมกันจำนวนมากบริเวณตลาดไม่ว่าจะเป็นตลาดท่าพี่เลี้ยง ตลาดเก้าห้อง ตลาดสามชุก ฯลฯ รวมถึงทำอาชีพเป็นพ่อค้าคนกลางเดินทางด้วยเรือรับซื้อขายสินค้าและข้าวระหว่างเมืองและชนบทอีกด้วย ส่วนชาวจีนไหหลำทำธุรกิจเกี่ยวกับคู่อูเรือ อาศัยอยู่มากบริเวณบางปลาหม่า²

การอพยพเข้ามาของประชากรที่เพิ่มขึ้นในพื้นที่สุพรรณฯ ทำให้เกิดความจำเป็นต้องจัดตั้งอำเภอขึ้นใหม่จากแต่เดิมสุพรรณฯ แบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 4 อำเภอคือ อำเภอเมือง บางปลาหม่า สองพี่น้องและนางบวช แต่เพื่อรองรับการขยายตัวของชุมชนเข้าสู่พื้นที่ภายในและเพื่อความสะดวกในการปกครอง พ.ศ. 2445 พระยาสุพรรณฯ จึงมีหนังสือถึงกระทรวงมหาดไทยขอเพิ่มอำเภออีก 2 อำเภอแรกคืออำเภอจรเข้สามพันแยกมาจากอำเภอสองพี่น้อง และอำเภอที่สองคืออำเภอสัจจัน (ศรีประจันต์)³ แยกมาจากอำเภอเมืองและอำเภอนางบวช ต่อมาใน พ.ศ. 2453 ได้

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/75 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (มี.ค. 107-30 มี.ค. 109).

² กองบรรณาธิการ. (2562). ตลาดบนคู่น้ำสุพรรณบุรี. (ออนไลน์).

³ พ.ศ. 2445 พระยาสุพรรณบุรีมีหนังสือถึงกระทรวงมหาดไทยเพื่อขอเพิ่มอำเภอ 2 อำเภอในจังหวัดสุพรรณฯ โดยกรมดำรงฯ ได้เห็นควรอนุญาตและให้ใช้ชื่ออำเภอสัจจันและอำเภอจรเข้สามพัน โดยชื่อสัจจันมาจากชื่อบ้านสัจจัน (ปัจจุบันเขียนศรีจันต์) ซึ่งเดิมครอบคลุมพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำท่าจีนตรงบ้านศรีจันต์ปัจจุบันและฝั่งตรงข้ามย่านวัดถั่ว แต่พระยาศรีสหเทพ ราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยได้ทำการทักท้วงเรื่องการใช้ชื่ออำเภอสัจจันในเอกสารทางการ โดยทำการเสนอชื่อเพิ่มอีก 3 ชื่อให้รัชกาลที่ 5 ทรงเลือกได้แก่ ศรีประจันต์ ศรีจันทร์ และศรีจันทร์ ปรากฏว่ารัชกาลที่ 5 ได้เลือกชื่อว่า ศรีประจันต์ เป็นคำเขียนอย่างเป็นทางการ เพราะสอดคล้องกับนิทานเรื่องขุนช้างขุนแผน ดังนั้นตั้งแต่ พ.ศ. 2446 เป็นต้นมาศรีประจันต์จึงเป็นชื่อเรียกอำเภอสัจจันอย่างเป็นทางการนับแต่นั้นมา และใน พ.ศ. 2450 ได้ปรากฏเอกสารการเขียนชื่ออำเภอนี้ว่าอำเภอสรีประจันต์ดังเช่นที่ใช้กันในปัจจุบัน ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/6 เรื่องบันทึวงวนปกครองหัวเมือง (25 ต.ค. 112- 6 ต.ค. 129).

มีการตั้งอำเภอเดิมบางเพิ่มขึ้นมา เนื่องจากพื้นที่บริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ชายแดนรกร้างและห่างไกลจากศูนย์กลางทุกทาง¹ เดิมจึงเป็นแหล่งซ่องสุมของโจรและเลขนินาย เมื่อมีการขยายชุมชนขึ้นไปตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้มากขึ้น จากปัญหาที่ไม่เคยเป็นปัญหาจึงเป็นปัญหาขึ้นเมื่อมีการฟ้องร้องเรื่องการชิงทรัพย์ ลักษณะยั่วควายอยู่บ่อยครั้ง การตั้งอำเภอเดิมบางทำให้ง่ายในการจัดการปกครองและปราบปรามผู้ร้าย²

พื้นที่ในอำเภอเดิมบางเป็นส่วนผสมของพื้นที่ 3 จังหวัด คือจังหวัดสุพรรณฯ ตัดพื้นที่อำเภอนางบวช 12 ตำบลได้แก่ ตำบลไค้แก ตำบลท่านางเล้ง เขาพระ ท่ารวก ท่าช้าง หัวเขา วังศรีราช หัวนา ป่าสะแก ลำพันบอง บ่อกรู หัวขมิ้น ส่วนจังหวัดสิงห์บุรีรับโอนมา 2 ตำบลคือตำบลท่ามะนาว ตำบลโคกช้าง และจังหวัดชัยนาทรับมา 2 ตำบลคือตำบลเดิมบาง และตำบลก้ามเขิน รวมเป็น 16 ตำบลตั้งเป็นอำเภอเดิมบาง มีที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่บ่อนเก่าตำบลท่ารวกห่างจากตลาดตำบลท่าช้าง 20 เส้นหรือ 800 เมตร ซึ่งเป็นที่ดอนสะดวกในการติดต่อราชการ โดยให้ชื่ออำเภอใหม่นี้ว่าเดิมบาง ส่วนอำเภอเดิมบางเก่าซึ่งตั้งที่ว่าการตำบลบ้านเขินได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบ้านเขินให้ตรงกับท้องที่³

การเพิ่มขึ้นของอำเภอใน พ.ศ. 2445 และ พ.ศ. 2453 สอดคล้องกับการเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องของประชากรและการขยายพื้นที่การเพาะปลูกเข้าสู่พื้นที่ดอนในอย่างช้า ๆ ตลอดทั้งทศวรรษ แต่เนื่องจากเป็นเรื่องยากที่จะหาหลักฐานตัวเลขจำนวนประชากรเมืองสุพรรณฯ อย่างชัดเจนในทุกปีได้ ดังนั้นทางผู้วิจัยจึงใช้จำนวนประชากรที่มีการสำรวจไว้ในมณฑลนครชัยศรีเพื่อแสดงให้เห็นถึงการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรในพื้นที่ ทั้งนี้แม้ไม่ทราบว่าจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นในสุพรรณฯ มีจำนวนมากน้อยเท่าไร แต่จากตาราง 2 มาประกอบกับหลักฐานที่ได้นำเสนอ ก่อนหน้านั้นก็เป็นข้อยืนยันถึงการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและขยายพื้นที่เพาะปลูกเข้าไปยังพื้นที่ดอนในและเขตป่าในสุพรรณฯ ได้เช่นเดียวกัน

¹ เพราะนางบวชเป็นพื้นที่ชายแดนมีพรมแดนติดกับจังหวัดชัยนาท สิงห์บุรี โดยที่ว่าการของอำเภอนางบวชตั้งอยู่ใต้ตำบลนางบวชลงมามาก ในขณะเดียวกันสถานที่ตั้งที่ว่าการอำเภอเดิมบางและที่ว่าการอำเภอสรรค์บุรีในจังหวัดชัยนาทก็อยู่ห่างไกลจากบ้านเดิมบาง เช่นเดียวกับที่ว่าการอำเภอสิงห์ (อำเภอบางระจันในปัจจุบัน) จังหวัดสิงห์บุรีที่ต้องทางเดิน 1-2 วัน ความห่างไกลจากสายตาทางการทำให้ท้องที่นี้กลายเป็นที่ซ่องสุมประชุมโจรผู้ร้าย ที่มา:สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/6 เรื่องบันทึวงบประมาณหัวเมือง (25 ต.ค. 112- 6 ต.ค. 129).

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/6 เรื่องบันทึวงบประมาณหัวเมือง (25 ต.ค. 112- 6 ต.ค. 129).

³ แหล่งเดิม.

ตาราง 2 แสดงจำนวนประชากรในมณฑลนครชัยศรี

พ.ศ.	จำนวนประชากรในมณฑลนครชัยศรี (คน)
2445	205,686
2446	246,734
2449	253,799 ¹
2450	260,065
2451	272,363
2452	277,842
2453	286,079
2454	287,631
2455	286,461
2459	315,432 ²
2461	343,963
2462	357,229 ³
2472	474,542 ⁴

ที่มา: เรื่องการสำรวจทำบาญชีสำโนครัว. เทศาภิบาล เล่ม 7 แผ่น 38 วันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ. 128. หน้า 37-46.; เรื่องยอดสำโนครัวการเลี้ยงชีพ แลการศึกษา ศก 128. เทศาภิบาล เล่ม 10 ฉบับพิเศษเดือนพฤศจิกายน. หน้า 212.; เรื่องยอดสำโนครัวการเลี้ยงชีพ แลการศึกษา ศก 129. เทศาภิบาล เล่ม 10 ฉบับพิเศษเดือนมกราคม. หน้า 151.; กระทรวงมหาดไทย. (2460). ยอด

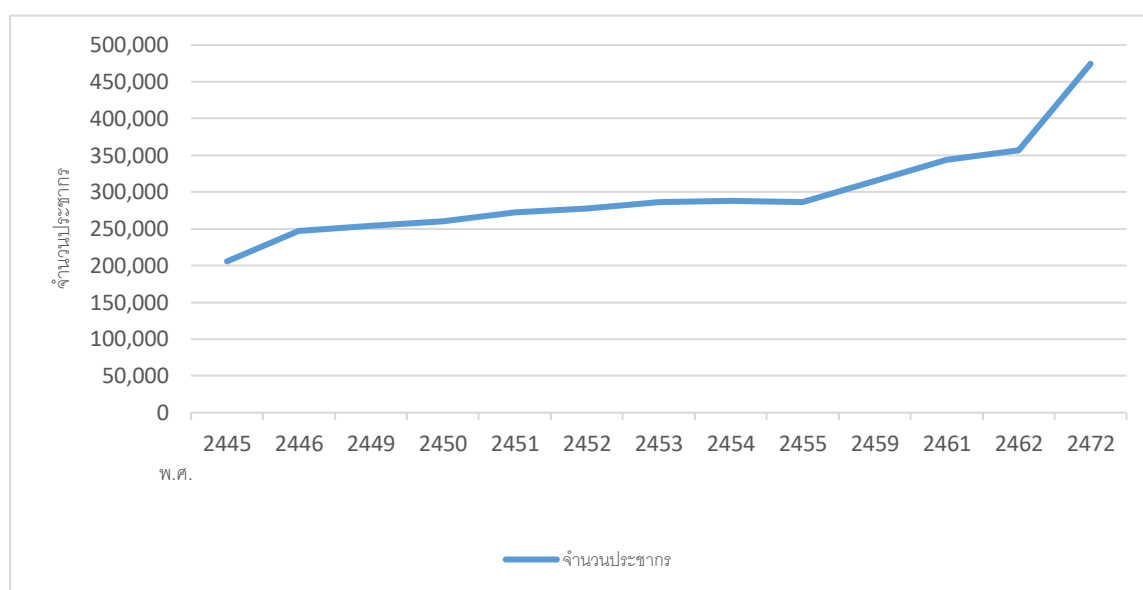
¹ มณฑล คงแถวทอง. (2527). เล่มเดิม. หน้า 124.

² กระทรวงมหาดไทย. (2460). ยอดทะเบียนสำโนครัวมณฑลต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตฯ พุทธศักราช 2460. หน้า 3.

³ ธรรมรักษ์ จำปา. (2539). การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจข้าวในภาคกลางกับผลกระทบต่อสังคมไทย ช่วง พ.ศ. 2460-2498. หน้า 60.

⁴ ถีระ แก้วประจันทร. (2534). สภาพเศรษฐกิจมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2438-2475. หน้า 26.

ทะเบียนสำมะโนครัวมณฑลต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขต พุทธศักราช 2460. หน้า 3. ; ธรรมรักษ์ จำปา. (2539). การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจข้าวในภาคกลางกับผลกระทบต่อสังคมไทยช่วง พ.ศ. 2460-2498. หน้า 60.; ธีระ แก้วประจันตร์. (2534). สภาพเศรษฐกิจมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2438-2475. หน้า 26.

ภาพประกอบ 4 แผนภูมิการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรในมณฑลนครชัยศรี

ที่มา: ผู้วิจัย

3.2 การปลูกข้าวเพื่อการค้าในทศวรรษ 2430-2440

ข้าวได้กลายเป็นสินค้าที่มีมูลค่าในการซื้อขายในตลาดโลก ราคาที่เพิ่มสูงขึ้นในทุก ๆ ปี เป็นแรงจูงใจที่สร้างความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างวิถีชีวิตชาวนากับการผลิตข้าวเพื่อขายให้แยกจากกันไม่ได้ มีหลักฐานหลายชิ้นที่ปรากฏให้เห็นถึงการส่งขายข้าวออกจากพื้นที่จำนวนมาก จนในบางครั้งสร้างความกังวลให้กับส่วนกลาง หลังจากได้อภิปรายการเพิ่มจำนวนของประชาชนในสุพรรณฯ และการเปลี่ยนแปลงในลักษณะพื้นที่ทางกายภาพเรียบร้อย ในส่วนของหัวข้อนี้จะกล่าวถึงกระบวนการการปลูกข้าว แรงงาน และทุนในอุตสาหกรรมข้าว พร้อมทั้งแสดงให้เห็นการเชื่อมโยงของคนสุพรรณฯ กับเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เกิดมาจากอุตสาหกรรมข้าวในพื้นที่ โดยเริ่มที่กระบวนการเพาะปลูกข้าว เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตข้าวและเทคนิคต่าง ๆ ที่ชาวนานำมาใช้ในแต่ละช่วงเวลาที่จะสะท้อนถึงการขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวที่เฟื่องฟูและสนับสนุน

ให้ข้อเสนอที่กล่าวว่าในทศวรรษ 2430-2440 เกิดการกระจายตัวของชุมชนเข้าไปยังพื้นที่ป่าดอยที่ไกลแม่น้ำ

3.2.1 กระบวนการผลิตข้าวออกสู่ตลาดโลก

สุพรรณฯ มีพื้นที่การผลิตข้าวแต่เดิมอยู่บริเวณใกล้แม่น้ำสุพรรณฯ รวมถึงคลองสาขาที่ไหลแยกออกจากแม่น้ำ แต่เมื่อประชากรมากขึ้นจึงเกิดการขยายตัวของการผลิตข้าวออกไปสู่พื้นที่ดอนและพื้นที่ดอนใน ซึ่งห่างไกลจากแม่น้ำ ดังนั้นเทคนิคการปลูกข้าวจึงปรับเปลี่ยนไปตามลักษณะพื้นที่เพื่อให้เกิดความเหมาะสมมากที่สุด การทำนาแบ่งเป็นนาลุ่มและนาไร่ แต่เมื่อเทียบสัดส่วนการทำนาทั้งสองชนิดพบว่าราษฎรนิยมทำนาลุ่มมากกว่า กล่าวได้ว่านาไร่ทำกันเฉพาะบางพื้นที่ราบสูงหรือติดชายป่า วิธีทำนาไร่คือขุดหลุมโดยใช้ไม้ไผ่หรือไม้ปลายแหลมแทงดิน เมื่อได้ขนาดหลุมที่พอเหมาะก็หยอดเมล็ดข้าวลงหลุมแล้วกลบ อาจปลูกแซมกับพืชไร่ชนิดอื่น ๆ นาไร่นั้นไม่จำเป็นต้องดูแลมากนักเพราะพึ่งน้ำฝนเพียงอย่างเดียว ดังนั้นหน้าที่การดูแลการเจริญเติบโตจึงเป็นหน้าที่ธรรมชาติ จากรายงานการเพาะปลูก พ.ศ. 2455 พบว่าอำเภอเดิมบางมีจำนวนการทำนาไร่อยู่ 2,150 ไร่¹ และเช่นเดียวกันกับรายงานตรวจการของขุนสกลสาลิกกิจใน พ.ศ. 2460 ที่รายงานว่า อำเภอศรีประจันต์มีจำนวนนาไร่ 80 ไร่ อำเภอท่าพี่เลี้ยงมีนาไร่ 200 ไร่ และอำเภอจะเข้สามพันพบว่าประชาชนทำนาไร่ 645 ไร่² โดยผู้ที่ทำนาไร่นั้นส่วนมากคือว่างเว้นจากการทำนาแบบปกติแล้วจึงนำข้าวไปหยอดตามป่าละเมาะ ป่าไผ่ และผู้ที่มีพื้นที่ติดกับชายป่าจึงใช้วิธีทำข้าวไร่ในการปลูกข้าว³ เนื่องจากการทำนาไร่ให้ผลผลิตน้อยกว่าการทำนาลุ่มในรายงานการตรวจของข้าหลวงเกษตรจึงกล่าวว่าไม่มีคนยึดการทำนาไร่อย่างเดียวเป็นอาชีพ⁴

ส่วนการทำนาลุ่มแบ่งวิธีทำออกเป็น 2 วิธีคือการทำนาดำและนาหว่าน การเลือกทำนาดำวิธีก็ขึ้นอยู่กับทำเลนาและเจ้าของนาเป็นหลัก นาดำนั้นแต่เดิมเรียกว่านาส่วนเนื่องจากทำในท้องร่องในสวน ด้วยจำนวนท้องร่องทำให้ปลูกได้ไม่มาก การดูแลเป็นไปอย่างทั่วถึง ข้าวที่ออกมาจึงมีคุณภาพดี ราคาเลยสูงตามคุณภาพ นอกจากนี้นาดำยังสามารถเรียกว่านาฟางลอยได้ด้วย ซึ่งนี้มาจากลักษณะการเก็บภาษีของรัฐที่เก็บภาษีเฉพาะปีที่ทำนาได้เนื่องจากอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/946, 949 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2455.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1315 เล่ม 121 มณฑลนครไชยศรี ส่งรายงานตรวจการอำเภอท่าพี่เลี้ยง, อำเภอศรีประจันต์ของขุนสกลสาลิกกิจ.

³ แหล่งเดิม.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1316 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการ จังหวัดสุพรรณบุรี.

โดยดูจากตอฟางที่เหลือจากการเก็บเกี่ยว¹ ฤดูทำนาเริ่มราวเดือนมิถุนายน-ตุลาคม การทำนาดำหรือนาฟางลอยนั้นมีต้นทุนทางด้านทรัพยากรและแรงงานสูงกว่านาหว่าน เหตุเพราะนาดำมีรายละเอียดปลีกย่อยมากกว่า ขั้นแรกที่ต้องทำคือเตรียมพื้นที่นาให้เหมาะสมกับการเพาะปลูกไม่ว่าจะเป็นคันนาที่กักเก็บน้ำ และแหล่งน้ำใกล้เคียงเพื่อใช้ควบคุมระดับน้ำในนาข้าวให้มีประสิทธิภาพ การไถคราดดินต้องทำให้ลึกกว่านาหว่าน รวมถึงต้องเตรียมกล้าในแปลงเพาะชำเมื่อกล้าโตในระดับหนึ่งก็นำมาปักลงในนาจนเต็มผืน ระหว่างรอข้าวโตก็ต้องคอยดูแลระดับน้ำให้พอดีกับต้นข้าว พื้นที่นาดำในสุพรรณฯ ส่วนมากเป็นพื้นที่ดอนไกลจากแม่น้ำ²

การทำนาหว่านหรือนาคู่ไถนั้นทำราวเดือนมิถุนาคม-สิงหาคม ระหว่างรอให้ถึงฤดูกาลทำนาชาวบ้านก็จะไถตากดินไว้ก่อน 1-2 เดือน เมื่อฤดูฝนมาเยือนจึงเริ่มไถนาแล้วหว่านเมล็ดลงไปให้เต็มท้องทุ่ง หลังเสร็จสิ้นกระบวนการก็เพียงรอเวลาให้ข้าวสุกงอมเพื่อเก็บเกี่ยว เนื่องจากการทำนาหว่านทำกันมากในพื้นที่ติดแม่น้ำสุพรรณฯ ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งในแง่แหล่งน้ำและแร่ธาตุจากดินที่ถูกแม่น้ำพัดมาทำให้ระหว่างรอข้าวนั้นไม่ต้องทำอะไรมาก นอกจากดูแลไม่ให้ศัตรูพืชมากล้ำกราย³ แต่ผลผลิตที่ได้น้อยกว่านาดำ รวมถึงราคาข้าวก็ถูกกว่านาดำเพราะเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวหลังน้ำท่วม ต้องทำให้ข้าวที่เก็บเกี่ยวมาแห้งก่อนโดยการนำไปตากแดด ข้าวจึงกรอบแห้งเมล็ดป่นไม่สวย สอดคล้องกับรายงานราคาข้าวจากสุพรรณฯ พ.ศ. 2433 พบว่าข้าวนาหว่านมีราคาเกวียนละ 5-6 ตำลึง ขณะที่ข้าวนาดำมีราคาต่อเกวียนสูงถึง 10 ตำลึง 1 เฟื้อง ซึ่งสูงกว่านาหว่านถึง 1 เท่าตัว⁴

พื้นที่ทำนาหว่านและนาดำยังสามารถจำแนกระยะเวลาการลงหลักปักฐานของประชากรได้อย่างกว้าง ๆ กล่าวคือ การทำนาหว่านต้องทำบริเวณริมฝั่งแม่น้ำหรือบริเวณปากน้ำเชื่อมกับแม่น้ำ ซึ่งเป็นทำเลอุดมสมบูรณ์ที่ผู้เข้ามาก่อนพากันจับจองลงหลักปักฐานก่อน ส่วนคนที่อพยพเข้ามาทีหลังมักได้พื้นที่ลงหลักปักฐานไกลจากแม่น้ำออกไป โดยจำนวนนาหว่าน พ.ศ. 2393 มีพื้นที่ 8,929 ไร่ ขณะที่จำนวนนาดำมีพื้นที่ 2,226 ไร่ แต่หลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริงจำนวนนาดำมีเพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะในทศวรรษ 2410 เป็นต้นไปก็เริ่มมีการอพยพเคลื่อนย้ายของประชากรกลุ่มใหม่จำนวนมากเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ดอนในอย่างทีกล่าวในหัวข้อที่แล้ว โดยสถิติการทำนาใน

¹ สุวิทยี ธีรศาสตร์. (2548). เล่มเดิม. หน้า 349.

² วรฤณี ไอลการมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 241-242.

³ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). เล่มเดิม. หน้า 111.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/75 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (มี.ค. 107-30 มี.ค. 109).

พ.ศ. 2410 พบว่าจำนวนนาหว่านมีพื้นที่ 24,532 ไร่ นาดำมีพื้นที่ 29,643 ไร่¹ นอกจากนี้การทำนา
ดำในพื้นที่บุกเบิกใหม่ยังสอดคล้องกับเอกสารหลายชิ้น เช่น รายงานตรวจหัวเมืองกรมดำรงฯ พ.ศ.
2441 “เข้าราคาดีคนหันลงทำนามาก ที่ทางฝั่งตะวันออกต่อพรมแดนกรุงเก่าแลอ่างทอง ซึ่งเป
นป่าพงอยู่เมื่อคราวมาตรวจราชการคราวก่อนเป็นอันมาก บัดนี้ก็เปนนาฟางตลอดถึงกัน”²

นอกจากนี้นาดำยังสัมพันธ์กับการเพิ่มจำนวนประชากร เพราะการขยายพื้นที่และการ
ดูแลต้นกล้าต้องใช้แรงงานมากกว่านาหว่าน แต่ทั้งนี้ก็ไม่อาจฟันธงได้ว่าคนที่เข้ามาอยู่ที่หลังทำแต
่นาดำเสมอไป แม้ปกติชาวนาที่ได้รับน้ำฝนน้อยกว่าปกติมักเลือกทำนาหว่านแต่ในบางกรณีชาวนา
สามารถเปลี่ยนจากการทำนาหว่านไปทำนาดำเมื่อมีน้ำมากพอ เช่น ในรายงานของพระสาส์นรัฐ
วิภาค

“การทำนาดำนั้นให้ผลผลิตที่สูงกว่านาหว่าน และเมื่อใดก็ตามที่มีน้ำพอเพียงแก่
การเพาะปลูก อาจจะโดยอาศัยการชลประทาน หรือจากจำนวนน้ำฝนที่ตกลงมามาก
พอสมควร ชาวนาก็จะทำนาดำ”³

ความจริงแล้วการทำนาหว่านนั้น ชาวนามักประสบปัญหาเวลาน้ำเหนือไหลบ่าใน
ช่วงเวลาข้าวกำลังออกรวง บางครั้งท่วมมากบางครั้งท่วมน้อยขึ้นอยู่กับสถานการณ์ แต่ปัญหา
ดังกล่าวล้วนไม่ใช่อุปสรรค เพราะชาวนาในพื้นที่รู้ดีว่าควรใช้ข้าวพันธุ์อะไรที่เหมาะสมกับพื้นที่ที่
ตัวเองทำนา โดยข้าวที่ชาวนาหว่านเลือกใช้คือข้าวพันธุ์เหนียวท่วมหรือพันธุ์ข้าวลวยที่สามารถติด
ลำต้นให้สูงเหนือน้ำได้แม้น้ำท่วมลึก 7-8 เมตรก็ไม่ย่ำต้นตาย⁴ เช่นตัวอย่างน้ำท่วมสุพรรณฯ ใน
พ.ศ. 2460 พระยามหาอำมาตยาธิบดีรายงานว่

¹ วารุณี โสธารมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 243.

² กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 127.

³ หจข กษ. รายงาน 6, 119, พระสาส์นรัฐวิภาคถึงพระยาสรรพกิจเกษตรการ อ้างจาก เดวิด บรูซ จอห์น
สตัน. (2530). สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473. (พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรมและคณะ,
แปล). หน้า 112.

⁴ สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2548). เล่มเดิม. หน้า 364.

“บัดนี้ น้ำลดลงไปมากแล้ว เข้าในนาที่ปรากฏว่าจะเสียหายในเวลาน้ำขึ้นท่วมมาก กลับตั้งตัวได้ เพราะเหตุว่าที่นาที่น้ำท่วมเป็นพรณข้าวลอย เมื่อน้ำลดลงแล้วจึงไม่มีใครเสียหาย จึงพาให้การเสียหายบรรเทาลง”¹

สถิติพื้นที่ทำนาในเมืองสุพรรณฯ ตั้งแต่ทศวรรษ 2390-2460 ดังที่ได้แสดงไว้ในตารางที่ 3 เป็นข้อมูลที่เกิดจากการรวบรวมหลักฐานในแหล่งต่าง ๆ แม้ไม่บริบูรณ์ทุกปีแต่ก็ทำให้ทราบแนวโน้มการขยายพื้นที่ทำนาเพิ่มขึ้นทุกปีของพื้นที่ทำนา โดยบางปีที่จำนวนการทำนาลดลงล้วนมีสาเหตุมาจากผลกระทบจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ เป็นต้นใน พ.ศ. 2454 เกิดภัยแล้งไม่สามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้เต็มจำนวนหรือใน พ.ศ. 2460 เกิดน้ำท่วมข้าวเสียหายจำนวนมาก² สิ่งเหล่านี้ล้วนมีผลต่อรายงานที่ผู้เข้าไปประเมินนาส่งต่อส่วนกลางไม่ว่าจะเพื่อประโยชน์การลดจำนวนอากรค่านาที่ต้องส่ง หรือรายงานความทุกข์ร้อนของชาวบ้านก็ตาม แต่สุดท้ายจำนวนนาที่ปรากฏล้วนแสดงให้เห็นการบุกเบิกพื้นที่และขยายพื้นที่นาอย่างต่อเนื่อง เป็นที่ยืนยันได้ว่าชาวนาเมืองสุพรรณฯ เป็นมรดกงานตัวเล็กที่คอยขับเคลื่อนและตอบสนองเศรษฐกิจการค้าข้าวทั้งในระดับประเทศและตลาดโลก

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.6ม/4 เรื่องอุทกภัยในจังหวัดต่าง ๆ พุทธศักราช 2460 (9 ต.ค. 2460-20 ม.ค. 2460).

² แหล่งเดิม.

ตาราง 3 แสดงรวบรวมพื้นที่เพาะปลูกข้าวทศวรรษ 2400-2460

ทศวรรษ	พ.ศ.	พื้นที่ทำนาในประเทศ	พื้นที่ทำนาในมณฑลนครชัยศรี	พื้นที่ทำนาในเมืองสุพรรณบุรี
2400-2420	2393	5.8 ¹		11,155
	2398	ประมาณการ		
	2403			11,415
	2410			54,175
	2411			61,883 ²
	2425			136,594 ³
	2426			339,752 ⁴
	2427			302,478 ⁵
2430-2440	2434			228,874 ⁶
	2445	7,909,074	564,113	
	2546	9,139,105	671,582	
	2447	9,311,749	598,848	
	2448	9,805,961	805,009	
	2449	9,017,015	542,497	

¹ ล้านไร่

² วารุณี ไสธการมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 243.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12 ก/73 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (พ.ศ. 104- มี.ค. 106).

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/130 ชุมนแ้วเก็บเงินค่าเมืองสุพรรณบุรี.

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/74 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณ.

⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/444 เรื่องนายเล็กมหาดเล็กเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.

ตาราง 3 (ต่อ)

ทศวรรษ	พ.ศ.	พื้นที่ทำนาในประเทศ	พื้นที่ทำนาในมณฑลนครชัยศรี	พื้นที่ทำนาในเมืองสุพรรณบุรี
2450-2460	2450	10,752,847	779,915	
	2451	10,263,337	703,512 ²	
	2452		884,000	
	2453		885,000	
	2454			211,491 (แล้ง)
	2455			698,734
	2456			
	2457			
	2458	13,599,000 ¹	1,224,377	641,603 ³
	2459	13,890,600		651,246
	2460	13,491,067		660,558 (น้ำท่วม)
	2461	15,492,515		
	2462	15,293,135		
	2463	16,244,160		

¹ มณฑล คงแถวทอง. (2527). เล่มเดิม. หน้า 103.

² เรื่องคำนำบาญชีเนื้อหาที่นาในมณฑลต่าง ๆ ท้าวพระราชอาณาเขต. เทศาภิบาล เล่ม 13 ฉบับเมษายน ร.ศ. 131 หน้า 20.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1203 เล่ม111 จังหวัดสุพรรณบุรีส่งรายงานการตรวจการเพาะปลูกของขุนสกลสาส์กิจ.

ตาราง 3 (ต่อ)

ทศวรรษ	พ.ศ.	พื้นที่ทำนาในประเทศ	พื้นที่ทำนาในมณฑลนครชัยศรี	พื้นที่ทำนาในเมืองสุพรรณบุรี
	2464	15,795,400		
	2465	16,356,250		
	2466	17,356,120		

ที่มา: ปรับปรุงจาก เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). *เล่มเดิม*. หน้า 68.; วาธุณี ไชยธรรมย์. (2547). *เล่มเดิม*. หน้า 243.; มณฑล คงแถวทอง. (2527). *เล่มเดิม*. หน้า 92.; ธีระ แก้วประจันทร. (2534). *เล่มเดิม*. หน้า 64-65.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/749 เล่ม 74 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานประจำปี 2455.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/786 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูกประจำปีเดือนสำหรับ พ.ศ. 2454.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1203 เล่ม 111 จังหวัดสุพรรณบุรีส่งรายงานการตรวจการเพาะปลูกของขุนสกลสาส์กิจ.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1286 เล่มที่ 119 มณฑลต่าง ๆ บอกจำนวนเข้าที่เสียหายด้วยน้ำท่วม พระพุทธศักราช 2460. ; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12 ก/73 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (พ.ศ. 104- มี.ค. 106).; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/74 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณ.; เรื่องคำนำบาญชีเนื้อนาที่นาในมณฑลต่าง ๆ ท้าวพระราชอาณาเขต. เทศาภิบาล เล่ม 13 ฉบับเมษายน ร.ศ. 131 หน้า 20.

เมื่อสังเกตการขยายตัวของพื้นที่ปลูกข้าวในเมืองสุพรรณฯ แล้วอาจเกิดคำถามได้ว่าธุรกิจข้าวที่เฟื่องฟูในสุพรรณฯ นั้นอยู่ตรงไหนของธุรกิจข้าวในระดับประเทศ ตั้งแต่อดีตสุพรรณฯ เป็น 1 ใน 4 พื้นที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งมีหน้าที่ผลิตข้าวเลี้ยงปากท้องคนในประเทศ เมื่อมาในทศวรรษ 2420 พื้นที่ปลูกข้าวในสุพรรณฯ ยิ่งทวีความสำคัญ ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำและอากาศ ประกอบกับเป็นพื้นที่ใกล้กรุงเทพฯ ที่การคมนาคมค่อนข้างสะดวกทำให้แม้เกิดพื้นที่เพาะปลูกใหม่ ๆ เช่น พุ่งรังสิต หรือพื้นที่นาในธัญบุรี สุพรรณฯ ก็ยังเป็นจุดหมายให้กับประชาชนเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ทำนา จากตัวเลขข้อมูลในตาราง 4 โดยเฉลี่ยมณฑลนครชัยศรีปลูกข้าวได้ร้อยละ 7.2 ของประเทศและสุพรรณฯ ผลิตข้าวเป็นสัดส่วนประมาณครึ่งหนึ่งของมณฑลมาโดยตลอดยืนยันได้จาก

ข้อมูลพื้นที่ทำนาใน พ.ศ. 2458 ปรากฏว่าจำนวนพื้นที่นาทั้งมณฑลนครชัยศรีมี 1,224,377 ไร่ ส่วนจำนวนพื้นที่นาในสุพรรณฯ มี 641,603 ไร่¹ จำนวนพื้นที่นาในสุพรรณฯ คิดเป็นร้อยละ 52.4 ของจำนวนนาในมณฑลทั้งหมด รองลงมาคือนครชัยศรีมีพื้นที่ 502,039 ไร่² คิดเป็นร้อยละ 41 ของจำนวนนาในมณฑลทั้งหมด และสุดท้ายคือสมุทรสาคร 80,735 ไร่³ คิดเป็นร้อยละ 6.6 ของจำนวนนาในมณฑลทั้งหมด สาเหตุที่สมุทรสาครมีพื้นที่เพาะปลูกน้อยเพราะพื้นที่บางส่วนน้ำทะเลท่วมถึงไม่เหมาะกับการเพาะปลูก

ขณะเดียวกันเมื่อเปรียบเทียบจำนวนพื้นที่ปลูกข้าวระหว่างมณฑลนครชัยศรีกับมณฑลอื่น ๆ จากข้อมูลใน พ.ศ. 2445, 2446 และ พ.ศ. 2448 พบว่ามีพื้นที่เพาะปลูกของมณฑลนครชัยศรีมีมากเป็นอันดับที่ 5 รองจากอยุธยา กรุงเทพฯ ปราจีนบุรี และอีสาน⁴ เมื่อพิจารณาประกอบกับหลักฐานที่แสดงถึงอากรค่านาที่ส่งรัฐนำมาเทียบกับเงินรายได้แผ่นดินทำให้ทราบว่าพื้นที่สุพรรณฯ มีผลประโยชน์ต่อส่วนกลางอยู่ไม่ใช่น้อย ซึ่งจะได้รับการอธิบายในส่วนต่อไป

ตาราง 4 แสดงพื้นที่เพาะปลูกสูงสุด 5 มณฑลแะระหว่าง พ.ศ. 2445-2451

มณฑล	2445 (ไร่)	2446 (ไร่)	2447 (ไร่)	2448 (ไร่)	2449 (ไร่)	2450 (ไร่)	2451 (ไร่)
กรุงเก่า	1,817,419	2,044,706	2,124,805	1,874,766	1,886,233	2,140,417	1,865,744
กรุงเทพฯ	1,056,909	1,142,999	1,061,891	1,114,423	1,061,891	1,440,586	890,870
ปราจีน	916,881	1,022,279	1,141,607	1,057,845	1,178,576	1,306,901	1,335,594

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1203 เล่ม111 จังหวัดสุพรรณบุรีส่งรายงานการตรวจการเพาะปลูกของขุนสกลสาส์กิจ.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1202 เล่ม111 เรื่องมณฑลนครไชยศรี ส่งรายงานตรวจการของนายอืด.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1201 เล่ม111 เรื่องมณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการของนายเลื่อม.

⁴ มณฑล คงแถวทอง. (2527). เล่มเดิม. หน้า 103.

ตาราง 4 (ต่อ)

มณฑล	2445 (ไร่)	2446 (ไร่)	2447 (ไร่)	2448 (ไร่)	2449 (ไร่)	2450 (ไร่)	2451 (ไร่)
อีสาน	905,900	917,930	1,048,326	953,830	977,730	991,730	1,035,930
นครชัยศรี	564,133	671,582	597,848	805,009	542,497	779,915	703,532
รวม 17 มณฑล	7,909,074	9,139,105	9,311,749	9,805,961	9,017,015	10,752,847	10,261,331
สัดส่วนพื้นที่ทำนาของมณฑลนครชัยศรี (ร้อยละ)	7.1	7.3	6.4	8.2	6	7.2	6.9

หมายเหตุ พ.ศ. 2449 มณฑลนครชัยศรีได้รับการลดหย่อนภาษีนาโค 144,803 ไร่ และ พ.ศ. 2451 ก็ได้รับลดหย่อนภาษีนาโค 176,935 ไร่ ซึ่งจำนวนเนื้อที่ลดหย่อนภาษีไม่ได้รับการบันทึกลงในบัญชีข้างต้น

ที่มา: เรื่องคำนำบาญชีเนื้อหาที่นาในมณฑลต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาเขต. เทศาภิบาล เล่ม 13 ฉบับเมษายน ร.ศ. 131 หน้า 20.

3.2.2 ราคาข้าวแรงงูใจในการเพิ่มผลผลิต

ปริมาณข้าวที่ผลิตได้ในพื้นที่สุพรรณฯ นั้นไม่ปรากฏข้อมูลที่แน่ชัดนักแต่ก็พอจะมีบันทึกตรวจราชการของพนักงานเกษตรที่ให้ข้อมูลไว้คร่าว ๆ เช่น ในรายงานการเพาะปลูกประจำปี พ.ศ. 2455 บันทึกการส่งข้าวเปลือกจากพื้นที่สุพรรณฯ ไปขายยังกรุงเทพฯ ในแต่ละเดือนรวม 1 ปี มีจำนวน 20,713 เกวียน และมีข้าวอีกส่วนหนึ่งที่ถูเก็บไว้ขายแลกเปลี่ยนกันในพื้นที่ แม้หลักฐานชิ้นนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญกับจำนวนการเก็บเกี่ยวและปริมาณข้าวที่ขายออกไปนอกพื้นที่เท่าใดนัก

แต่จากตัวเลขที่จัดบันทึกไว้ก็แสดงให้เห็นร่องรอยการขายข้าวออกไปนอกพื้นที่¹ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอีกหนึ่งชิ้นที่พอจะให้จำนวนผลผลิตข้าวในสุพรรณฯ คือบัญชีประมาณการพื้นที่ที่เสียหายโดยน้ำท่วมตาย ในจังหวัดสุพรรณบุรี พ.ศ. 2460 ที่กล่าวถึงจำนวนข้าวที่ผลิตได้จำนวน 34,396 เกวียน ในจำนวนนี้ไม่รวมข้าวที่ผลิตได้ในอำเภอยะโฮร์สามพัน² ข้อมูลที่ไม่ครบถ้วนและชัดเจนอาจทำได้เพียงให้เห็นเพียงภาพในมุมกว้าง ๆ ที่ไม่อาจวิเคราะห์ได้ แต่เมื่อรวมกับหลักฐานบางชิ้นที่กล่าวถึงปริมาณการผลิตในมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2443 ตอนหนึ่งว่า

“แต่การที่ราษฎรทำนาในที่ใดผลปีหนึ่งประมาณ 204,300 เกวียนเป็นราคา
ธรรมดาเกวียนละ 80 สัด ๆ ละ 25 ทะนานเกวียนละ 60 บาท แต่ที่จะได้จำหน่ายเป็น
สินค้าออกจากพื้นบ้านเมืองในปีหนึ่งประมาณ 136,200 เกวียน”³

จะเห็นได้ว่าจากจำนวนข้าวที่ผลิตได้ทั้งหมดมณฑลมีมูลค่าการส่งออกคิดเป็นร้อยละ 66.57 ของผลผลิตทั้งหมด⁴ ตัวเลขการส่งออกแสดงให้เห็นว่าข้าวกว่าครึ่งถูกนำไปขายยังนอกพื้นที่โดยพ่อค้าคนกลาง และจากผลผลิตข้าวทั้งหมดพื้นที่เพาะปลูกข้าวในสุพรรณฯ เป็นอันดับหนึ่งของใน 3 เมืองจึงอนุมานได้ว่าจำนวนข้าวที่สุพรรณฯ ผลิตได้ใน พ.ศ. 2443 นั้นอย่างน้อยต้องมีมากกว่า 68,100 เกวียน ซึ่งคิดเป็นหนึ่งส่วนสามของจำนวนทั้งหมด

ปริมาณการผลิตข้าวจำนวนมากเพื่อส่งขายออกนอกพื้นที่สัมพันธ์กับราคาข้าวที่สูงขึ้นทุกปี ราคาข้าวที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่องจากความต้องการข้าวในต่างประเทศที่สูงขึ้นทำให้ข้าวมีราคาแพงขึ้นเรื่อย ๆ เริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 2420 ซึ่งเป็นยุคเริ่มต้นความรุ่งเรืองของเศรษฐกิจข้าว เมื่อการส่งออกน้ำตาลเริ่มเสื่อมลงในช่วงปลายทศวรรษ 2410 จากปัจจัยต่าง ๆ ส่งผลให้น้ำตาลทรายลดจำนวนการผลิตลง นับแต่นั้นมาเศรษฐกิจในประเทศจึงพึ่งพาการส่งออกข้าวเป็นหลัก ราคาที่สูงขึ้นจากการขายข้าวในแต่ละครั้งล้วนเป็นแรงจูงใจให้คนหันมาผลิตข้าวเพื่อขาย ในตาราง 5 เป็น

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/946, 949 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2455.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1286 เล่มที่ 119 มณฑลต่าง ๆ บอกจำนวนข้าที่เสียหายด้วยน้ำท่วม พระพุทธศักราช 2460.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 กษ/14/1 เรื่องได้สวนความรู้นายเจริญในทางการเพาะปลูก (29 มิ.ย. 119-25 ก.พ. 119).

⁴ มณฑล คงแถวทอง. (2527). เล่มเดิม. หน้า 115.

ราคาข้าวที่ซื้อขายภายในสุพรรณฯ ซึ่งมีแนวโน้มที่สูงขึ้นในทุกปี นอกจากนี้ในบทถัดไปซึ่งจะกล่าวถึงการลดจำนวนของการประกอบอาชีพอื่น ๆ ที่เคยมีมาแต่อดีตยังสอดคล้องกับราคาข้าวที่สามารถสร้างกำไรและเลี้ยงปากท้องให้กับคนที่ทำนาได้ดีกว่าอาชีพอื่น ๆ

ตาราง 5 แสดงราคาข้าวที่ซื้อขายในเมืองสุพรรณบุรี

พ.ศ.	ดวงด้วย	ราคาเกวียนละ			ราคาข้าวสาร	
		นาหว่าน	นาดำ	ไม่ระบุนา หว่านนาดำ	ถึงละ	เกวียนละ
2428	25 หนาน	-	-	5-10 ตำลึง	-	-
2429	25 หนาน	-	-	4-7 ตำลึง 2 บาท	-	-
2430	30 หนาน	-	-	5 ตำลึง	-	-
2431	25 หนาน	-	-	4-6 ตำลึง 2 บาท	-	-
2432	25 หนาน	5-6 ตำลึง	8 ตำลึง	-	3 สลึง 1 เฟื้อง	-
2433	25 หนาน	5-6 ตำลึง	6-10 ตำลึง 1 เฟื้อง	-	3 สลึง -1 บาท	-
2435	25 หนาน	8 ตำลึง	10 ตำลึง	-	5 สลึง	-
2438	27 หนาน	-	-	34-40 บาท	56 อัฐ -1บาท 16 อัฐ	-

ตาราง 5 (ต่อ)

พ.ศ.	ดวงด้วย	ราคาเกวียนละ			ราคาข้าวสาร	
		นาหว่าน	นาดำ	ไม่ระบุนา หว่านนาดำ	ถังละ	เกวียนละ
2439	27 หนาน	-	-	38-48 บาท	1บาท -1 บาท 16 อัฐ	
2444	30 หนาน	-	-	30-48 บาท	-	20 หนาน 70-110 บาท
2445	30 หนาน	-	-	42-65 บาท	-	20 หนาน 90-140 บาท
2449	30 หนาน	-	-	48-56 บาท	1 บาท 48 สตางค์	-
2450	25 หนาน	-	-	45-50 บาท	1 บาท 48 สตางค์	-
2451	30 หนาน	-	-	46-56 บาท	1 บาท 40 สตางค์	-
2552	30 หนาน	-	-	50-60 บาท	1 บาท 40 สตางค์	-
2454	-	-	-	40-90 บาท	1-2 บาท	-
2455	-	-	-	35-125 บาท	-	-

หมายเหตุ 1 ชั่ง = 20 ตำลึง 1 ตำลึง = 4 บาท 1 บาท = 4 สลึง 1 สลึง = 2 เฟื้อง 400 เฟื้อง = 1 เฟื้อง ที่มา: กองกษาปณ์. (2463). เงินตรา. (ออนไลน์).

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/74 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/75 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (มี.ค. 107-30 มี.ค. 109).; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 กษ/15 เรื่องมณฑลนครไชยศรี (23 ก.ค. 114-6 ก.พ. 121).; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/786 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2454. ; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/946 ,949 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2455.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/29 เรื่องมหาดไทยเรื่องบอกหัวเมืองต่าง ๆ (25 ก.ค. 110).; รายงานน้ำฝนต้นเข้าแลราคาเมล็ดธัญญาหารที่ซื้อขายกันในพื้นที่เมืองกับจำนวนสัตว์พาหนะที่ป่วยเป็นโรคล้มในหัวเมืองต่าง ๆ ตั้งแต่วันที่ 1 ถึงวันที่ 30 พฤศจิกายน ศก 126. (127, 19 เมษายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 25 หน้า 77-79.; รายงานน้ำฝนต้นเข้าแลราคาเมล็ดธัญญาหารที่ซื้อขายกันในพื้นที่เมืองกับจำนวนสัตว์พาหนะที่ป่วยเป็นโรคล้มในหัวเมืองต่าง ๆ จำนวนเดือนพฤษภาคม ศก 127. (127, 6 กันยายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 25 หน้า 658-659.; บัญชีรายงานน้ำฝนและราคาเมล็ดธัญญาหารที่ซื้อขายกันกับจำนวนสัตว์พาหนะที่ล้มในหัวเมืองต่าง ๆ จำนวนเดือนกุมภาพันธ์ ศก 124. (125, 22 เมษายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 23 หน้า 90-92.; บัญชีรายงานน้ำฝนและราคาเมล็ดธัญญาหาร ที่ซื้อขายกันกับสัตว์พาหนะที่ล้มในหัวเมืองต่าง ๆ จำนวนเดือนกุมภาพันธ์ ศก 125. (126, 14 เมษายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 24 หน้า 36-39.; บัญชีรายงานน้ำฝนและราคาเมล็ดธัญญาหาร ที่ซื้อขายกันกับสัตว์พาหนะที่ล้มในหัวเมืองต่าง ๆ จำนวนเดือนเมษายน ศก 125. (126, 16 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 24 หน้า 264-268.

ราคาซื้อขายข้าวในเมืองสุพรรณฯ จากตารางพบว่าราคาข้าวเปลือกมีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วง 10 ปีจาก พ.ศ. 2429-2439 ที่ราคาเพิ่มสูงขึ้นอย่างก้าวกระโดด โดยพบว่าราคาขายข้าวเปลือกใน พ.ศ. 2439 มีราคาสูงมากกว่า 2 เท่าจากทศวรรษที่แล้ว ราคาข้าวเปลือกยังคงรักษาระดับค่อย ๆ เพิ่มขึ้นในแต่ละปีอย่างต่อเนื่องและใน พ.ศ. 2455 ราคาขายข้าวเปลือกสูงสุดอยู่ที่เกวียนละ 125 บาท ซึ่งสูงจาก พ.ศ. 2429 ประมาณ 8 เท่า นอกจากนี้ข้อมูลในตารางส่วนของราคาข้าวเปลือกในนาดำและนาหว่านยังทำให้พบข้อยืนยันว่าราคาข้าวจากนา

ค้าสามารถขายได้ราคามากกว่าข้าวจากนาหว่านราว 8-16 บาท แนวนิยมดังกล่าวย่อมเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่กระตุ้นให้ชาวนาจำนวนมากอพยพเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ปลูกข้าวแห่งใหม่ และขยายพื้นที่ทำนาอย่างรวดเร็วในช่วงเวลากว่า 50 ปีหลังทำสนธิเบาวริงทำให้พื้นที่นาในประเทศไทยจาก 5,800,000 ไร่มาเป็น 10,752,847 ไร่ ซึ่งเพิ่มขึ้นมาร้อยละ 100 การขยายตัวอย่างกว้างขวางของพื้นที่เพาะปลูกข้าวล้วนมาจากมีเป้าประสงค์ของชาวนาที่ต้องการผลิตข้าวขายให้ได้มากที่สุด

ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นล้วนเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับเศรษฐกิจโลก โดยสนธิสัญญาเบาวริงนำพาสยามเข้าสู่ทุนนิยมอย่างเต็มตัว ทุนนิยมทำให้ทั่วโลกเกิด “ภาวะการแข่งขันกันทำระหว่างประเทศ” ตามความถนัดของแต่ละประเทศด้วยความได้เปรียบทั้งทรัพยากรธรรมชาติและแรงงาน บทบาทของสยามในเศรษฐกิจโลกคือการผลิตสินค้าขึ้นปฐมนุภมิในขณะเดียวกันภาวะการแข่งขันกันทำยังขยายมาสู่ภายในประเทศและตั้งให้พื้นที่ภาคกลางเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลก¹ โดยสุพรรณฯ เป็นหนึ่งในพื้นที่ที่ได้รับผลจากการเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจโลกในครั้งนี้ เนื่องจากมีความชำนาญในการผลิตข้าวซึ่งเป็นสินค้าส่งออกทำให้อุตสาหกรรมข้าวดึงแรงงานและทรัพยากรไปสู่เศรษฐกิจข้าวเกือบหมดยืนยันได้จากการขยายตัวของพื้นที่ปลูกข้าวที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่การทำอาชีพอื่น ๆ ที่เคยทำมาแต่ในอดีต เช่นทำตาล ทำฝ้าย หรือเพาะปลูกพืชชนิดอื่น ๆ ล้วนลดจำนวนลงเพราะคนหันไปผลิตข้าวซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

3.2.3 การเปลี่ยนแปลงการปลูกพืชชนิดอื่น ๆ และนาข้าวในพื้นที่สุพรรณฯ

การเข้าเป็นส่วนหนึ่งในห่วงโซ่เศรษฐกิจข้าวของสุพรรณฯ หลังทศวรรษ 2390 ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิตของประชาชนในพื้นที่อย่างชัดเจนจากแต่เดิมมีการปลูกพืชพันธุ์ที่หลากหลายแต่มาในยุคนี้หลายอาชีพชาวบ้านได้ลดละเลิกแล้วหันไปทำนาแทน ผลผลิตที่เคยเป็นสินค้าส่งออกขึ้นชื่ออันได้แก่ ปลา ถั่ว งา หนักรา น้ำตาล ไม้ไผ่ เส้า ไม้กระดาน ไม้รอด ไม้ฝาง และน้ำตาลโตนด² ลดจำนวนการปลูกและส่งออกพื้นที่ลง ข้าวกลายเป็นสินค้าหลักที่ปลูกเพื่อขาย โดยปริมาณการผลิตกว่าครึ่งถูกส่งออกไปขายให้กับตลาดนอกพื้นที่

เจมส์ ซี อินแกรมได้กล่าวถึงพื้นที่การเพาะปลูกในสยามหลังเบาวริงตามสถิติที่รัฐเก็บว่าพื้นที่ประเทศไทยร้อยละ 95 เป็นพื้นที่ปลูกข้าวในขณะที่พืชชนิดอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นข้าวโพด ยาสูบ ถั่ว ฯลฯ ปลูกรวมกันไม่ถึงร้อยละ 5 แม้สถิติที่เกี่ยวกับพืชชนิดอื่น ๆ จะเก็บไม่ครบถ้วนแต่ก็สามารถบอกความสำคัญของการปลูกข้าวได้เป็นอย่างดี ความสำคัญของพื้นที่ปลูกข้าวยืนยันได้จากสถิติ

¹ กุลดา เกษบุญชู มีด. (2562). เล่มเดิม. หน้า 63.

² กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 126-127.

การเพาะปลูกรวม พ.ศ. 2491 โดยแยกเป็นการปลูกข้าว 32,500,000 ไร่ ในขณะที่พืชอื่น ๆ ปลูก รวมกันได้ 1,550,000 ไร่สัดส่วนน้อยกว่าร้อยละ 5 ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด¹

จากรายงานการตรวจราชการจังหวัดสุพรรณฯ ของเจ้าหน้าที่การเกษตรใน พ.ศ. 2454 พบว่าในบางพื้นที่ยังมีการเพาะปลูกพืชเกษตรอื่น ๆ เช่น การทำไร่ยาสูบ ไร่ข้าวโพด สวนผักผลไม้ ไม่เบญจพรรณ² รวมถึงการทำตาลโตนดอยู่บ้างแต่เมื่อเทียบกับการทำนาแล้วถือว่ามีปริมาณที่ น้อยมาก การทำพืชเกษตรอื่น ๆ เป็นการทำในสัดส่วนที่น้อยลงและไม่สามารถส่งขายได้นอกพื้นที่ ส่วนหนึ่งทราบได้จากจำนวนภาษีและพื้นที่การทำนาที่เพิ่มขึ้น ในหัวข้อนี้จะขบเน้นให้เห็นถึง ความสำคัญของเศรษฐกิจข้าวในพื้นที่สุพรรณฯ ผ่านการลดจำนวนของการทำเกษตรชนิดอื่น ๆ

การทำตาลโตนด ช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นการทำตาลนั้นได้รับความนิยมอย่างมากใน หมู่ราษฎรชาวสุพรรณฯ เนื่องจากโดยทั่วไปชาวบ้านในชนบทมักใช้น้ำตาลที่ทำจากตาลโตนดมา บริโภคมากกว่าน้ำตาลทราย รวมถึงน้ำตาลโตนดสามารถนำมาทำเป็นสุราได้ ประกอบกับพื้นที่มี ความอุดมสมบูรณ์เหมาะกับการเติบโตของต้นตาลทำให้ปริมาณต้นตาลที่มีอยู่ในเมืองสุพรรณฯ มี จำนวนมากพอจนเป็นที่สังเกตของคนที่เข้ามาเยี่ยมเยือนเมืองสุพรรณฯ เช่น บาทหลวงปาเลกัวซีที่ ระบุว่าอาชีพทำตาลโตนดเป็นหนึ่งในอาชีพหลักของชาวเมืองสุพรรณฯ เช่นเดียวกับการทำนา โดย น้ำตาลโตนดเป็นหนึ่งในสินค้าส่งออกหลักของเมืองสุพรรณฯ ความนิยมของการทำตาลโตนดใน ยุคก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริงนั้นสังเกตได้จากการประมูลรับเก็บภาษีตาลในพื้นที่สุพรรณฯ ที่ เพิ่มขึ้นจาก 1 ชั่งที่เก็บมาตั้งแต่ พ.ศ. 2370 เพิ่มมาเป็น 5 ชั่ง 1 ตำลึงใน พ.ศ. 2488 โดยใช้วิธีการ เก็บภาษีจากราษฎรในอัตราเดียวกัน³

ความเลื่อมความนิยมในการทำตาลโตนดในเมืองสุพรรณฯ นั้น กรมดำรงฯ ได้กล่าวไว้ใน รายงานตรวจราชการเมืองสุพรรณฯ พ.ศ. 2441 ว่าการที่จำนวนการทำตาลโตนดลดลงเป็นเพราะ คนหันมาทำนามากกว่าเนื่องจากรายได้ดีกว่าการทำตาล

“การทำตาลนั้นเฉพาะทำได้ในระดู่แต่เดือนยี่จนเดือน 6 ครวหนึ่ง, เดือน 10 จน เดือน 12 ครวหนึ่ง ในเวลาเมื่อตาลออกงวง คนทำแขง ๆ คนหนึ่งทำได้เสมอ 25 ต้น เพราะ

¹ เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). เล่มเดิม. หน้า 74-75.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/786 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูก ประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2454.

³ วารุณี โสธารมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 234-235.

เหตุที่ต้องปั่นพะองขึ้นต้นตาลถึงวันละ 2 เวลา 3 เวลาปีหนึ่งทำได้ผลประมาณ 100 บาท แต่ความลำบากมีมาก เพราะเหตุนี้คนจึงพอใจทำนามากกว่าตาล”¹

การทำนาในทศวรรษนี้ย่อมสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำแต่การเปลี่ยนอาชีพจากการทำตาลของราษฎรย่อมไม่ใช่เพียงเพราะราคาข้าวดีกว่าราคาตาล เมื่อคำนวณรายได้จากการทำตาลจากข้อมูลในรายงานตรวจราชการมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2459 ปรากฏว่าราคาน้ำตาลโตนดซื้อขายอยู่ที่ทนานละ 20 สตางค์ โดยตาลต้นหนึ่งให้ผลผลิตน้ำตาลปีละประมาณ 27 ทนาน ดังนั้นตาลต้นหนึ่งสร้างรายได้ประมาณ 5 บาท 20 สตางค์² คนหนึ่งทำได้ราว 25 ต้น³ เมื่อคำนวณเงินพบว่ารายได้ยังต่ำที่ต้องได้อยู่ราวปีละ 130 บาท เมื่อนำรายได้การทำตาลมาเทียบกับราคาซื้อขายข้าวในเมืองสุพรรณฯ ใน พ.ศ. 2455 ที่ข้าวเปลือกขายได้ราวเกวียนละ 35-125 บาท⁴ สังเกตได้ว่ารายได้จากการทำตาลไม่ใช่น้อย ๆ และดูมั่นคงกว่าราคาข้าวที่มีการผันผวนในตลาดค้าข้าว แต่เมื่อคำนึงถึงภาษีตาลที่ต้องเสียเบี้ยขายรายทางย่อมไม่คุ้มกับการลงแรงหนักนี้ ดังนั้นการหลีกเลี่ยงการทำนาที่รัฐให้การสนับสนุนย่อมเป็นหนึ่งในทางเลือกที่ดีกว่าการขาดทุนจากการทำตาล

สุพรรณฯ เรียกเก็บภาษีตาลโตนดตามมิดเครื่องมือเช่นเดียวกับเมืองเพชรบุรีอันได้แก่ภาษีกระทะ ภาษีฟืน ภาษีน้ำตาลหม้อ และภาษีเตาตาล ในรัชกาลที่ 4 ได้มีการเพิ่มภาษีหม้อตาลขึ้นมาอีก 1 ชนิดโดยให้ชาวบ้านซื้อหม้อตาลจากเจ้าภาษีแทนการผลิตหม้อเอง⁵ ซึ่งในพระราชบัญญัติพิภักดภาษีภายใน พ.ศ. 2435 ได้กำหนดให้เจ้าภาษีทำหม้อตาลขนาด 32 นิ้ว ประทับตราเจ้าภาษีจำหน่ายพันธุ์ละ 6 บาทถ้าราษฎรฝ่าฝืนปรับเป็น 2 เท่าของความผิด⁶

อัตราการเก็บภาษีในลักษณะนี้สร้างความลำบากและความไม่พอใจให้ราษฎรเป็นอย่างมาก ซึ่งสะท้อนได้จากข้อมูลในสารตราขึ้นยระหว่าง พ.ศ. 2430-2432 พบว่าเจ้าภาษีตาลโตนดได้ทำการร้องเรียนไปยังกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยเรื่องการหลบเลี่ยงการจ่ายภาษีตาลของราษฎรที่ทำตาลจำนวนมาก ไปจนถึงลักลอบซื้อขายน้ำตาลกันในพื้นที่โดยไม่ซื้อหม้อตาลจากนายอากร เช่นใน พ.ศ. 2430 จินฮวดผู้ซื้อผูกช่วงไปจำหน่ายหม้อตาลโตนดในสุพรรณฯ แต่ปรากฏว่าราษฎร

¹ กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 127.

² ธีระ แก้วประจันทร. (2534). เล่มเดิม. หน้า 120.

³ กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 127.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/946, 949 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2455.

⁵ นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว. (2550). เล่าเรื่องเมืองเพชร. หน้า 104.

⁶ พระราชบัญญัติพิภักดภาษีภายในรัตนโกสินทร์ศก 111. ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 10. หน้า 150-151.

ที่ทำน้ำตาลออกอุบายเอาโหล กระบอกไม้ไผ่น้ำตาลไขลักซื้อขาย และมีราษฎรอีกหลายส่วนที่ไม่ยอมมาซื้อหม้อตาลต่อนายอากรแต่ลักซื้อขายหม้อตาลกันเอง จินฮูฮวดจึงฟ้องให้เอาราษฎรเหล่านี้มาชำระความเนื่องจากจินฮูฮวดไม่สามารถนำเงินส่งให้แก่เจ้าภาษีได้¹ สังเกตได้ว่าแม้มีบทลงโทษที่ชัดเจนในการลักลอบซื้อขายหม้อตาลแต่ราษฎรก็ยังเสี่ยงที่จะฝ่าฝืนกฎหมาย

เช่นเดียวกับกรณีของจีนฮี้แกงที่รับทำอากรตาลโดนดโดยให้เงินตัวเถาเข้าไปเรียกเก็บภาษี แต่ปรากฏว่าไม่สามารถเก็บอากรได้ครบตามท้องตรา จินฮี้แกงจึงทำเรื่องยื่นต่อสมุหกลาโหมมายังวันที่ 2 ขึ้น 10 ค่ำเดือน 8 พ.ศ. 2431 ให้มีท้องตราไปยังเมืองสุพรรณฯ ให้ราษฎรมาชำระภาษีที่ศาลากลาง พร้อมทั้งอายัดตัวราษฎรที่ไม่ยอมมาเสียภาษีไว้แก่หลวงคลังตระลาการ² และใน พ.ศ. ต่อมาจีนฮี้แกงได้ส่งรายชื่อราษฎรที่หลบเลี่ยงไม่มาชำระภาษีตาลโดนดกว่า 600 รายชื่อดังความว่า

“เดิมเงินตัวเถาได้ทำเรื่องรวกกล่าวโทษราษฎรว่าขัดไม่ยอมเสียภาษีน้ำตาลโดนดรวมราษฎร 600 ชื่อ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุนพิทักษ์สมบัติตรเปนข้าหลวงเชิญตราออกมาชำระพร้อมด้วยผู้ว่าราชการกรมการเมืองสุพรรณบุรี ได้ตัวราษฎรชำระแต่ 100 ชื่อราษฎรที่ยังไม่ได้ตัวมาชำระอีก 500 ชื่อ ขุนพิพัฒน์สมบัติตรข้าหลวงผู้ว่าราชการกรมการเมืองกรมการเพิกเฉยเสียหาเกาะตัวราษฎรมาชำระต่อไปไม่”³

กรณีนี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามีราษฎรจำนวนมากประท้วงการกดขี่ของเจ้าภาษีโดยการไม่ยอมเสียภาษี เมื่อพิจารณาจากหลักฐานดังกล่าวประกอบกับข้อมูลการจัดเก็บภาษีตาลโดนดที่ขาดเหลือชูดเนื้อ จึงไม่ใช่เรื่องน่าแปลกใจที่ราษฎรจำนวนมากไม่ยอมออกมาชำระภาษีและมีการลักลอบการซื้อขายหม้อตาลกันเองมากกว่าเสียเงินให้กับเจ้าภาษี เสียงเหล่านี้เป็นเสี่ยงสะท้อนว่าราษฎรได้รับความเดือดร้อนจากการที่รัฐขูดรีดเงินจากราษฎรที่ทำตาลอย่างรุนแรงจนราษฎรไม่น่าได้กำไรจากการลงแรงในอาชีพนี้

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5 รล-ตราน้อย/12 เรื่องเมืองสุพรรณบุรี ให้จมนั้นประทานมนเทียนข้าหลวงพระปลัดกรมการหาตัวคนมีชื่อผู้ลักซื้อขายน้ำตาลมาชำระดัชสินตามท้องตรา.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล-ตราน้อย/17 เรื่อง เมืองสุพรรณบุรีให้หาตัวราษฎรมาพร้อมด้วยข้าหลวงชำระรายขัดไม่เสียภาษีน้ำตาลโดนดในกให้จีนฮี้แกงเจ้าภาษี.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/24 เรื่องเมืองสุพรรณบุรีให้พร้อมด้วยขุนพิทักษ์สมบัติตรข้าหลวงหาตัวราษฎรซึ่งขัดไม่เสียภาษีน้ำตาลโดนดมาชำระตางทางว่าเดิมให้แล้วโดยเร็ว.

ในประกาศแก่วิธีเก็บภาษีน้ำตาลโดนด พ.ศ. 2444 ได้มีการเปลี่ยนวิธีการจัดเก็บภาษีตาลโดนดจากแต่เดิมที่เก็บภาษีตามมีดเครื่องมือให้เปลี่ยนเป็นเก็บตามรายต้นเป็นต้นละ 16 อัฐ

“วิธีที่เก็บภาษีน้ำตาลโดนดรายตัวผู้ทำตาล โดยที่เรียกเก็บตามมีดเครื่องมือ นั้นยังเป็นการลำบากอยู่ ด้วยบางที่ราษฎรทำน้ำตาลน้อยต้องเสียภาษีมาก บางที่ทำได้มากเกินไปว่าอัตราที่ควรจะต้องเสียภาษีแลการที่จะตรวจเก็บก็ยาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขวิธีเก็บภาษีน้ำตาลโดนด ซึ่งได้เคยเก็บจากราษฎรที่ทำตาลโดยวิธีเรียกว่าเก็บตามมีดเครื่องมือมาแต่ก่อนนั้นให้ยกเลิก จากนั้นไปให้เก็บจากราษฎรที่ทำตาลตามจำนวนต้นตาลโดนดที่ทำน้ำตาลเป็นรายต้น คิดจำนวนภาษีปี 1 ต้นละ 16 อัฐ ให้เก็บตั้งแต่จำนวนรัตนโกสินทร์ศก 119 นี้เป็นต้นไป

ต้นตาลโดนดที่ราษฎรมิได้ทำน้ำตาลในปีใดห้ามมิให้เก็บภาษีในปีนั้น แลหัวเมืองใดซึ่งได้เก็บภาษีน้ำตาลโดนด โดยวิธีนอกจากวิธีที่เก็บจากผู้ทำตาลรายตัวโดยที่เรียกว่าเก็บตามมีดเครื่องมือแล้วให้คงเก็บไปตามวิธีที่ใช้อยู่ไม่ต้องแก้ไขโดยประการนี้”¹

การเปลี่ยนวิธีการเก็บภาษีตาลโดนดมาเป็นวิธีใหม่ดังกล่าวเป็นข้อยืนยันว่าแต่เดิมการเก็บภาษีในลักษณะเก็บตามมีดเครื่องมือสร้างภาระทางรายได้ให้แก่ประชาชน แม้กรมดำรงฯ จะกล่าวว่าการลดจำนวนคนทำตาลไม่เกี่ยวกับการเก็บภาษีตาลก็ตาม² แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าภาษีมีส่วนที่ทำให้ราษฎรบางส่วนที่เคยประกอบอาชีพทำตาลเป็นพื้นหันไปทำนาและเลือกให้การทำตาลเป็นอาชีพเสริมในยามว่างเว้นจากการทำนา ยืนยันได้จากจำนวนเงินในตารางที่ 6 ซึ่ง พ.ศ. 2449 ที่เป็นปีที่เงินขออนุญาตทำตาลเก็บได้จำนวนมากเนื่องมาจากเป็นปีที่มณฑลนครชัยศรีประสบภาวะฝนแล้งมีพื้นที่ได้รับการลดหย่อนค่านามากกว่า 144,703 ไร่³ และจากตารางที่ 6 สังเกตได้ว่าแม้มีการเก็บภาษีในรูปแบบใหม่แล้วก็ตาม แต่การทำตาลโดนดในพื้นที่นครชัยศรีก็ไม่ได้เพิ่มขึ้นแต่คงตัวและมีแนวโน้มลดลงตามปีที่สามารถปลูกข้าวได้มากแสดงว่าในยุคนี้ข้าวมีอิทธิพลต่อการดำรงชีพมากกว่าการทำตาลโดนด

¹ ประกาศแก่วิธีเก็บภาษีน้ำตาลโดนด. (119, 15 กรกฎาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 17 แผ่นที่ 16. หน้า 166.

² กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 127.

³ เรื่องคำนำบาญชีเนื้อหาที่นาในมณฑลต่าง ๆ ทัวพระราชอาณาเขต. เทศกาลบาล เล่ม 13 ฉบับเมษายน ร.ศ. 131. หน้า 11-12

ตาราง 6 แสดงบัญชีเงินค่านุญาตทำต้นตาลโดนดมณฑลนครชัยศรี

พ.ศ.	จำนวนเงินที่เก็บได้	
	บาท	อัฐ
2445 (121)	6,416	48
2446 (122)	5,773	48
2447 (123)	7,161	16
2448 (124)	7,690	2
2449 (125)	9,447	48
2450 (126)	5,986	-

ที่มา: เรืองบุญชีเงินผลประโยชน์แผ่นดินในมณฑลต่าง ๆ ตั้งแต่จำนวนศก 121 ถึงจำนวนศก 126. เทศาภิบาล เล่ม 7 แผ่น 37 วันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 128. หน้า 10.

ฝ่าย ก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง การทำไร่ฝ้ายในสุพรรณฯ ส่วนใหญ่อยู่ในมือชาวละว้า กะเหรี่ยง รวมไปถึงชาวลาวที่นิยมปลูกฝ้ายเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าชนิดอื่น ๆ และคนกลุ่มนี้ต้องส่งเป็นส่วยฝ้ายให้รัฐปีละ 34 ชั่งเพื่อส่งขายไปกับสำเภา¹ โดยใน พ.ศ. 2398 ได้มีการประมาณการว่าสยามได้ทำการส่งออกฝ้ายดิบ รวมถึงเบาะและฟูกบุฝ้ายคิดสัดส่วนเป็นร้อยละ 10 ของสินค้าส่งออกทั้งหมด ณ ขณะนั้น² การทำฝ้ายในทศวรรษนี้ยังคงเป็นการทำในรูปแบบอุตสาหกรรมครัวเรือนขนาดย่อม ๆ บ้านที่มีฐานะจะมีบ่าวไพร่คอยเก็บเกี่ยวผลผลิตเพื่อนำมาขายและเก็บผลผลิตอีกส่วนหนึ่งมาปั่นเป็นด้ายเพื่อใช้ประโยชน์ในการเย็บปัก ถักร้อยหรือทอเป็นผ้าไว้สวมใส่เองสะท้อนได้จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนพลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม โดยตัดบางช่วงบางตอนดังนี้

“ฝ้ายนางพิมฉวยไหมเข้าในห้อง
จนเวลาบ่ายสองโมงพลัน

ปั่นฝ้ายช้าไทยอยู่กายกอง
ต่างคนต่างจัดผัดด้าย...

¹ วารุณี โอสธารมย์. (2547). *เล่มเดิม*. หน้า 213.

² เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). *เล่มเดิม*. หน้า 16.

วันนี้ลูกจะไปไร่ฝ้ายเหนือ	ลูกฝ้ายเผื่อแตกกระจายเสียหนักหนา
ลูกจะออกไปดูกับหุตา	จะไว้ใจกับข้าไม่ต้องการ
มันจะลักจำแนกแจกจ่าย	เที่ยวซื้อขายกินเล่นไปทั้งบ้าน
ลูกเห็นกับในตามาช้านาน	จะว่าขานมันไม่ถนัดใจ” ¹

ธุรกิจไร่ฝ้ายของนางศรีประจัน ซึ่งเน้นแก้วใช้เป็นสถานที่ลักลอบพลอดรักกับนางพิมนั้น สันนิษฐานว่าอยู่บริเวณใกล้กับศาลหลักเมืองสุพรรณฯ ในปัจจุบัน² ธุรกิจไร่ฝ้ายของบ้านนางพิม น่าจะสร้างรายได้ค่อนข้างงามและสามารถหล่อเลี้ยงชีวิตของนางศรีประจันและนางพิม รวมถึง บ่าวไพร่ให้มีชีวิตสุขสบายหลังจากพันศรีโยธาได้ตายจาก ในขณะที่นิราศสุพรรณฯ ของสุนทรภู่ให้ ภาพการลงจากป่าชั้นในแถบด้านข้างมาขายฝ้ายของเหล่ากะเหรี่ยงและละว้าที่บริเวณท่าสามชุก อย่างคึกคัก

“นี่นามสามชุกถ้ำ	ป่าดง
เกรียงไรได้ฝ้ายลง	แลกล้ำ
เรือค้าทำนั้นคง	คอยเกรียง เรียงเอย
รายจอดทอดทำน้ำ	นับฝ้ายขายของ” ³

ความนิยมปลูกฝ้ายในเมืองสุพรรณฯ ลดลงตามเวลาและบริบททางเศรษฐกิจ หนึ่งใน สาเหตุที่ทำให้จำนวนการทำฝ้ายลดลงคือการหันไปปลูกข้าวเมื่อฝ้ายพันธุ์พื้นเมืองไม่สามารถขาย ได้ในปริมาณที่คุ้มค่าเท่าเดิม เนื่องจากฝ้ายจากแหล่งอื่นมีคุณภาพดีและราคาถูกได้ผลผลิตออกมา ขายในตลาดโลก รวมถึงมีการนำเข้าฝ้ายจากต่างประเทศซึ่งมีราคาถูกจำนวนมากเข้ามาในประเทศ จากสถิติการนำเข้าตามตารางที่ 7 บ่งบอกได้ถึงแนวโน้มการขยายตัวของ การบริโภคฝ้ายจาก ต่างประเทศที่สูงขึ้น

¹ คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2556). ขุนช้างขุนแผน ฉบับวัดเกาะ. หน้า 59, 67.

² แหล่งเดิม. หน้า 59, 67.

³ สุนทรภู่. (2509). นิราศเมืองสุพรรณฉบับสมบูรณ์. หน้า 71-72.

ตาราง 7 มูลค่าของผลิตภัณฑ์สิ่งทอผ้าที่นำเข้าสำหรับบาง พ.ศ. (พันบาท)

ช่วง พ.ศ.	ผลิตภัณฑ์ผ้า	ด้ายผ้า
2402	1,500	180
2407	1,660	270
2413	1,530	320
2423	2,760	460
2435	3,600	510
2443	7,870	900
2453-2454	10,700	1,090
2463-2464	32,350	6,00
2468-2469	28,690	7,560
2473-2474	18,760	5,150

ที่มา: เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970*. (ชูศรี มณีพฤกษ์และเฉลิมพจน์ เอี่ยมกมลลา, แปล). หน้า 178.

การเข้ามาของผ้าจากต่างประเทศทำให้อุตสาหกรรมครัวเรือนแบบสิ่งทอได้รับผลกระทบอย่างมากคนหันไปบริโภคผ้าจากต่างประเทศเพิ่มขึ้นเพราะผ้านำเข้ามีราคาถูก สีสันสดใส ขณะที่ผ้าฝ้ายพื้นเมืองมีราคาสูงและเส้นใยหนาเมื่อนำมาทอจึงได้ผ้าที่หยาบ ความหลากหลายของสีมีน้อย แม้มีข้อดีที่ให้ความคงทนและทนทานก็ตาม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คนหันมาซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูปแทนการทอผ้าใช้เอง¹ โดยตามตลาดในสุพรรณฯ มีเรือที่นำผ้าจากกรุงเทพฯ มาขายเรียกว่าเรือผ้า คอยจอดส่งผ้าให้ร้านค้าในตลาดและขายให้กับชาวบ้านที่เข้ามาจับจ่ายสินค้า² แต่ในขณะเดียวกันตามพื้นที่รอบนอกในอำเภอนางบวชมีหลักฐานยืนยันว่ายังคงมีบางครอบครัวที่ทอผ้าใช้เองและขายผืนละ 4 บาท 50 สตางค์เมื่อยามว่างเว้นจากการทำนา³

¹ เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). *เล่มเดิม*. หน้า 170-172.

² เกสรบัว อุบลสวรรค์. (2559). ชงฮ่วยจิ้น เรือสินค้าแห่งสายน้ำเมืองสุพรรณ. *เมืองโบราณ* ปีที่ 42, ฉบับที่ 4 (ต.ค.-ธ.ค.2559), หน้า 56-64.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1316 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการ จังหวัดสุพรรณบุรี.

แนวโน้มการนำเข้าฝ้ายที่สูงขึ้นอาจสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตเพื่อการขาย ทำให้ชาวบ้านพึ่งพาตัวเองน้อยลงเพราะมีแหล่งรายได้จากการปลูกข้าว การเพาะปลูกฝ้ายก็เริ่มลดน้อยลงเพราะประชาชนหันไปเลือกการทำนาแล้วนำเงินมาซื้อเสื้อผ้าราคาถูกได้มากกว่าการผลิตขึ้นมาใช้เองเหมือนแต่เดิม เมื่อไม่มีผู้ซื้อก็ต้องลดการผลิตลงเหลือปลูกไว้แค่ใช้สอยในครัวเรือนบ้านละไม่เกิน 2-3 ตัน¹ แต่ใน พ.ศ. 2454 ส่วนกลางได้พยายามฟื้นฟูการปลูกฝ้ายขึ้นมาอีกครั้ง โดยส่งพันธุ์ฝ้ายคุณภาพดีมาทดลองปลูกในพื้นที่ ปรากฏว่าผลผลิตที่ได้มีจำนวนน้อย ไม่คุ้มค่ากับการปลูกแถมยังไม่รู้ไปขายผลผลิตให้ใคร ดังนั้นชาวบ้านจึงไม่นิยมปลูกมากนัก²

ยาสูบ ที่ปลูกในพื้นที่สุพรรณฯ จัดเป็นยาสูบพื้นเมืองเพราะมีกลิ่นแรงและรสขมจัด โดยเติบโตได้ดีในพื้นที่บุกเบิกใหม่หรือที่ดินริมน้ำ³ แต่เดิมมีรายงานการเก็บภาษียาสูบในสุพรรณฯ โดยให้เก็บในอัตราไร่ละ 1 เฟื้อง 1 สลึง แต่เนื่องจากราคายาสูบที่ตกต่ำลงตั้งแต่ พ.ศ. 2411 ทำให้แรงจูงใจในการปลูกยาสูบของราษฎรลดลงมากขนาดที่ไม่มีนายอากรคนใดรับทำอากรเพราะไม่คุ้ม แต่เนื่องจากยังมีราษฎรบางส่วนปลูกอยู่บ้างจึงยังมีการเก็บภาษีโดยเก็บเฉพาะรายได้ปลูกขายเป็นไร่ แต่ถ้าปลูกไว้บริโภคไม่มีการเก็บภาษี⁴

เมื่อเทียบกับพืชชนิดอื่น ๆ การปลูกยาสูบมีจำนวนการปลูกที่นับว่าน้อยมากจากรายงานการเพาะปลูกประจำเดือน พ.ศ. 2454 พบว่าพื้นที่ที่มีการปลูกยาสูบส่วนมากมักอยู่ที่ อำเภอศรีประจันต์ และอำเภอยะไข่สามพัน ส่วนในพื้นที่อื่น ๆ มีการปลูกบ้างแต่ในปริมาณเล็กน้อยไว้ใช้ในครัวเรือนเท่านั้น โดยนิยมปลูกตามคันนาหรือบริเวณใกล้กับลำคลอง ช่วงเวลาที่ปลูกเป็นช่วงปลายฤดูฝน ประมาณเดือนพฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2454 ปลูกยาสูบ 1,190 ไร่⁵ ในขณะที่ พ.ศ. 2455 ปลูก 1,100 ไร่ ผลผลิตไร่หนึ่งประมาณ 45-65 หาบ ราคาอยู่ที่หาบละ 100 บาท แต่

¹ วารุณี ไชยธรรมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 213.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/946, 949 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2455.

³ มุลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2463). การทำไร่ยาสูบ. (ออนไลน์).

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/946, 949 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2455.

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/786 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2454.

เมื่อนำยาสูบมาทำเป็นมวนได้ราคาที่มีมวนละ 50-165 สตางค์ขึ้นอยู่กับราคาตลาด แต่ส่วนมากซื้อขายกันอยู่ภายในพื้นที่เนื่องจากสินค้ามีจำนวนจำกัดไม่เพียงพอขายออกไปนอกมณฑล¹

ไร่ฝักผลไม้ ทุกอำเภอล้วนมีสวนฝักสวนผลไม้เล็กน้อยตามแต่กำลังของชาวบ้าน พืชที่ปลูกเป็นพืชท้องถิ่น เช่น กล้วย มะม่วง ขนุน แตงโม แตงกวา ถั่ว งา สับปะรด ฯลฯ ปลูกรวมกันอย่างละเล็กละน้อย ไม่นับว่าทำเป็นสวนที่เอาไว้ปลูกขายอย่างเป็นทางการเป็นกิจจะลักษณะ ลักษณะการปลูกดังกล่าวทราบได้จากรายงานการสำรวจของเจ้าหน้าที่เกษตร พ.ศ. 2459 เช่น ในอำเภอเดิมบาง จะทำไร่กล้วย ขนุน ตามลำคลองและตามไหล่เขา รวมถึงหลังบ้านอย่างละไร่สองไร่ เมื่อเหลือกินจะขายในพื้นที่ไม่ส่งออกนอกมณฑล ในขณะที่บางพื้นที่เช่นอำเภอนางบวชมีรายงานว่า 5 ตำบลได้แก่ ตำบลลำพันบอง ตำบลหนองสะเดา ตำบลหนองผักนาค ตำบลกระเสียว และตำบลบ้านสระ ไม่ปรากฏการปลูกฝักผลไม้เนื่องจากมีสภาพท้องที่ทุรกันดาร เป็นที่ดอนห่างไกลแม่น้ำเมื่อหมดฤดูฝนต้นไม้ที่ปลูกก็แห้งตายเพราะทนความร้อนไม่ไหว²

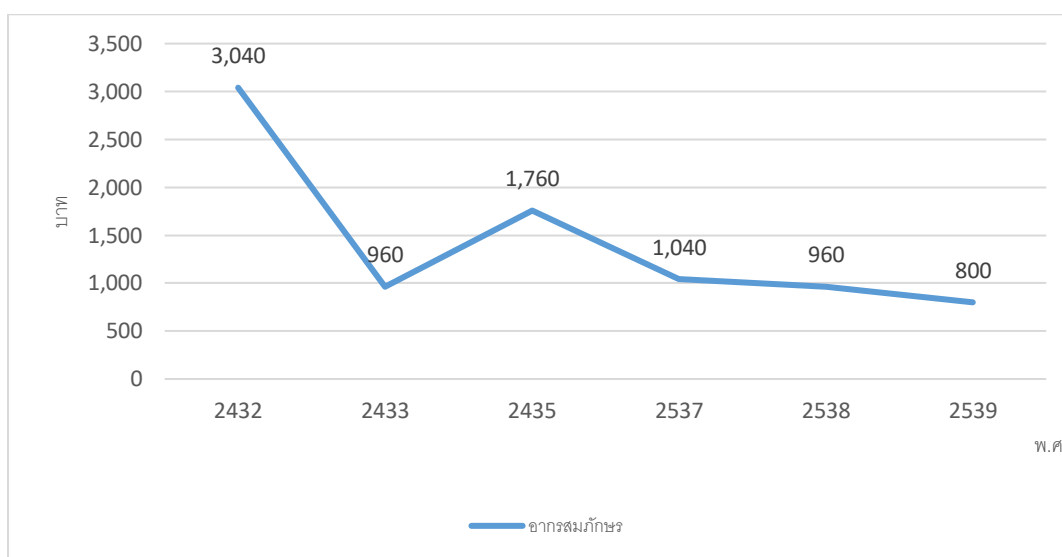
ในขณะที่อำเภอสองพี่น้อง “แลตามลำคลองสองพี่น้องนี้ ได้มีความเจริญดีขึ้นกว่า พ.ศ. ก่อนมากได้มีพวกจีนทำไร่ผักทอง แตงกวา พักเขียวแลอ้อยพริกมะเขือต่าง ๆ ตลอดจนลำคลองจนถึงได้จำหน่ายเป็นสินค้าในตำบลที่ต่าง ๆ ได้ ถ้าต่อไปภายภาคหน้าจะมีความเจริญดีขึ้นยิ่งกว่านี้อีกมาก”³ ส่วนของอำเภออื่น ๆ ที่ไม่ได้กล่าวถึงนั้นก็มิได้ลักษณะการทำไร่ฝักผลไม้คล้าย ๆ กันคือมีไว้พอกินและซื้อขายในพื้นที่ โดยการปลูกไร่ฝักผลไม้ไม่ต้องเสียอากรสมักษร แต่จากภาพแผนภูมิสังเกตได้ว่าอากรสมักษรที่มีการประมูลกันในพื้นที่สุพรรณฯ นั้นลดลงอย่างชัดเจน ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ราษฎรขัดขึ้นไม่ยอมออกมาเสียอากรสมักษร เพราะมีหลักฐานปรากฏว่าจีน กิม จีนเขียว และนายเพ็ญนายอากรสมักษรเมืองสุพรรณฯ ทำเรื่องฟ้องร้องไปยังหอรัษฎากรพิพัฒน์ว่าราษฎรจำนวนมากไม่ยอมเสียภาษี ทั้งที่กำนันเข้าไปทำรังวัดเรียบร้อยแล้ว⁴ แต่เหตุผลอีกส่วนก็คือในช่วงทศวรรษ 2430 ที่ได้ข้อมูลการเก็บอากรเป็นช่วงเวลาที่สอดคล้องกับการขยายตัวของเศรษฐกิจข้าว พื้นที่หลายแห่งถูกเปลี่ยนเป็นผืนนา

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/946, 949 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2455.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1203 เล่ม 111 จังหวัดสุพรรณบุรีส่งรายงานการตรวจการเพาะปลูกของขุนสกลสาลิกิจ.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1203 เล่ม 111 จังหวัดสุพรรณบุรีส่งรายงานการตรวจการเพาะปลูกของขุนสกลสาลิกิจ.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/15 เมืองสุพรรณบุรีให้ส่งตัวราษฎรมีชื่อให้ข้าหลวงหาว่าราษฎรขัดไม่ยอมเสียอากรสมักษร.

ภาพประกอบ 5 แผนภูมิแสดงอากรสมภักษรเมืองสุพรรณบุรี พ.ศ. 2432-2439

หมายเหตุ พ.ศ. 2532 และ 2533 เก็บอากรสมภักษรมีหน่วยเป็นซังคือ 38 ซังกับ 12 ซังตามลำดับคำนวณเป็นเงินบาทโดยใช้การเทียบบัญญัติไตรยางค์ โดย 1 ซังเท่ากับ 20 ตำลึง และ 1 ตำลึงเท่ากับ 4 บาท

ที่มา: ปรับจากข้อมูลใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก.ร.5ค2/51 เรื่องบัญชีเทียบเงินภาษีอากรปี 109 (30 ก.ย. 119).; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก.ร.5ค2/51 เรื่องบาญเฑนกเจ้าภาษีนายอากรประมวลเงินจำนวน ศก 112.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก.ร.5ค2/51 เรื่องบาญเฑนกเจ้าภาษีนายอากรว่าประมวลจำนวน ศก 114 เทียบศก 113.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก.ร.5ค2/51 เรื่องบาญเฑนกผู้ว่ารับประมวลภาษีอากรผูกขาดในกรุงแลหัวเมืองต่าง ๆ (4 ก.พ. 114-31 ก.พ. 118).

3.3 แรงงานขับเคลื่อนการผลิตข้าว

3.3.1 การจ้างแรงงาน

นับแต่โบราณกาลในดินแดนสยาม ทรัพยากรที่ดินไม่เคยสัมพันธ์กับจำนวนประชากร กล่าวคือมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าจำนวนมากที่ไม่ถูกใช้ประโยชน์เนื่องจากกำลังแรงงานมีจำกัด แม้ในแต่ละยุคสมัยจะมีความพยายามเพิ่มจำนวนแรงงานไม่ว่าจะเป็นการกวาดต้อนครัวเมื่อชนะสงคราม หรือให้สิทธิพิเศษบางอย่างในการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยสำหรับชาวต่างชาติ แต่ช่องว่างระหว่างที่ดินว่างเปล่ากับจำนวนแรงงานก็ยังสวนทางกันเช่นเดิม การขาดแคลนแรงงานไม่เคยเป็น

ปัญหาเพราะมีวัฒนธรรมการขอแรง การเอาแรงระหว่างชาวนา การแลกเปลี่ยนแรงงานดังกล่าวเป็นตัวช่วยบรรเทาการขาดแคลนแรงงานในการทำนาได้มีประสิทธิภาพ¹ แต่เมื่อการผลิตข้าวเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อการค้า ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานยังคงมีอยู่และเป็นระบบที่ช่วยบรรเทาการขาดแคลนแรงงานได้อย่างยอดเยี่ยม เพียงแต่ในบางครอบครัวที่มีที่นาขนาดใหญ่มากก็จำเป็นต้องอาศัยแรงงานงานจ้างมาเป็นส่วนหนึ่งของการทำนา

งานศึกษาของสุวิทย์ ไพบยวัฒน์ ได้สัมภาษณ์ชาวนาในพื้นที่ภาคกลางแล้วปรากฏว่าสามารถแบ่งนาได้ 3 ประเภทคือ นาขนาดเล็กมีขนาดประมาณ 5-50 ไร่ ส่วนมากครอบครองโดยชาวนาที่บุกเบิกใหม่หรืออยู่ในพื้นที่ห่างไกล มีสมาชิกครอบครัวราว ๆ 3-5 คน ต่อมาคือนาขนาดกลางมีที่นาราว 50-100 ไร่ มีสมาชิกครอบครัว 5-6 คนและอาจจ้างลูกจ้างเพิ่มในฤดูทำนาอีกราว 1-2 คน ถ้าสมาชิกครอบครัวไม่สามารถดูแลนาทั้งหมดได้ และสุดท้ายคือนาขนาดใหญ่มีที่นามากกว่า 100 ไร่ขึ้นไป ส่วนมากเจ้าของเป็นนายทุนหรือชาวนาที่ร่ำรวยที่สุด ซึ่งจ้างคนมาทำนาให้หรือไม่ก็แบ่งที่นาให้เช่า² สังเกตได้ว่าผลของการผลิตเพื่อการค้าทำให้หลายครอบครัวมีที่นาในครอบครองจำนวนมากเพื่อเร่งการผลิต แต่เมื่อที่นาขนาดใหญ่เกินกำลังของแรงงานในครอบครัวก็จำเป็นต้องพึ่งพาแรงงานจ้าง ซึ่งลักษณะการจ้างแรงงานจะกล่าวกันต่อไป

นโยบายการเลิกไพร่และทาสที่เริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 2410 มีผลต่ออัตราการจ้างแรงงานเช่นกัน กล่าวคือแต่เดิมไพร่จำเป็นต้องถูกเกณฑ์แรงงานปีละ 3 เดือนบ้าง 1 เดือนบ้างแล้วแต่ว่าเป็นไพร่สมหรือไพร่หลวง ถ้าไม่ยอมเข้าเวรก็ต้องชำระเงินทดแทน ซึ่งเป็นพันธะที่จำกัดความอิสระของแรงงาน นอกจากนี้บรรดามูลนายของไพร่ยังสามารถเรียกใช้ไพร่และทาสในครอบครองในการทำนาให้โดยไม่จำเป็นต้องเสียเงินจ้างแม้แต่หน่อย ซึ่งที่นามูลนายมักเป็นที่นาผืนใหญ่ทำให้ต้องใช้แรงงานจำนวนมากในการผลิต³ ดังหลักฐานในสารตราหน้า พ.ศ. 2428 ที่ปรากฏการณ์ใช้ทาสทำนาให้มูลนายในแขวงสุพรรณฯ

“ด้วยนายเทศท้องที่อู่ถนนกรุงเทพฯ ให้นายน้องทำเรื่องร่ำมาร้องว่า เมื่อเดือน 7 ปีมแมเบญจศก นายเทศใช้ให้บุตรภรรยาบ่าวทาสนายเทศ ทำที่นาตราแดงของนายเทศที่ทุ่งหนองตมทับขุนช้าง นา 190 ไร่เศษ นายปั้นขุนอภัยบังอาจตะตบอ้ายอยู่ทาสนายเทศ อ้ายอยู่ทาสนายเทศตกเพกล้ำไว้ 40 สัดเศษ นายปั้นขุนอภัยห้ามปรามเสียหาให้บุตรภรรยาทาสนายเทศทำที่นาตราแดงของนายเทศไม่ นายปั้นขุนอภัยขุนโชคขุนอุดมให้ขุนพิทักษ์ภรรยา

¹ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). เล่มเดิม. หน้า 119.

² สุวิทย์ ไพบยวัฒน์. (2521). เล่มเดิม. หน้า 205-206.

³ ทวีศิลป์ สืบวัฒน. (2521). เล่มเดิม. หน้า 130-131.

พวกทาสประมาณ 40-50 คนบางอาจควบคุมเหงไถที่นาแลทำนาของนายเทศ ๆ ได้ทำ
เรื่องราวยื่นต่อหลวงฤทธิธราการ”¹

การออกนโยบายเลิกไพร่และทาสจึงเป็นการลดรอนอำนาจของมูลนายและบรรดาขุนนาง
ที่มีแรงงานส่วนตัวไว้ใช้สอย จำนวนไพร่และทาสที่เริ่มหลุดจากระบบเพิ่มมากขึ้นทีละน้อย และ
เป็นอิสระอย่างหมดจดจากระบบเมื่อมีการออกกฎหมายยกเลิกระบบไพร่ทาสใน พ.ศ. 2448 ทาส
และไพร่กลายเป็นแรงงานอิสระ เมื่อแรงงานที่เคยมีหายไปเจ้าที่ดินที่มีผืนนาขนาดใหญ่เกินกว่า
แรงงานที่มีในครอบครัวทำได้จึงจำเป็นต้องหาทางออกด้วยการจ้างแรงงาน ตั้งแต่ทศวรรษ 2430
ในพื้นที่แถบครองรังสิตปรากฏว่ามีการจ้างแรงงานที่เป็นไทหรือทาสหนีนายเข้ามาทำนา
โดยเฉพาะแรงงานจากภาคอีสานที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก²

แรงงานจากภาคอีสานมีบทบาทต่อการผลิตข้าวในภาคกลางอย่างมากโดยเฉพาะในทุ่ง
รังสิตที่มีการจ้างแรงงานชาวอีสานอย่างแพร่หลาย เนื่องจากพื้นที่สุพรรณฯ ในช่วงเวลาดังกล่าวไม่
มีหลักฐานปรากฏการณ์จ้างแรงงานอีสานอย่างเด่นชัด ดังนั้นเพื่อทำความเข้าใจลักษณะการจ้าง
แรงงานในทศวรรษนี้อย่างชัดเจนและเข้าใจภาพมากขึ้น จึงจำเป็นต้องศึกษาอ้างอิงจากงานศึกษา
ในช่วงทศวรรษเดียวกัน เช่น งานของเดวิด บรูซ จอห์นสันซึ่งศึกษาการอพยพมารับจ้างทำนาใน
ทุ่งรังสิตไว้อย่างน่าสนใจว่าแรงงานที่เข้ามาทำนายังพื้นที่รังสิตนอกจากชาวนาบางส่วนจะขึ้นไปหา
แรงงานเองยังภาคอีสานแล้ว ช่วงต้นฤดูทำนาจะมีนายหน้าเรียกกันว่า “นายฮ้อย” เป็นคนหา
แรงงานจากหมู่บ้านต่าง ๆ ในอีสานและควบคุมลงมายังทุ่งรังสิต เมื่อมาถึงรังสิต “นายฮ้อย” จะ
เป็นคนแจกจ่ายงานให้แรงงานเหล่านั้นไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ตามแต่ที่ว่าจ้างไว้ แล้วนัดเจอกันเพื่อ
กลับอีสานเมื่อหมดฤดูทำนา ค่าจ้างเหมาที่คนงานส่วนใหญ่ได้อยู่ราว 80 บาทตลาดฤดูทำนา ส่วน
“นายฮ้อย” ได้รับค่าจ้างเฉลี่ย 80-650 บาทแล้วแต่คนที่นำมา เพราะเงินที่ “นายฮ้อย” ได้
เปรียบเสมือนค่านายหน้างานที่แรงงานในสังกัดเป็นคนจ่ายคนหนึ่งต้องจ่ายต่อ “นายฮ้อย” ราว
ๆ 2-10 บาทแล้วแต่งานที่แรงงานเหล่านั้นได้รับ³

หรือในงานของสุนทรี อาสะไวย์ เองก็ได้กล่าวถึงการเข้ามาของแรงงานอีสานที่เข้ามา
รับจ้างในทุ่งนารังสิตในลักษณะคล้ายคลึงกับงานของจอห์นสัน กล่าวคือแรงงานส่วนมากมาจาก
มณฑลอีสาน มณฑลอุดร และมณฑลราชสีห์มา โดยเข้ามาผ่าน “นายฮ้อย” เมื่อมีการจ้างงานกัน

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/7 เรื่องเมืองสุพรรณบุรี ให้ชำระความนายช่างน้อย
นายเทศหาว่านายบันไปไถที่นา.

² ฟาสกู พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 30.

³ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). เล่มเดิม. หน้า 120-122.

เกิดขึ้นแรงงานจะอยู่อาศัยกับเจ้าของนา โดยค่าจ้างจะจ่ายให้เมื่อเสร็จสิ้นจากการทำนาแล้วเพื่อป้องกันการบิดพลิ้ว แต่ขณะเดียวกันบางกรณีก็พบว่าเมื่อถึงฤดูสิ้นสุดการทำนาแล้วก็พบว่าเจ้าของนาไม่ยอมจ่ายเงินตามที่ตกลง จากที่ตกลงไว้ 100 บาท กลับจ่ายจริงแค่ 15-30 บาท เท่านั้น¹

ในขณะที่การจ้างแรงงานในมณฑลนครชัยศรีมีงานศึกษาของมณฑล คงแถมทองได้กล่าวไว้ว่ามีการจ้างแรงงานทำนาอยู่ 2 ประเภทคือแรงงานในท้องถิ่นเองและแรงงานจากอีสาน การจ้างทำนานั้นส่วนมากเป็นชาวนาที่มีฐานะและมีเนื้อที่มากกว่าแรงงานที่มีในครัวเรือน การจ้างแรงงานในท้องถิ่นอาศัยจ้างจากแรงงานรับจ้างซึ่งมาจากครอบครัวชาวนาขนาดเล็กหรือไม่ก็ยากจน ขณะเดียวกันก็มีแรงงานชนิดหนึ่งที่มีลักษณะพิเศษกว่าแรงงานทั่วไปเรียกว่า “แรงงานขาดดอก” เป็นแรงงานที่มาจากชาวนายากจนที่กู้เงินจากชาวนามีฐานะโดยจ่ายดอกเบี้ยเป็นแรงงานจนกว่าจะหาเงินมาจ่ายหนี้ครบ ส่วนแรงงานจากภาคอีสานที่เข้ามาทำนาในมณฑลนครชัยศรีนั้นปรากฏว่ามีการว่าจ้างอยู่บ้างในบางพื้นที่ได้แก่ นครชัยศรีและสมุทรสาครเท่านั้น โดยค่าจ้างแรงงานชายได้ราว 50-100 บาทขณะที่แรงงานหญิงได้เพียง 30-40 บาทตลอดฤดูทำนา โดยแรงงานจ้างจากคนในพื้นที่ได้รับความนิยมในมณฑลนครชัยศรีมากกว่าแรงงานจากอีสาน² การขาดแคลนแรงงานในพื้นที่มณฑลนครชัยศรีได้จากค่าแรงที่เพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดดจากแต่เดิมที่ค่าแรงถูกจ้างอยู่วันละ 25 สตางค์ แต่ใน พ.ศ. 2455 ค่าจ้างกับเพิ่มเป็นวันละ 1 บาท 60 สตางค์³

แม้ในการศึกษาแรงงานของมณฑล คงแถมทองจะไม่ได้กล่าวถึงการจ้างแรงงานอีสานในพื้นที่สุพรรณฯ แต่ก็พอมีหลักฐานที่ระบุได้ว่าการจ้างทำนาในสุพรรณฯ เช่น กรณีของนายบุตรดี ประทุมชัย ชาวมหาสารคาม เข้ามารับจ้างเลี้ยงวัวควายและทำนาในสุพรรณฯ ช่วงทศวรรษ 2440 บริเวณวัดไทรย์ อำเภอมืองสุพรรณฯ และต่อมาได้แต่งเข้ามาเป็นเชยให้กับบ้านนายจ้างเป็นที่เรียกขานกันว่า “บ่าวนา”⁴ แรงงานทั้งสองประเภทที่รับจ้างทำนาในพื้นที่โดยทั่วไปเป็นการจ้างตลอดฤดูทำนา แต่ก็มีแรงงานบางส่วนที่จ้างเฉพาะตอนไถหว่านหรือตอนเก็บเกี่ยวผลผลิตเป็นช่วงๆ ไป การจ้างแรงงานเป็นหนึ่งในความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในยุคที่ชาวนาต้องการผลผลิตข้าวจำนวนมากเพื่อขาย โดยการจ้างแรงงานเป็นทางออกที่ช่วยบรรเทา

¹ สุนทรี อาสะไวย์. (2530). ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2457. หน้า 113-117.

² มณฑล คงแถมทอง. (2527). เล่มเดิม. หน้า 112-113.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/749 เล่ม 74 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานงบบปี 2455.

⁴ ม.ป.ก. (2532). อนุสรณ์งานศพนายบุตรดี ประทุมชัย. หน้า 1.

ช่องว่างระหว่างที่ดินกับจำนวนประชากรที่ไม่สมดุลกัน หรือถ้าไม่จ้างแรงงานก็เปลี่ยนวิธีการผลิตจากนาดำเป็นนาหว่าน¹ เพราะการใช้แรงงานของนาดำนั้นปรากฏว่าใน 1 คนสามารถดำนาได้วันละ 40-200 ตารางวา และขึ้นอยู่กับความยากง่ายของเนื้อดิน โดยดำนา 10 ไร่ถ้าใช้แรงงาน 2 คนสามารถดำนาได้เร็วสุด 10 วันในขณะที่ข้าสุดราว 40 วัน แต่นาหว่านใช้เวลาเพียง 2 วันกับจำนวนพื้นที่เท่านาดำ² จะเห็นได้ว่านาหว่านประหยัดแรงงานมากกว่า

3.3.2 แรงงานสัตว์

การทำงานนอกจากแรงงานคนที่เป็นแรงงานสำคัญแล้ว แรงงานสัตว์ก็เป็นกำลังสำคัญที่ขาดไม่ได้ที่จะทำให้การเพาะปลูกต้นข้าวในแต่ละฤดูกาลประสบความสำเร็จ ในพื้นที่สุพรรณฯ ใช้แรงงานจากทั้งวัวและควายแล้วแต่ว่าลักษณะพื้นที่จะเหมาะสมกับการใช้สัตว์แรงงานชนิดไหนมากกว่ากันหลัก ๆ แล้วพื้นที่ที่ใช้ควายส่วนใหญ่มักอยู่ในพื้นที่ลุ่มริมน้ำ เพราะควายมีลักษณะนิสัยที่ชอบความชุ่มน้ำ มีโคลนและเลน ส่วนวัวมักถูกใช้งานในนาที่อยู่ในพื้นที่ดอน ห่างไกลแม่น้ำลำคลอง เพราะวัวสามารถทนความร้อนและแห้งแล้งได้ดีกว่าควาย รวมถึงไม่มีนิสัยชื่นชอบการแช่ตัวอยู่ในน้ำ นอกจากนี้ปัจจัยด้านราคาเป็นตัวแปรที่มีส่วนในการตัดสินใจเลือกนำสัตว์แรงงานมาใช้งาน ถึงที่สุดแล้วการเลือกใช้งานวัวหรือควายในการทำนาก็ยังขึ้นอยู่กับความสะดวกของเจ้าของนา

ตาราง 8 ราคาควายและวัวที่ซื้อขายในพื้นที่ต่าง ๆ

พ.ศ.	ราคาควาย (บาท)	ราคาวัว (บาท)
2433	40-50	15-32
2436	40-50	-
2439	50-100	-

¹ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). เล่มเดิม. หน้า 118-121.

² สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2548). เล่มเดิม. หน้า 336.

ตาราง 8 (ต่อ)

พ.ศ.	ราคาควาย (บาท)	ราคาวัว (บาท)
2445	-	64
2448	70-120	70-80
2453	90-150	-
2454	80-120	-
2456	80-120	40-60
2462	120	-
2472	80	-
2474	40	-

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/749 เล่ม 74 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานฉบับปี 2455.; สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. (2521). *วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2394-2475*. หน้า 218.; อินแกรม, เจมส์ ซี. (2552). *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970*. (ชูศรี มณีพุกษ์และเฉลิมพจน์ เอี่ยมกมลลา, แปล). หน้า 91.

เมื่อสำรวจราคาวัวควายที่ซื้อขายกันในพื้นที่ปรากฏว่าเป็นผลสืบเนื่องที่มาจากความรุ่งเรืองของเศรษฐกิจข้าว โดยสังเกตได้จากตารางที่ 8 ราคาควายในช่วง พ.ศ. 2448-2462 สามารถทำราคาขายได้สูงที่สุดถึงตัวละ 150 บาท ซึ่งสูงมากกว่าราคาข้าว 1 เกวียนที่ซื้อขายกันในพื้นที่สุพรรณฯ ขณะเดียวกันแม้ผู้วิจัยจะไม่สามารถหาราคาวัวในแต่ละปีเพื่อเทียบให้เห็นแนวโน้มของราคาได้ แต่ก็พอมีหลักฐานตรวจราชการของข้าหลวงเกษตรที่แสดงให้เห็นร่องรอยการเพิ่มขึ้นของราคาวัว กล่าวคือราคาวัวใน พ.ศ. 2456 ขายกันในพื้นที่อยู่ที่ราคาตัวละ 40-60 บาท ซึ่งเป็นราคาที่สูงกว่า 10 ปีก่อนหน้าที่มีราคาเพียงตัวละ 5-10 บาท เพิ่มขึ้น 5 เท่าจากราคาเดิม¹ และราคาของวัวถูกกว่าราคาควายมากกว่าครึ่งต่อครึ่ง ราคาของวัวและควายที่สูงขึ้น ชวนนาจึงถือว่าสัตว์พาหนะทั้งสองชนิดนี้เป็นดังสมบัติล้ำค่า และด้วยความที่จำนวนวัวควายมีจำนวนน้อยไม่สัมพันธ์กับความต้องการใช้สอย ดังนั้นจึงปรากฏว่ามีการลักขโมยและปล้นเอาไปขายอยู่เนือง ๆ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/749 เล่ม 74 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานฉบับปี 2455.

การซื้อขายวัวควายในสุพรรณฯ ราคาซื้อสูงกว่าราคาขาย จากบันทึกรายงานสัตว์ประจำเดือน พ.ศ. 2454 ทำให้ทราบว่าพื้นที่ที่สุพรรณฯ เข้าไปซื้อวัวควายหลัก ๆ มาจาก 3 แหล่ง คือกรุงเก่า หล่มศักดิ์ และกาญจนบุรี ดังปรากฏว่าเดือนพฤษภาคมซื้อควายมาจากหล่มศักดิ์และกรุงเก่ารวม 147 ตัว หรือเดือนพฤศจิกายนซื้อวัวมาจากกาญจนบุรี 3 ตัว นอกจากนี้ยังมีส่วนที่ขายออกไปนอกพื้นที่ด้วยเช่นกันเมืองที่ขายไปจากบันทึกได้แก่ กรุงเก่า อ่างทอง และกาญจนบุรี เช่น เดือนมีนาคมขายวัวไปกรุงเก่า 108 ตัว¹

3.3.3 ความนิยมใช้สัตว์พาหนะแต่ละประเภทและการเลี้ยงดู

ประชาชนในพื้นที่สุพรรณฯ มักเลี้ยงและดูแลวัวควายอย่างอิสระ โดยในแต่ละเขตอำเภอมียพื้นที่ส่วนรวมที่บริบูรณ์ทั้งหญ้าและน้ำเพียงพอให้ชาวบ้านพาฝูงวัวควายของตัวเองไปเลี้ยงได้ ส่วนมากการนำสัตว์แรงงานไปเลี้ยงในทุ่งนาจะกระทำเฉพาะในหน้าแล้ง เมื่อถึงฤดูทำนาพื้นที่จะเต็มไปด้วยต้นข้าว ชาวบ้านก็ต้องย้ายสถานที่ไปหาแหล่งอาหารใหม่ที่อุดมสมบูรณ์ บางรายอาจนำสัตว์แรงงานไปเลี้ยงตามชายเขาชายป่า เช่น ในเขตพื้นที่จรเข้สามพันที่มีพื้นที่บางส่วนเป็นป่าไร่ ผู้จับจอง หรือบางรายก็นำสัตว์แรงงานข้ามเขตไปเลี้ยงยังแขวงอื่น เช่น แขวงกาญจนบุรีที่ได้รับคความนิยมจากชาวบ้านในหลายพื้นที่ แต่การนำสัตว์แรงงานมาเลี้ยงรวมกันก็ทำให้เจ้าของสัตว์ประสบปัญหาหลายประการเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการที่ผู้ร้ายมาลักลอบต้อนฝูงควายปะปนไปกับฝูงตัวเอง หรือเวลาเกิดโรคระบาดก็จะทำให้เกิดการลุกลามของโรคไปติดต่อสัตว์ตัวอื่น ๆ อย่างรวดเร็ว

เอกสารรายงานการเกษตรที่ข้าหลวงเข้ามาตรวจพื้นที่สุพรรณฯ ใน พ.ศ. 2458-2460 ได้บันทึกถึงความนิยมในการใช้วัวและควายในแต่ละพื้นที่ รวมถึงระบุพื้นที่ส่วนรวมที่ชาวบ้านใช้เป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์แรงงาน ซึ่งข้อมูลดังกล่าวมีประโยชน์ในแง่การบอกลักษณะของพื้นที่อย่างคร่าว ๆ และการจัดการกับวัวควายไม่ให้ได้รับความเสียหายเมื่อถึงคราวน้ำเหนือหลากในฤดูเพาะปลูก ยกตัวอย่างเช่น พื้นที่ในอำเภอบางปลาม้า สองพี่น้องและจรเข้สามพัน แม้ชาวบ้านจะใช้ทั้งวัวและควายในการทำนาแต่ชาวบ้านส่วนมากนิยมใช้วัวมากกว่าเพราะพื้นดินไม่ลื่นน้ำมากนัก โดยในอำเภอบางปลาม้าและสองพี่น้อง เมื่อใช้สัตว์แรงงานไถหว่านเรียบร้อยแล้วเจ้าของสัตว์แรงงานในสองอำเภอจะพาสัตว์ไปเลี้ยงที่ตำบลทุ่งคอกและตำบลศรีสำราญ ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ดอนหรือไม่กี่พาสัตว์ไปเลี้ยงที่บ้านเลาขวัญและบ้านทอนแขวงกาญจนบุรี เนื่องจากพื้นที่เลาขวัญเป็นที่สูงน้ำท่วมไม่ถึงและมีน้ำหญ้าสมบูรณ์ เมื่อน้ำลดก็จะนำสัตว์พาหนะกลับมาเลี้ยงที่ทุ่งของตนเอง ส่วนอำเภอจรเข้สามพันมีทำเลเลี้ยงสัตว์มากทั้งหน้าแล้งและฤดูน้ำหลาก เนื่องจากอำเภอนี้พื้นที่

¹ แหล่งเดิม.

ส่วนมากเป็นที่ดอนและไม่มีแม่น้ำลำคลองใดไหลผ่าน จึงจำเป็นต้องขุดบ่อไว้ใช้ยามหน้าแล้ง¹ ฤดูเพาะปลูกเจ้าของจะพาสัตว์แรงงานไปเลี้ยงตามชายเขาที่มีหญ้า²

ในขณะที่อำเภอศรีประจันต์และอำเภอเมือง เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การเลี้ยงสัตว์แรงงาน เพราะมีน้ำและหญ้าที่ค่อนข้างบริบูรณ์ทั้งหญ้าสดและฟางแห้งที่เก็บไว้หลังเก็บเกี่ยวของชาวบ้าน ดังนั้นการใช้วัวและควายจึงสูงสุดแล้วแต่ความสะดวกของเจ้าของว่าอยากใช้อะไรมากกว่ากัน³ แต่จากการสำรวจนายแต้ม พนักงานเกษตร ระหว่างวันที่ 19 มิถุนายน - 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 พบว่าชาวบ้านใช้ควายมากกว่าวัว เพราะเชื่อว่าควายมีความแข็งแรงอดทนกว่าวัว⁴ เมื่อถึงฤดูทำนาหลังหว่านไถเสร็จเจ้าของส่วนใหญ่จะนำสัตว์ไปเลี้ยงยังแขวงกาญจนบุรีเช่นเดียวกับในอำเภออื่น ๆ⁵

ส่วนอำเภอนางบวชชาวบ้านที่อยู่ริมน้ำไม่นิยมเลี้ยงวัวไว้ทำนา ส่วนตำบลในที่ดอน เช่น ตำบลกระเสียวจะใช้วัวทำนามากกว่าควาย สัตว์พาหนะในเขตนางบวชเมื่อถึงฤดูแล้งจะประสบภาวะอดอยากเพราะหญ้าและน้ำที่บริโภคกันดารยิ่งกว่าพื้นที่อื่น โดยเฉพาะในตำบลที่อยู่ตอนในไม่มีแม่น้ำไหลผ่าน เช่น ตำบลลำพันบอง ตำบลหนองสะเดา ตำบลหนองผักนาค และตำบลกระเสียวที่จะประสบปัญหาในการเลี้ยงสัตว์แรงงานในหน้าแล้ง แม้มีการรับมือสำหรับหน้าแล้งโดยการขุดบ่อก็ตามแต่ก็ไม่สามารถเลี้ยงสัตว์แรงงานให้บริบูรณ์ได้เหมือนพื้นที่อื่น ๆ ดังนั้นในการผ่านพ้นฤดูแล้งแต่ละครั้งสัตว์แรงงานต้องอาศัยกินช้างข้าวแห้ง ๆ กับพวงข้าวจนกว่าจะถึงฤดูฝนถึงจะมีหญ้าให้ได้อีก⁶

อำเภอเดิมบางนิคมเลี้ยงทั้งวัวและควายพอ ๆ กันแล้วแต่ความเหมาะสมของพื้นที่ เนื่องจากพื้นที่ในอำเภอเดิมบางมีหลายแห่งที่เป็นที่ดอนที่มักประสบภัยแล้ง เช่น ตำบลวังศรีราช ตำบลป่าสะแก ตำบลหัวเขา ฯลฯ ดังนั้นเจ้าของสัตว์แรงงานจึงประสบปัญหาการขาดแคลนอาหาร

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1316 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการ จังหวัดสุพรรณบุรี.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1203 เล่ม 111 จังหวัดสุพรรณบุรีส่งรายงานการตรวจการเพาะปลูกของขุนสกลสาส์กิจ.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1316 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการ จังหวัดสุพรรณบุรี.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1315 เล่ม 121 มณฑลนครไชยศรี ส่งรายงานตรวจการอำเภอท่าพี่เลี้ยง, อำเภอศรีประจันต์ของขุนสกลสาส์กิจ.

⁵ แหล่งเดิม.

⁶ แหล่งเดิม.

ให้กับวัวควายเช่นเดียวกับบางพื้นที่ในอำเภอนางบวช ทำให้หน้าแล้งแต่ละที่สัตว์แรงงานมักไม่แข็งแรงและชุกชุมเพราะน้ำหญ้าไม่บริบูรณ์

ความสำคัญของข้อมูลความนิยมในการเลือกใช้ประเภทสัตว์พาหนะในแต่ละพื้นที่สามารถบ่งชี้ถึงสภาพภูมิประเทศที่ลุ่มที่ดอน ขณะเดียวกันเมื่อพิจารณาการเลี้ยงสัตว์แรงงานประกอบยังทำให้เข้าใจต้นตอของการระบาดของโรคอย่างรวดเร็วของโรคลงแดงที่เป็นปัญหาที่รัฐให้ความสำคัญเนื่องจากโรคระบาดดังกล่าวคร่าชีวิตควายจำนวนมากและสร้างอุปสรรคต่อการผลิตข้าวอย่างใหญ่หลวง ข้อมูลข้างต้นนั้นสอดคล้องกับจำนวนวัวและควายในจังหวัดสุพรรณฯ ที่ปรากฏตามตาราง 9 ซึ่งเป็นข้อยืนยันการเลือกใช้สัตว์พาหนะในพื้นที่ แม้จะมีข้อมูลเพียง 3 ปี แต่เมื่อสังเกตพบว่าจำนวนควายนั้นมีน้อยกว่าวัวมาตลอดและยังมีน้อยกว่าเป็นเท่าตัวใน พ.ศ. 2459 แสดงให้เห็นว่าปัจจัยด้านราคาของควายที่สูงขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2430 เป็นต้นมามีอิทธิพลในการเลือกใช้งานของชาวนา

ตาราง 9 แสดงจำนวนวัวและควายในจังหวัดสุพรรณบุรี

พ.ศ.	จำนวนควาย	จำนวนวัว
2454	40,525	58,882
2555	51,861	79,718
2459	59,304	106,069

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/749 เล่ม 74 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานในปี 2455.; กระทรวงมหาดไทย. (2460). ยอดทะเบียนสามโนคร่วมณฑลต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตฯ พุทธศักราช 2460. หน้า 3.

3.3.4 โรคลงแดง โรคระบาดสัตว์ อุปสรรคที่รัฐต้องแก้ไขให้แรงงานสัตว์ทำนา

โรคภัยกับสิ่งมีชีวิตเป็นของคู่กันอาการของโรคจะร้ายแรงหรือไม่ร้ายแรงนั้นล้วนอยู่ที่การจัดการและรักษา ควายเองก็มีโรคภัยเข้ามากรายเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ ในเทศบาลเล่ม 1 แผ่นที่ 2 วันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2449 ได้ระบุโรคที่เกิดกับสัตว์พาหนะในหัว

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1315 เล่ม 121 มณฑลนครไชยศรี ส่งรายงานตรวจการอำเภอท่าพี่เลี้ยง, อำเภอศรีประจันต์ของขุนสกลสาส์กิจ.

เมืองไว้มากกว่า 50 ชนิด เช่น โรคเท้าเปื่อย โรคกระแตเหียน โรคไข้ชา เป็นต้น¹ แต่โรคที่ถือว่าร้ายแรงเป็นอันดับต้น ๆ คือโรครินเดอร์เปสต์ (Rinderpest) ที่ระบาดราวมิถุนายน-กรกฎาคม และโรคแอนแทรกซ์ (Anthrax) ระบาดราวพฤศจิกายน-ธันวาคม² แต่ในบทนี้จะกล่าวถึงโรครินเดอร์เปสต์ที่มีการระบาดอย่างเป็นวงกว้างในพื้นที่สุพรรณฯ ปลายทศวรรษ 2450 ซึ่งปัญหาโรคลงแดงถูกจัดการโดยการนำความรู้และวิธีศึกษาแบบสมัยใหม่มาเปลี่ยนพฤติกรรมชาวบ้านเพื่อควบคุมการระบาดของโรคในสัตว์พาหนะ

โรครินเดอร์เปสต์ (Rinderpest) หรือโรคลงแดง เป็นโรคระบาดที่สามารถติดต่อกันอย่างรวดเร็วระหว่างสัตว์เท้ากีบคู่ เช่น วัว ควาย สุกร ม้า ฯลฯ แต่ระบาดมากในวัว และควาย โดยเฉพาะควายที่ไวต่อเชื้อของโรคมกกว่าสัตว์ชนิดอื่น ๆ และเมื่อเป็นแล้วโอกาสรอดชีวิตต่ำ³ โรคดังกล่าวจึงเป็นปัญหาที่รัฐบาลจำเป็นต้องแก้ไขเพราะต้องสูญเสียแรงงานในกระบวนการผลิตข้าวลงอย่างรวดเร็วเมื่อวัว ควายไม่สามารถทำงานได้จากการเจ็บป่วยและล้มตายเมื่อเกิดโรคระบาดในแต่ละครั้ง โรคลงแดงมักเกิดขึ้นในฤดูน้ำหลากหรือต้นฤดูทำนาราวเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม โรคลงแดงเป็นโรคระบาดที่มาพร้อมน้ำเหนือหลากหรือเมื่อแรกฝนตกใหม่ ๆ⁴ โดยอาการของโรคที่ปรากฏ คือ เป็นไข้สูง เชื่องซึมเบื่ออาหาร อุจจาระออกมามีเลือดปน ฯลฯ และจากไปหลังมีอาการ 4-7 วัน หรือสัตว์บางตัวที่อาการไม่รุนแรงคือเสียชีวิตหลังจากมีอาการ 2-3 อาทิตย์

แม้ในอดีตจะมีโรคที่เกิดขึ้นกับวัวควายจนพากันขาดใจล้มตายเช่นเดียวกัน แต่การที่รัฐลงมาจัดการแก้ปัญหาโรคลงแดงด้วยวิธีการสมัยใหม่โดยการฉีดยาแบบเข้าเส้นและพยายามปรับเปลี่ยนพฤติกรรมชาวบ้านเพื่อควบคุมโรคระบาดเป็นผลมาจากแนวคิดและความเชื่อเรื่องเชื้อโรคอันเป็นต้นเหตุของโรคระบาดที่เผยแพร่เข้ามาในประเทศไทยพร้อมกับรายงานทางการแพทย์เรื่องการเกิดกาฬโรคในเมืองกลาสโกว์ ประเทศอังกฤษใน พ.ศ. 2444 ของนายแพทย์เฮซ แคมเบล ไฮเกต (H. Campbell Highet) รักษาการตำแหน่งพนักงานการแพทย์ในกรมศึกษาสุขาภิบาล ในรายงานดังกล่าวได้เสนอมาตรการป้องกันกาฬโรคที่อาจเข้ามาในไทยหนึ่งในนั้นคือเสนอให้มีการกำจัดหนูและขยะโสโครกซึ่งเป็นต้นเหตุของเชื้อโรค ในปีเดียวกันได้จัดตั้ง “โรงทดลองความคึกของราษฎร ปปลิกเฮลเลเบอร์เตอรี” เพื่อทำการวินิจฉัยและตรวจหาเชื้อโรคที่เป็นต้นเหตุของโรคภัยมี

¹ เรื่องลักษณะโรคสัตว์พาหนะตามหัวเมือง. *เทศาภิบาล เล่ม 1* แผ่นที่ 2 วันที่ 1 พฤษภาคม 125 หน้า 100-134.

² ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 172.

³ อัจฉนุณณ์ แสงศิริรักษ์. (2562). *โรครินเดอร์เปสต์ (Rinderpest)*. (ออนไลน์).

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *กส.13/1315 เล่ม 121 มณฑลนครไชยศรี ส่งรายงานตรวจการอำเภอกำแพงเพชร, อำเภอสรีประจันต์ของขุนสกลสาลิกิจ*.

การตรวจพบแบคทีเรียสาเหตุของอหิวาตกโรค ซึ่งเขียนลงในรายงานประจำปีของแพทยสภาภิบาล
กรุงเทพฯ ครั้งที่ 5 ด้วยเหตุนี้เชื้อโรคจึงเริ่มเป็นที่รู้จักในหมู่แวดวงชนชั้นสูง¹

ความพยายามปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของชาวบ้านสุพรรณฯ ในทศวรรษ 2450 ของรัฐไทย
ที่จะกล่าวถึงต่อไปเป็นผลมาจากการสถาปนาความรู้เรื่องเชื้อโรคที่แพร่เข้ามาสู่ชนชั้นนำไทยตั้งแต่
กลางทศวรรษ 2440 งานศึกษาของทวิศักดิ์ เผือกสม ได้อธิบายว่าความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่
เรื่องเชื้อโรคเป็นชุดความรู้ที่รัฐใช้ “เพิ่มพูนความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ” โดยชุดความรู้ดังกล่าวได้
มอบอำนาจบน “เรือนร่าง” ให้กับรัฐ รัฐมองว่าประชาชนไม่มีความรู้มากพอที่จะจัดการให้ตนเอง
รอดพ้นจากเชื้อโรคได้ ดังนั้นรัฐย่อมมีอำนาจในการสอดส่องดูแลและจัดการกับความเป็นอยู่ของ
ประชาชนเพื่อให้แน่ใจว่าประชาชนสามารถรักษาสุขภาพให้รอดพ้นจากอันตรายเพราะโรคระบาด
เป็นปัญหาของคนส่วนรวม การกักตัวผู้ป่วยหรือห้ามสัมผัสกับผู้ป่วย รวมไปถึงการกำจัด
พาหะนำโรคและแนะนำการปฏิบัติตัวให้ประชาชนจึงเป็นนโยบายสาธารณสุขที่จะบรรลุเงื่อนไข
ทางเศรษฐกิจ² การเข้ามาของรัฐในการจัดการโรคลงแดงในพื้นที่สุพรรณฯ ก็สอดคล้องกับนโยบาย
ของรัฐที่พยายามเพิ่มความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจอย่างมีประสิทธิภาพและระยะยาวผ่านการจัดการ
ควบคุมสุขอนามัยของประชาชนและสัตว์พาหนะเช่นกัน

การส่งแพทย์สัตว์เข้าไปในพื้นที่หัวเมืองเป็นผลมาจากนโยบายการต่อสู้กับโรคระบาดที่
อาจเกิดจากสัตว์มาสู่คน ซึ่งเริ่มตั้งแต่กรมพยาบาล กระทรวงธรรมการ ได้กำหนดกฎระเบียบการ
ตรวจและบำบัดโรคภัยในเมืองที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2446 เพื่อรับมือกับโรค
ระบาดชนิดใหม่ ๆ เนื่องจากในเดือนเมษายนปีเดียวกันได้มีรายงานคนเป็นโรคไข้หน่วยเม็ดขึ้นที่
มือ จากการกินเนื้อวัวที่เป็นโรคในพื้นที่แขวงเมืองสงขลา ส่งมายังกระทรวงมหาดไทย โรคดังกล่าว
เกิดจากวัวเป็นโรคแอนแทรกซ์ (Anthrax) ซึ่งเป็นโรคร้ายแรงในสัตว์พาหนะชนิดหนึ่งทำให้คนที่กิน
เนื้อวัวเข้าไปรับเชื้อ *Bacillus anthracis* เข้าไปด้วย³ การติดต่อจากสัตว์สู่คนทำให้รัฐพยายาม
หาทางรับมือกับโรคระบาดชนิดใหม่ทางหนึ่งให้แพทย์ออกไปหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อสืบเสาะหาโรค
ทางหนึ่ง ส่งนายแพทย์เฮช. อาดัมเซน (H. Adamsen) กับหลวงวิเศษประสิทธิ์วิทย์ เดินทางไป
ฟิลิปปินส์เพื่อศึกษาการ “ทำพรรคัร้ายแรง 3 ชนิดที่สามารถติดสู่คนได้คือ โรคแอนแทรกซ์ โรคค
เฮอร์เปส และโรคเบลคเลก (sic)” พร้อมทั้งวิธีทำหนองฝีเพื่อป้องกันโรคในสัตว์พาหนะ ในขณะที่

¹ ทวิศักดิ์ เผือกสม. (2561). เชื้อโรค ร่างกาย และรัฐเวชกรรม: ประวัติศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ใน
สังคมไทย. หน้า 92-96.

² แหล่งเดิม. หน้า 136, 158.

³ แหล่งเดิม. หน้า 96-99.

นั้นประเทศไทยยังไม่มีมาตรการควบคุมการระบาดของสัตว์พาหนะ แม้มีพระราชบัญญัติสำหรับตรวจป้องกันโรคสัตว์พาหนะ รัตนโกสินทร์ศก 119 ออกมาแต่ก็พบว่าเป็นการควบคุมโรคสัตว์พาหนะที่จะส่งไปต่างประเทศเท่านั้น¹ ทำให้ใน พ.ศ. 2447 กรมพยาบาลได้มีการเสนอร่างกฎข้อบังคับสำหรับสถานที่ทำพรีคัมพู โดยให้มีเป้าประสงค์เพื่อทำนองเพื่อฉีดสัตว์พาหนะ และหาวิธีการรักษาโรคในคน โดยให้แพทย์และผู้ช่วยแพทย์ทำการสืบเสาะและทดลองเพื่อหาวิธีการรักษาโรคและปลูกโรคระบาดของสัตว์พาหนะ² เมื่อทั้งคู่กลับมาจึงได้ส่งรายงานอาการและสาเหตุของโรคระบาดของสัตว์

จากการสืบค้นเอกสารในหอจดหมายเหตุพบหลักฐานว่ากรุงเทพฯ ส่งแพทย์สัตว์เข้าไปรักษาโรคของสัตว์พาหนะครั้งแรกในพื้นที่สุพรรณฯ พ.ศ. 2459 ที่อำเภอเดิมบาง ซึ่งเกิดโรคระบาดในควายกระจายไป 8 ตำบลคือ ตำบลหัวเขา ตำบลบ่อกรุ ตำบลเดิมบาง ตำบลเขาดิน ตำบลป่าสะแก ตำบลก้ามมะเขือ ตำบลนางบวช ตำบลท่านางเรียง รวมจำนวนควายที่ตายด้วยโรคลงแดงมีมากกว่า 300 ตัว³

“นายเซย ตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลนางบวชได้ซื้อกระบือตัวหนึ่งจากฝูงหนึ่งซึ่งมีผู้ไล่มาขาย ต่อมาภายหลังอีก 2-3 วัน กระบือตัวนี้ก็เกิดเป็นโรคเร็นเดอร์เปสต์ตาย โรคติดต่อเป็นขึ้นแก่กระบือตัวอื่นในตำบลนั้นทำให้ล้มตายลงเป็นอันมาก”⁴

การระบาดอย่างรวดเร็วส่วนหนึ่งเกิดจากลักษณะการเลี้ยงที่มักนำสัตว์พาหนะเหล่านี้ไปเลี้ยงรวมกันตามทุ่งหญ้าที่ยังไม่มีผู้จับจองเป็นเจ้าของ นอกจากนี้การเคลื่อนย้ายสัตว์พาหนะจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่ง ซึ่งทำมากในฤดูทํานาก็ทำให้การระบาดของโรคลุกลามไปอย่างรวดเร็ว⁵ ใน พ.ศ. 2459 นอกจากอำเภอเดิมบางที่ควายเป็นโรคเร็นเดอร์เปสต์มากที่สุดแล้วยังลุกลาม

¹ พระราชบัญญัติสำหรับตรวจป้องกันโรคสัตว์พาหนะ รัตนโกสินทร์ศก 119. (119, 1 กรกฎาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 17 หน้า 137-139.

² ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2561). เล่มเดิม. หน้า 110-111.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1264 กระทรวงเกษตรส่งแพทย์สัตว์ไปจัดการป้องกันระงับโรคสัตว์มณฑลนครไชยศรี.

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1315 เล่ม 121 มณฑลนครไชยศรี ส่งรายงานตรวจการอำเภอท่าพี่เลี้ยง, อำเภอศรีประจันต์ของขุนสกลสาส์กิจ.

ไปยังอำเภออื่น ๆ เป็นต้นว่าตำบลแดงในอำเภอสรีประจันต์ ตำบลดอนกายนอำเภอเมืองและบ้านดอนอำเภอจะเข้สามพัน

การระบาดของโรคลงแดงเป็นวงกว้างโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่ข้าวทำรายได้งามให้กับรัฐการเกิดโรคกับสัตว์พาหนะที่เป็นกำลังสำคัญในการทำนาเป็นสิ่งที่ไม่ควรเกิด เพราะทำให้ชาวนาขาดแคลนแรงงานและหยุดทำนา ประกอบกับทศวรรษ 2450 ที่โรคลงแดงแพร่ระบาดอย่างรวดเร็วและแพร่หลายในมณฑลนครชัยศรีเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่เกิดภัยทางธรรมชาติทั้งภัยแล้งและน้ำท่วมติดต่อกันหลายปีในพื้นที่ภาคกลางทำให้ผลผลิตข้าวในท้องตลาดน้อยลง ราคาข้าวเริ่มพุ่งทะยานและส่อที่จะเกิดวิกฤตขาดแคลนข้าวบริโภค หัวข้อภัยพิบัติทางธรรมชาติจะขยายความต่อไปในบทที่ 4 ดังนั้นการเกิดโรคลงแดงในช่วงนี้จึงไม่ใช่เรื่องดีแต่เป็นการตอกย้ำความยากลำบากของชาวนา และความระแวงที่โรคจากสัตว์จะทำให้เกิดโรคกับคนของรัฐ

นอกจากนี้การระบาดที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วย่อมส่งผลกระทบต่อจำนวนควายที่ลดลงอย่างฮวบฮาบสัมพันธ์ถึงราคาควายที่สูงขึ้น เมื่อสำรวจพื้นที่สุพรรณฯ พบว่าจำนวนการก่ออาชญากรรมในพื้นที่สุพรรณฯ รุนแรงและสูงขึ้นย่อมเกี่ยวพันไม่มากนักน้อยกับการระบาดของโรคลงแดง ปัญหาเหล่านี้ย่อมส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของภาครัฐเช่นเดียวกัน ส่งผลให้รัฐเข้ามาจัดการปัญหาอย่างจริงจัง โดยการส่งสัตวแพทย์เข้าไปตรวจตราและรักษาวัวควายยังพื้นที่ที่เกิดโรคอย่างรวดเร็ว

3.3.5 การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมชาวบ้านผ่านโรคลงแดง

รายงานน้ำฝนต้นข้าวและจำนวนสัตว์พาหนะที่เมืองสุพรรณฯ ส่งไปยังส่วนกลางทุกเดือนพบว่าหนึ่งในโรคควายที่รายงานคือโรคลงแดงเพียงแต่อัตราการติดและตายมีจำนวนน้อย เช่น ใน “บาญชีรายงานน้ำฝนและราคาเมล็ดธัญญาหารที่ซื้อขายกันกับจำนวนสัตว์พาหนะที่ล้มในหัวเมืองต่าง ๆ จำนวนเดือนกุมภาพันธ์ ศก 124 (พ.ศ.2449)” ปรากฏว่าสุพรรณฯ มีควายที่เป็นโรคลงแดง 2 ตัว¹ หรือในรายงานเดือนพฤษภาคม ศก 127 (พ.ศ. 2451) สุพรรณฯ มีวัวและควายเป็นโรคลงแดงรวม 4 ตัว² จากข้อมูลดังกล่าวแสดงว่าโรคลงแดงมีระบาดในพื้นที่สุพรรณฯ มาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2450 แต่ด้วยจำนวนการติดและตายยังมีจำนวนน้อยพอ ๆ กับโรคระบาดในควายอื่น ๆ ชาวนายังรับมือกับโรคลงแดงประหนึ่งโรคชนิดอื่น ๆ ทำให้โรคลงแดงยังไม่เป็นปัญหาของรัฐ จาก

¹ บาญชีรายงานน้ำฝนและราคาเมล็ดธัญญาหารที่ซื้อขายกันกับจำนวนสัตว์พาหนะที่ล้มในหัวเมืองต่าง ๆ จำนวนเดือนกุมภาพันธ์ ศก 124. (125, 22 เมษายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 23 หน้า 90.

² รายงานน้ำฝนต้นข้าวและราคาเมล็ดธัญญาหารที่ซื้อขายกันในพื้นที่เมืองกับจำนวนสัตว์พาหนะที่ป่วยเป็นโรคล้มในหัวเมืองต่าง ๆ จำนวนเดือนพฤษภาคม ศก 127. (127, 6 กันยายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 25 หน้า 658-659.

การสำรวจของข้าหลวงที่เข้าไปสำรวจการเพาะปลูกในสุพรรณฯ รายงานว่าเมื่อพบเจอโรคระบาดในวัวควายชาวบ้านจะใช้สมุนไพร เปลือกไม้ในการรักษา รวมไปถึงการใช้คุณไสย น้ำมนต์ร่วมด้วย แต่ส่วนมากควายที่ได้รับการรักษาแบบพื้นบ้านจะตายมากกว่ารอด¹

พ.ศ. 2459 สุพรรณฯ ได้ส่งเรื่องการระบาดของโรคลงแดงไปยังส่วนกลางเพื่อขอให้ส่งแพทย์สัตว์เนื่องจากการระบาดที่กินวงกว้างเกินกว่าที่ชาวบ้านและข้าราชการในพื้นที่จะสามารถจัดการปัญหานี้ได้กระทรวงเกษตรได้ส่งตัวนายฉัย พูณผล พนักงานแพทย์สัตว์มาลงพื้นที่รักษาควายที่ติดโรคในอำเภอนางบวชโดยการเข้ามาของแพทย์สัตว์ครั้งนี้ได้นำเทคนิคการรักษาแบบตะวันตกโดยการฉีดวัคซีนเข้าเส้นเลือด มาใช้รักษาโรคลงแดง แต่จากรายงานการรักษาโรคพบว่าชาวบ้านไม่ยอมนำควายมาฉีดหนอง เนื่องจากไม่เชื่อว่าแค่ฉีดยาจะทำให้ควายหายจากการเป็นโรคได้ เพราะนอกจากจะขัดกับความเชื่อของชาวบ้านที่ใช้น้ำมนต์และการกรอกยาเป็นหลัก ยังมีคำเล่าลือจากหมู่บ้านอื่น ๆ ที่มีชาวบ้านบางคนกล้านำควายไปรักษาด้วยวิธีนี้แล้วควายไม่รอดชีวิต เช่น ในตำบลนางบวชที่เป็นพื้นที่แรกที่มีการเข้าไปฉีดหนองปรากฏว่าบางคอกฉีดหนองไป 7 ตัวรอดเพียง 2 ตัวเท่านั้น เมื่อแพทย์สัตว์เดินทางไปยังตำบลอื่น ๆ ที่เกิดโรคก็ได้รับการปฏิเสธไม่ให้รักษา² ประกอบกับช่วงเกิดโรคระบาดเป็นช่วงของการเริ่มต้นทำนา ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่ยอมให้เจ้าหน้าที่มาฉีดหนองในควายเพราะกลัวเสียเวลาทำนาหลายวัน เนื่องจากฉีดหนองเรียบร้อยแล้วต้องให้เวลาควายพักฟื้นอย่างน้อย 7 วันควายถึงค่อย ๆ มีกำลังขึ้นมาเหมือนเดิมหรือบางตัวถ้ามีอาการหนักอยู่แล้วเมื่อฉีดหนองเข้าไปก็ตายไวขึ้น³

การเข้าไปจัดการโรคระบาดในครั้งนี้เป็นการยากที่จะนำควายที่เป็นโรคมารักษาได้ทุกตัว ดังนั้นจึงมีการให้อูบายสำหรับชาวบ้านที่ไม่เชื่อถือว่าแค่ฉีดหนองแล้วจะรักษาโรคให้ควายได้โดยการฉีดหนองพร้อมทั้งกรอกยาสมุนไพรพื้นบ้านอย่างที่บ้านเคยทำกันมารวมในการรักษาเพื่อเพิ่มความเชื่อมั่นในวิธีรักษา⁴ และการเข้าไปครั้งนี้ได้มีการพยายามปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของชาวบ้านเกี่ยวกับการจัดการโรคในสัตว์ไปหลายอย่าง ยกตัวอย่างเช่นการจัดการกับซากศพของ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1316 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการ จังหวัดสุพรรณบุรี.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1264 กระทรวงเกษตรส่งแพทย์สัตว์ไปจัดการป้องกันระงับโรคสัตว์มณฑลนครไชยศรี.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1549 พนักงานแพทย์สัตว์ไปจัดการป้องกันโรคระบาดสัตว์พาหนะในท้องที่อำเภอท่าพี่เลี้ยง.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1264 กระทรวงเกษตรส่งแพทย์สัตว์ไปจัดการป้องกันระงับโรคสัตว์มณฑลนครไชยศรี.

ควายที่ติดโรค แต่เดิมนั้นเมื่อควายตายจากโรคชาวบ้านส่วนมากมักฆ่าและเนื้อหรือเอาหนังมาตากแดดพร้อมเขาขายให้แก่พ่อค้าชาวจีนที่เข้ามารับซื้อเนื้อสัตว์ในพื้นที่

“ถ้าจะให้ฝังเสียทั้งตัวแล้วก็ยิ่งซ้ำร้ายใหญ่ กล่าวคือไปซื้อมาตัวหนึ่งราคาซื้อขายกันตามธรรมดาตัวละประมาณ 70 บาทและเมื่อตายลงถ้าได้ฆ่าและเนื้อใส่เค็มหรือเอาหนังตากแดดไว้พร้อมทั้งเขาด้วยตัวหนึ่งอาจจะขายได้อย่างมากตั้ง 30 บาทอย่างน้อย ๆ ราว 15 บาทหรือ 20 บาท ซึ่งนับว่ายังได้ทุนคืนมาบ้างเพื่อผสมเล็กผสมน้อย เก็บไว้ซื้อได้อีกตัวหนึ่ง

...ผ่านบ้านตำบลนางบวช ได้เห็นราษฎรคนหนึ่งกำลังล้างเครื่องอวัยวะภายในของกระบืออยู่ริมตลิ่งแม่น้ำ ถามได้ความว่าเป็นโรคระบาดตาย และได้พบเงินคนหนึ่งคนเรือซื้อเนื้อกับเขาหนังกระบือผ่านไป ถามทราบราคาซื้อมาตัวละ 7 บาท”¹

การจัดการหลังการตายของวัวควายในลักษณะนี้เป็นสิ่งที่ขัดกับหลักการการควบคุมโรคและทำให้เกิดแหล่งสะสมของเชื้อที่จะแพร่กระจายออกไปได้ง่าย ดังนั้นเหล่าแพทย์สัตว์และกรมการเมืองทุกระดับจึงได้ลงมาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของชาวบ้านเพื่อระงับไม่ให้โรคลุกลามออกไปยังท้องที่อื่น โดยกำชับให้ชาวบ้านพยายามกำจัดต้นเหตุของโรคอย่าง เช่น การแยกสัตว์ป่วยออกมาไม่ให้ปะปนสัตว์ตัวอื่น ทำลายแหล่งเชื้อโรค และไม่นำสัตว์ป่วยไปยังพื้นที่อื่น ๆ ให้เกิดการติดต่อลุกลาม แต่ความจริงแล้วไซร้ค่อนข้างยากที่จะไปห้ามไม่ให้มีการซื้อขายซากควายที่ตายอย่างสิ้นเชิง รวมไปถึงการทิ้งซากควายที่ตายลงตามพื้นดินและแม่น้ำ ดังนั้นจึงมีการสั่งการให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านพยายามสอดส่องดูแลอย่างทั่วถึงและเฝ้าระวังอย่างเข้มงวด²

นอกจากนี้ข้าหลวงและแพทย์สัตว์ได้มีการเรียกประชุมผู้ใหญ่บ้านและราษฎรในแต่ละพื้นที่เพื่อชี้แจงประโยชน์ของการฉีดวัคซีนหรือฉีดหนองในวัว ควายให้ชาวบ้านทราบเพื่อสร้างความเข้าใจต่อวิธีการรักษาแบบใหม่นี้เนื่องจากมีชาวบ้านจำนวนมากบิดพลิ้วไม่ยอมนำควายไปฉีดยาเพราะเชื่อคำเล่าลือซึ่งเป็นอุปสรรคกับการฉีดยาป้องกัน³ ความพยายามของทางการในการโน้มน้าวใจราษฎรจะมีทิศทางที่ค่อนข้างดีขึ้นตามลำดับเพราะใน พ.ศ. 2464 มีรายงานรักษาโรคลงแดงของนายชิต ศรีไชยยันต์ เดินทางไปตรวจรักษาโรคในพื้นที่สุพรรณฯ ระหว่างวันที่ 16 -23

¹ แหล่งเดิม.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1547 พนักงานแพทย์สัตว์ไปจัดการป้องกันโรคระบาดสัตว์พาหนะในท้องที่อำเภอศรีประจันต์.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1549 พนักงานแพทย์สัตว์ไปจัดการป้องกันโรคระบาดสัตว์พาหนะในท้องที่อำเภอกำแพงเพชร.

พฤษภาคม พ.ศ. 2464 ได้กล่าวถึงพฤติกรรมที่เปลี่ยนไปของชาวบ้านในการกำจัดซากสัตว์พาหนะที่ตายแล้ว “บางเจ้าของก็ทำการชำแหละเนื้อหนังแล้วฝังทราย” แสดงให้เห็นว่าความรู้เรื่องโรคเข้าสู่การรับรู้ของคนมากกว่าเดิม รัฐให้ความสำคัญกับการจัดการปัญหาโรค ทำให้จำนวนควายที่ชาวบ้านนำมาให้แพทย์สัตวรักษาเพิ่มขึ้น รวมทั้งการปฏิบัติตัวของเจ้าของหลังควายตายเป็นไปในทิศทางที่รัฐกำหนด แม้มีบ้างที่ราษฎรบางรายไม่ยอมให้นำควายมาฉีดยาป้องกัน โดยเฉพาะในช่วงฤดูทำนา เพราะกลัวเสียเวลาทำนาไปอีกหลายวันมากกว่าเชื่อว่าการฉีดยาทำให้สัตว์ที่ติดโรคตายไว้มากกว่าเดิม ขณะเดียวกันจำนวนชาวบ้านที่ยินยอมนำวัวและควายมาฉีดยาก็นับว่ามีมากกว่าช่วงแรก ๆ สังเกตจากบันทึกนายอุม บรรณกานนท์ได้เข้าไปฉีดยาให้ควายในพื้นที่บางปลาม้าในปีเดียวกันที่สามารถฉีดยาให้ควาย 352 ตัว วัว 49 ตัว¹

นอกจากนี้ยังมีรายงาน นายเสนห์ กัลยาณประดิษฐ์ แพทย์สัตวที่ได้ลงพื้นที่หนองสะเดาในวันที่ 22 มิถุนายน 2464 เข้าไปฉีดยาให้สัตว์พาหนะกว่า 255 ตัว และเช่นเดียวกับนายเหมื่อน สูดรอดและนายแก้ว คงปริชาเข้าไปทำการฉีดยาขึ้นป้องกันโรคในอำเภอนางบวชให้ควายกว่า 155 ตัว² พฤติกรรมที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่รัฐต้องการของชาวบ้านนั้นสามารถช่วยให้ลดปัญหาและอุปสรรคในการควบคุมโรคลงไม่มากนักน้อย แต่โรคลงแดงไม่หมดลงง่าย ๆ แม้มีการควบคุมและเข้มงวดกับพฤติกรรมชาวบ้าน โรคลงแดงหายไปจากหน้าประวัติศาสตร์ไทยเมื่อมีการผลิตวัคซีนสำเร็จใน พ.ศ. 2473 โดยนำวัคซีนดังกล่าวมาฉีดให้วัวและควายที่ยังไม่ติดโรค ซึ่งการกระทำดังกล่าวเป็นการควบคุมและป้องกันโรคได้อย่างมีประสิทธิภาพ³

ความกระตือรือร้นในการกำจัดโรคลงแดงของรัฐในพื้นที่สุพรรณฯ เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายสาธารณสุขที่รัฐให้ความสำคัญกับสัตว์พาหนะที่จะเป็นแหล่งรวมของโรคที่อาจนำมาติดสู่คนเมื่อมีการทดลองหาสาเหตุของโรคแล้วพบว่าต้นเหตุของโรคล้วนมาจากสัตว์ทั้งสิ้น เช่น โรคกาฬโรคที่แพร่ระบาดในประเทศในช่วงทศวรรษ 2450 ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ทางการไทยต้องเฝ้าระวังโรคระบาดในสัตว์และพยายามกำจัดต้นตอของโรคให้ไว้มาก่อนมาติดกับคน ความกระตือรือร้นในการกำจัดโรคในพื้นที่หัวเมืองไม่จำเป็นจะเป็นการฉีดยาก็ดี การเปลี่ยนพฤติกรรมของชาวบ้านก็ดี ล้วนเป็นการทำให้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจบรรลุอย่างราบรื่น

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1544 เรื่องพนักงานแพทย์สัตวไปจัดการป้องกันโรคระบาดวัวสัตว์พาหนะท้องที่อำเภอบางปลาม้า.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1546 สัตว์เป็นโรคระบาดในท้องที่อำเภอนางบวช.

³ Unioncastap. (2564). บทบาทวัคซีนสัตว์ต่อการปศุสัตว์ไทย. (ออนไลน์).

3.4 อากรค่านาดันทุนทางการผลิต

สุพรรณฯ เป็นพื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็น 1 ใน 4 เขตปลูกข้าวเก่าที่ได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นนาตราแดงเพราะเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ สามารถทำนาได้ตลอดทั้งปี นาทั้ง 4 เขตได้แก่ กรุงเก่า ลพบุรี อ่างทองและสุพรรณฯ มีอีกชื่อนานาคูโคที่ต้องเสียค่านาทุกปี สุพรรณฯ จึงเป็นแหล่งรายได้และพื้นที่ผลิตข้าวที่สำคัญของรัฐ เมื่อย้อนมาดูมาตรการการเก็บค่านาพบว่าการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา เริ่มจากในสมัยรัชกาลที่ 2 มีการทำรังวัดที่นาเป็นครั้งแรกพร้อมกำหนดให้พื้นที่ กรุงเก่า อ่างทอง นครชัยศรี สุพรรณฯ สามโคก สาครบุรีและนนทบุรีเสียค่านาเป็นทางข้าวไร่ละ 2 ถังและบังคับขายให้กับรัฐไร่ละ 2 ถังกับเฉพาะ อัตราค่านาดังกล่าวถูกกำหนดไว้สูงกว่าหัวเมืองอื่น ๆ โดยชาวนาต้องบรรทุกทางข้าวมาส่งที่กรุงเทพฯ ซึ่งสร้างภาระให้กับชาวนาเป็นอย่างมาก ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงมีการคิดอัตราค่านาขึ้นใหม่โดยให้นาทุกประเภทเสียค่านาไร่ละสลึงเฟื้อง ข้อเสียของการเสียค่านาในรูปแบบนี้ปรากฏขึ้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ฝนแล้งใน พ.ศ. 2386 ทำให้ผลผลิตไม่ดีแต่ต้องเสียค่านาเต็มพื้นที่ซึ่งสร้างความเดือดร้อนให้ชาวนา ดังนั้นเมื่อรัชกาลที่ 4 ขึ้นครองราชย์จึงเปลี่ยนนโยบายการเก็บค่านาอีกครั้ง¹

การปรับปรุงครั้งนี้แบ่งการเก็บค่านาออกเป็น 2 ประเภทคือนาคูโคหรือนาตราแดงและนาฟางลอย ซึ่งอัตราการเสียภาษีนาทั้ง 2 ชนิดจะต่างกันกล่าวคือนาคูโคถือเป็นนาที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง สามารถทำนาได้ทั้งน้ำฝนและน้ำท่า ดังนั้นจึงต้องเสียภาษีแบบเก็บเต็มพื้นที่นาที่ครอบครอง ข้อดีคือกระตุ้นให้ชาวนาในกลุ่มนี้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ที่จับจองให้ได้มากที่สุด โดยให้เสียไร่ละสลึงเฟื้อง ขณะที่นาฟางลอยถือว่าเป็นนาที่มีอุดมสมบูรณ์น้อยกว่านาโคเพราะส่วนมากอยู่ในพื้นที่ดอนและห่างไกลแม่น้ำทำให้เสียภาษีตามพื้นที่เพาะปลูกได้ในปีนั้น ๆ โดยคำนวณพื้นที่จากตอฟางที่เหลือไว้หลังเก็บเกี่ยวให้เสียไร่ละสลึงเฟื้องเช่นเดียวกัน² แต่เนื่องจากการร้องทุกข์ของเจ้าของนาโคว่าเกิดภัยทางธรรมชาติทำให้ผลผลิตได้น้อยอยู่เนือง ๆ ประกอบกับคนที่ทำนาโคมักเป็นไพร่หลวงจึงให้มีการลดหย่อนค่านาของนาโคเป็นไร่ละสลึงตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา³

ใน พ.ศ. 2400 ได้มีประกาศอัตราการเสียภาษีค่านาใหม่ โดยในปีแรกทั้งนาโคและนาฟางลอยไม่เสียค่านา แต่เมื่อนาคูโคทำเข้าปีที่ 2-3 ต้องเสียค่านาในอัตราไร่ละครึ่งสลึง และเมื่อเข้าปีที่ 4 เป็นต้นไปเสียไร่ละสลึงเท่าเดิม ส่วนนาฟางลอยเมื่อเข้าปีที่ 2-4 เสียในอัตราไร่ละสลึง และ

¹ วารุณี ไสธการมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 248.

² วารุณี ไสธการมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 249-250.

³ ประกาศแก่วิธีและพิกัดเก็บเงินค่านา. (124, 25 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 22 หน้า 256-

เข้าปีที่ 5 เป็นต้นไปถึงเสียในอัตราไร่ละสลึงเฟื้อง ต่อมาในรัชกาลที่ 5 ได้มีการเพิ่มแรงจูงใจในการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ ดังนั้นจึงจะเว้นการเก็บค่านาพื้นที่บุกเบิกใหม่ใน 3 ปีแรกและเก็บในอัตราเดิมเมื่อเข้าปีที่ 4 นโยบายนี้เพื่อให้สอดคล้องกับการเพิ่มพื้นที่การผลิตข้าว อัตราการเก็บภาษีในลักษณะนี้จะได้รับการใช้ไปอีก 48 ปี¹

ในการเก็บค่านาเมืองสุพรรณฯ จากตาราง 10 สังเกตได้ว่าอากรค่านามีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปีแสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของการทำนาที่สูงขึ้นอย่างมากในสุพรรณฯ ตั้งแต่ทศวรรษ 2430 สังเกตได้ว่าอากรค่านาที่เก็บได้มีมากกว่า 300 ชั่งแล้วยังสามารถสูงขึ้นเรื่อย ๆ ถึง 700 ชั่ง ซึ่งเป็นอัตราที่สูงเกือบ 1 เท่าภายในทศวรรษเดียวกัน แม้พบว่ามียอดค่านาที่ไม่นำส่งอยู่เป็นระยะ แต่เงินค่านาที่นำส่งก็ยังเป็นจำนวนมากอยู่ดี

¹ เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). เล่มเดิม. หน้า 114-116.

ตาราง 10 แสดงอาการค่านาในเมืองสุพรรณฯ ทศวรรษ 2420-2430

พ.ศ.	อาการค่านาส่งหลวง (ชั่ง)	หมายเหตุ
2422	100	ยังไม่แล้วเสร็จ
2423	115	ยังไม่แล้วเสร็จ
2424	284	ยังไม่แล้วเสร็จ เงินยังค้างอยู่
2425	368	คงค้าง 10 ชั่ง
2426	300	คงค้างที่ขุนแก้ว 100 ชั่ง 3 บาท สลึงเฟื้อง
2427	452 ชั่ง 4 ตำลึง 2 บาท 2 สลึง 400 เปี้ย	หักส่วนลดพระราชทานให้ผู้ว่าและกรรมการเมือง อำเภอสืบเนื่อง เรียบร้อยแล้ว
2428	280	
2429	420	คงค้างที่ราษฎร 29 ชั่ง 10 ตำลึงกึ่ง
2430	388 ชั่ง 14 ตำลึง 2 บาท 2 สลึง 560 เปี้ย	หักส่วนลดพระราชทานให้ผู้ว่าและกรรมการเมือง อำเภอสืบเนื่อง เรียบร้อยแล้ว
2431	399 ชั่ง 7 ตำลึง 3 บาท 2 สลึงเฟื้อง	หักส่วนลดพระราชทานให้ผู้ว่าและกรรมการเมือง อำเภอสืบเนื่อง เรียบร้อยแล้ว
2434	530	คงค้าง 185 ชั่ง 42 บาท 56 อัฐ
2435	442	
2436	600	คงค้าง 32 ชั่ง 20 บาท
2437	706 ชั่ง 77 บาท 33 อัฐ 44 เปี้ย	หักส่วนลดพระราชทานให้ผู้ว่าและกรรมการเมือง อำเภอสืบเนื่อง เรียบร้อยแล้ว

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/7 เรื่องเรื่องขุนแก้วเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/24 เรื่องเรื่องขุนแก้วเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/53 เรื่องขุนแก้วเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/75 เรื่องขุนบันเทาเป็นพี่ขุนแก้วเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/130 ขุนแก้วเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.; สำนัก

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/169 เรื่องขุนบรรเทาเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/197 เรื่องนายเผือกเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/444 เรื่องนายเล็กมหาตเล็กเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/482 เรื่องจีนโพเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณ.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/614 เรื่องพระศรีทิพโพเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/720 เรื่องหลวงยอดอาวุธเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรีปี 113.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/856 เรื่องให้พระยาสุพรรณส่งเงินค่านาค้างจำนวนปีมะเมีย รอก 1244.

ต่อมาใน พ.ศ. 2448 รัฐได้ประกาศแก้ไขและพิกัดเก็บเงินค่านาฉบับใหม่ขึ้นมาเพื่อให้มีความสอดคล้องกับระบบการออกกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบใหม่ รวมถึงเพิ่มอัตราภาษีตามความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่โดยนาฟางลอยเก็บสูงกว่านาคูโคในอัตราส่วน $\frac{1}{4}$ เทาดังตาราง 11

ตาราง 11 อัตราการเก็บภาษีนาคูโค

ชนิดนา	ราคา
นาเอก	1 บาท
นาโท	48 อัฐ
นาตรี	40 อัฐ
นาจัตวา	32 อัฐ
นาเบญจะ	24 อัฐ

ที่มา: ประกาศแก้ไขและพิกัดเก็บเงินค่านา. (124,25 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 22 หน้า 256-258.

การเก็บภาษีในรูปแบบใหม่นี้ ธรรมรักษ์ จำปา ได้ชี้ให้เห็นว่าแม้รัฐได้อากรเพิ่ม แต่ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนจากการจัดการจำแนกชั้นที่ดินของรัฐที่สับสน เนื่องจากในการจำแนกที่ดินนั้นเจ้าหน้าที่ไม่ได้ลงไปสำรวจจริงจึงทำให้มีพื้นที่หลายแห่งถูกจัดชั้นที่ดินเป็นคนละ

แบบทำให้เสียค่านาต่างกันทั้งที่อยู่ในระยะพื้นที่ข้างเคียง ด้วยเหตุนี้จึงมีเรื่องร้องทุกข์ขอลดหย่อนค่านาเข้ามายังส่วนกลางจำนวนมากนับแต่มีการประกาศกฎหมายฉบับนี้¹

ขณะเดียวกันการจ่ายเงินค่านาในฐานะนาโคก็สร้างภาระให้กับชาวนาสุพรรณฯ อยู่ค่อนข้างมาก ในปีที่ทำข้าวได้ไม่ดี แม้อัตราการเสียภาษีนาคูโคต่อไปจะต่ำกว่าการเสียแบบฟางลอย แต่เมื่อพิจารณาจากวิธีการเก็บแบบเต็มพื้นที่ของนาโคกับเก็บตามผลผลิตที่ได้ของนาฟางลอยทำให้ที่นาโคโคในหลายพื้นที่ของสุพรรณฯ ช่วงทศวรรษ 2450 ได้ร้องเรียนให้รัฐมีการลดหย่อนภาษี อย่างใน พ.ศ. 2453 มีพื้นที่ที่ได้เปลี่ยนอัตราการเก็บค่านาทั้งสิ้น 4 อำเภออันได้แก่ 10 ตำบลในอำเภอเมือง 4 ตำบลในอำเภอสองพี่น้อง 1 ตำบลในอำเภอจรเข้มสามพันและ 1 ตำบลในอำเภอนางบวช เปลี่ยนจากนาโคขั้นโทเป็นนาฟางลอยขั้นตรี² ซึ่งเมื่อคำนวณการเสียภาษีพบว่านาโคโคขั้นโทมีอัตราการเสียภาษีอยู่ที่ 40 อัฐ ส่วนนาฟางลอยขั้นตรีอัตราการเสียภาษีอยู่ที่ร้อยละ 40 อัฐ เท่ากัน ซึ่งวิธีเก็บที่แตกต่างกันจะช่วยลดจำนวนเงินที่ต้องเสียค่านาลง³

อีก 5 ปีต่อมาก็ได้มีการประกาศให้พื้นที่นาในอีก 22 ตำบลในอำเภอเมือง 22 ตำบลในอำเภอบางปลาม้า 19 ตำบลในสองพี่น้อง 14 ตำบลในศรีประจันต์ 13 ตำบลในอำเภอนางบวช 15 ตำบลในอำเภอเดิมบางและ 9 ตำบลในอำเภอจรเข้มสามพันเปลี่ยนการเก็บภาษีเป็นนาฟางลอยขั้นตรีทั้งหมด⁴ ซึ่งทั้งสองปีที่มีการเปลี่ยนอัตราการเก็บภาษีน้นล้วนเป็นช่วงเวลาที่ชาวนาสุพรรณฯ ได้รับผลกระทบจากความแปรปรวนของสภาพดินฟ้าอากาศทำให้ข้าวเสียหายทั้งสิ้น จากตารางสังเกตว่า พ.ศ. 2448 ที่รัฐได้ประกาศแก้ไขและพิกัดเก็บเงินค่านาทำให้ใน พ.ศ. 2449 ซึ่งเป็นปีที่ใช้อัตราการเก็บภาษีชนิดใหม่ทำให้เงินค่านาในมณฑลนครชัยศรีเพิ่มขึ้นราว 7 เท่าของจำนวนเงินที่เก็บได้จากเดิม

¹ ธรรมรักษ์ จำปา. (2539). การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจข้าวในภาคกลางกับผลกระทบต่อสังคมไทย ช่วง พ.ศ. 2460-2498. หน้า 38-40.

² ประกาศยกเลิกวิธีเก็บค่านาคูโคในเขตรับแขวงเมืองสุพรรณบุรีเป็นวิธีนาฟางลอย. (129. 25 ธันวาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 27 หน้า 85-87.

³ ประกาศแก้ไขวิธีและพิกัดเก็บเงินค่านา. (124, 25 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 22 หน้า 256-258.

⁴ ประกาศกระทรวงมหาดไทยเรื่องแก้ไขวิธีนาโคบางตำบลในมณฑลนครชัยศรีเป็นวิธีนาฟางลอย. (2458, 30 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 32 หน้า 83-93.

ตาราง 12 แสดงบัญชีเงินค่านามณฑลนครชัยศรี

พ.ศ.	เงินค่านารวมทั้งประเทศ		เงินค่านามณฑลนครชัยศรี		สัดส่วนเงินค่านาใน มณฑลนครชัยศรีต่อ ประเทศ (ร้อยละ)
	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	
2445	2,049,475	7	216,679	32	10.6
2446	2,177,219	59	171,278	60	7.9
2447	2,573,648	24	186,336	56	7.2
2448	2,640,494	33	162,876	59	6.2
2449	5,507,993	5	754,541	1	13.7
2450	5,573,430	4	772,227	4	13.9

ที่มา: เรืองบาฏูชีเงินผลประโยชน์แผ่นดินในมณฑลต่าง ๆ ตั้งแต่จำนวนศก 121 ถึงจำนวนศก 126. เทศาภิบาล เล่ม 7 แผ่น 37 วันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 128. หน้า 4.

3.4.1 ปัญหาค่างค่านา ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับผู้นำท้องถิ่น

อากรค่านานั้นเป็นรายได้ที่มีสัดส่วนที่ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับอากรทางการเกษตรชนิดอื่น ๆ ทำให้ตั้งแต่ต้นรัฐส่วนกลางที่กรุงเทพฯ เป็นผู้เข้ามาเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ในส่วนนี้ด้วยตนเอง และเมื่อมีการเปลี่ยนนโยบายการเก็บค่านาเป็นรูปแบบเงินแทนหางข้าวแล้ว ในแต่ละปีก็จะส่งข้าหลวงออกไปประเมินและเก็บค่านาเข้าคลังหลวง การเก็บเงินค่านาย่อมไม่มีทางราบรื่นไร้ย้วยกลำบากหลาย โดยเฉพาะการเก็บค่านาเมืองสุพรรณฯ ที่ขึ้นชื่อเรื่องความโกลาหลโกลตาและมีอิสระทางการปกครองจากส่วนกลางค่อนข้างมาก หลาย ๆ ครั้งที่ข้าหลวงเข้าไปมักประสบปัญหาการต่อต้านของคนในท้องถิ่นไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาการกระชับอำนาจในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ปัญหาการจัดเก็บค่าที่นาเมืองสุพรรณฯ นั้นก็เป็นเช่นเดียวกับหลาย ๆ เมืองที่ประสบปัญหาเรื่องการค่างส่งค่านาเสมอมา มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่าในการเก็บเงินค่านาแต่ละปีไม่ราบรื่นมีเงินค่างที่ขาดส่งติดกันหลายปียกตัวอย่าง เช่น ไบบอกเมืองสุพรรณฯ พ.ศ. 2432 ได้ส่งเรื่องราวการส่งเงินค่านาค่างค้างของผู้ว่าราชการสุพรรณฯ ย้อนหลังใน พ.ศ. 2425 ได้มีการค่างเงิน

ค่านาจำนวน 10 ชั่ง และใน พ.ศ. 2426 ค้างอีก 120 ชั่งแก่ขุนรุดอักษรเสมียนตรา¹ หรือกรณีการส่งเงินต่อส่วนกลางใน พ.ศ. 2434 รายละเอียดของการจัดส่งเงินในปีนั้นพบว่ามีความล่าช้าในการจัดส่งเงิน ในแต่ละครั้งที่ส่งมอบล้วนเป็นเงิน 20-40 ชั่งต่อครั้ง ซึ่งใช้เวลาส่งมอบอีกทั้งสิ้น 16 ครั้งถึงได้เป็นเงิน 530 ชั่งและคงค้างอยู่ราว 185 ชั่ง 42 บาท 56 อัฐ² เมื่อพิจารณารวมกับหนังสือกล่าวโทษของข้าหลวงที่เข้าไปเก็บค่านาในพื้นที่ที่มีต่อผู้ว่าราชการสุพรรณฯ เรื่องไม่ยอมบังคับให้อำเภอกำนันขับไล่ราษฎรออกมาเสียค่านาให้สิ้นตามกำหนดการใน พ.ศ. 2435 ดังความว่า

“นายเอิบข้าหลวงได้ร้องขอร้องต่อผู้รักษาเมืองกรมการว่า ราษฎรไม่มาชำระเงินค่านาต่อข้าหลวง ๆ จึงได้นำใบเสร็จใบจองซึ่งตกค้างขอมอบต่อผู้รักษาเมืองกรมการ เพื่อจะได้รวบรวมเก็บเงินค่านาซึ่งตกค้างอยู่กับราษฎรส่งเข้าไปโดยเร็ว ผู้รักษาเมืองกรมการก็หารับไม่ ครั้นข้าหลวงจะรอคอยเก็บกว่าจะแล้ว ก็ไม่มีกำหนดแน่ลงได้เป็นที่เสียเวลาราชการต่าง ๆ มีความในใบบอกนายเอิบข้าหลวงเป็นหลายประการและเงินค่านาก็เป็นพระราชทรัพย์ของหลวงต้องจ่ายใช้ราชการไม่ขาด ซึ่งผู้รักษาเมืองกรมการไม่เป็นธุระเร่งรัดราษฎรมาเสียเงินค่านาต่อข้าหลวงโดยเร็ว ทำให้เงินหลวงค่านาค้างทบเท่าอยู่กับบ้านเมืองดังนี้หาความไม่”³

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในการเก็บเงินค่านาระหว่างข้าหลวงที่ได้รับมอบอำนาจจากรัฐกับข้าราชการท้องถิ่นในรูปแบบไม่ให้ความร่วมมือนั้นสะท้อนให้เห็นการแข็งข้อของอำนาจท้องถิ่นในพื้นที่เพราะแม้ครั้งนี้นจะมีหนังสือกล่าวโทษมาจากข้าหลวง ใน พ.ศ. 2437 ก็ยังพบหลักฐานเรื่องกรมการเมืองไม่ให้ความร่วมมือข้าหลวงเก็บเงินค่านาในพื้นที่ทำให้เงินคงค้างที่ไม่สามารถสะสมได้หมดทั้งยังสะสมทบกันมากขึ้น

“นายลบข้าหลวงกรมการว่านายลบได้นำใบบัญชีเงินค่านาที่ค้างราษฎรจำนวนรัตนโกสินทร์ศก 111 รัตนโกสินทร์ศก 112 มามอบต่อพระยาอภัยพลภักดิ์ข้าหลวงว่าราชการครั้งหนึ่งแล้ว ก็หาชำระเร่งเงินที่ราษฎรให้ไม่ ครั้นนายลบทำฎีกาใบเสร็จมามอบอีกก็ไม่รับ มีความหลายประการ”⁴

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/856 เรื่องให้พระยาสุพรรณส่งเงินค่านาค้างจำนวนปีมะเมีย 1244.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/444 เรื่องนายเลี่ยมหาตเล็กเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.

³ แหล่งเดิม.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/614 เรื่องพระศรีทิพโพทเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.

การต่อต้านอำนาจของส่วนกลางด้วยการนิ่งเฉยของเหล่ากรมการปกครองทำให้ส่วนกลางค่อนข้างจะปวดหัวอยู่ไม่น้อย เพราะอากรค่านานี้เป็นเงินที่สร้างรายได้จำนวนมากให้กับรัฐ แม้อากรที่คงค้างในพื้นที่สุพรรณฯ แต่ละปีมีจำนวนไม่มาก แต่เมื่อทบกันหลายปีเข้าและไม่มีท่าว่าจะเก็บแล้วเสร็จยิ่งทำให้รัฐกังวล ซึ่งไม่เพียงกังวลถึงผลประโยชน์ที่สูญเสียไปเท่านั้น แต่ยังรวมถึงว่าเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงการต่อต้านของเหล่าผู้ปกครองในท้องถิ่น ยิ่งเมื่อคำนึงถึงการที่รัฐพยายามปฏิรูปการปกครองโดยการตั้งอำนาจการเก็บภาษีเข้าสู่ส่วนกลางที่เริ่มมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2410 ยิ่งแสดงให้เห็นว่าอำนาจส่วนกลางยังยื่นมือเข้ามาแทรกแซงอำนาจท้องถิ่นในสุพรรณฯ ไม่มากพอ

การเกิดปัญหากับข้าหลวงกรมนาในเรื่องนี้หลายต่อหลายครั้งทำให้ใน พ.ศ. 2438 กรมดำรงมีดำริให้ตั้งข้าหลวงเทศาภิบาลมาทำหน้าที่ดังกล่าว ซึ่งสอดคล้องกับการรวมอำนาจของเมืองสุพรรณฯ เข้าไปรวมกับเมืองนครชัยศรีและสมุทรสาครเกิดเป็นมณฑลนครชัยศรีขึ้นใน พ.ศ. 2438

“กรมหมื่นดำรงว่าการเก็บเงินค่านานี้มักมีเหตุติดขัดเกี่ยงแย่งในระหว่างข้าหลวงและผู้ว่าราชการเมืองไม่ใคร่ขาดเมื่อประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลได้หาถกกันในเรื่องนี้เห็นพร้อมกันว่า การเก็บเงินค่านาตามหัวเมืองทั้งปวงนี้ถ้ากระทรวงเกษตรพินิจการตั้งข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นข้าหลวงเสนาทุกมณฑล ดังมณฑลพิษณุโลกยกย่องเป็นตัวอย่างอยู่นั้น ความขัดข้องเพราะความเกี่ยงแย่งต่าง ๆ คงจะไม่มี เพราะเหตุว่าข้าหลวงมณฑลเทศาภิบาลเป็นผู้รับผิดชอบได้ตลอดทุกมณฑล”¹

การนำเมืองสุพรรณฯ ไปรวมกับเมืองนครชัยศรีและเมืองสมุทรสาคร ก่อตั้งเป็นมณฑลนครชัยศรีขึ้นมา และส่งคนจากส่วนกลางเข้ามาทำหน้าที่ตามระบบราชการสมัยใหม่ ทั้งนี้เพื่อลดทอดอำนาจท้องถิ่น และเป็นการกระชับอำนาจมาสู่ศูนย์กลางมากขึ้น เกิดการยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมืองและกรมการเมืองแบบเก่า ตั้งสมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการ นายอำเภอและพนักงานราชการ เช่น ผู้พิพากษา พนักงานเกษตร ตำรวจ ฯลฯ โดยข้าราชการเหล่านี้ล้วนได้รับการศึกษาแบบ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/742 เรื่องหารือเรื่องที่จะจัดให้ข้าหลวงเทศาภิบาลตั้งประจำเก็บเงินค่านาอยู่ทุกมณฑลมอบให้ข้าหลวงเทศาภิบาลในศก 114.

สมัยใหม่ เงินเดือนก็จะได้รับจากส่วนกลางจึงไม่มีความสัมพันธ์กับคนในท้องถิ่นอย่างแนบแน่น¹ เพื่อให้สามารถปกครองเมืองสุพรรณฯ ได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ส่วนตัว

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานหลายชิ้นที่กล่าวถึงการหลบเลี่ยงเสียเงินค่านาโดยอพยพไปตั้งรกรากทำนาในพื้นที่อื่น พฤติกรรมที่เกิดขึ้นยังสะท้อนให้เห็นการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจของชาวนาในสุพรรณฯ อีกทางหนึ่งกล่าวคือด้วยภาวะที่ชาวนาต้องพึ่งพาฝนในการทำนา ความเป็นไปได้ที่แต่ละปีผลผลิตที่ได้ไม่แน่นอนเป็นเหตุให้การส่งค่านาของชาวนาไม่คงที่ตามไปด้วย ดังนั้นการแสดงออกด้วยการอพยพไปอยู่พื้นที่อื่นหรือพยายามจ่ายเงินให้ล่าช้าที่สุดจึงเกิดขึ้นเพื่อแสดงออกถึงความเดือดร้อนที่ได้รับจากอัตราการเสียภาษีที่ไม่สัมพันธ์กับรายได้ ขณะเดียวกันการแสดงออกของผู้ปกครองท้องถิ่นและผลประโยชน์จากอากรค่านาจำนวนมากในเมืองสุพรรณฯ ก็กระตุ้นให้รัฐเข้ามาจัดการตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางทั้งการจัดการการปกครองให้เป็นสมัยใหม่และตั้งประชาชนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐโดยการปรับปรุงการศึกษาเมืองสุพรรณฯ ซึ่งจะอธิบายในหัวข้อต่อไป

3.5 ต้นทุนการทำนาในยุคทุนนิยมของชาวนาสุพรรณฯ

การทำนาแต่ละครั้งนั้นล้วนมีค่าใช้จ่ายสำหรับเป็นทุนในการเพาะปลูกตั้งแต่เริ่มต้นไปจนถึงการเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะในการทำนาครั้งแรกมักมีค่าใช้จ่ายจำนวนมากจากที่ดิน เมล็ดพันธุ์ อุปกรณ์ต่าง ๆ ไปจนถึงสัตว์แรงงานที่จำเป็นต้องเตรียมเพื่อให้กระบวนการทำนาในแต่ละขั้นตอนเป็นไปอย่างราบรื่น การขยายพื้นที่ทำนามักจะมีค่าใช้จ่ายไม่มากนักจากค่าธรรมเนียมราชการ เนื่องจากมีการยกเว้นค่านาใน 3 ปีแรกแต่การไถนสร้างและเตรียมดินอาจจำเป็นต้องมีการจ้างแรงงานถ้าสมาชิกในครอบครัวมีน้อยเกินจะบุกเบิกที่ดินให้มากขึ้น โดยอาจจำแนกต้นทุนการผลิตแบ่งออกเป็นทุนประจำและทุนหมุนเวียน โดยทุนประจำคือทุนที่ใช้ในการดำเนินการทำนาและใช้ประโยชน์ได้ในระยะยาว เช่น อุปกรณ์ทำนาประเภทต่าง ๆ หรือวัวควาย ไปจนถึงยุงฉาง เป็นต้น ส่วนทุนหมุนเวียนคือทุนที่ใช้แล้วหมดไป เช่น รายจ่ายในครัวเรือน ค่าเมล็ดพันธุ์ ถ้าครอบครัวไหนไม่มีที่นาเป็นของตัวเองก็จะมีค่าเช่าเพิ่มมาในส่วนนี้ รวมไปถึงดอกเบี้ยเมื่อมีการกู้ยืมหนี้สิน เป็นต้น

ทุนชนิดแรกที่จะกล่าวถึงคือ ค่าเมล็ดพันธุ์ใน 1 ไร่ของนาหว่านจะต้องใช้เมล็ดพันธุ์ราว ๆ 1-2 สัด แต่ถ้าเป็นนาดำก็จะใช้น้อยกว่า ราคาพันธุ์ข้าวจะสูงหรือต่ำสัมพันธ์กับราคาข้าวในปีนั้น² โดยมีข้อมูลปรากฏว่ามณฑลนครชัยศรีชาวนามีที่นาในครอบครัวราว 16 ไร่ เมื่อเทียบ

¹ วารุณี โสธการมย์. (2547). *เล่มเดิม*. หน้า 203-204.

² สุวิทย์ ไทพยวัฒน์. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 222.

ประชากรและเนื้อที่นาใน พ.ศ. 2451¹ โดยใน พ.ศ. 2451 ราคาข้าวเปลือกในเมืองสุพรรณฯ อยู่ที่เกวียนละ 46-56 บาท² โดยข้าว 1 เกวียนมี 120 สัด เมื่อคำนวณด้วยการเทียบบัญญัติไตรยางศ์พบว่าราคาทุนของเมล็ดพันธุ์สำหรับนา 16 ไร่เป็นราคาประมาณ 8-12 บาท แต่โดยส่วนใหญ่แล้วชาวนาแทบไม่ต้องซื้อข้าวเปลือกเนื่องจากจะเก็บข้าวส่วนหนึ่งไว้สำหรับเป็นเมล็ดพันธุ์ในการเพาะปลูกสำหรับฤดูกาลหน้าอยู่แล้ว ดังนั้นต้นทุนของเมล็ดพันธุ์จึงเกิดขึ้นกับผู้ริเริ่มหันมาทำนามากกว่า

นอกจากค่าเมล็ดพันธุ์ยังพบว่าเครื่องมือทำนาก็มีราคาเช่นเดียวกัน เช่น ราคาไถใน พ.ศ. 2453-2454 มีราคาอยู่ที่ 4-10 บาทขึ้นอยู่กับลักษณะไม้ที่ใช้ทำ ราคาเคียวอันละ 3 บาท ส่วนคราดอยู่ที่ 2-8 บาท โดยมีหลักฐานแสดงรายจ่ายค่าเครื่องมือต่าง ๆ สำหรับการทำนา 100 ไร่ โดยอาศัยแรงงาน 8 คนดังตาราง จากตารางที่ 13 สังเกตได้ว่าราคาอุปกรณ์สูงขึ้นสัมพันธ์กับราคาข้าวโดยเฉพาะใน พ.ศ. 2462 ที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจทำให้เกิดภาวะข้าวยากมากแพง ต้นทุนค่าเครื่องมือจึงสูงตามไปด้วย

ตาราง 13 แสดงค่าอุปกรณ์ที่ใช้ทำนา 100 ไร่ พ.ศ. 2453-2472

พ.ศ.	ราคาสำหรับอุปกรณ์ 8 ชุด (บาท)	ราคาต่ออุปกรณ์ 1 ชุด (บาท)
ก่อน 2453	100	12.5
2453-2454	196	24.5
2462	300	37.5
2472	50	6.25

หมายเหตุ อุปกรณ์ประกอบไปด้วย ไถ คราด ด้ามเครื่องมือ พร้าหวด เคียว จอบและเชือก

ที่มา: สุวิทย์ ไพบยวัฒน์. (2521). เล่มเดิม. หน้า 220.

¹ เรื่องคำนำบาญชีเนื้อหาที่นาในมณฑลต่าง ๆ ท้าวพระราชอาณาเขต. เทศาภิบาล เล่ม 13 ฉบับเมษายน ร.ศ.131. หน้า 34.

² รายงานน้ำฝนต้นเช้าแลราคาเมล็ดธัญญาหารที่ซื้อขายกันในพื้นที่เมืองกับจำนวนสัตว์พาหนะที่ป่วยเป็นโรคล้มในหัวเมืองต่าง ๆ จำนวนเดือนพฤษภาคม ศก 127. (127, 6 กันยายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 25 หน้า 658-659.

การทำนาแบบพึ่งพาธรรมชาติเกือบทั้งหมดของชาวนาสุพรรณฯ มักสร้างปัญหาเมื่อปีใดฝนฟ้าไม่อำนวยพอผลผลิตจะเก็บเกี่ยวได้น้อยจนบางครั้งไม่เงินมาต่อทุนในการทำนาฤดูต่อไปได้ ชาวนาหลายครัวเรือนจึงจำเป็นต้องขวนขวายหาเงินทุนจากการหยิบยืม กู้หนี้ยืมสินหรือขายตัวเป็นทาสดังที่มีตัวอย่างในบทที่ 2 ในบางรายที่กู้จากญาติพี่น้องอาจไม่จำเป็นต้องเสียดอกเบี้ย แต่ก็จะมีหลายกรณีที่กู้ยืมจากชาวนาร่ำรวยหรือพ่อค้าชาวจีนที่ปล่อยกู้ ซึ่งกรณีเหล่านี้จะต้องเสียดอกเบี้ยไม่ว่าจะเป็นการจ่ายดอกเบี้ยด้วยแรงงานหรือจ่ายเป็นเงิน ถ้าเสียเป็นแรงงานชาวนาจะทำสัญญาขายตัวเองหรือคนในครอบครัวไปใช้แรงงาน ส่วนการเสียเงินแทนดอกเบี้ยก็มีกฎหมายที่ควบคุมอัตราดอกเบี้ยคือพระราชบัญญัติเรื่องกู้เงินแลขายตัวที่ประกาศใช้ใน พ.ศ. 2412 กำหนดให้นายเงินคิดดอกเบี้ยลูกหนี้ห้ามเกินซึ่งละบาทต่อเดือน¹ แต่ในทางปฏิบัติยังพบว่านายเงินกำหนดการเสียดอกเบี้ยเองในราคาที่สูงกว่ากฎหมายกำหนด เช่น ใน พ.ศ. 2428 ชาวนาในเขตสุพรรณฯ รายหนึ่งยืมเงิน 5 ชั่งจากนายเงิน โดยเสียดอกเบี้ย 5 ปีเป็นจำนวนเงิน 3 ชั่ง 15 บาท เมื่อคำนวณจะพบว่าในแต่ละเดือนมีภาระที่ต้องเสียดอกเบี้ยเป็นเงินเดือนละ 4.25 บาท² แม้ในกรณีนี้ดอกเบี้ยที่เสียจะไม่เกินกฎหมาย แต่ในหลายพื้นที่ของภาคกลาง เช่น พ.ศ. 2442 ชาวนาบริเวณคลองประเวศบุรีรมย์เสียดอกเบี้ยสูงกว่าที่กฎหมายกำหนดถึง 2 เท่า³ เป็นต้น แสดงว่าแม้จะมีกฎหมายกำหนดอัตราดอกเบี้ยแต่สุดท้ายแล้วการเรียกเก็บล้นขึ้นอยู่กับนายเงิน อันจะเป็นการเพิ่มภาระทางต้นทุนให้กับชาวนา

หลังจากอธิบายทุนในแต่ละด้านเพื่อให้เห็นภาพเรียบร้อยแล้วก็ถึงคราวที่จะมาสรุปว่าชาวนาในพื้นที่สุพรรณฯ ในยุคทุนนิยมได้กำไรหรือขาดทุนจากการทำนา ซึ่งตารางที่ 14 เป็นการรวบรวมข้อมูลพื้นที่ฐานที่คาดว่าชาวนาต้องเสีย ซึ่งไม่รวมดอกเบี้ยจากเงินกู้หรือค่าเช่านา รวมไปถึงค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่มีรายละเอียดจำเพาะเจาะจงอย่าค่าเช่าวัว ควาย และอากรนา เป็นต้น การจัดทำตารางภายใต้ข้อจำกัดของข้อมูลตัวเลขที่มีไม่ครบทุกปี บางรายการก็ไม่สามารถหาได้ ซึ่งเกิดจากระบบการจัดเก็บเอกสารทางการของไทยทำให้ข้อมูลในตารางจำเป็นที่จะต้องใช้ชุดข้อมูลตัวเลขระหว่าง พ.ศ. 2451-2455 มาจัดทำให้เห็นภาพต้นทุนคร่าว ๆ ของชาวนาในเมืองสุพรรณฯ

¹ เสถียร วิรัชลักษณ์. (2478). *ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8*. หน้า 19-24.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5 รล-ตราน้อย/8 เรื่องเมืองสุพรรณบุรี ให้บอกส่งตัวนายจอยอำแดง นุ่มใจทนายกลับอำแดงเอมจำเลยความเดิมหาว่าทำสารกรรมกรรมกู้เงิน.

³ สุวิทย์ ไพบยวัฒน์. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 207.

ตาราง 14 แสดงต้นทุนทำนาในพื้นที่สุพรรณฯ สำหรับที่นาบุกเบิกใหม่ 16 ไร่

รายการทำนา	พ.ศ. 2451-2455 (บาท)
ค่าจ้างแรงงาน 1 คน	50-100
ควาย 1 ตัว	70-150
ค่าอุปกรณ์ต่าง ๆ	24.5
ค่าพันธุ์ข้าว 16-32 สัด	8-12
คิดค่าใช้จ่ายเฉลี่ยสำหรับนา 16 ไร่	152-280

เมื่อได้จำนวนต้นทุนคร่าว ๆ ในการทำนามาแล้วก็ต้องมาทำการหักลบกับราคาข้าวที่พื้นที่ทั้ง 16 ไร่ผลิตได้ ซึ่งเป็นการโชคดีที่มีหลักฐานสถิติการเพาะปลูกของชาวนาในช่วง พ.ศ. 2450-2459 ปรากฏว่าผลผลิตข้าวเปลือกเฉลี่ยอยู่ที่ไร่ละ 288 กิโลกรัม¹ ข้าวเปลือก 1 เกวียนเท่ากับ 1,000 กิโลกรัม แสดงว่าผลผลิตข้าวที่ทำได้ใน 16 ไร่ มีจำนวน 4 เกวียนกับอีก 608 กิโลกรัม ซึ่งในช่วง พ.ศ. 2451-2455 ราคาข้าวเปลือกในพื้นที่สุพรรณฯ ขายกันอยู่เฉลี่ยเกวียนละ 85 บาท เท่ากับในหนึ่งฤดูชาวนาขายข้าวเปลือกได้ราคาราว ๆ 400 บาท เมื่อนำไปหักลบกับจำนวนต้นทุนที่คิดมาก่อนหน้าปรากฏว่าชาวนาจะได้กำไรจากการปลูกข้าวอยู่ประมาณครึ่งหนึ่ง แต่ต้องทราบก่อนว่าตารางข้างต้นเป็นการคำนวณอยู่บนพื้นฐานที่ชาวนามีแค่ตัวและที่ดินจึงต้องอ้างอิงจากราคาที่ต้องใช้จ่ายทั้งหมด แต่ในกรณีที่ชาวนาเคยทำนาอยู่แล้วรายการบางอย่าง เช่น ค่าอุปกรณ์และสัตว์แรงงานอันเป็นทุนระยะยาวที่สามารถใช้งานได้หลายครั้ง รวมถึงพันธุ์ข้าวที่ชาวนามักเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ส่วนหนึ่งเพื่อสำรองไว้ปลูกข้าวในฤดูต่อไป เมื่อตัดค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ลงก็จะคงเหลือค่าใช้จ่ายแรงงานอย่างและก็อาจคร่าวันที่จ่ายตามประเภททำนาเท่านั้น ในงานของคาร์ล ซี ชิม

¹ สุวิทยไทย์ไพฑูริย์ (2521). เล่มเดิม. หน้า 201.

เมอร์แมน ได้กล่าวถึงค่าใช้จ่ายในการทำนาของชาวนาภาคกลาง พ.ศ. 2473 ว่าใช้เงินลงทุนทำนาอยู่ที่ประมาณ 61 บาท เมื่อหักลบกับรายได้ที่ขายข้าวได้แล้วก็ยังกำไรอยู่¹

การคำนวณต้นทุนดังกล่าวเป็นเพียงภาพรวมคร่าว ๆ ให้เห็นถึงรายจ่ายของชาวนาที่ต้องเสียเพียงเท่านั้น เพราะในทางปฏิบัติแล้วครอบครัวชาวนาแต่ละครอบครัวล้วนมีตัวแปรหรือเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่ต่างกัน เช่น บางครอบครัวมีที่ดินมากกว่า 16 ไร่ มีการจ้างแรงงานมากกว่า 1 คน หรือบางครอบครัวไม่มีที่ดินเป็นของตนเองต้องเช่าที่นา เป็นต้น ซึ่งเงื่อนไขทางเศรษฐกิจเหล่านี้ไม่สามารถนำมาคำนวณในต้นทุนข้างต้นได้เพราะมีรายละเอียดปลีกย่อยและเฉพาะเจาะจงแต่ละครอบครัวเกินไป ด้วยข้อจำกัดดังกล่าวจึงทำได้เพียงอธิบายให้เห็นภาพคร่าว ๆ อย่างที่ได้แสดงไป สุดท้ายแล้วการได้กำไรจากการทำนาของชาวนาข้างต้นเป็นในสถานการณ์ที่ปกติ แต่เมื่อมีปัจจัยอื่น ๆ โดยเฉพาะภัยธรรมชาติมาในแต่ละครั้งย่อมส่งผลให้ชาวนาขาดทุนจนต้องกู้หนี้ยืมสินแทบทุกครั้งไป

3.6 การปล้นและลักขโมยในยุคนการผลิตเพื่อการค้า

สุพรรณฯ ในพุทธศตวรรษที่ 25 กล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่ไกลปืนเที่ยงอย่างแท้จริง แม้มีระยะทางไม่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ มากนักแต่เพราะมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าดง รกร้าง มีอุปสรรคในการเดินทางเข้าถึงมากไม่ว่าจะทางน้ำหรือทางบกทำให้คนเดินทางเข้ามาในพื้นที่ไม่ได้มีมากดังเช่นหัวเมืองอื่น ประกอบกับก่อนการปฏิรูปการปกครอง 2435 สุพรรณฯ ค่อนข้างมีอิสระด้านการปกครองคนของส่วนกลางน้อยนักที่จะเข้ามายุ่งกับการบริหารของคนในท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้ข้าราชการหลายคนจึงมีการเลี้ยวใจและสร้างเครือข่ายอำนาจส่วนหนึ่งจากการญาติกับหมู่โจรในพื้นที่ ปัจจัยทั้งหมดที่เกิดขึ้นทำให้พื้นที่แห่งนี้เหมาะสมเป็นแหล่งซ่องสุมและหลบหนีของเหล่าโจรผู้ร้าย

สุพรรณฯ ค่อนข้างเป็นพื้นที่เลื่องลือในหมู่ชนชั้นสูงและข้าราชการส่วนกลางในเรื่องโจรผู้ร้ายอยู่พอสมควรเพราะเมื่อสังเกตรายงานของเหล่าข้าหลวงที่เข้ามาในพื้นที่หนึ่งในเรื่องที่ต้องมีแทรกในรายงานคือ การใช้ชีวิตที่กลมกลืนของชาวบ้านกับโจร ดังเช่น เมื่อครั้งพระพิเรนทรเทพยศวิสมุหเจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ในข้าหลวง ได้ออกไปชำระความเรื่องโจรผู้ร้ายที่สุพรรณฯ พ.ศ. 2429 กล่าวว่า “เมืองสุพรรณบุรีทุกวันนี้เกิดโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ฆ่าฟันกันตายชุกชุม ราษฎรเดินไปมาในบ้านเมืองก็ถืออาวุธดาบ ปืน แลยิงปืนหลั่นโดยมาก ถ้ามีเหตุการณปล้นสดมภ์กันตายก็

¹ คาร์ล ซี ชิมเมอร์แมน. (2525). การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทของสยาม. (ชิม วีระไวทยะ, แปล). หน้า 25.

ไม่เป็นที่สังเกตได้”¹ เช่นเดียวกับรายงานของกรมนครราชกิจพระราชพิณจ้ข้าหลวงที่เข้ามาสืบสวนเรื่องโจรผู้ร้ายในเมืองสุพรรณฯ พ.ศ. 2430 กล่าวว่า “อนึ่งที่เมืองสุพรรณนั้นมิใช่ผู้ร้ายคบเพื่อนถือปืนถือดาบถือห้าว ตั้งกองซ่องสุมปล้นเรือนปล้นโคกระบือที่เรือทัพยลिनของ ฯ ราษฎร (เมา) ยิ่งกันตายชุกชุม”² ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความโกลาปนเพียงและความเป็นปกติที่ราษฎรเผชิญอยู่ในชีวิตประจำวัน

การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจที่ต้องแข่งขันกันผลิตข้าวทำให้รัฐมีรายได้จํานวนมหาศาลจากการส่งออกข้าว ราษฎรและชาวนาล้วนได้รับการกระจายรายได้แทบทุกครัวเรือนมากบ้างน้อยบ้างตามกำลังผลิต เมื่อเงินเข้ามามีบทบาทในวิถีชีวิตของชาวบ้านทำให้การซื้อขายแลกเปลี่ยนโดยใช้เงินเป็นตัวกลางได้รับการยอมรับมากกว่าการใช้ของแลกเปลี่ยนของอีกต่อไป ทุกคนพยายามหาเงินให้ได้มากที่สุดโดยการขยายที่นาและหวังที่จะเพิ่มจํานวนข้าวนำมาขาย เม็ดเงินจํานวนมากไหลเวียนในระบบเศรษฐกิจเพราะเกิดการซื้อขายแลกเปลี่ยนไม่ว่าจะเป็นระดับชุมชนจนไปถึงระดับรัฐต่อรัฐ ชาวบ้านในชนบทนิยมสะสมทรัพย์สินในรูปแบบของเงินตราตามอย่างวัฒนธรรมเมือง สภาวะดังกล่าวเปิดช่องว่างให้เกิดการลักขโมยและปล้นที่มีรูปแบบที่รุนแรงและกว้างขวางขึ้น

วารุณี โสธารมย์³ ได้เสนอว่าพฤติกรรมการลักขโมยควายในสุพรรณฯ ช่วงยุคการผลิตแบบยังชีพยังเป็นการกระทำที่พอจะยอมรับได้ในสายตาของชาวบ้านระดับหนึ่ง เพราะการลักขโมยเป็นกลไกรักษาสมดุลจากความไม่เท่าเทียมทางฐานะของคนในชุมชนและเป็นการปกป้องตนเองของสังคมชนบทที่กลไกของรัฐยังไม่สามารถเอื้อมมือไปถึง โดยการขโมยและปล้นควายเป็นการกระจายรายได้ไปจนถึงผลผลิตส่วนเกินไม่ให้กระจุกตัวอยู่ที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งและเป็นพฤติกรรมที่ชาวบ้านยอมรับให้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมเกษตรกรรม แต่เมื่อส่วนกลางเข้ามาควบคุมการปกครองท้องถิ่นอย่างเต็มที่ปรากฏพฤติกรรมของโจรเปลี่ยนเป็นรุนแรงและก่อเหตุเป็นวงกว้างขึ้นเพื่อตอบโต้กับการปราบปรามของรัฐ แม้สุดท้ายรัฐจะปราบปรามสำเร็จแต่ก็เป็นการสำเร็จลงชั่วคราวเมื่อมีปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมมากระตุ้นก็จะทำให้เกิดภาวะการปล้นอีกครั้ง ข้อเสนอดังกล่าวเป็นการสร้างคำอธิบายการรักษาสมดุลการอยู่ร่วมกันระหว่างวิถีชีวิตของ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12 ก/73 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (พ.ศ. 104- มี.ค. 106).

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/20 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณ อ่างทอง (10 ก.ย. 106).

³ วารุณี โสธารมย์. (2546). ท้องถิ่นเมืองสุพรรณกับพฤติกรรมขโมยและปล้นควายในยุคเศรษฐกิจยังชีพ ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 25. รัฐศาสตร์สาร. ปีที่ 24, ฉบับที่ 1 (2546), หน้า 117-160.

ชาวบ้านกับพฤติกรรมการขโมยควายในสังคมชนบทก่อนการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าว โดยให้หลักเกณฑ์ทางศีลธรรมมาเป็นตัวอธิบายการดำรงอยู่ร่วมกัน แต่เมื่อเศรษฐกิจขยายตัว ทำให้รัฐเข้ามาจัดการและผลักดันให้พฤติกรรมของโจรกลายเป็นอาชญากรรม

สำหรับคำว่า “โจร” หมายถึงผู้ร้ายที่ลักขโมยและปล้นสะดมทรัพย์สินของผู้อื่น ซึ่งการดำรงอยู่ของโจรในปัจจุบันเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย แต่ในยุคการผลิตแบบยังชีพการดำรงอยู่ของโจรนั้นกลับได้รับการปกป้องจากคนในท้องถิ่นให้สามารถอยู่รอดปลอดภัยจากกฎหมายเป็นเพราะโจรมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้รับใช้ผู้มีอำนาจในท้องถิ่น¹ ชาวบ้านในชนบทไม่ได้ให้ความหมายโจรว่าเป็นผู้ร้าย แต่จะนิยามว่าเป็นนักเลง ซึ่งหมายถึงการเป็นคนกล้าหาญ กว้างขวาง มีพรรคพวกเส้นสายจำนวนมากในพื้นที่ รวมถึงเป็นคนที่ใช้งานง่าย คล่องแคล่ว การเป็นนักเลงต้องเริ่มจากลักขโมยควาย และไต่ระดับความยากในการพิสูจน์ฝีมือไปจนถึงการปล้น การเป็นสาย ฯลฯ ซึ่งทุกการกระทำต้องทำด้วยความกล้าหาญและเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านจึงจะได้ชื่อว่าเป็นนักเลง เนื่องจากชนบทสุพรรณฯ ในยุคยังชีพอำนาจส่วนกลางเข้ามาน้อยมาก ดังนั้นนักเลงเหล่านี้จะมีอีกบทบาทหนึ่งคือคุ้มครองความปลอดภัยของชาวบ้านจากนักเลงนอกท้องถิ่น โดยชาวบ้านก็จะตอบแทนการช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เชื้อเพลิง ภาษี ปฏิบัติตนภายใต้คำสั่ง ฯลฯ²

ด้วยความที่สังคมในชนบทมีโครงสร้างสถาบันทางสังคมที่ซ้อนทับกันอยู่คือสถาบันทางการเมืองที่รัฐแต่งตั้งข้าราชการมาปกครอง และสถาบันไม่เป็นทางการคืออำนาจและอิทธิพลคนในท้องถิ่น เช่น เจ้าเมืองท้องถิ่น พระ นักเลง ฯลฯ³ แล้วทำไมโจรจึงมีความสัมพันธ์กับอำนาจเป็นทางการสาเหตุหนึ่งมาจากระบบกินเมืองที่ให้อำนาจผูกขาดการปกครองแก่กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งที่เป็นเครือญาติกัน ประกอบกับอำนาจของกฎหมายลักษณะโจร 5 เส้นที่มอบอำนาจให้กับท้องถิ่นในการจับโจรเอง⁴ ดังนั้นในระดับหมู่บ้าน ระดับอำเภอ ไปจนถึงระดับเมืองจึงต้องมีการพึ่งพาอาศัยอำนาจนักเลงเพื่อปกป้องคุ้มครองพื้นที่ในปกครองตนเอง ขณะเดียวกันนักเลงก็อาจมีอีกบทบาทในฐานะผู้นำชุมชนได้เช่นกัน การลักขโมยหรือปล้นควายจะได้รับการยอมรับถ้าอยู่ในระดับที่สมดุลไม่มีการเสียเลือดเนื้อของเจ้าของทรัพย์สิน เมื่อเศรษฐกิจข้าวเติบโตรูปแบบการลักขโมยไม่มีความสมดุลอีกต่อไป จำนวนการเกิดคดีเพิ่มสูงขึ้นทั้งยังเพิ่มช่องทางให้กรรมการและเจ้าเมืองทุจริตเงินจากประชาชน จากพฤติกรรมการปล้นจะกลายเป็นการก่ออาชญากรรมที่ถูกต้องตามกฎหมาย

¹ ฟิรศักดิ์ ชัยได้สุข. (2545). เล่มเดิม. หน้า 82, 87.

² วารุณี ไสธการมย์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 127-128.

³ แหล่งเดิม. หน้า 256-257.

⁴ ฟิรศักดิ์ ชัยได้สุข. (2545). เล่มเดิม. หน้า 88-89.

3.6.1 ลักษณะการปล้นวัวควาย

การเติบโตของเศรษฐกิจข้าวอย่างก้าวกระโดดทำให้ชาวนาต้องการผลิตข้าวให้เกิดความต่อเนื่องมากที่สุด เมื่อเกิดการขาดแคลนปัจจัยการผลิตอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เป็นเหตุให้มีชาวนาบางกลุ่มใช้วิธีแก้ปัญหาโดยการก่ออาชญากรรม อาชญากรรมที่พบบ่อยที่สุดคือ การลักขโมยและปล้นวัว ควาย สัตว์พาหนะทั้งสองชนิดมีความสำคัญต่อกระบวนการผลิตข้าวตั้งแต่เริ่มต้นจนแล้วเสร็จออกมาเป็นเมล็ดข้าวเพื่อบริโภค ไม่ว่าจะเป็นเตรียมดิน ไถนา นวดข้าว ไปจนถึงขั้นตอนการลากเกวียนขนข้าวและเก็บฟางหลังเสร็จสิ้นกระบวนการเพาะปลูก ประโยชน์ในการทุนแรงทำให้วัวควายเป็นที่ต้องการของตลาดเกษตรกรรม โดยแรงงานเหล่านี้ 1 ตัวทำงานได้วันละ 5 ชั่วโมงหรือเท่ากับไถนาได้วันละประมาณ 1 ไร่¹ การขาดแคลนแรงงานและราคาวัวควายที่พุ่งสูงขึ้นจากการที่แต่ละครัวเรือนมีพื้นที่ทำนาและต้องการเงินตรามาใช้สอยในชีวิตประจำวัน ทำให้พฤติกรรมการขโมยและปล้นควายเปลี่ยนแปลงไปจากยุคก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

การขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวที่สูงขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2410 ได้เปลี่ยนพฤติกรรมการขโมยวัวควายทำได้ครั้งละ 2-3 ตัวในยุคผลิตยังชีพมาสู่การปล้นควายจำนวนมากในแต่ละครั้งและใช้ความรุนแรงร่วมด้วยในการชิงฝูงวัวควาย ซึ่งข้อเท็จจริงดังกล่าวมาจากข้อมูลในใบบอกสุพรรณฯ ช่วง พ.ศ. 2428-2434 ที่พบว่าพฤติกรรมของโจรจะเป็นในลักษณะของการปล้นชิงวัวควายในจำนวนมากกว่าการลักขโมยในจำนวน 2-3 ตัว เช่น กรณีวันพฤหัสบดีเดือน 6 ขึ้น 10 ค่ำ พ.ศ. 2428 เวลาบ่ายสาม มีผู้ร้าย 6 คน ถือปืนครบมือเข้าชิงไล่เอาฝูงวัวของนายแน่นบ้านหนองกระทุ่ม แขวงสุพรรณฯ ไป 80 ตัว นายแน่นตามไปทันแล้วยิงปะทะกันราว 14-15 นัด ผู้ร้ายทิ้งวัว 78 ตัว แล้วหนีไปเมืองกาญจนบุรี นายแน่นรู้จักอ้ายผู้ร้ายว่าอ้ายพร้อมบุตรนายกรุดบ้านศรีสะเกระบือ อ้ายชำนาญตรำแดงคงบ้านหนองโพแขวงสุพรรณฯ² อีกกรณีที่จะยกมาเป็นตัวอย่างคือ คดีใน พ.ศ. 2430 นายอยู่และพวกไล่ฝูงควายไปกินหญ้าที่หลังบ้านสมอหล่ม แขวงสุพรรณฯ ราวสามโมงเศษมีผู้ร้าย 30 คนพากันไล่ฝูงควาย 98 ตัวของนายอยู่ไป พวกผู้ร้ายเอาปืนยิงพวกนายอยู่ นายอยู่และพวกพากันไล่ตามผู้ร้ายได้ควายมา 28 ตัวพวกนายอยู่ตามเกาะรอยไปพบควายอยู่ที่คอกนายเปรม 1 ตัว นายพุทพวคนายอยู่กับพวกมีชื่อก็จับเอาตัวนายเปรมมาที่ศาลากลาง ฟ้องให้พิจารณานายเปรม³

¹ แหล่งเดิม. หน้า 44-61.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12 ก/73 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (พ.ศ. 104- มี.ค. 106).

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/74 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณ.

พฤติกรรมการณ์เปลี่ยนในยุคหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงในสุพรรณฯ ตรงกับบันทึกในเรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้นในบันทึกของกรมตำรวจ ที่สัมภาษณ์โจรปล้นควาย พ.ศ. 2446 ซึ่งให้เห็นว่าการปล้นในแต่ละครั้งมีการวางแผนก่อนที่ลงมือ ช่วงเวลาในการก่อการจะเกิดขึ้นราวเดือนมกราคม-เมษายน ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ชาวนาขายข้าวแล้ว โดยก่อนการปล้นแต่ละครั้งจะมีพิธีสาบานตนเพื่อกันคนทรยศและกล่าวถึงปัญหาทางเศรษฐกิจที่ผลักดันให้เข้าสู่การนี้ การปล้นควายที่ละมาก ๆ ความเสี่ยงย่อมมีสูงกว่าขโมยที่ละน้อย ดังนั้นโจรแต่ละคนต้องมีความช่วยเหลือของตนเอง โดยจะไปออกปล้นผ่านการชักชวนจากคนรู้จัก คนที่มาร่วมปล้นจะมาจากท้องถิ่นโดยมีคนท้องถิ่นหรือนักเลงที่รู้จักเจ้าของบ้านเข้าร่วมปล้นด้วยเพื่อเข้าเป้าหมาย เพื่อลดความเสี่ยงที่เจ้าของจะตามตัวเจอการปล้น การปล้นในแต่ละครั้งจะมีการข่มขู่เจ้าของด้วยอาวุธร่วมด้วย เมื่อขโมยควายมาแล้วจะต้องขายออกไปนอกพื้นที่ที่ห่างไกล¹ ยกตัวอย่างในรายงานของรายงานของอำเภอเสนาใหญ่ มณฑลกรุงเก่าระบุถึงจำนวนควายที่ถูกขโมยออกจากพื้นที่ที่ถูกนำออกไปยังพื้นที่นครชัยศรี เช่น ใน พ.ศ. 2435 จำนวน 500 ตัวเศษ พ.ศ. 2436 จำนวน 600 ตัวเศษ และ พ.ศ. 2437 อีก 500 กว่าตัวเป็นข้อยืนยันได้ชัดเจน²

การปล้นแต่ละครั้งในพื้นที่สุพรรณฯ พบว่าคนร้ายที่เข้าปล้นมีตั้งแต่ 3 คนไปจนถึงหลายสิบคนจากหลักฐานในใบบอกและตราสารสุพรรณฯ ปรากฏจำนวนคนที่เข้าปล้นควายที่มากที่สุดราว 30 คนคือคดีปล้นไล่ควายของนายเอี่ยม ผู้ร้ายไล่ต้อนควายไปได้ 112 ตัว³ จำนวนคนที่รวมตัวกันปล้นมากกว่า 30 คนจากที่สำรวจหลักฐานคดีฟ้องร้องของสุพรรณฯ ยังไม่ปรากฏให้เห็น นอกจากนี้ในเอกสารยังพบคดีเกี่ยวกับการตั้งสำนักเอาไว้อื้อขายแลกเปลี่ยนวัวควายกันเองในพื้นที่อีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งสำนักเหล่านี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่มีการพึ่งพากันระหว่างนักเลงและชาวนา อันเป็นข้อสังเกตว่าคดีขโมยควาย 1-2 ตัวมักไม่ค่อยปรากฏในหลักฐานเพราะมีความเป็นไปได้ง่ายคือคนที่โดนปล้นไม่แจ้งความหรือการขโมยที่เกิดขึ้นเป็นในลักษณะที่ชาวบ้านยังยอมรับได้และใช้ระบบกฎเชิงศีลธรรมในการจัดการจัดการปัญหาด้วยตัวเองมากกว่าพึ่งให้ทางการจัดการ

¹ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2468). *สนทนากับผู้ร้ายปล้น*. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระตำรวจตรี พระยาอภิชาติดาญญูท (เจริญ เศวदनันทน์) พ.ศ. 2468. หน้า 1-45.

² พีรศักดิ์ ชัยได้สุข. (2545). *เล่มเดิม*. หน้า 46-47.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *มร.5 ม2.12ก/75 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (มี.ค. 107-30 มี.ค. 109)*.

3.6.2 ความสัมพันธ์ของโจรกับกรมการเมือง

บันทึกคดีความเมืองสุพรรณฯ จากใบบอกในช่วง พ.ศ. 2428-2434 ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนที่ส่วนกลางเข้ามาจัดระเบียบการปกครองท้องถิ่น พบว่ามีหลักฐานที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างโจรและอำนาจทางราชการท้องถิ่น ด้วยลักษณะการการปกครองด้วยระบบกินเมืองทำให้เกิดการผูกขาดอำนาจอยู่ในกลุ่มคนกลุ่มเดียวที่ล้วนเป็นเครือญาติไม่ว่าจะเป็นญาติโดยสายเลือดญาติผ่านการแต่งงาน หรือญาติของญาติก็ตาม ระบบเครือญาติที่เกิดขึ้น ด้วยลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั้นต้องมีการพึ่งพาและต่างตอบแทนผลประโยชน์แก่กัน เพื่อควบคุมให้อำนาจและการปกครองเป็นไปอย่างสงบทำให้มีการเลี้ยงโจรไว้ใช้สอยในการทำราชการจับโจรผู้ร้าย แต่ขณะเดียวกันก็ขูดเรียกเงินจากประชาชนที่ถูกกล่าวหาหรือหาแพะมารับโทษ¹ แทนตั้งรายงานของหลวงจำกรมการเมืองใน พ.ศ. 2429 ความว่า

“พระยาสุพรรณถึงแก่อสัญกรรมไม่ทันเดือนภาคนั้นตั้งธรรมรังผู้คุมตั้งตราเอาความผู้ร้ายแลจับบุรพรีไปชำระเปนความน่าโรงตามบ้านเรือนให้แล้วกันเรียกเอาค่าฤชาและทำเนียมสร้างเปนหลายราย แล้วเอาอ้ายคนภานซึ่งมีชื่ออยู่แต่ก่อนและคนเจ้าก้อยหมอครามมาเลี้ยงดูไว้ให้นำหมายไปเที่ยวเกาะราษฎรไทยลาวเขมรตามบ้านบ้ำ (ป่า ผู้วิจัย) มาชำระเรียกเอาค่าฤชาแบ่งปันกัน ราษฎรแลลาวบ้านบ้ำซึ่งภากันยกครอบครัวมาต่างเมืองมาทั้งทำมาหากินอยู่ในแขวงเมืองสุพรรณได้ความเดือดร้อน โจรผู้ร้ายก็ชุกชุมขึ้นกว่าแต่ก่อน ตั้งแต่พระยาสุพรรณถึงแก่อสัญกรรมมา ความผู้ร้ายยังพันกันตายถึงห้าราย พระปลัดหลวงศรีราชยกกระบัตกับกรมการเมืองมีชื่อเปนพักพวกพี่น้องกัน ผู้มีชื่อเอาพวกมาทำคำอายัดหมอบไว้ตัวข้าพเจ้าต่อเงินซึ่งตราสืบสามตำลึง ข้าพเจ้าถามปากคำรับตามสารกรมธรรม์หลวงยกกระบัตแย่งเอาไปทวดตรวนปล่อยเสีย”²

การเลี้ยงโจรผู้ร้ายเป็นหนึ่งในพฤติกรรมแสวงหาผลประโยชน์ของเจ้าเมืองและกรมการเมืองหลักฐานหลายชิ้นแสดงให้เห็นว่ากรมการเมืองเป็นพวกเดียวกับผู้ร้าย ช่วยกันปกปิดอำพรางและเพิกเฉยในการรับทำคดี เช่น พ.ศ. 2428 พระพลสงครามนายด่านตำบลหนองหลวง อุทัยธานี พร้อมด้วยนายโค่นทนายและราษฎรอีก 17 คนได้ขึ้นมาศาลากลางสุพรรณฯ พร้อมตราราชสีห์ลงชื่อกล่าวโทษว่าพระไชยราชรักษาปลัดเมืองกับผู้ช่วยบุตรพระไชยราชฯ คบหากันกับอ้ายโพสูงหนึ่ง

¹ พีรศักดิ์ ชัยได้สุข. (2545). เล่มเดิม. หน้า 87.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12 ก/73 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (พ.ศ. 104- มี.ค. 106).

ในผู้ร้าย 24 คนที่เกี่ยวปล้นฆ่า คว้าของราษฎรในแขวงสุพรรณบุรี สุพรรณฯ อุทัย อ่างทอง โดยพระพลสงครามได้แกะรอยตามหาตัวผู้ร้ายมาได้ 11 คน ขณะสืบอยู่นั้นปรากฏว่าพบตัวอ้ายโพสูงกับเมียอาศัยอยู่ที่เรือนพระไชยราชฯ เมื่อมีหนังสือไปขอตัวอ้ายโพสูงมาพิจารณาคดี ปรากฏว่าพระไชยราชฯ กลับไม่ยอมจับและปล่อยตัวมันไปเสีย¹

ในปีเดียวกันหลวงเจ้ากรมการเมืองสุพรรณฯ เขียนจดหมายมายังกระทรวงมหาดไทยว่า ด้วยเรื่องพระไชยราชรักษาปลัดเมืองและหลวงศรีราชรักษายกกระบัตรกรมการเมืองสุพรรณบุรี เพิกเฉยต่องานราชการโดยกล่าวว่า เมื่อวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 4 พ.ศ. 2428 เวลาค่ำมีคนร้ายเอาปืนมายิงกันตายและมีคนตีกันตายที่คลองซาวีแขวงเมืองสุพรรณฯ หลวงเจ้ากรมการเมืองบอกให้พระไชยราชฯ มีข้อความมายังกรุงเทพ แต่พระไชยราชฯ ก็เพิกเฉย ต่อมาพระไชยราชฯ และหลวงศรีราชฯ เห็นหลวงเจ้ากรมการเมืองชำระความได้ความจริง กลับยุยงให้ลูกความไม่ฟ้องอุทธรณ์ให้เสียราชการ อีกกรณีคือรายอ้ายณูที่มีตราโปรดฯ เกล้าให้ออกไปสืบตัวพวกอ้ายณู หลวงเจ้ากรมการเมืองสืบได้ความมาว่า นายพลับและพวกปล้นชิงควายราษฎรส่งให้กับอ้ายณูสำนักนายบัน ผู้มีชื่อมาร้องทุกข์พระไชยราชฯ กลับห้ามปรามหาให้ว่ากล่าวไม่ แม้มีตราโปรดเกล้าฯ ให้ชำระความคดีปล้นชิงควาย แต่พระไชยราชฯ หาทำการชำระความไม่ปล่อยอ้ายผู้ร้ายเหล่านั้นไปเสีย²

เช่นเดียวกับกรณีผู้ร้ายปล้นเงินเตี้ยกับอำแดงคำ อำแดงจู บ้านไร่ ลงวันที่ 2 ขึ้น 3 ค่ำเดือน 9 พ.ศ. 2429 หลวงเจ้ากรมการเมืองสุพรรณฯ ได้ทำหนังสือส่งขอตัวเพื่อนผู้ร้ายไปที่เมืองราชบุรีให้มาสอบสวนที่เมืองสุพรรณฯ แต่พระไชยราชฯ และหลวงศรีราชฯ ก็เกลี้ยกล่อมให้จำเลยมาขึ้นฟ้องอุทธรณ์ เมื่อนำตัวชายมีชื่อเพื่อนผู้ร้าย 5 คนมาจากราชบุรีแล้ว เมื่อมาสอบปากคำทั้ง 5 คนรับคำเป็นสัจ แต่พระปลัดหลวงศรีรักษาเพิกเฉยหาได้บังคับกรมการเมืองและผู้คุมให้นำผู้ร้ายไปรับโทษไม่³ คำฟ้องเหล่านี้เป็นที่น่าเสียดายที่ไม่ปรากฏหลักฐานถึงบทสรุปของเรื่องราวว่ากรมการเมืองผู้มีชื่อในหนังสือฟ้องร้องเหล่านี้ได้รับโทษเช่นไรกับการเพิกเฉยการทำราชการ แม้ไม่มีข้อสรุปในเรื่องดังกล่าวแต่จากทั้งสามกรณีก็สามารถแสดงให้เห็นถึงการเพิกเฉยต่อการจัดการโจรผู้ร้ายและช่วยปิดบังอำพรางคดีนั้น ๆ อันเป็นบทสะท้อนจากการปกครองในระบบกินเมืองที่รัฐให้สิทธิในการหารายได้แก่ผู้ปกครอง และไม่ได้มีเงินมาส่งเสริมในกิจการในด้านการปกครองต่าง ๆ ในพื้นที่หัวเมืองประกอบกับรัฐยังไม่ได้ยังไม่ได้แผ่ขยายอิทธิพลมายังท้องถิ่นมากนัก ดังนั้นจึงเป็นการเปิดโอกาส

¹ แหล่งเดิม.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม.2.12 ก/73 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (พ.ศ. 104- มี.ค. 106).

³ แหล่งเดิม.

ให้เจ้าเมืองสร้างความสัมพันธ์กับโจรในเชิงอุปถัมภ์ให้ที่พักพิงและคุ้มครอง โดยแลกกับการทำประโยชน์ให้กับเจ้าตัว

บางครั้งเมื่อต้องการต้องการผลงานการจับโจร ผู้นำท้องถิ่นก็อาศัยสายใจของตนเองในการจับส่งทางการยกตัวอย่างเช่นนโยบายใจจับโจรของ เจ้าหมื่นไวยวรนาถใน พ.ศ. 2425 ที่ใช้ในการจับโจรเมืองสุพรรณฯ โดยกล่อมให้โจรให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่รัฐในการที่เบาะแส และช่วยจับอาชกรว่าได้ว่าระบบการอุปถัมภ์ระหว่างโจรและข้าราชการท้องถิ่นทำให้ปัญหาการปล้นและลักขโมยอยู่ในระดับที่ควบคุมได้และไม่เกิดความรุนแรงจนเกินไป¹

3.6.3 การจัดการโจรหลัง 2435

ในทศวรรษ 2430 รัฐได้ปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นโดยจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นมีการใช้ข้าราชการจากส่วนกลางที่ได้รับการศึกษาแบบสมัยใหม่มาแทนข้าราชการท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อควบคุมผลประโยชน์และเพิ่มประสิทธิภาพในการปกครองไม่ว่าจะเรื่องการเก็บภาษีหรือการศาล รวมถึงแก้ปัญหาเรื่องความปลอดภัยของราษฎรจากผู้มีอำนาจท้องถิ่น โดยใน พ.ศ. 2438 เมืองสุพรรณฯ ได้ถูกรวมเข้าไปอยู่ในมณฑลนครชัยศรี² การปรับเปลี่ยนการปกครองส่วนท้องถิ่นจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) และข้อบังคับลักษณะการปกครองหัวเมือง ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) แสดงให้เห็นถึงการขยายขอบเขตการปกครองออกไปทุกภาคส่วนตั้งแต่ระดับสูงสุดจนล่างสุด โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนเลือกผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านเลือกกำนัน โดยมีการกำหนดหลักเกณฑ์คนที่ได้รับเลือกตั้งจะต้องเป็นประชาชนที่มีอายุ 21 ปีขึ้นไปไม่มีพันธะทางทหาร เมื่อมีการพบการทุจริตสามารถร้องเรียนให้พ้นจากตำแหน่งได้ นอกจากนี้เมื่อสิ้นสุดวาระห้ามให้ย้ายออกไปอยู่ท้องที่อื่นอย่างไม่มีกำหนดกลับ หรือห้ามนำตำแหน่งไปใช้ในทางมิชอบ เป็นต้น หลักเกณฑ์ที่บัญญัติขึ้นเป็นการจำกัดการสร้างอำนาจแบบอุปถัมภ์ การปกครองในลักษณะนี้เป็นการวางรากฐานการปกครองท้องถิ่นแบบใหม่และทำลายความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ของโจรกับข้าราชการท้องถิ่นลง³

แม้ช่วงแรกจะปรากฏว่ามีการประนีประนอมระหว่างอำนาจส่วนกลางและอำนาจท้องถิ่นในสังคม กล่าวคือ อิทธิพลของอำนาจจากกรุงเทพฯ ยังไม่สามารถกำจัดอิทธิพลในท้องถิ่นอย่างหมดสิ้น ดังนั้นเพื่อที่จะสามารถปกครองท้องถิ่นอย่างราบรื่นจึงมีการประนีประนอมกันเกิดขึ้น เพราะส่วนใหญ่ผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันที่ได้รับเลือกมักเคยเป็นนักเลงมาก่อน และเมื่ออำนาจ

¹ พีรศักดิ์ ชัยได้สุข. (2545). เล่มเดิม. หน้า 147.

² ธีระ แก้วประจันทร. (2534). เล่มเดิม. หน้า 35.

³ พีรศักดิ์ ชัยได้สุข. (2545). เล่มเดิม. หน้า 171-172.

ส่วนกลางไม่สามารถจัดการปัญหาโจรที่เกิดขึ้นในพื้นที่ได้ข้าราชการจากส่วนกลางจึงยอมขอความร่วมมือกับกำนันและผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นอิทธิพลท้องถิ่นเดิมแทน¹ แต่ต่อมาก็มีการนำกำลังติดอาวุธเข้ามาปราบปรามโจรแทน

การเข้ามาของอำนาจรัฐในทศวรรษนี้ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมโจรอย่างแท้จริง กล่าวคือเริ่มมีการส่งกำลังเข้ามาปราบปรามในพื้นที่พร้อมอาวุธยุทโธปกรณ์สมัยใหม่ ในหลายพื้นที่เป็นวงกว้าง ยกตัวอย่างเช่นใน พ.ศ. 2436 ปรากฏว่ามีการส่งกำลังทหารเข้าไปปราบปรามโจรในพื้นที่สุพรรณฯ ถึง 300 คนในเวลา 30 วัน หรือส่งกองทหารออกไป 10 กองในจังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง ผลปรากฏว่าสามารถรวบรวมรายชื่อโจรได้ 1,500 รายชื่อในวันเดียว² การเข้ามาจัดระเบียบของส่วนกลางและการล้อมปราบปรามที่เต็มไปด้วยอาวุธยุทโธปกรณ์มีผลให้ตั้งแต่ทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา พฤติกรรมของโจรทวีความรุนแรงขึ้นเพื่อตอบโต้รัฐ ความถี่ในการปล้นและอัตราเกิดการเสียชีวิตหรือบาดเจ็บของชาวบ้านร่วมด้วยในทีก่อเหตุ หลังจากมีการปราบปรามที่หนักข้อในพื้นที่สุพรรณฯ โจรผู้ร้ายในพื้นที่ลดลง ใน พ.ศ. 2436 หนังสือพิมพ์บางกอกไทม์ได้รายงานข่าวว่า “ได้เกิดช่วงเวลาแห่งความสงบสุข ในสุพรรณบุรี ชาวบ้านสามารถนอนหลับได้โดยปราศจากความกลัวว่าจะถูกฆ่า หรือถูกขโมยความ แต่กลับปรากฏว่าบริเวณใกล้เคียงที่ไม่มีข้าหลวงออกไปตรวจจับ กลับมีปริมาณโจรเพิ่มมากขึ้น”³ แสดงให้เห็นถึงความหวาดกลัวของโจรที่มีต่อกองกำลังติดอาวุธ จึงมีการหลบหนีไม่เผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่⁴ แม้มีการปราบปรามโจรอย่างจริงจังจากทางส่วนกลางแต่ก็พบว่าโจรยังคงมีอยู่อย่างชุกชุม จนกระทั่งใน พ.ศ. 2440 ได้มีการจัดตั้งกองกำลังตำรวจประจำการอย่างถาวรในแต่ละพื้นที่เพื่อคอยปราบโจรโดยเฉพาะ ใน พ.ศ. 2451 มีสถานีตำรวจอยู่ 345 แห่งมีกำลังคนอยู่ 8,000 คน⁵ หลังจากการตั้งสถานีตำรวจถาวรในพื้นที่ได้ทำให้พฤติกรรมของโจรในรายงานลดจำนวนลง เหตุเพราะไม่มีการเผชิญหน้ากับตำรวจ ในหลายพื้นที่พฤติกรรมของโจรเริ่มกลับไปเป็นแบบยังชีพคือสามารถต่อรองกันได้ระหว่างโจรกับชาวบ้าน⁶

¹ แหล่งเดิม. หน้า 116-118.

² พิศศักดิ์ ชัยได้สุข. (2545). เล่มเดิม. หน้า 116-118.

³ “Ayuthia”, Bt, 22 Feb. 1893, p.3. อ้างอิงจากพิศศักดิ์ ชัยได้สุข. (2545). *โจรในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางยุคการปฏิรูปการปกครอง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. หน้า 140.

⁴ พิศศักดิ์ ชัยได้สุข. (2545). เล่มเดิม. หน้า 176-180.

⁵ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). เล่มเดิม. หน้า 93.

⁶ วารุณี ไสธการมย์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 160-161.

พีรศักดิ์ ชัยได้สุข ชี้ให้เห็นว่าโจรหลังการปฏิรูปการปกครองยังคงมีอยู่เพียงแต่มีการปรับบทบาทและฐานะให้สอดคล้องกับการปกครองแบบสมัยใหม่กล่าวคือจากแต่เดิมที่โจรเป็นฝ่ายพึ่งพิงและขอความคุ้มครองจากข้าราชการท้องถิ่น แต่เมื่อมีการปฏิรูปการปกครอง ข้าราชการท้องถิ่นเหล่านี้ถูกลดบทบาทลงและถูกดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ในขณะที่การปกครองรูปแบบใหม่ทำให้โจรมีอำนาจขอพรหมและเข้าไปอยู่ภายใต้กฎหมายอย่างเป็นทางการผ่านโอกาสในการเข้าไปมีส่วนในการปกครอง เช่น เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและข้าราชการท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้ทำให้โจรบางส่วนที่เข้าไปสัมพันธ์กับทางการยังอยู่รอดในสังคมและคงยังรักษาความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ในท้องถิ่นต่อไป¹

3.7 ความไร้ประสิทธิภาพของศาลและการฟ้องร้องทางออกของประชาชนยุคผลิตเพื่อการค้า

การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตราได้สร้างวิถีชีวิตรูปแบบใหม่ที่สัมพันธ์กับการสะสมทุนและสร้างกำไร ชีวิตของราษฎรชาวสุพรรณฯ จึงเกี่ยวพันกับการค้าขายอย่างลึกซึ้ง กิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านี้มักเกิดความขัดแย้งจนเป็นคดีความอยู่ตลอดเวลา แต่กลายเป็นว่าเหล่ากรมการท้องถิ่นไม่สามารถจัดการข้อขัดแย้งเหล่านี้ได้ ไม่ว่าจะเป็นคดีความธรรมดาอย่างฉ้อโกง ลักขโมย ไม่จ่ายภาษีไปจนถึงคดีปล้นฆ่าที่ทางการท้องถิ่นใช้เวลาได้สว่นยาวนานและบางคดีก็ไม่สามารถหาตัวผู้ร้ายมาลงโทษแม้จะรู้ตัวคนร้ายก็ตาม จากหลักฐานในใบบอกและสารตราเมืองสุพรรณฯ จะพบว่าในหลาย ๆ คดีความมักมีคำสั่งเร่งพิจารณาดีจากส่วนกลาง รวมไปถึงในหลาย ๆ ครั้งที่ทางการสุพรรณฯ ไม่สามารถจัดการคดีความได้ด้วยตัวเอง จึงจำเป็นต้องส่งรายงานมาขอคำปรึกษา หรือไม่ก็นำคดีเหล่านี้มาให้ทางการกรุงเทพฯ เป็นผู้ตัดสินแทน

ความไร้ประสิทธิภาพด้านการศาลของเมืองสุพรรณฯ สะท้อนผ่านการพยายามจัดการผู้ร้ายกันเองของชาวบ้านเช่น กรณีของเงินเมงกับเงินเล็กที่ถูกผู้ร้ายเข้าปล้นบ้านนำทรัพย์สินตลอดจนผ้าผืนแพรพรรณไปเมื่อขึ้น 8 ค่ำเดือน 2 พ.ศ. 2430 และอีกเกือบ 1 ปีต่อมาเงินเล็กได้จับนายโยหนึ่งในผู้ร้ายที่เข้าปล้นบ้านไปให้ทางการไต่สวน² หรือกรณีของเงินแก้วกับนายยอดน้องนายอินที่โดนควายไปเลี้ยงยังทุ่งนามดแดง เวลาประมาณบ่ายสามมีผู้ร้าย 8 คนถืออาวุธครบมือมาแย่งควายและหนีไป นายอินและพวกได้ไล่ตามไปจนถึงทุ่งนาบ้านวังพลับ ก่อนจะมีการยิงปะทะ

¹ พีรศักดิ์ ชัยได้สุข. (2545). เล่มเดิม. หน้า 176-180.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/75 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (มี.ค. 107-30 มี.ค. 109).

โดนนายวมหนึ่งในผู้ร้ายถูกนายอินจับมาส่งที่ศาลากลาง¹ ทั้งสองกรณีเป็นหนึ่งในหลาย ๆ คดีที่แสดงให้เห็นความพยายามของชาวบ้านในการแก้ปัญหาเบื้องต้นก่อนที่จะพึ่งพาหน่วยงานราชการ

จากการลงพื้นที่ของพระอินทราธิบาลใน พ.ศ. 2439 ทั้งสองครั้งคือในเดือนพฤษภาคมและเดือนสิงหาคมทำให้ทราบได้ว่าการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมในท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยากสำหรับประชาชนเพราะประชาชนแทบไม่มีอำนาจในการต่อรองและกดดันให้กรมการเมืองทำงานได้เลย บางครั้งยังเสี่ยงถูกกรมการเมืองชี้ ชูตรีเอาเงินค่าคดีร่วมด้วย แต่รวม ๆ แล้วมักใช้เวลาในการพิจารณาคดีเนิ่นนาน เช่น บางคดีจำเลยติดคุกมา 8 ปีโดยไม่มีการสืบพยาน เป็นต้นสาเหตุเพราะกรมการเมืองส่วนใหญ่มักเมินเฉยไม่ให้ความสำคัญกับคดีและด้วยความเป็นเครือญาติของกรมการเมืองทำให้การทำงานเป็นไปด้วยความยากลำบากเมื่อเป็นเรื่องของเครือญาติตนเอง บางครั้งคดีความก็สูญหายเสียเฉย ๆ เมื่อผู้ที่ดูแลส่วนของคดีความได้เสียชีวิตหรือย้ายไปทำงานเสียที่อื่นคนที่เข้ามารับหน้าที่ต่อก็จะเจอปัญหาไม่สามารถหาคดีความเก่า ๆ ได้มีคดีจำนวนมากที่ค้างค้ำไม่ได้สะสางดังความว่า

“เวลาบ่าย 3 โมงไปหาข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองแล้วให้หลวงเมืองนำไปดูตะราง ๆ หนึ่งหมื่นพิทักษ์เป็นผู้คุมมีคนโทษหญิง 4 ชาย 86 คนที่อยู่นั้นกว้างสองวาสองศอกยาวสี่วาเป็นเรือนยกพื้นสูงหลังคามุงจากผ้าขัดแตะ อาหารนั้นญาติของนักโทษมาส่ง มีคนโทษมาร้องทุกข์คืออ้ายสิทธิต้องหาว่าแย่งชิงกระบืออยู่ตำบลบ้านบางน้อยมาติดตรง 8 ปียังไม่มีการสืบพยาน อ้ายพร้อมต้องหาว่าปล้นอยู่ตำบลย่านสวนศกติดตรงห้าปียังไม่สืบพยาน อ้ายอุมบ้านโพท่าทราย อ้ายสุดบ้านกระเสียว ต้องหาว่าแย่งกระบือติดตรงสามปียังไม่สืบพยาน ฯลฯ อ้ายห่วง อ้ายพริ้ง หลวงประเวศจับมาขังถึง 3 ปีไม่มีโทษแล้วยังไม่ได้พิจารณา อ้ายชมหลวงประเวศจับมาเป็นจำนำแทนบุตรเลี้ยง ตัวบุตรเลี้ยงก็ตายแล้วแต่ยังไม่มีเงินค่าธรรมเนียมเสียให้แก่ผู้คุมยังออกไม่ได้ เพราะผู้ใดจะออกจากตะรางต้องเสียเงิน 20 บาทขึ้นไปแล้วจึงจะออกได้”²

“การความยังใช้แบบเก่า ที่ชำระความเป็นโรงที่เก็บหนังสือใช้แบบเก่าไม่ได้จำข้าหลวงดูไม่ใคร่จะเอาใจใส่แลไม่ลงศาลากลาง สุดแล้วแต่กรมการ ลูกความจะร้องเรียนเปลล้าปากที่สุดหลายต่อหลายชั้นจึงจะถึงข้าหลวง ผู้ว่าราชการเกรงใจกรมการเสียทั้งสิ้น เพราะ

¹ แหล่งเดิม.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/29/2 เรื่องสุพรรณบุรี (22 พ.ค. 115).

กรมการเกี่ยวпен เครือญาติกันแทบทุกคน กรมการบิดพลิ้ว ทางกรจบน้ำสุราโดยความข่ม
 เหวงเปียดเปียนลงเอาเงินราษฎรไ้ความเดือดร้อน”¹

ตาราง 15 การชำระความในพื้นที่มณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2439

เมือง	ความเดิม			พิจารณาแล้ว			จำหน่าย ตาย ขาด ฟ้องส่ง กรุงเทพฯ	คง พิจารณา อาญา แพ่ง	นักโทษ ต้องขัง	หมายเหตุ
	อาญา	แพ่ง	รวม	อาญา	แพ่ง	รวม				
สุพรรณบุรี	259	299	558	36	130	166	-	359	259	สารบบไม่ ชัดเรียก สำนวน ตาม กรมการ
นครชัยศรี	129	99	228	17	58	65	-	163	224	สารบบ ความไม่มี ต้องเรียก สำนวน ตามตุลา การเดิม
สมุทรสาคร	-	-	90	7	17	24	-	66	41	สารบบยัง ไม่เรียบ ร้อย

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/29/1 เรื่องพระอินทราธิบาล รายงานตรวจ
 ราชการมณฑลนครไชยศรี (2-14 ส.ค. 115).

ความไร้ประสิทธิภาพในการทำงานของศาลเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ประชาชนที่มีเงิน
 พอจะซื้อบริการความยุติธรรมจากส่วนกลางเข้าไปฟ้องร้องยังศาลกรุงเทพฯ โดยเฉพาะในคดีที่
 เกี่ยวกับกรมการเมืองหรือเครือญาติของเหล่าผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นที่มักไม่ได้รับความสนใจของ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/29/1 เรื่องพระอินทราธิบาล รายงานตรวจราชการมณฑลนคร
 ไชยศรี (2-14 ส.ค. 115).

ศาล ดังนั้นจึงมีการร้องไปยังกรุงเทพฯ เพื่อให้ชำระคดีความ สิ่งเหล่านี้เป็นการเคลื่อนไหวของราษฎร ซึ่งส่งผลให้อำนาจจากส่วนกลางสามารถแทรกแซงการปกครองท้องถิ่นและเข้ามาควบคุมหัวเมืองได้มากขึ้น

ความเชื่องำและการเพิกเฉยต่อปัญหาของประชาชนทำให้ประชาชนต้องเลือกที่จะพึ่งอำนาจของส่วนกลางเพื่อกระตุ้นให้ท้องถิ่นทำงาน เช่น กรณีของอานาชะล้าแขกคนในบังคับอังกฤษที่เลือกส่งฟ้องกงสุลอังกฤษให้กีดกันกระทรวงมหาดไทยเพื่อเร่งรัดการทำความดีไปสุพรรณ¹ เช่นเดียวกับคดีของจีนฮึงเองตัวเจ้าภาษีรับทำภาษีตาลโตนดที่ส่งเรื่องไปยังหอรัษฎากรพิพัฒน์ให้ตามเรื่องให้เช่นเดียวกัน² ฯลฯ ขณะเดียวกันก็มีหลักฐานว่าชาวบ้านในพื้นที่เมื่อประสบความเดือดร้อนจากความประพฤติของกรมการเมืองมีหนทางในการแก้ปัญหาอยู่ 2 ทาง ทางแรกคือร้องเรียนต่อข้าหลวงที่เข้ามาตรวจราชการในพื้นที่ เช่น กรณีพระอินทราธิบาลตรวจราชการสุพรรณฯ พ.ศ. 2439 ชาวบ้านได้รวมตัวกันฟ้องร้องเรื่องข้าหลวงประเวศเทียวจับราษฎรหาว่าเป็นโจรผู้ร้ายไปจำรวมไว้ที่บ้านและเอาเงินราษฎร 80 บ้าง 40 บ้างแล้วจึงปล่อยตัว รวมถึงจับราษฎรโดยหาว่าทำน้ำตาลเมา เมื่อไปจะมีแป้งเชื้อสำหรับใส่น้ำตาลของราษฎรแล้วจับเอาเงินกับราษฎร ตั้งแต่ 40-200 บาท ขณะที่พระอินทราธิบาลกำลังนั่งพักที่บ้านขุนด่าน อำเภอสองพี่น้อง³

อีกหนทางหนึ่งคือชาวบ้านก็ใช้กลไกศาลและชนชั้นนำจากส่วนกลางในการฟ้องร้องพฤติกรรมของเหล่ากรมการเมือง ซึ่งมีหลักฐานปรากฏอยู่จำนวนหนึ่งทั้งในใบบอกและสารตราที่ส่วนกลางส่งมาให้กรมการเมืองมีชื่อส่งทนายไปชี้แจง โดยจะยกตัวอย่างคดีที่ปรากฏในหลักฐานมาแสดงให้เห็นว่าไม่ได้มีแต่ประชาชนที่ฟ้องแม้แต่เจ้าพนักงานในกรมการเมืองเองก็มีการฟ้องร้องแก่กัน เช่น หลวงจำเมืองร้องเรียนมายังส่วนกลางเรื่อง ลงวันเสาร์ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 พ.ศ. 2422 เรื่องพระอินทราธิบาลกับพระไชยราชาปลัดเมือง รวมถึงหลวงศรีราชรักษาออกหนังสือเดินทางให้พวกนายโหนดผู้ร้ายปล้นชิงควาย โดยไม่ยอมจับกุมมาลงโทษ⁴ เช่นเดียวกับสารตราลงวันอังคารขึ้น 7 ค่ำเดือน 10 พ.ศ. 2428 นายสุตไพร่หลวงสังกัดกรมมหาดไทยได้ทำเรื่องกล่าวโทษพระยาสุพรรณฯ ขุนบริรักษ์ ขุนวัง หมื่นพิณิจ และนายพิงเสมียน เนื่องจากคราวที่นายข้าและบิดานายสุตพูดกันว่าให้นายข้าเอาทองแดงมาให้สมีหวาง ๆ จะทำให้ทองเปลี่ยนเป็นนาก นายข้าก็ได้นำ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/2 เมืองสุพรรณบุรีเรื่องผู้ร้ายฆ่าไพร่หมู่/เลตาย.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/24 เรื่องเมืองสุพรรณบุรีให้พร้อมด้วยขุนพิพิทสมบัตรข้าหลวงหาตัวราษฎรซึ่งขัดไม่เสียภาษีน้ำตาลโตนดมาชำระต่างหางว่าวเดิมให้แล้วโดยเรา.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/29/2 เรื่องสุพรรณบุรี (22 พ.ค. 115).

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/74 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณ.

ทองแดงมาให้ปรากฏว่ามีวงไม่ทำให้ นายข้าก็ได้พยายามดีให้ทำจนมีห้วงโกรธสมคบกับ จินสวนทำเรื่องราวยื่นต่อพระยาสุพรรณฯ ให้จินสวนไปจับกุมบิดามารดานายสุตไปขังคุกไว้ ทาง ส่วนกลางจึงให้พระยาสุพรรณฯ ตั้งหนายมาชี้แจงยังกรุงเทพฯ ต่อเรื่องดังกล่าว พร้อมทั้งส่งตัวนาย ข้าไปกรุงเทพฯ ด้วย¹

ขณะเดียวกันใน พ.ศ. 2432 จินจันคนในบังคับโปรตุเกสได้ส่งเรื่องฟ้องร้องไปยังสมเด็จพระ เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ โดยร้องว่า กรมการเมืองสุพรรณฯ กดขี่ใช้อำนาจไม่สมควร โดยขัดขวางการค้าขายและขูดรีดเงินจากจินจัน² และกรณีสุดท้ายที่จะยกมาในที่นี้คือกรณีของนายเกดที่ยื่นเรื่องราวฟ้องร้องลงวันที่ในสารตรา 29 กรกฎาคม 2434 กล่าวโทษพระยาสุพรรณฯ กับกรมการเมืองตลอดจนผู้คุมมีชื่อว่าเอาเงินและ ปล่อยผู้ร้าย รวมถึงเลี้ยงผู้ร้ายต่อกระทรวงมหาดไทยให้ตรวจสอบการทำงาน³ เป็นต้น

การเดินทางมาฟ้องร้องของประชาชนยังหน่วยงานกรุงเทพฯ สะท้อนความสัมพันธ์เชิง อำนาจระหว่างประชาชน ผู้นำท้องถิ่นและส่วนกลางเพราะเป็นการเลือกใช้ “อำนาจที่เหนือกว่า ของราชสำนักกรุงเทพฯ มาจัดการกับอำนาจที่อยู่ต่ำกว่าอย่างเจ้าเมืองและกรมการเมืองท้องถิ่น”⁴ การเดินทางมาฟ้องร้องยังกรุงเทพฯ ยังสอดคล้องกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและการค้าเพราะการ ฟ้องร้องหรือใช้อำนาจของกระบวนการยุติธรรมในการชำระความจำเป็นต้องเสียเงินค่าธรรมเนียม ราคานั้นแล้วแต่ศาลเรียกเก็บ รวมไปถึงเงินใต้โต๊ะของเหล่าตุลาการที่ประชาชนจะเสียเพื่ออำนวยความสะดวกของคดี ดังนั้นในจำนวนคดีฟ้องร้องที่ปรากฏในสารตราไปจนถึงใบบอกเมืองสุพรรณฯ ส่วนใหญ่จึงเป็นเรื่องของไพร่ที่มีเงิน

การคืบคลานอำนาจของส่วนกลางเข้ามาในพื้นที่เป็นการลดทอนอำนาจของการปกครอง และอิทธิพลท้องถิ่นของเหล่ากรมการเมืองทีละน้อย คนกลุ่มนี้ย่อมรู้สึกถึงความไม่มั่นคงในอำนาจ จึงเริ่มมีการปรับตัวให้หยุดและมั่นคงในยุคผลิตเพื่อการค้า หนึ่งในทางออกที่เหล่ากรมการเมือง ใช้คือส่งบุตรหลานเข้าไปเรียนในโรงเรียนสมัยใหม่โดยรัฐ การเลื่อนฐานะจากการศึกษาของเหล่า ลูกหลานกรมการเมืองเป็นการสืบทอดอำนาจและอิทธิพลของตระกูลให้ดำรงอยู่ต่อไปในเมือง สุพรรณฯ รวมถึงการสร้างธุรกิจอันจะได้รับการอธิบายในหัวข้อต่อไป

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5 รล-ตราน้อย/8 เรื่อง เมืองสุพรรณบุรี ให้พระปลัดกรมการส่งตัว ขุนบุรีรักษขุนวังคนมีชื่อให้ข้าหลวงรายความนายสุตอุธร.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5.ม/4 เรื่องหนังสือราชการไปมาระหว่างพระยาพิพัฒโกษา กระทรวงต่างประเทศกับพระยาศรีสิงหนเทพและพระศรีเสนา กระทรวงมหาดไทยเกี่ยวกับเรื่องทั่วไป.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กร.5ป/5 เรื่องนายเกดกล่าวโทษพระยาสุพรรณ.

⁴ ถวัลย์พงษ์ สุกุลเลียว. (2561). เล่มเดิม. หน้า 269.

3.8 การปรับตัวของเจ้าเมืองและกรมการเมืองในยุคเศรษฐกิจข้าวรุ่งเรือง

การปกครองเมืองสุพรรณฯ ก่อนมีการปฏิรูป พ.ศ. 2435 ยึดถือระเบียบการปกครองตามแบบปลายอยุธยาตามพระไอยการนาทหารหัวเมือง จ.ศ. 1298 (พ.ศ. 1918) คือมีฐานะเป็นเมืองชั้นในของเมืองหลวงกรุงเทพฯ¹ มีเจ้าเมืองเป็นผู้ปกครอง โดยหน้าที่ของเจ้าเมืองคือดูแลผลประโยชน์ให้กษัตริย์ไม่ว่าจะควบคุมกำลังไพร่ในสังกัดกรมการ เกณฑ์ส่วยและอากรส่งเมืองหลวง รายงานสารทุกข์สุกดิบของราษฎร เป็นต้น หน้าที่ดังกล่าวนี้ไม่มีเงินเดือนในการปฏิบัติหน้าที่ แต่เจ้าเมืองได้ผลประโยชน์ตอบแทนจากการช่วยงานของราษฎรและค่าธรรมเนียมเวลาราษฎรมาติดต่อราชการ การปกครองในลักษณะนี้กรมดำรงฯ เรียกว่าระบบกินเมือง

“ผู้เป็นเจ้าเมืองต้องทั้งกิจธุระของตนมาประจำทำการปกครองบ้านเมืองให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากภัยอันตราย ราษฎรก็ต้องตอบแทนคุณเจ้าเมืองด้วยการออกแรงช่วยทำงานหรือแบ่งสิ่งของที่ทำได้ หาได้ เช่น ข้าวปลาอาหาร เป็นต้น อันมีเหลือใช้ให้เป็นของกำนัลช่วยอุปการะไม่ให้เจ้าเมืองต้องเป็นห่วงในการหาเลี้ยงชีพ ราษฎรมากด้วยช่วยกันคนละเล็กละน้อย เจ้าเมืองก็เป็นสุขสบาย รัฐบาลในราชธานีไม่ต้องเลี้ยงดู จึงให้ค่าธรรมเนียมในการต่าง ๆ ที่ทำในหน้าที่เป็นตัวเงินสำหรับใช้สอย กรมการเมืองเป็นผู้ช่วยเจ้าเมืองก็ได้รับผลประโยชน์ทำนองเดียวกัน เป็นแต่ลดลงตามศักดิ์”²

การปกครองในรูปแบบเช่นนี้ดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองในรัชกาลที่ 5 กล่าวคือในต้นทศวรรษ 2410 กษัตริย์เริ่มมีการดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่ละน้อยเริ่มจากการเข้าไปควบคุมภาษีอากร โดยมีการย้ายรายได้จากภาษีบางรายการจากพระคลังเข้ามาอยู่ภายใต้กำกับของรัชกาลที่ 5 ใน พ.ศ. 2416 ได้มีการปฏิรูปการคลังโดยตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์มาทำหน้าที่ดูแลการประมูลภาษีและควบคุมการจัดส่งเงินเข้าคลังทุกเดือน หอแห่งนี้ทำงานแบบตะวันตกที่มีการให้เงินเดือนและมีเวลาทำงานแน่นอน เริ่มมีการตรวจสอบภาษีย้อนหลังพบว่าการคงค้างภาษีหลายรายการที่รอวันจัดการ การจัดการการปฏิรูปการคลังเป็นด้านขั้นแรกที่รัชกาลที่ 5 ใช้ในการกระชับอำนาจจากมือขุนนางฝ่ายอนุรักษนิยมอันมีสมเด็จพระยาบรมมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้นำ ใน พ.ศ. 2417 รัชกาลที่ 5 เริ่มลดทอนอำนาจของฝ่ายอนุรักษนิยมด้วยการตรวจสอบการยกยอกเงินภาษีค่านาของพระยาอาหารบริรักษ์

¹ วารุณี ไสธการมย์. (2547). เล่มเดิม.. หน้า 199.

² กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 24.

(นุช บุญ-หลง) เสนาบดีกรมนา เพื่อแสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจในทางไม่ชอบของเหล่าขุนนางผู้ใหญ่ โดยคดีนี้ได้เชื่อมโยงไปถึงคนใกล้ชิดพระยาอาหารบริรักษ์อีกหลายคน โดยคดีนี้จบลงด้วยการปลดจากราชการและริบทรัพย์¹

การเชือดไก่ให้ลิงดูนี้ได้สร้างแรงกระเพื่อมมาถึงสุพรรณฯ การได้เบียดบังภาษีบางส่วนหรือขูดรีดกับราษฎรเริ่มทำได้ยากขึ้นเพราะเริ่มมีการตรวจสอบจากส่วนกลางที่เข้มงวด ไพร่พลที่เคยอยู่ในสังกัดเริ่มทยอยที่จะเป็นไทไม่สามารถเรียกมาใช้งานแบบได้เปล่าเหมือนเดิม ในยุคที่เงินตราเป็นหนึ่งในสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีพในยุคนี้ ผลประโยชน์จากระบบเก่าย่อมไม่เพียงพอเลี้ยงชีพมีหลักฐานปรากฏการณ์ยืมเงินและไม่ส่งคืนของเจ้าเมือง เช่น สารตราน้อยลงวันจันทร์ขึ้น 13 ค่ำเดือน 10 พ.ศ. 2428 นายห้างแรมเชคนในบังคับอังกฤษได้ฟ้องมายังศาลต่างประเทศว่าพระยาสุพรรณฯ เป็นลูกหนี้ยืมเงินไปจำนวน 1,200 บาท ให้ส่งทนายต่างตัวพระยาสุพรรณฯ มาชี้แจงเรื่องดังกล่าว² และใบบอกเมืองสุพรรณฯ พ.ศ. 2433 กล่าวถึงพระยาสุพรรณฯ ที่ถึงแก่กรรมได้ติดเงินพระยาสุรศักดิ์มนตรีไว้ 100 ชั่งจึงให้กรมการเมืองตราค่าบ้านของพระยาสุพรรณฯ ที่ตั้งอยู่บริเวณริมคลองวัดเจติยจริยคลองคูเหนือมาหักล้างหนี้ที่ค้างค้าง³

จากหลักฐานเหล่านี้ทำให้เห็นว่า เงินตรากลายเป็นสื่อกลางที่จำเป็นในการซื้อสินค้าบริโภคอุปโภคในชีวิตประจำวัน รายได้ที่ไม่เพียงพอกับรายจ่ายได้ผลักดันให้เหล่าเจ้าเมืองและกรมการเมืองต้องปรับตัวและหันมาหาความมั่งคั่งทางการเงินด้วยวิธีอื่น เช่น ปลอมเข้าพื้นที่ค้าขาย และอื่น ๆ เพื่อให้อยู่รอดในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ หลักฐานที่บ่งชี้ให้เห็นการปรับตัวของเจ้าเมืองและกรมการเมือง เช่น ในใบบอกลงวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2433 กล่าวถึงพระยาปทุมธานีได้ตัดไม้สักจากบริเวณกระเสียว เขตสุพรรณฯ ล่องมาตามแม่น้ำกว่า 270 ต้นลงมาขายยังกรุงเทพฯ โดยระหว่างทางก็ได้จัดจำหน่ายไม้สักให้แก่ราษฎรที่มีบ้านอยู่ตามแม่น้ำ⁴ เช่นเดียวกับหลักฐานจากสารตราน้อยลงวันอังคารแรม 9 ค่ำเดือน 3 พ.ศ. 2424 ระบุว่าขุนภักดีโยธานายกองส่วยฝางเมืองสุพรรณฯ ได้เข้าหุ้กับมองสิเออบุเรศคนในบังคับฝรั่งเศสซื้อเสาและถ่านจากเมืองสุพรรณฯ นำไปขายเอากำไร แต่เกิดเหตุบิดพลิ้วขุนภักดีโยธาไม่ยอมมอบเงินทุนและ

¹ กุลลดา เกษบุญชู มีด. (2562). เล่มเดิม. หน้า 112-116.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5 รล-ตราน้อย/8 เรื่องเมืองสุพรรณบุรี ให้พระปลัดกรมการส่งตัวพระยาสุพรรณให้ชำระหลวงรายนายห้างแรมเชหาว่าพระยาสุพรรณเป็นเงิน 1200 บาท.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/75 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (มี.ค. 107-30 มี.ค. 109).

⁴ แหล่งเดิม.

กำไรให้แก่มองสิเออบุเรศจึงเกิดเป็นคดีฟ้องร้อง¹ นอกจากนี้ในใบบอกการตีราคาบ้านพระยาสุพรรณฯ มาخذใช้หนี้แก่พระยาสุรศักดิ์มนตรียังได้กล่าวถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่พระยาสุพรรณฯ ได้ดำเนินการอยู่นั้นก็นำพื้นที่ริมน้ำมาปลูกสร้างโรงเรือนหลายหลังปล่อยเช่า อาทิ ให้ขุนพัฒน์สมบัติเช่าทำบ่อนเบี้ย ให้เจ้าภาษีสุกรเช่าโรงหนึ่ง และมีห้องแถวปล่อยเช่าอยู่หนึ่งโรง รวมถึงมีแพขายสินค้าปล่อยเช่า รวมค่าเช่าทั้งโรงเรือนและแพสินค้าเป็นเงิน พ.ศ. ละ 6 ชั่ง 5 ตำลึงกึ่ง²

การปรับตัวของเหล่าเจ้าเมืองและกรมการเมืองนั้นนอกจากการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแล้วยังมีบางส่วนที่ใช้อำนาจและหน้าที่ในการแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบ เนื่องจากเจ้าเมืองและกรมการเมืองมีตำแหน่งและฐานะที่เอื้อต่อประโยชน์ในการหาเงินมากกว่าผู้อื่น แต่ที่พบว่าในส่วนนี้จะถูกประชาชนร้องเรียนให้ส่วนกลางเข้ามาตรวจสอบ วิธีการขูดรีดเงินของกรมการเมืองและเจ้าเมืองในส่วนของกระบวนการยุติธรรมมีทั้งติดสินบนเพื่อไม่ให้มีการฟ้องร้อง ยัดข้อหา เช่น เดือน 5 แรม 8 ค่ำ พ.ศ. 2431 หมื่นพินิจและนายกล่อมบ้านศรีสะเกษแจ้งว่า จินขึ้นพาวผู้ร้ายลักขโมยควายชื่อนายโหม่งกับพวกไปหาหลวงอินอาญาที่วัดโพรงเหรา หลวงอินอาญาทำหนังสือเดินทางด้วยกระดาดฝรั่งให้นายโหม่งกับพวกคนต่างแขวงแล้วพากันไล่ควายหนีไป โดยให้ควาย 1 ตัวเป็นค่าตอบแทนแก่หลวงอินอาญา จึงมาร้องเรียนให้มีการไต่สวนหลวงอินอาญา³

ในยุคที่ต่างฝ่ายต่างต้องทำมาหากินเพื่อหาเงินมาเลี้ยงชีพ การกระทำที่ขูดรีดและเบียดเบียนราษฎรที่ยกเป็นกรณีตัวอย่างมาจึงไม่ใช่เรื่องที่สามารยยอมรับได้อีกต่อไป ไม่ใช่เรื่องน่าแปลกใจถ้าราษฎรจะใช้อำนาจของส่วนกลางที่เปิดช่องทางให้ร้องเรียนและฟ้องร้องในการถ่วงดุลอำนาจของผู้นำท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นกรณีของการเข้าฟ้องร้องข้าหลวงจากส่วนกลางที่เข้ามาตรวจราชการในสุพรรณฯ รวมไปถึงส่งเรื่องเข้าส่วนกลางร้องความผิดของเหล่ากรมการเมืองในกรณีต่างๆ อย่างที่ได้กล่าวไปในหัวข้อที่แล้วการที่ประชาชนหันมาใช้ช่องทางการฟ้องร้องเป็นการเปิดโอกาสให้ส่วนกลางเข้ามาบีบปราบแทรกแซงการปกครองส่วนท้องถิ่นไม่มากนัก

การรุกคืบของอำนาจของส่วนกลางที่ละน้อยในเมืองสุพรรณฯ จนกระทั่งเกิดการปฏิรูปการปกครองส่วนกลางใน พ.ศ. 2435 เพื่อดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง รัฐได้พยายามขยายขอบเขตอำนาจทางเศรษฐกิจ และการเมืองไปสู่หัวเมือง ด้วยการตั้งมณฑลเทศาภิบาลมาดูแลกิจการ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราหน้า/2 เรื่องเมืองสุพรรณเรื่องมองสิเออบุเรศลงทุนเข้าหุ้นส่วนกับขุนภักดีโยธาซื้อเสาด่านขายแล้วขุนภักดีโยธาบิดพลิ้วไม่ยอมแบ่งปันเงินทุนกำไรให้มองสิเออบุเรศจึงมอบหนังสือให้มิสเตอร์อชาโรออกมาคิดบัญชีกับขุนภักดีโยธา.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/75 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (มี.ค. 107-30 มี.ค. 109).

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/74 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณ.

ทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมในหัวเมืองต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดผ่านการส่งข้าราชการจากศูนย์กลางเข้าไปปฏิบัติหน้าที่โดยใน พ.ศ. 2438 รัฐได้จัดเมืองสุพรรณฯ เข้าไปสู่มณฑลนครชัยศรี การเข้าไปของส่วนกลางสามารถจัดอำนาจการปกครองตนเองของกลุ่มผู้มีอิทธิพลในหัวเมืองลงควบคุมดินแดนต่าง ๆ เข้ามาไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นการพลิกโฉมการปกครองแบบจารีตที่กระจายอำนาจการปกครองมารวมศูนย์เป็นหนึ่งเดียวที่ส่วนกลาง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจรัฐในการลดอำนาจของแต่ละหัวเมือง เป็นการสร้างความมั่นคงและความอยู่รอดให้สถาบันทางการเมือง สังคมของส่วนกลางอยู่รอดได้ในสถานการณ์ที่เกิดความผันผวนทางเศรษฐกิจ¹

3.9 การศึกษาเมืองสุพรรณฯ การเปลี่ยนแปลงกลไกทางการเมืองการปกครองท้องถิ่นสู่ส่วนกลาง²

การปฏิรูประบบราชการให้เป็นสมัยใหม่เป็นหนึ่งในกระบวนการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของรัชกาลที่ 5 ให้มั่นคง โดยหวังว่าข้าราชการสมัยใหม่จะเป็นกำลังสำคัญในการรวบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและจงรักภักดี ระบบราชการแบบใหม่ต้องการคนที่มีทักษะมากกว่าการอ่านออกเขียนได้ การศึกษาจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทรงเล็งเห็นว่าสามารถสร้างคนในแบบที่ต้องการได้และรองรับระบบราชการแบบใหม่ที่จะเกิดขึ้น รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2410-2415) และตั้งโรงเรียนที่สอนเป็นภาษาอังกฤษขึ้นในปีเดียวกันสำหรับเชื้อพระวงศ์และทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ก่อนที่จะมีการตั้งโรงเรียนที่สอนหนังสือตามหลักวิชาตะวันตกเพื่ออบรมเพาะการเป็นข้าราชการสมัยใหม่โดยเฉพาะคือโรงเรียนสวนอนันต์และโรงเรียนสวนกุหลาบใน พ.ศ. 2422 และ พ.ศ. 2423 ตามลำดับ³

ขณะที่ พ.ศ. 2418 ได้ออกแนวทางการศึกษาสำหรับประชาชนขึ้น เพื่อรองรับการขยายตัวของระบบราชการในตำแหน่งระดับล่าง เช่น ตำแหน่งเสมียน โดยใช้วัดซึ่งแต่เดิมเป็นสถานที่ศึกษาแบบจารีตมาปรับให้มีการเรียนการสอนแบบสมัยใหม่ แต่การดำเนินการด้านการศึกษายังจำกัดอยู่แค่เฉพาะกรุงเทพฯ ซึ่งอยู่ใกล้ศูนย์กลางอำนาจและควบคุมง่ายมากที่สุด ประชาชนในพื้นที่หัวเมือง

¹ วารุณี ไสธการมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 49-50, 53

² เนื้อหาในหัวข้อนี้ได้รับการปรับปรุงมาจากบทความที่นำเสนอครั้งแรกใน ภักดิชา คำหอม และ ชชาติชาย มุกสง. (2563). บันไดชนชั้น: การแสวงหาโอกาสทางการศึกษาของชาวสุพรรณฯ ทศวรรษ 2410-2440. ใน การประชุมวิชาการเครือข่ายวิชาการ-วิจัยสายมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ครั้งที่ 13 “พลังแห่งนวัตกรรมมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์”. หน้า 260-275.

³ กุลลดา เกษบุญชู มีด. (2562). เล่มเดิม. หน้า 129-141.

และชนบทห่างไกลยังมีอิสระในการดำเนินชีวิต แม้ในทศวรรษ 2430 ได้ตั้งกรมการศึกษามาดูแลโรงเรียนทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง แต่ในทางปฏิบัติการให้ความสำคัญยังคงอยู่ที่โรงเรียนในกรุงเทพฯ เท่านั้น จนใน พ.ศ. 2435 รัฐมีความพร้อมที่จะนำการปกครองแบบตะวันตกเข้ามาใช้จึงมีการปฏิรูปราชการแผ่นดินขึ้น พื้นที่หัวเมืองถูกกระชับอำนาจเข้ามาให้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยามอย่างแนบแน่นขึ้น รัฐจึงเริ่มเผยแพร่การศึกษาสมัยใหม่ไปสู่ประชาชนในหัวเมืองเพื่อดึงประชาชนมาเป็นพลเมืองของรัฐ¹

ทศวรรษ 2440 ส่วนกลางได้ขยายการศึกษาออกไปสู่หัวเมืองรอบนอกกรุงเทพฯ ภายใต้การนำของสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบเป็นผู้จัดการพระศาสนาและการศึกษาของพุทธศาสนิกชนในมณฑลต่าง ๆ² โดยมีกรมดำรงฯ เป็นผู้นำรณรงค์ให้กิจการทางการศึกษาในพื้นที่หัวเมืองดำเนินไปอย่างราบรื่น ภายใต้การดำเนินการของทั้ง 2 พระองค์ทำให้โรงเรียนสำหรับราษฎรเริ่มขยายออกไปทั่วราชอาณาจักร ทั้งนี้การขยายตัวทางการศึกษาเป็นการพาอุดมการณ์ของรัฐที่ต้องการอำนาจรวมศูนย์และกล่อมเกล่าให้ประชาชนรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งแฝงอยู่ในหลักสูตรแบบใหม่เข้าไปสู่ราษฎรด้วย

ดังนั้นเพื่อทำความเข้าใจผลลัพธ์ที่เกิดจากการตอบสนองนโยบายการกระชับอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของรัฐผ่านกระบวนการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่กระจายออกมายังรอบนอกเมืองหลวง จึงขอถกเถียงการศึกษาในเมืองสุพรรณฯ ที่เกิดขึ้น มาวิเคราะห์ให้เห็นภาพว่าในขณะที่รัฐมุ่งหมายที่จะใช้โรงเรียนเป็นกลไกควบคุมคนในสังคม คนสุพรรณฯ ตอบสนองต่อนโยบายอย่างไร รวมถึงผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นการขยายตัวของโรงเรียนสมัยใหม่ การเข้าถึงการศึกษาของประชาชนในพื้นที่ และบทบาทของโรงเรียนปรีชาพิทยาคารในฐานะเครื่องมือผลิตบุคลากรที่ใช้ขับเคลื่อนต่อเศรษฐกิจและการเมืองในระดับจังหวัดและประเทศชาติ การเกิดขึ้นของโรงเรียนสมัยใหม่ส่งผลกระทบต่อสถานะของประชาชนในพื้นที่ โดยบุตรหลานกรมการเมืองสามารถคงสถานะทางสังคมจากการเข้ารับราชการในระบบใหม่ ในขณะที่บุตรหลานชาวบ้านบางส่วนที่เข้าไปรับเรียนก็สามารถยกฐานะทางสังคมเข้าสู่ระบบราชการและกลายเป็นผู้ประกอบอาชีพที่ปล่อยที่ดินให้เช่าต่อไป

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/37 เรื่องจัดการเล่าเรียนตามมณฑลต่าง ๆ (ก.ย. 117-ก.พ. 117).

² แหล่งเดิม.

3.9.1 การศึกษาในเมืองสุพรรณฯ ก่อนทศวรรษ 2440

“ครั้นว่ามาถึงวัดส้มใหญ่	ตั้งหม้อก่อไฟอุ่นของหว่า
พรายแก้วทองประศรีเข้ามา	กราบไหว้วันทาท่านสมภาร
ข้าจะบวชลูกรักสำนักขรัว	จำเรียนสำหรับตัวเป็นแก่นสาร
ขุนไกรบิดามาถึงกาล	จะได้ประทานแต่ส่วนบุญ”
“เถรเขียนหนังสือร้อเรียนมา	ขอมไทยเลขผาจำได้มัน
ได้ทั้งสูตรมูลดูสุรย์จันทร์	อรรถขยันสรวะพรรณได้ดี” ¹

บทกลอนข้างต้นมาจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตัวแทนวรรณกรรมในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะการศึกษาที่สัมพันธ์กับสถาบันศาสนามีวัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ผู้ชายเข้ารับการศึกษผ่านการบวชเรียนหรือฝากตัวเป็นลูกศิษย์วัด ลักษณะการเรียนการสอนยังไม่มีมาตรฐานกลางเป็นการสอนแบบจารีตหรืออักษรสมัย สอนแบบปาฐกถา และเนื้อหาที่เรียนจะขึ้นอยู่กับผู้สอนเป็นหลัก เรียนแค่พอรู้หนังสืออ่านออกเขียนได้ไม่เน้นความถูกต้องของวรรณยุกต์ เด็กส่วนใหญ่ที่มีโอกาสเรียนจะเป็นบุตรหลานของข้าราชการและคหบดีในเมือง ส่วนบุตรหลานของชาวบ้านจะมีโอกาสได้เรียนค่อนข้างน้อยเนื่องจากไม่จำเป็นต้องการประกอบอาชีพที่จะสืบทอดต่อจากบิดามารดาในอนาคต²

วัดที่ให้การสอนหนังสือนั้นอยู่ในเขตชุมชนที่มีประชากรหนาแน่นและเป็นวัดที่ชาวบ้านในชุมชนให้ความศรัทธา แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือในวัดต้องมีพระภิกษุที่รู้หนังสือ วัยที่เหมาะสมในการเข้าเรียนคือ 8 ปีขึ้นไป เพราะเป็นวัยที่รู้ความพอจะนำไปฝากพระภิกษุอบรมสั่งสอน³ เมืองสุพรรณฯ ก่อนที่จะมีการตั้งโรงเรียนแบบสมัยใหม่ ลูกหลานคหบดีหรือกรมการเมืองจะเข้าไปเรียนหนังสือที่วัดประตูลำซำ ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำสุพรรณฯ ตรงข้ามศาลากลาง หลักสูตรการสอนก็จะเป็นสอนให้อ่านออก และเน้นการท่องจำ เรียนพระปริยัติธรรม ฯลฯ หนึ่งในบุตรคหบดีเมืองสุพรรณฯ ที่เคยผ่านการเรียนหนังสือที่วัดประตูลำซำคือ เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม, พ.ศ. 2405-2481) โดยเรียนอยู่ที่วัดประตูลำซำต้นทศวรรษ 2410 ใช้เวลาเรียนประมาณ 1 ปีเรียน ก.ข นโม ก่อนที่จะถูกถวายให้

¹ คริส เบเกอร์ และ ผาสัก พงษ์ไพจิตร. (2556). ขุนช้างขุนแผน ฉบับวัดเกาะ. หน้า 42-43.

² วุฒิชัย มูลศิลป์. (2554). สมเด็จพระปิยมหาราชกับการปฏิรูปการศึกษา. หน้า 37-43.

³ วารุณี ไชยธรรมย์. (2524). การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2475. หน้า 19-20

เป็นศิษย์พระใบฎีกาอ่วมที่วัดหงส์รัตนาราม ธนบุรี¹ โดยวัดประตูลำธารถือเป็นศูนย์กลางการศึกษา ก่อนที่จะมีการเข้ามาของโรงเรียนสมัยใหม่ในเขตตัวเมืองสุพรรณฯ

การเรียนการสอนในลักษณะจารีตยังคงได้รับความนิยมในหมู่ชาวเมืองสุพรรณฯ แม้ใน พ.ศ. 2430 มีหลักฐานปรากฏอย่างชัดเจนว่าเมืองสุพรรณฯ ได้สร้างโรงเรียนที่ทำการเรียนการสอนแบบสมัยใหม่ 4 โรงด้วยกันอันได้แก่โรงเรียนได้แก่ โรงเรียนบำรุงพิทยาคาร ตั้งอยู่ที่บ้านหมื่นบำรุงโยธี (พิน จันทรเรือง) โรงเรียนศรีสำราญพิทยาคมตั้งอยู่ที่วัดสองพี่น้อง และโรงเรียนราษฎรนิยมพิทยายุที่วัดท่าจัน โรงเรียนทั้ง 3 แห่งนี้ตั้งอยู่ในเขตสองพี่น้องทั้งสิ้นและได้รับการบำรุงโดยหมื่นบำรุงโยธีปลัดกองละว้าส่วยฝาง² ส่วนอีก 1 โรงคือโรงเรียนวัดใหม่ (วัดสุพรรณภูมิในปัจจุบัน) ตั้งอยู่ในอำเภอเมืองเป็นโรงเรียนหลวงที่ก่อตั้งโดยพระยาสุนทรสงครามพิไชย ผู้ว่าราชการเมืองสุพรรณฯ ใน พ.ศ. 2432 มีนายแคล้วเป็นอาจารย์ใหญ่และขุนปริชานุสรณ์ เป็นอาจารย์รอง โรงเรียนวัดใหม่ได้ถูกยุบลงใน พ.ศ. 2435 เนื่องจากกรมศึกษาต้งงบประมาณและตัดเงินเดือนครู ก่อนที่ใน พ.ศ. 2436 ขุนปริชานุสรณ์ ได้แยกออกมาตั้งโรงเรียนใหม่บริเวณบ้านของตนเองที่จะกล่าวกันต่อไป³

โรงเรียนที่เกิดขึ้นในสุพรรณฯ ช่วงทศวรรษ 2430 ล้วนเป็นโรงเรียนที่ได้รับการบุกเบิกจากคนในท้องถิ่นที่เห็นความสำคัญของการศึกษาสมัยใหม่ แม้อัตราการเข้าเรียนจะน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรในพื้นที่ รวมถึงคนที่เข้าถึงโรงเรียนเหล่านี้มักเป็นบุตรหลานข้าราชการการและคหบดีในพื้นที่บริเวณนั้น การดำเนินการเรียนการสอนในทศวรรษนี้อาจต้องกล่าวว่ามันค่อนข้างราบรื่นเท่าไรนักโดยเฉพาะปัญหาเรื่องเงินสนับสนุนที่มาจากส่วนกลางที่ไม่เพียงพอในการใช้จ่ายภายในโรงเรียนทำให้ต้องยุบโรงเรียนดัง เช่น โรงเรียนวัดใหม่ แต่ขณะเดียวกันก็พบว่าโรงเรียนอีก 3 แห่งที่อยู่ในความดูแลของหมื่นบำรุงโยธีก็ประสบปัญหาเรื่องเงินไม่เพียงพอไปกว่ากันดังคำร้องที่ส่งไปยังกรมการศึกษาใน พ.ศ. 2440 ความว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2482). สำเนาพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยายมราช (ปั้น สุขุม) กับประวิติเจ้าพระยายมราช พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส. หน้า 22-24.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.54.3/3 เรื่องกรมศึกษาธิการทรงหารือด้วยหมื่นบำรุงโยธีอาจารย์โรงเรียนบำรุงวิทยา กรมการเมืองจังหวัดสุพรรณ ขอตำแหน่งยศและเจ้าพนักงานและครูและท่านที่เป็นครูมีความดีความชอบจะได้รับตำแหน่งยศ พ.ศ. 2440.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.54.3/1 เรื่องกรรมการมณฑลนครชัยศรีขอจำหน่ายโรงเรียนประจำอำเภอจะเข้าสามพันออกจากทะเบียนโรงเรียนรัฐบาล (6 มิ.ย. 2436-30 ก.ค. 2470).

“อนึ่งข้าพเจ้าได้ออกทุนทรัพย์คือ ปลูกโรงเรียนแลซื้อเครื่องเล่าเรียนแลทำบุญเปิดโรงเรียน กับได้ออกทุนทรัพย์เกื้อหนุนกำลังแก่นักเรียนซึ่งอยู่ในโรงเรียนนั้นเดือนละ 20/25 บาทบ้าง ทั้งนักเรียนที่ลงไปเรียนประโยค 2 ณ กรุงเทพฯ ก็ต้องเพิ่มเติมทุนทรัพย์ช่วยชีวิตบ้าง คิดตั้งแต่ปี ร.ศ. 109 ถึงปีร.ศ. 115 สิ้นเงิน 1886 บาทกับเงินที่กรมการศึกษาดูการในปี ร.ศ. 114 อีก 200 บาท รวมเป็นเงิน 2086 บาท”¹

การเรียนด้วยระบบโรงเรียนสมัยใหม่มีประโยชน์ต่อการเลื่อนชั้นทางสังคมให้กับประชาชนทั่วไปได้ค่อนข้างมาก ขณะเดียวกันก็มอบโอกาสในการรักษาผลประโยชน์ของตระกูลชนชั้นนำให้สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ผ่านการส่งบุตรหลานเข้าเรียนโรงเรียนสมัยใหม่ เมื่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองท้องถิ่นทำให้ระบบการปกครองแบบเดิมที่เคยมอบผลประโยชน์และการสืบทอดอำนาจจากฐานฐานันดรในแบบระบบอุปถัมภ์อันมีหลักฐานที่ปรากฏให้เห็นว่ามีการใช้พวกพ้องมารับตำแหน่งในกรมการเมืองสุพรรณฯ กล่าวคือใน พ.ศ. 2433 มีใบบอกมอบตำแหน่งหลวงแพ่งที่ว่างอยู่ให้กับขุนไทรรองปลัดบุตรของพระไวยราชรักษาปลัด² ดังนั้นการเข้ามาของการศึกษาสมัยใหม่จึงเป็นโอกาสอันดีให้ประชาชนในท้องถิ่นได้เข้ารับการศึกษาและได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการสมัยใหม่

3.9.2 การกระจายตัวของการศึกษาสมัยใหม่ในเมืองสุพรรณฯ หลังทศวรรษ

2440

การเข้ามาของการศึกษาสมัยใหม่ในพื้นที่หัวเมืองรอบนอกกรุงเทพฯ เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการกระชับอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและสนับสนุนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 โดยอาศัยกลไกทางสังคมที่เชื่อว่าโรงเรียนที่ถูกกำหนดทิศทางการเรียนการสอนมาจากส่วนกลางเป็นตัวกล่อมเกล่าให้ประชาชนเป็นหนึ่งเดียวกันกับชาติ นอกจากนี้เหตุผลที่รัฐจำเป็นต้องเร่งขยายโรงเรียนให้ครอบคลุมในหลายชุมชนมาจากความต้องการควบคุมทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่สำคัญสำหรับส่งออกอย่างข้าว ซึ่งมีความสำคัญกับรายได้ของรัฐบาลตั้งแต่หลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.54.3/3 เรื่องกรมการศึกษาดูการทวงหรือด้วยหมื่นบำรุงโยธินอาจารย์โรงเรียนบำรุงวิทยา กรมการเมืองจังหวัดสุพรรณ ขอตำแหน่งยศและเจ้าพนักงานและครูและท่านที่เป็นครูมีความดีความชอบจะได้รับตำแหน่งยศ พ.ศ. 2440.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/26 เรื่อง เมืองสุพรรณบุรีตั้งขุนรองปลัดเป็นที่หลวงแพ่งรับราชการตามตำแหน่งที่สืบไป.

พ.ศ. 2398 และอย่างที่ได้อ้างอิงไปในบทที่แล้ว ๆ มาว่าสุพรรณฯ เป็นหนึ่งในพื้นที่ที่สร้างรายได้จากการผลิตข้าวที่นำจับตาที่สุดแห่งหนึ่ง

ต้องไม่ลืมว่าพื้นที่ภาคกลางก่อนปฏิรูปนั้นมีอิสระสูงในตัวเอง เมืองสุพรรณฯ แม้พื้นที่ไม่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ มากนัก แต่เรียกได้ว่าห่างไกลจากอิทธิพลของส่วนกลางค่อนข้างมาก ประชาชนยังไม่ได้รู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งกับรัฐเพราะมีอำนาจในท้องถิ่นคุ้มครอง ในนิทานโบราณเรื่องห้ามไม่ให้เจ้าไปเมืองสุพรรณ ได้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลท้องถิ่นที่มีอิสระเหนือส่วนกลางและกีดกันการแทรกแซงอำนาจจากกรุงเทพฯ ผ่านเรื่องเล่าที่ว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เมืองสุพรรณฯ ไม่ชอบเหล่าเจ้านายทั้งหลาย ถ้าใครไปเยือนเมืองสุพรรณฯ ก็จะมีอันเป็นไปทั้งสิ้น แต่เมื่อกรมดำรงฯ ไปถึงกลับพบว่าในเมืองมีปัญหาการกดขี่ขูดรีดราษฎร การเป็นแหล่งช้อปปิ้งสุราผู้ร่ำรวย¹ ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวกลับเป็นอุปสรรคในการกระชับอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและส่งผลกระทบต่อรายได้ของพระคลัง รัฐเล็งเห็นผลประโยชน์ที่เสียไปจากพฤติกรรมดังกล่าวจึงเร่งสนับสนุน การสร้างโรงเรียนซึ่งเป็นหนึ่งในกระบวนการทางสังคมที่ช่วยลดทอนความรุนแรงของปฏิกริยาต่อต้านอำนาจส่วนกลางของชนชั้นนำในพื้นที่และสร้างความคุ้นเคยระหว่างประชาชนในท้องถิ่นกับรัฐบาล

การใช้กลไกทางสังคมอย่างโรงเรียนเข้ามาจัดการให้ประชาชนเป็นไปตามทิศทางที่รัฐกำหนด เพื่อควบคุมทรัพยากรในท้องถิ่นเข้าสู่อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยโดยยึดโยงให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับรัฐและผลิตซ้ำราชการเข้าสู่ระบบสมัยใหม่เพื่อสลายอำนาจท้องถิ่นเดิมในคราวเดียวกัน ซึ่งเป็นเป้าหมายที่แฝงมากับหลักสูตรการเรียนการสอนแบบใหม่ที่รัฐคาดว่าจะทำสำเร็จ แต่ในขณะเดียวกันคนสุพรรณฯ เองก็ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาสมัยใหม่สังเกตจากความกระตือรือร้นของเจ้าเมือง พระสงฆ์ ฯลฯ ที่ตอบรับการตั้งโรงเรียน เพราะรู้ดีว่าการศึกษารูปแบบใหม่เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนในสุพรรณฯ ใช้เลื่อนฐานะทางสังคมจากความต้องการผู้มีความรู้โดยเฉพาะทักษะการอ่านออกเขียนได้ไปใช้ในระบอบราชการสมัยใหม่ รวมถึงใช้สร้างเครือข่ายทางสังคมผ่านระบบโรงเรียนเพื่อต่อยอดหน้าที่การงานในอนาคต เพราะอย่างไรก็ตามไม่ได้หมายความว่าสามัญชนที่ได้รับการศึกษาจะเข้าสู่ระบบราชการทุกคน อาจไปทำงานเป็นเสมียนให้กับบริษัทเอกชนที่ได้เงินมากกว่า

ทศวรรษ 2440 รัฐบาลกรุงเทพฯ ได้เข้ามาจัดระเบียบการศึกษาและศาสนาในเมืองสุพรรณฯ โดยการส่งพระอมรโมลี (ชม สุตมาจาโร, พ.ศ. 2403-2451) พระราชาคณะวัดบวรนิเวศวิหาร สังกัดธรรมยุติกนิกายมาเป็นผู้อำนวยการในมณฑลนครชัยศรีใน พ.ศ. 2441 มีหน้าที่ตรวจสอบความเป็นอยู่เพื่อดำริจัดการศึกษา รวมถึงให้ความรู้ ทำบัญชีพระสงฆ์สามเณรและโรงเรียนที่มีแต่เดิม

¹ วารุณี โสธารมย์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 124-125.

แนะนำให้พระสงฆ์ตั้งโรงเรียนขึ้นใหม่ รวมถึงดูแลจัดการให้พระสงฆ์สามเณรเข้ามาศึกษาที่กรุงเทพฯ เพื่อกลับไปเป็นครูในนิเวศสถานเดิม¹ ความอัดอั้นของเหล่าชนชั้นนำและผู้นำท้องถิ่นในสุพรรณฯ ที่เห็นความสำคัญของการศึกษาประกอบกับได้รับการสนับสนุนจากส่วนกลางทำให้จำนวนโรงเรียนแบบสมัยใหม่ในพื้นที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

3.9.3 หลักสูตรการศึกษาในโรงเรียนสมัยใหม่

การจัดการศึกษาในทศวรรษ 2440 แบ่งโรงเรียนเป็น 2 ระดับได้แก่ โรงเรียนระดับสูงหรือโรงเรียนเฉพาะทางมีกรมศึกษาธิการเป็นผู้รับผิดชอบ โรงเรียนประเภทนี้กระจุกตัวอยู่เฉพาะในพื้นที่กรุงเทพฯ มีบจากส่วนกลางให้การสนับสนุน ส่วนอีกโรงเรียนคือโรงเรียนระดับต้นหรือโรงเรียนมูลสามัญ เป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นภายใต้โครงการการกระจายการศึกษาไปสู่หัวเมืองต่างๆ โดยโรงเรียนชนิดนี้เน้นให้การศึกษาเบื้องต้นแก่ประชาชนซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของคณะสงฆ์ นำโดยสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส รองเจ้าคณะธรรมยุต²

สมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรสมีบทบาทในการดูแลรับผิดชอบการศึกษาในพื้นที่หัวเมือง ควบคุมการทำงานด้านการศึกษาของพระสงฆ์ที่แต่งตั้งไปประจำที่หัวเมือง ตลอดจนการกำหนดเนื้อหา และขอบข่ายการเรียนการสอนของโรงเรียนในราชอาณาจักร หน้าที่การควบคุมการศึกษาของสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรสทำให้พระองค์เข้าไปมีบทบาทในการเผยแพร่อุดมการณ์ชาติผ่านหนังสือเรียนอีกด้วย งานศึกษาของปฐม ตาคะนันทน์ที่ได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาสมัยใหม่ภายใต้การนำของสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรสทำให้อุดมการณ์ชาติอันเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับชาติ ศาสนาและพระกษัตริย์ของพระองค์เผยแพร่ออกไปสู่ประชาชนผ่านเนื้อหา แบบเรียนที่พระองค์เขียน รวมถึงพระสงฆ์ภายใต้สังกัดธรรมยุติกนิกายที่ออกไปสอนหนังสือตามโรงเรียนจากการปฏิรูปการศึกษาหัวเมืองใน พ.ศ. 2440 ในครั้งนี้ด้วย นอกจากนี้พระองค์ได้เข้ามาจัดระเบียบพระสงฆ์หัวเมืองและปรับปรุงการศึกษาของสงฆ์ให้ทันสมัย รวมถึงบรรจุอุดมการณ์ดังกล่าวในหลักธรรมและหนังสือทางพุทธศาสนาเพื่อเข้าถึงคนทุกเพศวัย โดยอุดมการณ์ดังกล่าวเป็นการสนับสนุนการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของรัชกาลที่ 5 และมีอิทธิพลจนถึงปัจจุบัน³

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/37 เรื่อง สรุปรายงานตรวจการพระศาสนาแลการศึกษาหัวเมืองจำนวนศก 117 กับศก 118 (ร.ศ. 117-120).

² วารุณี โสถารมย์. (2524). เล่มเดิม. หน้า 100-105.

³ ปฐม ตาคะนันทน์. (2549). สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐของสยาม.

หนังสือที่ถูกกำหนดให้มีการเรียนการสอนในโรงเรียนสมัยใหม่ได้แก่ วิชาภาษาไทยใช้แบบเรียนเร็วสอนอักษรสมัย ซึ่งกระทรวงมหาดไทยพิมพ์แจก ส่วนวิชาเลขเป็นการสอนเลขพื้นฐานใช้ตัวเลขแบบตะวันตกในการเรียน วิชาเครื่องเลี้ยงชีพเป็นการสอนให้มีจรรยาบรรณในอาชีพไม่ใช่สอนทักษะการเลี้ยงชีพ และสุดท้ายวิชาธรรมเนียมปฏิบัติ ซึ่งวิชาธรรมเนียมปฏิบัติเป็นวิชาที่มุ่งเน้นสั่งสอนให้ประชาชนเป็นพลเมืองที่ดีและปลูกฝังให้ผู้เรียนเป็นส่วนหนึ่งกับชาติ¹ โดยตำราของสองวิชาสุดท้ายเป็นตำราที่แต่งขึ้นใหม่โดยสมเด็จพระเจ้า กรมดำรงฯ และสมเด็จพระเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส นอกจากนี้ก็มีหนังสือหัดอ่าน โดยจะแจกแบบเรียนดังกล่าวให้พระสงฆ์นำไปสอนนักเรียน

ต่อมาคือหนังสือธรรมจริยาเป็นหนึ่งในหนังสือที่ใช้เรียนในโรงเรียนสมัยใหม่ โดยเป็นหนังสือชุด 6 เล่ม ใน 4 เล่มแรกแต่งโดยรัชกาลที่ 5 หนังสือชุดนี้มีจุดมุ่งหมายปลูกฝังความคิดเรื่องทุนนิยมโดยส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจโลกและสอดแทรกเรื่องราวที่จะตอบสนองนโยบายการรวมศูนย์ของสถาบันกษัตริย์ เช่นการกล่าวถึงภัยคุกคามของประเทศอาณานิคมที่ถูกขจัดได้ด้วยพระอัจฉริยภาพของพระมหากษัตริย์ เพื่อสร้างคำอธิบายให้เกิดการจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ในฐานะผู้ดูแลทุกข์สุขของประชาชนและประเทศชาติ ตลอดจนการปลูกฝังให้นักเรียนเกิดความรักชาติผ่านแนวคิดความเป็นคนไทยและความเป็นคนอื่น² หนังสือธรรมจริยาจึงเป็นหนึ่งในกระบวนการที่ถูกใช้เพื่อกล่อมเกลานักเรียนรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับรัฐสมัยใหม่นอกจากนี้รัฐยังใช้หนังสือสมบัติผู้ดีเป็นเครื่องมือให้ประชาชนปฏิบัติตนเพื่อสร้างประชาชนที่มีคุณสมบัติตามรัฐต้องการจะได้ถ่ายทอดปกครอง³ ดังนั้นเมื่อมาพิจารณาแผนการเรียนจากส่วนกลางพบว่าหนังสือที่ใช้เรียนนั้นล้วนมีนัยของการส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้สึกถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและปลูกฝังให้ประชาชนเกิดความรู้สึกรักและภักดีกับชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะหนังสือที่เขียนโดยชนชั้นนำ

เมื่อเรียนไปได้ระยะหนึ่งจะมีการทดสอบความรู้ของนักเรียนขึ้น แบ่งการทดสอบเป็น 3 ระดับตามหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัยซึ่งการจัดทดสอบความรู้แบบใหม่ที่เริ่มใช้ครั้งแรกใน พ.ศ. 2443 การทดสอบความรู้ทั้งสามระดับประกอบไปด้วย

-ระดับแรกคือระดับต่ำ การทดสอบประกอบไปด้วยอ่านหนังสือ ความพงศาวดาร เขียนตามคำบอก ความสามัญ ทำเลข โจทย์ชั้นบวกลบคูณหาร

¹ วารุณี ไชยธรรมย์. (2524). เล่มเดิม. หน้า 123-124.

² กุลดา เกษบุญชู มีดี. (2562). เล่มเดิม. หน้า 172

³ Jory, Patrick (2015). Thailand's politics of politeness: Qualities of a Gentleman and the making of 'Thai manners'. *South East Asia Research*, 23 (3) 357-375.

-ระดับที่สองคือระดับกลาง เขียนตามคำบอก ความพงศาวดาร เรียงความอธิบายคำสาธุการ ทำเลข โจทย์ชั้นบัญญัติไตรยางศ์

-ระดับที่สามคือระดับสูง แบบทดสอบประกอบไปด้วยย่อความ พระราชพงศาวดารพิสดาร แก่คำผิดที่ทำจากพระราชพงศาวดาร ทำเลขชั้นเศษส่วน

โดยการทดสอบทั้งสามระดับผู้เข้าสอบต้องผ่านเกณฑ์มาตรฐานอย่างต่ำของระดับนั้น¹ ใน พ.ศ. 2445 โรงเรียนในสุพรรณฯ ได้ส่งนักเรียนเข้าไปสอบวัดระดับความรู้ในระดับต่ำ ระดับสูง นั้น ปรากฏว่าจำนวนนักเรียนที่สอบได้คิดเป็นร้อยละ 56.86 จากนักเรียนที่เข้าสอบ ต่อมาใน พ.ศ. 2447 โรงเรียนที่เข้าสอบมีจำนวนเพิ่มขึ้นทำให้นักเรียนที่เข้ารับการทดสอบเพิ่มจำนวนขึ้นเช่นเดียวกัน แต่ก็พบว่าจำนวนของผู้ที่สอบได้คิดเป็นร้อยละ 41.30 แม้อัตราการสอบวัดระดับความรู้ของนักเรียนทั้งหมดไม่ถือว่าต่ำมาก แต่เมื่อพิจารณาอัตราการสอบได้ของโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ห่างไกลออกไปจากตัวเมืองจะพบว่าอัตราการสอบได้ค่อนข้างต่ำยกตัวอย่าง เช่น โรงเรียนนางบวช อำเภอเดิมบาง ส่งนักเรียนสอบวัดความรู้ระดับต่ำ 19 คน สอบได้ 6 คน หรือโรงเรียนสับปะรดเทศ อำเภอศรีประจันต์ ส่งนักเรียนสอบวัดความรู้ระดับต่ำ 9 คน สอบไม่ได้สักคนเดียว เป็นต้น²

จากผลการสอบเลื่อนระดับของนักเรียนในเมืองสุพรรณฯ ไม่ใช่เรื่องแปลกที่อัตราการสอบเลื่อนขั้นนั้นจะมีอัตราที่ต่ำ สาเหตุเกิดจากแม้เมืองสุพรรณฯ จะมีการตั้งโรงเรียนเพิ่มขึ้นจำนวนมากหลัง พ.ศ. 2441 และมีทิศทางในการเรียนการสอนที่ชัดเจนจากส่วนกลางคอยชี้แนะ แต่เมื่อถึงคราวปฏิบัติโรงเรียนหลายแห่งที่ตั้งขึ้นกลับพบอุปสรรคสำคัญคือการขาดแคลนครูผู้สอน และขาดแคลนหนังสือแบบเรียน โดยเฉพาะในโรงเรียนที่อยู่ห่างไกล

“ตามวัดใหญ่ ๆ เช่น วัดเจ้าคณะมีหนังสือแบบเรียนหลวงใช้แต่ก็เพียงสอนให้อ่านหนังสือ เขียนหนังสือเท่านั้นไม่มีหนังสือสำหรับสอนความรู้ความดีที่จะเป็นประโยชน์ในทางความประพฤติหรือการทำมาหาเลี้ยงชีพของเด็กนักเรียนที่เล่าเรียนอยู่นั้น ถ้ายิ่งวัดที่อยู่ตามบ้านนอกเช่นวัดจรเข้สามพันที่ยกเป็นตัวอย่างมาว่าที่นั่นไม่มีหนังสือพิมพ์สำหรับสอนทีเดียว”³

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/37 เรื่อง สรุปรายงานตรวจการพระศาสนาและการศึกษาหัวเมืองจำนวนศก 117 กับศก 118 (ร.ศ. 117-120).

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/38 เรื่องรายงานตรวจการศึกษามณฑลนครไชยศรี.

³ กระทรวงมหาดไทย. (2555). การเสด็จตรวจราชการหัวเมืองของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. หน้า 344.

แม้ในหลายโรงเรียนมีการรับบริจาคเงินมาจัดซื้อหนังสือเรียนและแบบฝึกหัดสำหรับการเรียนการสอน หรือแม้กระทั่งส่วนกลางเองแจกมา แต่เมื่อเทียบกับจำนวนเด็กที่เข้าเรียนก็ไม่เพียงพออยู่ดี เช่น โรงเรียนประสิทธิ์วิทยาภรณ์ อำเภอศรีประจันต์ได้เปิดสอนใน พ.ศ. 2451 มีนักเรียน 65 คน มีพระพิ้งเป็นครูสอน โรงเรียนประสิทธิ์วิทยาภรณ์ได้รับการสนับสนุนจากคหบดีชาวไทยและจีนในแถบพื้นที่บ้านไร่และบ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์ การเรียนการสอนในแต่ละวิชามีหนังสือที่ได้จากการสนับสนุนการศึกษาได้แก่ หนังสือธรรมจริยาเล่มหนึ่งจำนวน 12 เล่ม หนังสือภูมิศาสตร์เล่มสองจำนวน 6 เล่ม หนังสือก้านมัสการคุณานุคุณจำนวน 24 เล่ม หนังสือสมบัติผู้ดี 12 เล่ม และหนังสือธรรมจริยาเล่มสอง 6 เล่ม¹ หนังสือทั้งหมดไม่เพียงพอต่อจำนวนนักเรียนทั้งหมดในชั้นเรียน

แม้มีหนังสือเรียนที่ได้รับการสนับสนุนมาแต่ก็พบปัญหาเรื่องการขาดแคลนครูผู้สอน ถึงจะมีการแก้ปัญหาโดยให้พระภิกษุไปจำเรียนแล้วกลับมาเป็นอาจารย์ รวมถึงให้ผู้ที่สำเร็จการศึกษาในโรงเรียนกลับมาเป็นครูสอนหนังสือก็ตาม ซึ่งจากหลักฐานใน พ.ศ. 2463 ปรากฏว่ามณฑลนครชัยศรีทั้งมณฑลมีครูที่จบการศึกษาชั้นสูงเพียง 5 คน² เท่านั้น การขาดแคลนครูผู้สอนนั้นส่งผลต่อหลักสูตรส่วนกลางที่ถูกวางมาเนื่องจากพระและครูที่สอนหนังสือไม่มีประสบการณ์การสอนหนังสือแบบใหม่ แม้รู้หนังสืออ่านออกเขียนได้แต่ก็เป็นวิธีการแบบเก่าทำให้ถ่ายทอดแบบเรียนจากส่วนกลางไม่ได้ดังที่รัฐต้องการทั้งหมด³ โดยภาวะขาดแคลนครูผู้สอนไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะแค่ที่เมืองสุพรรณฯ อย่างเดียวแต่เป็นภาวะที่เกิดขึ้นทั่วทุกพื้นที่ เมื่ออัตราการขยายตัวของโรงเรียนไม่สัมพันธ์กับผู้ที่มีการศึกษาประกอบกับผู้ที่ได้รับการศึกษาในชั้นสูงมีสิทธิเลือกงานได้มากกว่า ดังนั้นในแง่การถ่ายทอดอุดมการณ์ชาติให้แก่นักเรียนในหัวเมืองผ่านแบบเรียนในช่วงเวลานี้จึงยังไม่ได้รับผลเท่าที่ควร

ถึงโรงเรียนจะไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรในการดึงพลเมืองเข้ามาสู่อุดมการณ์ของรัฐชาติ แต่ปัญหานี้ไม่น่ากังวลมากนัก เมื่อมีกลไกอื่นอันสามารถถ่ายทอดอุดมการณ์ดังกล่าวได้ดียิ่งกว่าโรงเรียน นั่นก็คือสถาบันพระสงฆ์ในวัด ในการเข้ามาปรับปรุงการศึกษาหัวเมืองโดย

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/13 เรื่อง ร.ร. ประสิทธิ์วิทยาภรณ์ จ.สุพรรณบุรี (12 -14 ก.ย. 126).

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.53.7ก/8 บัญชีนักเรียนฝึกหัดครูของมณฑลนครชัยศรีประเภทต่าง ๆ.

³ วารุณี โสถารมย์. (2524). เล่มเดิม. หน้า 133-134.

พระสงฆ์ได้รับบทบาทจากรัฐให้เป็นที่พักพิงในชุมชน ดังนั้นเพื่อให้วัดเป็นสถานที่เหมาะสมในการถ่ายทอดแนวคิดกลวิธีแรกที่รัฐต้องทำคือเข้าไปจัดการควบคุมความประพฤติของสงฆ์ให้เป็นที่ยอมรับและมีมาตรฐานความรู้ในแบบที่รัฐต้องการ การให้ความสำคัญกับการจัดระเบียบการศาสนาเนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่มีพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นผู้ส่งเสริมศาสนา เชื่อมโยงวัดเข้ากับชุมชน พระสงฆ์จึงเป็นผู้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านผ่านการยอมรับและเคารพนับถือ ดังนั้นจึงทำให้รัฐเกิดความระแวงอำนาจของคณะสงฆ์ การที่รัฐเข้ามาควบคุมการดำเนินการทางศาสนาอย่างใกล้ชิดในรัชกาลที่ 5 เพราะพระสงฆ์เป็นหนึ่งในเครื่องมือขยายอำนาจของอุดมการณ์สมบูรณาญาสิทธิราชย์¹

แต่ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าการควบคุมคณะสงฆ์ในขั้นแรกคือการใช้พระสงฆ์ในธรรมยุติกนิกายเป็นผู้ควบคุมการศาสนาในท้องที่ต่าง ๆ ซึ่งการเลือกใช้พระสงฆ์ที่มาจากธรรมยุติกนิกาย สาเหตุเพราะนิกายนี้ผ่านการชำระให้บริสุทธิ์ ถูกต้องตามหลักธรรมบาลีที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ รวมถึงในลัทธิใหม่นี้มีพระบรมวงศานุวงศ์ที่ใกล้ชิดเป็นผู้บริหารในคณะสงฆ์และให้ความร่วมมือในการสร้างอุดมการณ์แบบใหม่ โดยกรมวชิรญาณฯ ได้ทำการจัดการศึกษาของพระภิกษุไปพร้อมกับราษฎร เช่น การแปลพระปริยัติธรรม การสอบไล่บาลีที่สนามหลวง รวมไปถึงการแก้ไขบทสวดและหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่คณะสงฆ์เคยยึดถือปฏิบัติ² โดยวัดเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ให้ลูกหลานชาวนาสามารถจำเรียนหนังสือได้ เนื่องจากไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเช่นโรงเรียนทั่วไป นอกจากนี้ชาวบ้านยังใกล้ชิดกับวัดในฐานะสถานที่ทำกิจกรรมทางศาสนาทำให้อุดมการณ์ชาติค่อย ๆ แพร่กระจายออกไปเป็นวงกว้าง

3.9.4 หลักเกณฑ์การตั้งโรงเรียนสมัยใหม่ในสุพรรณฯ

การเลือกตั้งโรงเรียนในสุพรรณฯ ก็เช่นกัน นอกจากโรงเรียน 4 โรงของข้าราชการที่กล่าวไปในหัวข้อก่อนหน้าแล้ว โรงเรียนที่ตั้งขึ้นใหม่ในทศวรรษ 2440 เป็นต้นมาจะอิงอยู่กับวัดทั้งสิ้น โดยเลือกตั้งโรงเรียนในวัดที่เป็นศูนย์กลางการนับถือ อยู่ใกล้ชุมชนขนาดใหญ่ พระสงฆ์เป็นที่ศรัทธาของประชาชน เอาใจใส่ในการศึกษาและยินดีให้ใช้พื้นที่วัดเป็นสถานศึกษา แต่ก็ไม่ใช่ว่าทุกวัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชนจะได้รับเลือกตั้งโรงเรียน จากหลักฐานรายงานตรวจการศึกษาเมืองสุพรรณฯ ของพระอมรโมลี ครั้งแรกใน พ.ศ. 2441 ในรายงานได้กล่าวถึงวัดที่เข้าเกณฑ์ได้รับการตั้งโรงเรียนมีอยู่ 3 วัด ได้แก่ วัดประตูลำธาร วัดใหม่ (วัดสุพรรณภูมิ) และวัดสวนดอกไม้ (วัดดอนบุปผาราม) ซึ่ง

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2559). รัฐกับการแบ่งนิกายของสงฆ์. (ออนไลน์).

² ปฐม ตาคะนันทน์. (2549). สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐของสยาม. หน้า 181

เหตุผลที่วัดทั้ง 3 ได้รับความสนใจจากพระอมรโมลีเพราะเจ้าอธิการวัดและพระสงฆ์ในวัดได้รับการศรัทธา ประชาชนให้ความเคารพนับถือและพร้อมให้ความร่วมมือเพื่อสถานที่วัดเป็นสถานศึกษาตรงหลักเกณฑ์ที่ยึดปฏิบัติ¹ แต่นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้วยังพบข้อสังเกตบางประการในการเลือกวัดข้างต้น โดยเฉพาะวัดในพื้นที่ตัวเมืองอย่างวัดประตูลำและวัดใหม่ ทั้งสองวัดมีนัยความสำคัญที่สัมพันธ์กับศูนย์กลางอำนาจท้องถิ่น โดยทั้งสองวัดเป็นวัดในอุปการะของกรมการเมืองและข้าราชการจังหวัดสุพรรณฯ โดยเฉพาะวัดใหม่ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำสุพรรณฯ ฝั่งตะวันออกตรงข้ามวัดประตูลำ วัดได้รับการบูรณะใหม่ช่วงปลายรัชกาลที่ 3 ถึงต้นรัชกาลที่ 4 และใน พ.ศ. 2459 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประทับที่วัดใหม่เป็นเวลา 3 เดือน โดยประทานเปลี่ยนชื่อเป็นวัดสุวรรณภูมิที่ใช้มาจนถึงปัจจุบัน ชื่อดังกล่าวแสดงให้เห็นนัยความสัมพันธ์กับศูนย์กลางอย่างชัดเจน ขณะที่วัดสวนดอกไม่ใช่วัดป่าที่ประชาชนทั้งนอกและในพื้นที่ให้การเลื่อมใสศรัทธา แน่หนว่าวัดที่กล่าวมาย่อมตอบสนองนโยบายการศึกษาหัวเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ²

ส่วนโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นรอบนอกตัวเมืองสุพรรณฯ ก็จะถูกตั้งตามวัดสำคัญที่อยู่ในแหล่งชุมชนที่มีประชากรอาศัยอยู่ค่อนข้างหนาแน่น เพื่อใช้อิทธิพลความศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อวัดและพระสงฆ์มาดึงดูดให้ชาวบ้านส่งบุตรหลานมาเรียน รวมถึงอำนวยความสะดวกให้ลูกหลานชาวบ้านมากที่สุด อย่างที่ทราบกันดีว่าสุพรรณฯ เป็นสังคมเกษตรกรรมยิ่งพื้นที่รอบนอกเมืองนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่ล้วนเป็นเกษตรกรที่ไม่ได้รู้สึกว่าการศึกษามีความจำเป็นกับอาชีพตนเอง รวมถึงบุตรหลานชานาเหล่านั้นล้วนต้องมีหน้าที่ช่วยงานในบ้านตัวเอง การเดินทางไกลเพื่อมาเรียนอาจไม่ตอบสนองต่อชาวบ้าน นอกจากนี้เพราะในพื้นที่ชุมชนขนาดใหญ่จะอุดมไปด้วยคนมีฐานะและอิทธิพลในพื้นที่ ซึ่งรับประกันได้ว่าต้องมีคนเข้าเรียน โดยในบางโรงเรียนก็พบหลักฐานว่าข้าราชการในท้องถิ่นเป็นตัวตั้งตัวตีให้ตั้งโรงเรียนขึ้นในพื้นที่วัดด้วยเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่นโรงเรียนวัดบ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์ นายโตก้านันบ้านกร่าง ร่วมมือกับนายเหลียมเปี้ยญและนายแยมครุจัดตั้งโรงเรียนขึ้น³ เป็นต้น การเพิ่มขึ้นของโรงเรียนนั้นประสบความสำเร็จได้ด้วยความร่วมมือแรงร่วมใจของคนในชุมชนที่เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาต่อบุตรหลานในอนาคต

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/38 เรื่องรายงานตรวจการศึกษามณฑลนครไชยศรี.

² ปิติชัย พงษ์วานิชอนันต์ และ วิมล ไทรนิมโน. (2543). สุพรรณบุรีเมืองหน้าด่านและเมืองอยู่หัวน้ำของไทย. หน้า159-163.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/16 เรื่อง ร.ร วัดบ้านกร่าง จ.สุพรรณบุรี.

ช่วงระยะเวลา 10 ปีหลังการเข้ามาของพระอมรโมลีใน พ.ศ. 2441 ผู้นำชุมชนแต่ละพื้นที่ได้สร้างโรงเรียนเพิ่มกระจายไปตามในพื้นที่ต่าง ๆ จากแผนที่แสดงการกระจายตัวของโรงเรียนสมัยใหม่ในสุพรรณฯ นั้นจะสังเกตได้ว่าลำดับการตั้งโรงเรียนสอดคล้องกับการขยายพื้นที่เพาะปลูกที่ได้รับการบุกเบิกออกไปทางตอนเหนือตามแม่น้ำสุพรรณฯ เพราะสังเกตได้ว่าการตั้งโรงเรียนในระยะแรกกระจุกตัวอยู่ที่บริเวณตัวเมืองและบริเวณคลองสองพี่น้อง เขตสองพี่น้องมีความคึกคักทางเศรษฐกิจอย่างมากด้วยทำเลที่ติดกับแม่น้ำนครชัยศรีทำให้เป็นจุดตั้งด่านเก็บภาษีและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ทำให้มีบ้านเรือนตั้งแน่นขนัดตลอดลำคลองสองพี่น้อง¹ ส่วนตัวเมืองด้วยการเป็นศูนย์กลางการปกครองมาตั้งแต่อดีต ดังนั้นจึงมีประชากรและเศรษฐกิจดีไม่แพ้สองพี่น้อง ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่โรงเรียนในระยะแรกเริ่มจากพื้นที่ทั้งสองแห่งนี้

พื้นที่ต่อมาที่ได้รับการตั้งโรงเรียนคือพื้นที่บางปลาม้า ซึ่งถือเป็นพื้นที่ที่มีชุมชนอยู่ค่อนข้างหนาแน่นเพราะอยู่ระหว่างเมืองและสองพี่น้อง หลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริงแล้วก็เป็นหนึ่งในพื้นที่แรก ๆ นอกจากสองพี่น้องและเมืองที่ประชาชนอพยพเข้าไปตั้งรกรากบุกเบิกพื้นที่ทำนา การตั้งโรงเรียนในพื้นที่ศรีประจันต์และนางบวชนั้นสัมพันธ์กับข้อมูลการขยายตัวของชุมชนและการบุกเบิกพื้นที่ออกไปสู่ดินแดนตอนใน อย่างที่กล่าวไปในบทที่แล้ว นอกจากนี้ในบัญชีการสำรวจรายชื่อโรงเรียนในพื้นที่สุพรรณฯ พ.ศ. 2459 ได้ยืนยันข้อเท็จจริงการขยายตัวของชุมชนและพื้นที่เพาะปลูกตอนใน โดยรายชื่อโรงเรียนที่ปรากฏในเอกสารทั้งสิ้น 21 โรงที่กระจายตามแหล่งชุมชนต่าง ๆ ปรากฏชื่อโรงเรียนวัดก้ามะเชียรตำบลก้ามะเชียร อำเภอเดิมบาง ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่เกือบสุดเขตแดนสุพรรณฯ²

¹ กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า132.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/13 เรื่อง ร.ร ปรีชาพิทยากร จ.สุพรรณบุรี (12 -14 ก.ย. 126).

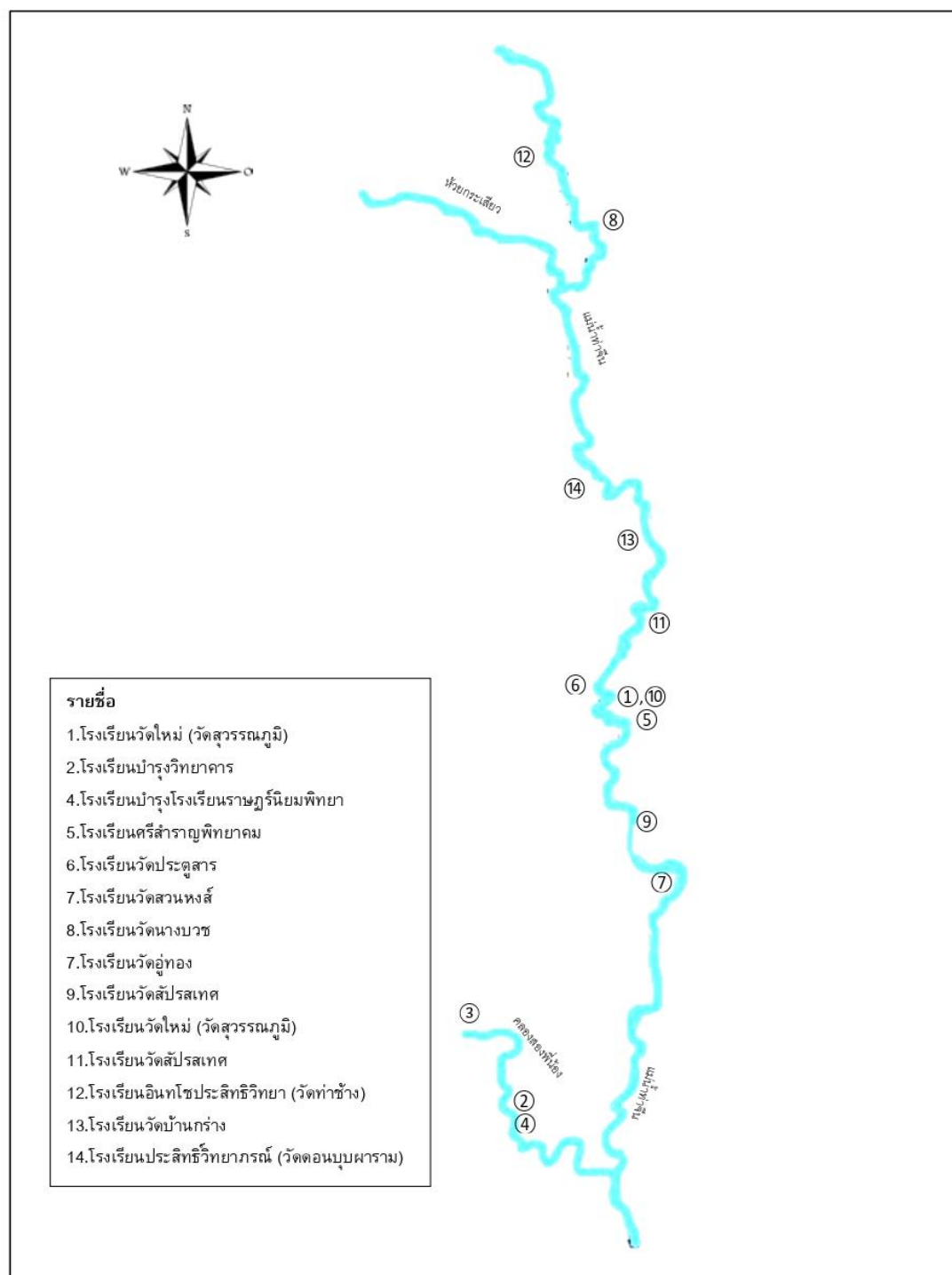
ตาราง 16 แสดงการเพิ่มขึ้นของโรงเรียนที่ใช้การสอนแบบหลวงในแต่ละปีของจังหวัดสุพรรณบุรี
ระหว่างทศวรรษ 2440-2450

พ.ศ. ที่มีการ สร้างโรงเรียน	พื้นที่	โรงเรียน	หมายเหตุ
2432	เมือง	โรงเรียนวัดใหม่ (วัดสุพรรณภูมิในปัจจุบัน) พระ ยาสุนทรสงครามพิไชยขออนุญาตกรมตำรวจ ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้น โดยให้นายแคล้วเป็น อาจารย์ใหญ่และขุนปริษานุสรณ์ เป็นอาจารย์ รอง	พ.ศ. 2435 มีหนังสือ จากส่วนกลางให้ยุบ โรงเรียนและยกเลิก การเรียนการสอน
2433	สองพี่น้อง	โรงเรียนบำรุงวิทยาคาร ก่อตั้งโดยหมื่นบำรุงโยธี (พิน จันทรเรือง)	พ.ศ. 2445 ยกเลิก การเรียนการสอน
2433	สองพี่น้อง	โรงเรียนบำรุงโรงเรียนราษฎร์นิยมพิทยา และ โรงเรียนศรีสำราญพิทยาคม ได้รับการบำรุง การศึกษาโดยหมื่นบำรุงโยธี (พิน จันทรเรือง)	พ.ศ. 2441 โรงเรียน บำรุงโรงเรียนราษฎร์ นิยมพิทยา ยกเลิก การเรียนการสอน
2436	เมือง	โรงเรียนปรีชาพิทยาคาร ก่อตั้งโดยขุนปรีชา นุสรณ์	พ.ศ. 2453 กำหนด ฐานะให้เป็นโรงเรียน ประจำจังหวัด สุพรรณบุรี และถูก เปลี่ยนชื่อเป็น โรงเรียนกรรณสูต ศึกษาลัย พ.ศ. 2461
2442	เมือง	โรงเรียนวัดประตูลำธาร ก่อตั้งพระครูวิมลเมธา จารย์	พ.ศ. 2453 โรงเรียน วัดประตูลำธารถูกยุบไป รวมกับ โรงเรียนปรีชา พิทยาคาร
	บางปลาม้า	โรงเรียนวัดสวนหงส์ ก่อตั้งโดยพระปลัดปิ่น	
2445	นางบวช	โรงเรียนวัดนางบวช นายวอนเป็นครู ได้รับการ อุปถัมภ์จากคนในชุมชน	พ.ศ. 2446 โรงเรียน วัดนางบวชได้ยกเลิก การเรียนการสอน และยกเงินบำรุงให้ โรงเรียนวัดท่าช้าง

ตาราง 16 (ต่อ)

พ.ศ. ที่มีการ สร้างโรงเรียน	พื้นที่	โรงเรียน	หมายเหตุ
2445	บางปلام้า	โรงเรียนวัดอุทอง	
2448	เมือง	โรงเรียนวัดใหม่ (วัดสุวรรณภูมิ) พระอาจารย์ครู	
	สองพี่น้อง	โรงเรียนวัดโพเตาทอง ก่อตั้งโดยพระรุ่มกับ เจ้าอธิการแจ่ง	ยังไม่ทราบที่วัดโพ เตาทองเป็นวันไหน ในจังหวัดสุพรรณฯ
	ศรีประจันต์	โรงเรียนวัดสัปรสเทศ พระขึ้นเป็นครู	
	นางบวช	โรงเรียนอินทโชติประสิทธิ์วิทยา (วัดท่าช้าง) นาย วรณัฏฐ์นักเรียนฝึกหัดครูชั้นมูลศึกษาเป็นครู	
2450	ศรีประจันต์	โรงเรียนวัดบ้านกร่าง นายโตก้านบ้านกร่าง นายเหลี่ยมเปรียญและนายแย้มได้จัดตั้ง	
2451	ศรีประจันต์	โรงเรียนประสิทธิ์วิทยากรณ์ (วัดดอกไม้, วัด ดอนบุปผาราม) พระครูโพธิ์พิริติ เจ้าคณะ แขวงอำเภอศรีประจันต์ พร้อมด้วยพระภิกษุ และทนายจัดตั้ง	

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/13 เรื่อง ร.ร ประสิทธิ์วิทยากรณ์ จ. สุพรรณบุรี (22 ธ.ค. 128-3 ก.ค. 129).; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/16 เรื่อง ร.ร วัดบ้านกร่าง จ.สุพรรณบุรี.; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/38 เรื่องรายงานตรวจการศึกษา มณฑลนครไชยศรี.

ภาพประกอบ 6 แผนที่แสดงการกระจายตัวของโรงเรียนสมัยใหม่ในสุพรรณบุรี ทศวรรษ 2440-

2450

ที่มา: ผู้วิจัย

3.9.5 การเข้าถึงการศึกษาของประชาชน

โรงเรียนเป็นสถานที่ช่วยรัฐสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม เพราะโครงสร้างอำนาจรัฐแบบใหม่ได้รวมเอาชุมชนท้องถิ่น ซึ่งแต่เดิมมีอำนาจปกครองและวัฒนธรรมเฉพาะเป็นของตนเองดึงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอำนาจรัฐส่วนกลางผ่านการบริหารราชการและความเชื่อทางศาสนาให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยการที่ตั้งโรงเรียนที่วัดในหัวเมือง ซึ่งเป็นศูนย์กลางความเชื่อของท้องถิ่นให้ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้สมัยใหม่ที่ถูกกำกับโดยรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการเรียนภาษาไทย มาตรฐาน เนื้อหาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานอุดมการณ์ทางสังคมของรัฐ ความเชื่อทางศาสนาและการผสมผสานความรู้วิทยาศาสตร์ ทั้งหมดนี้สามารถอธิบายโลกภูมิและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาติอันมีพระมหากษัตริย์อันเป็นประมุข แต่การเผยแพร่ความรู้ในลักษณะนี้ไม่สามารถเข้าถึงประชาชนทุกระดับชั้นได้ เห็นได้จากจำนวนการเข้าถึงและการขยายตัวของโรงเรียนที่มีสัดส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับประชากรในจังหวัด¹

คนที่เข้าถึงการศึกษาศึกษาสมัยใหม่ในเมืองสุพรรณฯ ช่วงแรกเป็นเหล่าลูกหลานคนบดีกรมการเมืองและลูกหลานข้าราชการในสังกัดต่าง ๆ ที่ได้รับโอกาสทางการศึกษามากกว่าคนกลุ่มอื่น ๆ เนื่องจากถูกกระตุ้นโดยครอบครัวให้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาสมัยใหม่ที่จะพาให้พวกเขาสามารถขยับฐานะทางสังคม และไม่ต้องแบกรับภาระการเป็นแรงงานในห่วงโซ่การผลิตเช่นบุตรหลานชาวนา ขณะเดียวกันบุตรหลานชาวนาที่มีโอกาสได้รับการศึกษาสมัยใหม่คือชาวนาที่มีฐานะ การเข้าร่วมการเรียนยังเป็นโอกาสในการสร้างเครือข่ายที่เอื้อประโยชน์ต่อการทำงานในอนาคตทั้งของตนเองและครอบครัว

ดังนั้นเพื่อให้เห็นภาพการไต่บันไดชนชั้นทางสังคมของคนสุพรรณฯ ได้ชัดเจนขึ้นจึงต้องใช้ตัวอย่างของบุคคลที่สำเร็จการศึกษาและมีตำแหน่งการงานมาอธิบาย แต่ด้วยข้อจำกัดในด้านหลักฐานทำให้ในหัวข้อนี้ตัวอย่างบุคคลที่เข้าศึกษาโรงเรียนสมัยใหม่และเลื่อนชนชั้นจึงเป็นคนที่จบจากโรงเรียนปริชาพิทยาคารอันเป็นโรงเรียนประจำจังหวัดต่อมา มาเป็นตัวแสดงหลักของหัวข้อนี้ โดยภูมิหลังของคนที่เข้ารับการศึกษานี้ในโรงเรียนปริชาพิทยาคารแบ่งได้เป็น 3 ส่วน ส่วนแรกคือบุตรหลานข้าราชการที่เข้าเรียนเพื่อแสวงหาโอกาสเข้ารับราชการและยกระดับตำแหน่งหน้าที่การงานสูงขึ้น ยกตัวอย่างเช่น ลูกศิษย์รุ่นแรก ๆ ที่จบจากโรงเรียนนี้และมีตำแหน่งใหญ่โตในกรมการเมืองสุพรรณฯ ได้แก่พระยาสุนทรสงคราม (ปุ๋ย สุวรรณสร) ผู้ว่าราชการจังหวัดสุพรรณบุรี (พ.ศ.

¹ วารุณี โสธารมย์. (2524). เล่มเดิม. หน้า 196-199

2466-2470) หลวงศรีราชรักษา (ผิว ชาคัยรัตน์) ผู้ว่าราชการจังหวัดสุพรรณบุรี (พ.ศ. 2481-2485) พระยาอุภัยภาคิกเขต นายอำเภอสองพี่น้อง (พ.ศ. 2445)¹ เป็นต้น

แต่เมื่อศึกษาภูมิหลังของคนเหล่านี้พบว่ามีความสัมพันธ์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่งกับผู้มีอิทธิพล ยกตัวอย่างเช่นพระยาสุนทรสงคราม (ปุย สุวรรณศร) บิดาทำงานอยู่กรมการเมืองสุพรรณฯ ชื่อหลวงแก้วสัสดี (ดี สุวรรณศร) ส่วนมารดาชื่อนิล สุขุมเป็นพี่สาวของเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)² หรืออย่างหลวงศรีราชรักษา (ผิว ชาคัยรัตน์) ก็เป็นเหลนของปุย สุวรรณศรทางฝั่งแม่ เนื่องจากแม่เป็นหลานสาวของหลวงแก้วสัสดีพ่อของปุย สุวรรณศร³ เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าการศึกษามัยใหม่ส่วนใหญ่หยิบยื่นโอกาสในการเจริญก้าวหน้าในอาชีพการงานให้กับผู้ที่มีคนสนับสนุน

ส่วนที่สองคือบุตรหลานชาวจีนที่มีฐานะที่ต้องการเพียงการศึกษาเบื้องต้นก่อนที่จะไปเรียนต่อยังโรงเรียนเฉพาะกลุ่ม ตัวอย่างเช่น มนต์ โอภากุล (พ.ศ. 2457-2554) คนไทยเชื้อสายจีนที่พ่อแม่มีอาชีพค้าขายในตลาดท่าพี่เลี้ยง ในอำเภอเมือง เป็นนักเรียนโรงเรียนกรรณสูตรศึกษาลัยในช่วงทศวรรษ 2460 โดยเข้าเรียนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-มัธยมศึกษาปีที่ 3 ก่อนจะลาออกและเข้าไปศึกษาต่อที่โรงเรียนจีนเผยอิงในกรุงเทพฯ และกลับมาเข้ารับข้าราชการครูที่โรงเรียนวัดสุวรรณภูมิ⁴

และส่วนสุดท้ายคือบุตรหลานชาวนาเท่าที่มีหลักฐานปรากฏ พบว่าเป็นบุตรหลานของครอบครัวชาวนาที่มีฐานะและมีความสัมพันธ์กับกรมการเมืองท้องถิ่น เช่น นายบุญ ศาลยาชีวิน หรือพระยาลักษณมณีสุพจน์ (พ.ศ. 2418-2504) ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ เป็นนักเรียนรุ่นแรก ๆ ของโรงเรียนปรีชาพิทยาคม พื้นเพเกิดที่โพธิ์พระยา อำเภอเมืองสุพรรณฯ ครอบครัวทำอาชีพเป็นชาวนาและค้าข้าว โดยมีบิดาเป็นทหารรักษาพระองค์ เมื่อเรียนจบและสอบผ่านประโยค 1 แล้วได้เลือกเข้าไปศึกษาต่อในระดับสูงที่กรุงเทพฯ โดยเข้าไปอาศัยอยู่ที่บ้านนายชู (บิดานายชิต บุรทัต กวีในสมัยรัชกาลที่ 6) และเข้าศึกษาที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบผ่านการฝากฝังของนายชูเช่นกัน⁵ เมื่อจบการศึกษาในระดับสูงก็ได้เข้าสู่วังวนในสังคมอีกระดับหนึ่งกลายเป็นปัญญาชนและ

¹ โรงเรียนกรรณสูตรศึกษาลัย. (2541). 100 ปีกรรณสูตรศึกษาลัย 2441-2541. หน้า 101.

² จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2482). เล่มเดิม. หน้า 22-24.

³ ทองม้วน ศรีบุญมา. (2528). หนังสือที่ระลึกงานฌาปนกิจศพ คุณแม่ทองม้วน (ชาครัยรัตน์) ศรีบุญมา เมื่อ 23 มีนาคม 2528 ณ วัดประดู่สาร. หน้า 4.

⁴ มนต์โอภากุล. (2552). ข้างป่าต้น คนสุพรรณ. หน้า 26-27.

⁵ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2506). เล่มเดิม. หน้า 4-5.

ย้ายครอบครัวไปลงหลักปักฐานอยู่ในกรุงเทพฯ ตลอดชีวิตที่เหลือ ดังนั้นโรงเรียนปรีชาพิทยากรจึงเป็นหน้าด่านที่ส่งเสริมให้คนที่เข้าศึกษาเข้าสู่ระบบราชการสมัยใหม่ ซึ่งเป็นโอกาสก้าวแรกให้นักเรียนบางคนได้ใช้เลื่อนฐานะทางสังคมและเป็นเครือข่ายในการมุ่งเสริมความเจริญในหน้าที่การงาน

ขณะที่ลูกหลานชาวนาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีนักส่วนมากจะเลื่อนฐานะโดยการบวชเป็นพระ แม้จะมีโรงเรียนเกิดขึ้นในหลายพื้นที่ แต่เนื่องจากการศึกษานั้นจำเป็นต้องลงทุนทั้งเสียแรงงาน ดังนั้นทางออกของการเลื่อนฐานะตนเองโดยไม่ต้องใช้เงินมากและอาจสามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้จึงเป็นการเล่าเรียนในทางธรรม ยกตัวอย่างเช่น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกพระองค์ที่ 17 (ปุ่น ปุณฺณสิริ, พ.ศ. 2439-2516) บ้านอยู่อำเภอสองพี่น้อง บิดามารดามีอาชีพทำนา เพื่อที่จะได้เล่าเรียนจึงฝากตัวเป็นศิษย์พระในวัดสองพี่น้องก่อนเข้ามาบวชเป็นพระจำพรรษาที่วัดพระเชตุพนฯ เพื่อศึกษาต่อ เป็นต้น¹

การเปรียบสัดส่วนของนักเรียนที่เข้ารับการศึกษาคเมื่อเทียบกับประชากรทั้งหมดในสุพรรณฯ นั้นเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยากที่จะเปรียบเทียบให้เห็นภาพอย่างชัดเจนและชื้อตรง เนื่องจากข้อจำกัดของเอกสารที่ระบุประชากรทั้งหมด และประชากรที่เข้ารับการศึกษาศมายใหม่ในเมืองสุพรรณฯ ดังนั้นเพื่อให้เห็นภาพเปรียบเทียบดังกล่าวจึงจำเป็นต้องอนุมานเอาจากหลักฐานของทั้งมณฑล นครชัยศรีแทน ใน พ.ศ. 2453 ได้มีการจัดทำสำมโนครวัการเลี้ยงชีพและการศึกษาขึ้น ปรากฏว่าจำนวนประชากรทั้งมณฑลนครชัยศรีมี 287,842 คน มีจำนวนคนรู้หนังสือทั้งสิ้น 43,603 คน โดยประชากรช่วงอายุระหว่าง 6-20 ปีซึ่งเป็นช่วงวัยที่จะได้เข้ารับการศึกษานั้นมีจำนวน 102,163 คน ในจำนวนนี้มีคนรู้หนังสือ 11,625 คน² คิดสัดส่วนของคนรู้หนังสือเป็นร้อยละ 11.38 แม้การรู้หนังสือในที่นี้ไม่ได้จำแนกถึงวิธีการได้รับการศึกษา แต่จากเปอร์เซนต์การรู้หนังสือก็พออนุมานได้ถึงความไม่ทั่วถึงของการศึกษาในมณฑลนครชัยศรี นอกจากนี้ตัวเลขดังกล่าวยังเป็นหลักฐานที่สนับสนุนว่าในช่วงแรกที่มีการตั้งโรงเรียนขึ้นมานั้นการศึกษาส่วนใหญ่ในหัวเมืองสุพรรณฯ ยังจำกัดอยู่ที่ บุตรหลานกรมการและคหบดีที่มีกำลังทรัพย์พอสนับสนุนการเรียนของบุตรหลาน กล่าวคือเป็นผู้ที่ เล็งเห็นประโยชน์จากการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการเข้าสู่ระบบราชการกินเงินเดือน หรือการสร้างเส้น

¹ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย. (2517). *พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ อุดิศส่วน
กุศลถวายแด่ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ มหาเถระ) ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันอังคารที่ 23 เมษายน 2517*. หน้า ง.

² เรื่องยอดลำในครีวการเลี้ยงชีพ แลการศึกษา ศก 128. เทศาภิบาล เล่ม 10 ฉบับพิเศษเดือนพฤศจิกายน. หน้า 165-167.

สายความสัมพันธ์ให้ธุรกิจก็ตาม ดังนั้นบทบาทของโรงเรียนเมื่อเข้ามาสู่ชุมชนจึงเป็นมากกว่าที่ถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐ

3.9.6 โรงเรียนปริชาพิทยาคารและการปรับตัวของกรมการเมืองสุพรรณฯ

โรงเรียนปริชาพิทยาคารเป็นหนึ่งในตัวอย่างของการศึกษาสมัยใหม่ในเมืองสุพรรณฯ ที่เหล่ากรมการเมืองและคหบดีส่งบุตรหลานมาเล่าเรียนเพื่อที่เข้ารับราชการสมัยใหม่ ซึ่งเป็นการพยายามปรับตัวให้เข้ากับการปกครองและยุคสมัยใหม่ โรงเรียนปริชาพิทยาคาร หรือต่อมาคือโรงเรียนวรรณสุตศึกษาลัยในปัจจุบัน¹ ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2436 หลังโรงเรียนวัดใหม่ยุบหนึ่งปีให้หลังโดยมีขุนปริชานุสรณ์ (ปลั่ง ธรรมารมณ, พ.ศ. 2390-2451) อดีตครูในโรงเรียนวัดใหม่และเป็นนายไปรษณีย์เมืองสุพรรณฯ เป็นผู้ก่อตั้ง² จุดมุ่งหมายเริ่มแรกของโรงเรียนปริชาพิทยาคารคือใช้สอนเด็กบริเวณละแวกบ้านของปริชานุสรณ์ รวมถึงนักเรียนจากโรงเรียนวัดใหม่ที่ถูกยุบ ซึ่งเด็กกลุ่มที่เข้าเรียนล้วนเป็นเด็กที่มีฐานะและมีความสัมพันธ์กับเหล่ากรมการเมือง โดยการเรียนรู้ในช่วงนี้ใช้แบบเรียนเร็ว ประถม ก.กา เลขตะวันตก และมูลบทบรรพกิจ ซึ่งเป็นแบบเรียนที่ใช้กันทั่วไปของพื้นที่หัวเมืองรอบนอก เมื่อเรียนจบหลักสูตรทางกรมการเมืองก็จะส่งหนังสือมาขอตัวนักเรียนเหล่านี้เข้าไปทำงาน³

โรงเรียนแห่งนี้ถือเป็นโรงเรียนที่ผลิตข้าราชการและชนชั้นนำในเมืองสุพรรณฯ มากที่สุดแห่งหนึ่ง ใน พ.ศ. 2441 กรมดำรงฯ ได้เข้ามาตรวจราชการเมืองสุพรรณฯ และได้เข้ามาเยี่ยมเยียนโรงเรียน แต่เดิมโรงเรียนยังไม่มีชื่ออย่างเป็นทางการจึงได้ประทานชื่อโรงเรียนแห่งนี้ให้ชื่อว่าโรงเรียนปริชาพิทยาคาร ด้วยเป็นโรงเรียนมูลสามัญเขลยศักดิ์ สังกัดกรมศึกษาธิการจึงได้รับเงินอุดหนุนการศึกษาเดือนละ 10 บาท ซึ่งไม่พอในการซื้อหนังสือเรียนแจกจ่ายทุกคน ดังนั้นเพื่อไม่ให้เป็นภาระขาดแคลนหนังสือเรียนจึงให้ครูคัดลอกหนังสือแล้วมาขายแก่นักเรียนที่เข้ามาศึกษา⁴

ใน พ.ศ. 2461 ปรากฏหลักฐานการเก็บเงินค่าการศึกษาของโรงเรียน โดยชั้น ป.1-3 เก็บค่าเล่าเรียนปีละ 2 บาท ม. 1-3 เก็บปีละ 10 บาทและสุดท้าย ม. 4-6 เก็บปีละ 15 บาท⁵ จำนวนค่า

¹ ทั้งนี้ใน พ.ศ. 2453 ทางกรมได้ยุบโรงเรียนวัดประตูล้อมรวมกับ โรงเรียนปริชาพิทยาคารและกำหนดฐานะให้เป็นโรงเรียนประจำจังหวัดสุพรรณบุรี และต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนวรรณสุตศึกษาลัยในปัจจุบันเมื่อ พ.ศ. 2461 ที่มา: โรงเรียนวรรณสุตศึกษาลัย. (2463). *ประวัติโรงเรียน*. (ออนไลน์).

² โรงเรียนวรรณสุตศึกษาลัย. (2541). *100 ปีวรรณสุตศึกษาลัย 2441-2541*. หน้า 89.

³ โรงเรียนวรรณสุตศึกษาลัย. (2541). *เล่มเดิม*. หน้า 89.

⁴ กระทรวงมหาดไทย. (2555). *เล่มเดิม*. หน้า 128.

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *ศธ.4/120 เรื่องทำเนียบข้าราชการและทะเบียน ร.ร. มณฑลนครชัยศรี (16 มี.ค. 2469)*.

เล่าเรียนเหล่านี้ล้วนเป็นต้นทุนที่สูงสำหรับครอบครัวที่ยังไม่ได้เห็นความสำคัญของการส่งบุตรหลานเข้าไปเรียน เพราะนอกจากต้องเสียค่าเล่าเรียนแล้วบางรายที่บ้านไกลก็จำเป็นต้องไปอาศัยพักกับญาติหรือบ้านครูเพื่อให้สะดวกในการไปโรงเรียน¹

อย่างที่กล่าวไปแล้วว่าเมื่อเด็กในโรงเรียนปรีชาพิทยาคารจบหลักสูตร กรมการเมืองจะรับเข้าทำงานทันทีซึ่งไม่ใช่เรื่องน่าแปลกใจที่โรงเรียนแห่งนี้มีความสัมพันธ์อันแนบแน่นกับกรมการเมือง สังเกตได้จากการเรียไ้เงินเพื่อขยายขยายพื้นที่ไปสร้างโรงเรียนใหม่ขึ้นที่บริเวณริมถนนสายหน้าว่าการเมืองหลังจวนเก่าริมที่พัสดุช่วยคล้ง (สี่แยกนางพิมในปัจจุบัน) ใน พ.ศ. 2451 จำนวนรายนามผู้ออกเงินสร้างโรงเรียนกว่า 81 คน ในจำนวนนี้มีข้าราชการกรมการเมือง 47 คน²ปรากฏว่าเป็นศิษย์เก่าที่มีตำแหน่งในกรมการเมืองถึง 28 คน นอกจากนี้บรรดาศิษย์ที่ไม่ได้รับราชการและกำลังเรียนอยู่เวลานี้ก็อีก 19 คนที่ร่วมบริจาค³ ตัวอย่างดังกล่าววนอกจากชี้ให้เห็นถึงความสำคัญที่โรงเรียนมีต่อเมืองสุพรรณฯ ยังกล่าวได้ว่าคนที่เข้ามาเล่าเรียนในโรงเรียนนี้มีเครือข่ายที่แน่นแฟ้นกับกรมการเมืองทำให้คนที่เข้ามาสู่ระบบราชการของเมืองสุพรรณฯ เป็นคนในท้องถิ่นและเป็นเครือข่ายกันเป็นการภายใน ซึ่งเป็นระบบอุปถัมภ์กันอีกทีหนึ่ง ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าระบบราชการสมัยใหม่อาจไม่สามารถสลายอำนาจและผลประโยชน์ของคนในท้องถิ่นได้อย่างหมดจด เพียงแต่เพิ่มโอกาสให้คนเลื่อนฐานะได้ง่ายขึ้นและเป็นการสร้างค่านิยมให้คุ้นชินกับส่วนกลางมากขึ้นเท่านั้น ด้วยเหตุนี้เหล่าผู้ว่าราชการและบรรดาข้าราชการ คหบดีตลอดจนชาวบ้านทั่วไปจึงไว้วางใจส่งบุตรหลานเข้าไปเรียน

การเข้ามาอุปถัมภ์โรงเรียนของผู้มีอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจในท้องถิ่น เป็นหลักประกันชั้นดีได้ว่าเด็กที่เรียนจบไปแล้วไม่ว่าจะเข้าไปเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นในกรุงเทพฯ หรือเรียนแค่จบหลักสูตรก็สามารถหางานทำได้ผ่านการอุปถัมภ์ของเครือข่ายที่มีในโรงเรียน ดังนั้นเมื่อเวลาผ่านไปประชาชนทั่วไปได้เห็นแล้วว่าโรงเรียนสามารถเลื่อนฐานะทางสังคมได้จึงพากันนำบุตรหลานมาเข้าเรียนเพิ่มขึ้นจนต้องขยายขยายโรงเรียน

¹ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2506). ตำหนักสวนกุหลาบ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาลักษณ์มณีสุนทร (บุญ ศาลยาชีวิน) ณ เมรุวัดพระพิเรนทร์ 25 มีนาคม 2506. หน้า 4-5.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/13 เรื่อง ร.ร ปรีชาพิทยากร จ.สุพรรณบุรี (12 -14 ก.ย. 126).

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 54.3/7 เรื่องสร้างโรงเรียนปรีชาพิทยากรณ เมืองสุพรรณ (3-25 ก.ย. 2450).

“เวลานานเน้นพิเศษมีน้อย	ราวห้าร้อยร่วมมิตที่อาศัย
สนามแคบคับห้องหม่นหมองใจ	กรรมฐานศึกษาลัยจึงไกลมา
เมื่อครุฑา พิมพ์พันธุ์ อาจารย์ใหญ่	จึงย้ายไปเปลี่ยนสถานการศึกษา
สร้างอาคารขึ้นใหม่วิไลตา	อยู่ทางทิศบูรพา “ปราสาททอง”
สิบหกห้องสองชั้นอาคารไม้	สิบสี่ไร่เรือนท้าวมีมัวหมอง
ปรับปรุงเปลี่ยนเวียนครูใหญ่ได้ปกครอง	ตามครรลองราชการของบ้านเรือน” ¹

บทกลอนข้างต้นประพันธ์โดยนายเสวียน อินทร์ใจเอื้อ ศิษย์เก่า พ.ศ. 2487 ในหนังสือครบรอบ 80 ปีกรรมฐาน แสดงให้เห็นถึงการขยายพื้นที่จากเด็กนักเรียนที่เพิ่มขึ้น ส่วนหนึ่งที่ทำให้มีผู้ปกครองส่งบุตรหลานมาเรียนเพิ่มจากผลงานของนักเรียนที่เมื่อจบจากโรงเรียนปรีชาพิทยาคารที่มีหน้าที่การงานมั่นคงทำให้จำนวนคนที่เข้าเรียนเพิ่มมากขึ้น ประชาชนทั่วไปเริ่มเห็นแล้วว่าการเรียนที่โรงเรียนดังกล่าวสามารถสร้างความก้าวหน้าให้กับบุตรหลานได้สังเกตได้จากการขยายโรงเรียนเพื่อรองรับนักเรียนใหม่ในช่วงเวลา 3 ทศวรรษระหว่างทศวรรษ 2440-2460 โรงเรียนได้ขยายขยายถึง 3 ครั้ง ได้แก่ใน พ.ศ. 2441 ครั้งเมื่อกรมตำรวจ มาตรวจราชการเป็นอาคาร 1 หลัง มี 3 ห้อง ห้องหนึ่งบรรจุคนได้ 15-20 คน ต่อมาใน พ.ศ. 2451 ย้ายมาตั้งที่ใหม่บริเวณสี่แยกนางพิมมีอาคาร 1 หลัง ประกอบไปด้วยห้องเรียน 7 ห้อง และใน พ.ศ. 2461 ได้ย้ายโรงเรียนมาอยู่บริเวณวิทยาลัยอาชีวศึกษาปัจจุบัน โดยสร้างเป็นอาคาร 2 ชั้นรองรับนักเรียนได้กว่า 200 คน ซึ่งอาคารหลังนี้ใช้ต่อมาอีก 23 ปี ก่อนย้ายไปอยู่ที่บริเวณกรรมฐานศึกษาลัยปัจจุบัน² การขยายโรงเรียนเพื่อรองรับนักเรียนจำนวนมากเป็นข้อยืนยันได้ว่าประชาชนทั่วไปเริ่มตระหนักที่จะช่วยใช้การศึกษาในการพาตัวเองเข้าสู่สังคมในระดับที่สูงขึ้น

3.10 สรุป

เศรษฐกิจข้าวในสุพรรณฯ ทศวรรษ 2430 มีการเปลี่ยนแปลงเป็นการผลิตเพื่อการค้ามากกว่าทศวรรษก่อนหน้า เศรษฐกิจแบบเงินตราแพร่กระจายเข้าไปทั่วมุมหัวระแหงประชาชนมีรายได้มีแหล่งรายได้จากการทำนา นโยบายการสนับสนุนการเปิดพื้นที่การทำนาและความต้องการส่งข้าวไปยังต่างประเทศได้ดึงให้ชาวนาเข้าสู่ภาวะการผลิตเพื่อการขายอย่างเต็มตัว ราคาข้าวที่สูงอย่างต่อเนื่องเป็นแรงจูงใจที่ทำให้คนหันมาทำนา ส่วนคนที่ทำนาอยู่แล้วก็ขยายที่นาให้

¹ โรงเรียนกรรมฐานศึกษาลัย. (2521). *ที่ระลึกครบรอบ 80 ปีโรงเรียนกรรมฐานศึกษาลัย จังหวัดสุพรรณบุรี*. หน้า 4.

² โรงเรียนกรรมฐานศึกษาลัย. (2463). *ประวัติโรงเรียน*. (ออนไลน์).

มากขึ้นเพื่อเพิ่มผลผลิต ชาวนาจากต่างถิ่นอพยพเข้ามาจับจองพื้นที่ทำเลติติริมแม่น้ำและลำคลองสายหลักจนเกือบเต็มพื้นที่ คนที่อพยพเข้ามาจับจองพื้นที่ที่หลังจึงต้องขยับพื้นที่ออกไปตอนในไกลจากแม่น้ำออกไป บ้างก็ขยับขึ้นไปหาที่ทางขึ้นไปทางพื้นที่ปลายแดน ดังนั้นทศวรรษนี้จึงมีการขยับขยายพื้นที่ปลูกข้าวอย่างรวดเร็ว ซึ่งสัมพันธ์กับประชากรที่เพิ่มขึ้น เมื่อที่ดินในการเพาะปลูกมีมากกว่าแรงงานการผลิตราคาค่าจ้างแรงงานจึงสูงขึ้น โดยมีแรงงานรับจ้างในพื้นที่ที่มีทั้งแรงงานจากอีสาน แรงงานจากชาวนายากจน รวมไปถึงแรงงานขัดดอกที่ทำงานชดใช้หนี้ที่กู้ยืม

ในช่วงเวลา 10 ปีจากระหว่าง พ.ศ. 2410-2426 พื้นที่ปลูกข้าวเพิ่มขึ้นมากกว่า 284,662 ไร่ การเพิ่มขึ้นของพื้นที่เพาะปลูกย่อมส่งผลต่ออากรค่านาและจำนวนผลผลิตที่จะส่งเข้ากรุงเทพฯ มีหลักฐานการเพิ่มขึ้นของอากรค่านาอย่างก้าวกระโดดในสุพรรณฯ โดยใน พ.ศ. 2425 รัฐเก็บอากรค่านาได้ 368 ชั่ง แต่พอใน พ.ศ. 2437 เก็บค่านาได้ 706 ชั่ง ซึ่งสูงขึ้นกว่าเท่าตัว แม้เงินอากรค่านาในพื้นที่สุพรรณฯ จะเพิ่มขึ้นแต่รัฐก็รู้ว่าเงินที่ถูกส่งเข้าคลังนั้นไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย สาเหตุเพราะรัฐมักประสบปัญหาเกี่ยวกับการขาดส่งเงินค่านาหรือไม่ก็ส่งเงินล่าช้าไม่ครบจำนวน นอกจากนี้ยังมีผู้มีอิทธิพลท้องถิ่นที่คอยจ้องเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากชาวนาเข้าสู่กระเป๋าทันทีของตัวเองอีกส่วนหนึ่ง¹

การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจข้าวยังส่งผลต่ออัตราการเกิดปัญหาโจรผู้ร้ายในสุพรรณฯ พบว่าพฤติกรรมของโจรมีการเปลี่ยนแปลงจากแต่เดิมจะลักขโมยควายทีละ 2-3 ตัวเมื่อเศรษฐกิจข้าวเฟื่องฟู ราคาวัวควายสูงขึ้นตามกลไกการตลาด การก่อการส่วนมากเป็นในลักษณะการปล้นควายในจำนวนมากหลายสิบไปจนถึงหลายร้อย โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2430 อัตราการปล้นที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างมีนัยพฤติกรรมของโจรเริ่มรุนแรงขึ้น มีการเกิดการบาดเจ็บล้มตายและการปะทะระหว่างออกปล้น ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ส่วนกลางเริ่มแพร่อำนาจการปกครองเข้ามายังพื้นที่สุพรรณฯ มีการปราบปรามและจับกุมโจรในหลายพื้นที่ ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้เป็นอุปสรรคในการกระชับอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและส่งผลกระทบต่อรายได้ของพระคลัง รัฐเล็งเห็นผลประโยชน์ที่เสียไปจากพฤติกรรมดังกล่าวจึงเกิดการปฏิรูประบบราชการหัวเมืองขึ้น ใน พ.ศ. 2438 รัฐนำระบบเทศาภิบาลมาใช้ในการควบคุมการปกครองในพื้นที่สุพรรณฯ โดยนำสุพรรณฯ เข้าไปรวมอยู่ในมณฑลเทศาภิบาลนครชัยศรี มีข้าราชการจากส่วนกลางถูกส่งเข้ามาดูแลผลประโยชน์ในพื้นที่อย่างใกล้ชิด ซึ่งกลไกจากระบบราชการสมัยใหม่ช่วยลดทอนการมีอยู่ของโครงสร้างการอุปถัมภ์ดังกล่าว นอกจากนี้ระบบราชการสมัยใหม่ยังเป็นกลไกที่ถูกใช้ในการขยายอำนาจทางการปกครองของส่วนกลางไปยังดินแดนนอกศูนย์กลางอำนาจได้อย่างมีประสิทธิภาพ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม.2.12 ก/73 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (พ.ศ. 104- มี.ค. 106).

ต้องทำความเข้าใจว่าก่อนมีการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 รัฐบาลนั้นมีอำนาจอยู่แค่บริเวณศูนย์กลางเท่านั้น พื้นที่โดยรอบอื่น ๆ ยิ่งห่างจากศูนย์กลางเท่าไรยิ่งมีอำนาจการปกครองตัวเองมากขึ้นเท่านั้น โดยแต่เดิมรัฐไม่เคยเข้าถึงทรัพยากรของเมืองรอบนอกศูนย์กลาง กล่าวคือ ขุนนางในพื้นที่มีสิทธิ์ในการจัดเก็บทรัพยากรอย่างเต็มที่ พอเกิดรัฐสมัยใหม่ระบบการปกครองก็เปลี่ยนทำให้อำนาจเหล่านั้นถูกมาอยู่ในมือของรัฐบาล เมื่อรายได้กลายมาเป็นของรัฐ รัฐก็สามารถนำมากระจายเป็นค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ถือว่าเป็นการเกิดระบบงบประมาณขึ้นเป็นครั้งแรก การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการรวมอำนาจรัฐในการเข้าไปควบคุมทรัพยากรต่าง ๆ ดังนั้นจึงเปรียบเสมือนขั้นตอนแรกของการเกิดรัฐสมัยใหม่ โดยมีเงื่อนไขคือระบบราชการสมัยใหม่ที่ราชการต้องเข้าศึกษาในโรงเรียนสมัยใหม่ โดยใช้ข้าราชการที่ถูกปลูกฝังจากโรงเรียนไปปกครองในพื้นที่ต่าง ๆ และนำอำนาจของส่วนกลางไปทดแทนอำนาจท้องถิ่น

การพลิกโฉมการปกครองแบบจารีตที่กระจายอำนาจการปกครองมารวมศูนย์ที่ส่วนกลาง ได้ลดอำนาจการปกครองและการหาผลประโยชน์อันมิชอบของผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นลง ทำให้บรรดาเจ้าเมืองและกรมการต้องพยายามปรับตัวทั้งดำเนินการในกิจการทางเศรษฐกิจส่วนตัวเพื่อเพิ่มพูนทรัพย์สินไปจนถึงส่งบุตรหลานเข้าไปในโรงเรียนสมัยใหม่เพื่อคงอำนาจในการปกครองของตระกูลไว้ ขณะเดียวกันโรงเรียนที่เข้ามาตั้งในพื้นที่ก็ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปได้มีโอกาสยกฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจของตนเอง แม้มีหลักฐานยืนยันว่าในระยะคนที่เข้าถึงการศึกษาสมัยใหม่ในเมืองสุพรรณฯ คือเหล่าลูกหลานคหบดี กรมการเมืองและลูกหลานข้าราชการในสังกัดต่าง ๆ ที่ได้รับโอกาสทางการศึกษามากกว่าคนกลุ่มอื่น ๆ โรงเรียนปรีชาพิทยาคารเป็นหนึ่งในตัวอย่างที่แสดงให้เห็นข้อสรุปนี้ แต่ทั้งนี้ก็จะเห็นได้ว่าเมื่อมีตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของผลผลิตที่ได้จากการศึกษา เช่น จำนวนคนที่รับราชการหรือคนที่ประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน ก็ทำให้เริ่มมีประชาชนทั่วไปเข้าศึกษาในโรงเรียนเพิ่มมากขึ้น

บทที่ 4

เมืองสุพรรณฯ ในทศวรรษ 2450-2460 ยุคเฟื่องฟูการค้าทางน้ำ

การขยายตัวของพื้นที่ปลูกข้าวและการเพิ่มผลผลิตข้าวในตลาดโลกยังเป็นเป้าหมายที่สำคัญที่รัฐพยายามผลักดันให้เกิดขึ้นมาตลอดหลายทศวรรษจนทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานคนและสัตว์ที่ใช้ในการเพิ่มผลผลิต ขณะที่ที่ดินไม่เคยเป็นปัญหาเพราะยังมีที่ดินว่างเปล่าจำนวนมากพอให้ทุกคนได้เข้าไปบุกเบิก แต่เมื่อการค้าข้าวเจริญถึงขีดสุดการขยายที่นาเป็นไปด้วยความรวดเร็วปัญหาข้อพิพาทที่ดินกลับก่อตัวขึ้นเมื่อทุกคนต้องการที่ดินผืนงานที่อุดมสมบูรณ์ ความไม่ชัดเจนในกรรมสิทธิ์ของพื้นที่ทำให้เกิดคดีฟ้องร้องขึ้นโรงขึ้นศาลจำนวนมาก หลังจากมีการปรับปรุงกฎหมายที่ดินมอบกรรมสิทธิ์ในที่ดินถาวรแก่ประชาชน ในทศวรรษ 2450-2460 เกิดคดีพิพาทคลองไผ่ตาแบ้งอันเป็นการเคลื่อนไหวของประชาชนที่จะแสดงให้เห็นประโยชน์ของกฎหมายฉบับใหม่และการดำเนินงานของข้าราชการท้องถิ่น

ในบทนี้จะแสดงให้เห็นผลที่ตามมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวในสุพรรณฯ ที่มีต่อสังคมและวิถีชีวิตชาวบ้าน การค้าภายในที่เติบโตตามเศรษฐกิจข้าวได้นำพาวัฒนธรรมเมืองเข้ามาสู่ท้องถิ่นผ่านสินค้าอุปโภคบริโภคไม่ว่าจะเป็น เสื้อผ้า หนังสือพิมพ์ อาหารการกิน ฯลฯ ที่ล่องมาขายตามเรือ มีตลาดริมแม่น้ำขนาดใหญ่เกิดขึ้นจำนวนมากให้ซื้อขายแลกเปลี่ยน เงินตราเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีพ แต่ขณะเดียวกันทศวรรษนี้ชาวนาก็ได้พบเจอกับความยากลำบากจากความผันผวนของธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นน้ำท่วมหรือฝนแล้ง ซึ่งเกิดขึ้นเป็นวงกว้างในทศวรรษ 2450 ชาวนาต้องเป็นหนี้สินจากการผลิตข้าวไม่ได้ ปัญหาดังกล่าวคือผลสะท้อนกลับความรุ่งเรืองของเศรษฐกิจข้าวในยุคทุนนิยม

4.1 ลักษณะทางกายภาพกับการขยายพื้นที่เข้าสู่พื้นที่ตอนตอนในทศวรรษ 2450-2460

ข้าวได้กลายเป็นสินค้าส่งออกหลักสู่ประเทศอาณานิคมรอบ ๆ ประเทศไทย การค้าข้าวตลอด 4 ทศวรรษที่ผ่านมา รัฐทำรายได้จํานวนมหาศาลโดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2440 ที่ถือเป็นยุคเฟื่องฟูของการค้าข้าวสังเกตได้จากปริมาณการส่งออกที่เพิ่มขึ้นจากปีละ 1 แสนตันในช่วงต้นทศวรรษ 2400 แต่พอทศวรรษ 2440 จํานวนข้าวส่งออกกลับเพิ่มขึ้นกว่า 5 เท่า¹ การเพิ่มขึ้นของปริมาณข้าวที่สูงขึ้นสัมพันธ์กับการขยายพื้นที่ทำนาในแต่ละช่วงทศวรรษจากความพยายามของ

¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2557). ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย. หน้า 117.

ทุกภาคส่วนที่มีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือผลิตข้าวออกขายให้ได้มากที่สุด ยืนยันได้จากการขยายตัวอย่างรวดเร็วของพื้นที่ปลูกข้าวในตาราง 17

ตาราง 17 พื้นที่ปลูกข้าว (ล้านไร่)

ช่วงเวลา	ภาคกลาง	ภาคอื่น ๆ	รวมทั้งหมด
2448-2452	6.8	2.4	9.2
2453-2457	7.2	4.3	11.5
2458-2462	8.2	5.7	13.9
2463-2467	9.6	6.7	16.3
2468-2472	10.9	7.2	18.1
2473-2477	11.8	8.3	20.1

ที่มา: เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970*. (ชูศรี มณีพุกษ์และเฉลิมพนธ์ เอี่ยมมกมล, แปล). หน้า 66.

การบุกเบิกพื้นที่ทำนาในช่วงแรกกระจายไปตามแม่น้ำและลำคลองสายหลัก ซึ่งบริเวณที่มีประชากรอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นมักอยู่ตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านหรือปากแม่น้ำจีนไม่ไกลจากกรุงเทพฯ มากนัก ต่อมาเมื่อนโยบายเลิกทาสเริ่มสัมฤทธิ์ผลตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2420 เป็นต้นมา จำนวนคนที่เป็คนไทยมากขึ้นการบุกเบิกพื้นที่จึงขยายเข้าไปยังพื้นที่รกร้างว่างเปล่าตอนในที่ไกลออกไปทั้งฝั่งตะวันออกและตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา การเลือกพื้นที่ลงหลักปักฐานยังคงยึดพื้นที่ติดแม่น้ำลำคลองเป็นอันดับแรก ก่อนค่อย ๆ ขยายเข้าไปในพื้นที่ดอนและเขตป่าเขาตอนในตามลำดับเมื่อพื้นที่ลุ่มแม่น้ำได้รับการจับจองเต็มพื้นที่¹ นอกจากนี้การเพิ่มพื้นที่ยังสอดคล้องกับการเพิ่มจำนวนประชากรในประเทศ โดยจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นนั้นสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากความก้าวหน้าของสาธารณสุขในประเทศที่สามารถลดอัตราการเสียชีวิตของประชาชนที่เกิดจากไข้ป่าหรือไข้มาลาเรียซึ่งเคยเป็นอุปสรรคต่อการบุกเบิกพื้นที่ในเขตป่า จากนโยบายการควบคุมมาลาเรียตามหัวเมืองตั้งแต่ทศวรรษ 2440 ประกอบกับการเข้าไปบุกเบิกพื้นที่ป่าให้เป็น

¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). *เล่มเดิม*. หน้า 26-27

พื้นที่นาตลอดหลายทศวรรษที่ผ่านมาส่งผลดีต่อการลดจำนวนพื้นที่เพาะพันธุ์ยุงที่เป็นพาหะนำโรคทำให้การขยายการเพาะปลูกในพื้นที่ห่างไกลเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว¹

การขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวอย่างสูงสุดในทศวรรษ 2440 ได้ทำให้ประชาชนหันมาให้ความสำคัญกับที่ดินที่จะใช้ในการผลิตข้าวออกขายให้มากขึ้นในคราวต่อ ๆ ไป ที่ดินกลายเป็นทรัพย์สินที่มีค่าในทางเศรษฐกิจ เกิดการซื้อขายที่ดินเป็นวงกว้าง ที่ดินที่มีทำเลดีอุดมสมบูรณ์ ใกล้แหล่งน้ำ เดินทางสะดวกยิ่งเป็นที่ต้องการทำให้ที่ดินบริเวณดังกล่าวมีราคาสูง โดยเฉพาะหลังทศวรรษ 2440 เป็นต้นมาที่ดินมีราคาสูงขึ้นอย่างก้าวกระโดดยกตัวอย่างเช่น ที่ดินบริเวณคลองรังสิตใน พ.ศ. 2433 ราคาที่ดินอยู่ที่ 4 บาท 25 สตางค์ต่อไร่ แต่ใน พ.ศ. 2444 ราคาที่ดินมีราคาไร่ละ 35 บาท ซึ่งสูงขึ้นราว 9 เท่า² ในสุพรรณฯ แม้ไม่พบหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับราคาซื้อขายที่ดิน แต่จากหลักฐานตรวจราชการภายในมณฑลนครชัยศรีใน พ.ศ. 2452 ได้มีการระบุราคาซื้อขายที่ดินโดยจำแนกจากคุณภาพและทำเลที่ตั้งไว้ว่าที่นาอย่างดีจะอยู่ที่ไร่ละ 25 บาท อย่างกลางไร่ละ 15 บาท และอย่างเลวไร่ละ 10 บาท ซึ่งจากหลักฐานพอจะอนุมานได้ว่าราคาที่ดินในสุพรรณฯ น่าจะทำการซื้อขายอยู่ภายใต้ขอบเขตราคาเดียวกัน³ เมื่อมีการครอบครองและซื้อขายที่ดินแล้ว การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินจึงมีความสำคัญขึ้นมา

ตาราง 18 สัดส่วนพื้นที่ป่า นา ไร่ในสุพรรณบุรี พ.ศ. 2458

อำเภอ	ชนิด	เดิม (ไร่)	สร้างใหม่ (ไร่)	รวม (ไร่)
เมือง	ป่า ⁴	56,121		56,121
	นา	126,651	852	127,503
	ไร่	5,573	130	5,703

¹ ชาติชาย มุกสง. (2563). *จากปีศาจสู่เชื้อโรค : ประวัติศาสตร์การแพทย์กับโรคระบาดในสังคมไทย*. หน้า 165-173.

² เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). *เล่มเดิม*. หน้า 30.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *มร.5 กษ/14/1 เรื่องได้ส่วนความรู้นายเจริญในทางการเพาะปลูก* (29 มิ.ย. 119-25 ก.พ. 119).

⁴ พื้นที่ป่า ณ ที่นี้ประกอบไปด้วยป่าไผ่ ป่าแกลก ป่าแฝกและป่าเบญจพรรณ ซึ่งพื้นที่บริเวณที่ป่า เป็นดินเหนียวแข็งมาก จะทำไร่นานานไม่เหมาะสม แต่ป่าที่ดี ๆ ก็มีเช่นป่าไผ่และป่าสะแกพอจะไถสร้างนาไร่ได้ แต่ราษฎรไม่พอใจจะทำเพราะพื้นที่ส่วนมากเป็นดอน ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *กส.13/1315 เล่ม 121 มณฑลนครชัยศรี* ส่งรายงานตรวจการอำเภอท่าพี่เลี้ยง, อำเภอศรีประจันต์ของขุนสกลสาส์นกิจ.

ตาราง 18 (ต่อ)

อำเภอ	ชนิด	เดิม (ไร่)	สร้างใหม่ (ไร่)	รวม (ไร่)
ศรีประจันต์	ป่า	113,087	-	113,087
	นา	52,411	1,145	53,556
	ไร่	5,082	-	5,082
บางปลาม้า	ป่า	9,950	-	9,950
	นา	193,250	3,000	196,250
	ไร่	-	-	-
นางบวช	ป่า	80,800	-	80,800
	นา	39,841	3,450	43,391
	ไร่	1,300	-	1,300
เดิมบาง	ป่า	182,600	-	182,600
	นา	48,500	-	48,500
	ไร่	4,900	-	4,900
สองพี่น้อง	ป่า	68,780	-	68,780
	นา	118,150	14,380	132,530
	ไร่	1,535	30	1,565
จรเข้สามพัน	ป่า	87,600	-	87,600
	นา	38,713	1,160	39,873
	ไร่	710	-	710
รวมทั้งหมด	ป่า	598,938	-	598,938
	นา	617,516	23,987	641,503
	ไร่	19,100	160	19,260

ที่มา: กส.13/1203 เล่ม111 จังหวัดสุพรรณบุรีส่งรายงานการตรวจการเพาะปลูกของขุน
สกลสาลีกิจ

การปรับปรุงกฎหมายให้ประชาชนสามารถถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินใน พ.ศ. 2444 ที่ต่อมาพัฒนาเป็นประมวลกฎหมายที่ดินในปัจจุบัน ยังเป็นปัจจัยหนึ่งให้ที่ดินมีราคาสูง การเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของประชาชนเริ่มช้าลง ประชาชนมีที่อยู่เป็นหลักเป็นแหล่งแน่นอนไม่สามารถเดินทางไปอยู่ที่ใดที่หนึ่งแบบเปล่า ๆ ได้ เนื่องจากต้องมีกรรมสิทธิ์ในที่อยู่ การปรับปรุงกฎหมายให้กรรมสิทธิ์ที่ดินแก่ประชาชนทำขึ้นมาเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนและลดปัญหาข้อพิพาทที่ดินในโรงศาลจำนวนมากจากความไม่ชัดเจนในสิทธิ์ที่อยู่อาศัย¹ ซึ่งในส่วนของหัวข้อนี้จะแสดงให้เห็นความสำคัญของการครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินและการเคลื่อนไหวของประชาชนในพื้นที่สุพรรณฯ ที่มีต่อกฎหมายการครอบครองที่ดิน โดยยกกรณีพิพาทที่ดินในพื้นที่คลองไผ่ตาแบ้ อำเภอสองพี่น้องที่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2456-2467 เป็นกรณีศึกษา

4.1.1 ปฐมบทกรณีพิพาทคลองไผ่ตาแบ้

เรื่องราวข้อพิพาทในพื้นที่คลองไผ่ตาแบ้มาจากเอกสารชุดบันทึกคลองไผ่ตาแบ้เป็นเอกสารหอจดหมายเหตุที่มีความยาวมากกว่า 100 แผ่น ความสำคัญของเอกสารชุดนี้คือคำฟ้องร้องของราษฎรที่มีต่อพระยาสุนทรสงคราม (อี กรรณสูต) และพวกพ้องในกรณีการรุกรานพื้นที่ราษฎรจากการขุดคลองไผ่ตาแบ้ ตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้องในช่วงทศวรรษ 2450 ภายในเอกสารมีทั้งเรื่องคดีฟ้องร้องที่ดินและการสืบสวนความเป็นมาของเรื่อง จากเอกสารชุดนี้ทำให้เข้าใจผลกระทบจากเศรษฐกิจข้าวที่เกิดขึ้นกับชาวนาในการช่วงชิงที่ดินมาใช้ในการเพิ่มผลผลิตข้าว ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมอีกแง่มุมหนึ่งในภาวะที่เศรษฐกิจเจริญรุ่งเรือง นอกจากนี้อาจมองอุปสรรคที่พระยาสุนทรสงครามเจอได้ว่าเป็นหนึ่งในสาเหตุที่ทางภาครัฐไม่คิดเข้ามาพัฒนาที่ดินฝั่งตะวันตกให้เหมือนดังเช่นที่ดินฝั่งตะวันออก เพราะมีชาวนารายย่อยครอบครองอยู่เกือบเต็มพื้นที่ อันเป็นการยากที่จะหาพื้นที่ทำเลดีมาขุดคลองเพื่อหากำไรได้จากขายที่ดิน รวมถึงอาจเกิดกรณีวิวาทที่ดินระหว่างชาวนาและเอกชนเช่นเดียวกับแถบรังสิต ในเอกสารชุดเดียวกันยังแสดงถึงอำนาจของประชาชนในการตรวจสอบการทำงานของข้าราชการท้องถิ่น ซึ่งเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเป็นวงกว้างหลังปฏิรูปการปกครอง 2435

คลองไผ่ตาแบ้มีความสำคัญอย่างไรถึงเกิดเรื่องราวข้อพิพาทระหว่างพระยาสุนทรสงครามและพวกพ้องกับชาวบ้านในพื้นที่จนเกิดการฟ้องร้องขึ้นโรงขึ้นศาลกันใหญ่โต คำถามดังกล่าวต้องได้รับการไขข้อสงสัยไปพร้อม ๆ กัน ณ บัดนี้ คลองไผ่ตาแบ้เป็นโครงการที่ถือกำเนิดขึ้นใน พ.ศ. 2456 จากความคิดของพระยาสุนทรสงครามที่ต้องการขุดคลองเข้าไปในพื้นที่ดอนกร้างในทุ่งไผ่ตาแบ้ซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำสุพรรณฯ โดยจ้างคนจีนขุดคลองจากริมแม่น้ำขนานไปตามทาง

¹ กรมที่ดิน. (2564). *ความเป็นมาของการออกโฉนดที่ดิน*. (ออนไลน์).

ทิศตะวันออกมีความยาวประมาณ 219 เส้น 18 วา หรือ 8.8 กิโลเมตร จากคำกล่าวอ้างในบันทึกของฝั่งพระยาสุนทรสงครามได้กล่าวว่าแต่เดิมบริเวณดังกล่าวเป็นที่ดอนรกร้างเป็นดงเป็นป่าแทบไม่มีประชากรเข้ามาอยู่อาศัยเนื่องจากมีช้างป่าคอยอาละวาดอยู่จึงทำให้ไม่มีใครเข้ามาบุกเบิกทำนาแม้พื้นที่ใกล้แม่น้ำและคลองสองพี่น้องจะถูกจับจองจนเกือบเต็มพื้นที่แล้วก็ตาม จากข้อมูลในคำฟ้องร้องพบว่าพื้นที่ที่ใช้ขุดคลองค่อนข้างไกลจากแม่น้ำสุพรรณฯ โดยที่ดินของผู้ฟ้องร้องที่อยู่ใกล้กับแม่น้ำสุพรรณฯ มากที่สุดคือที่ดินของนายสุดและพวกซึ่งห่างจากแม่น้ำออกไป 78 เส้นหรือ 3.12 กิโลเมตร¹

นอกจากนี้ในหลักฐานคดีความใบบอกเมืองสุพรรณฯ พ.ศ. 2430 พบว่าพื้นที่บริเวณดังกล่าวเป็นที่ช่องสุ่มและหลบหนีของโจรผู้ร้ายจากต่างพื้นที่เนื่องจาก “ที่ตำบลไผ่ตาแบ้ฝั่งตะวันออกของเมืองสุพรรณมแดนกันกับของเมืองนครชัยศรี เป็นที่หวังหาบ้านเรือราษฎรไม่”² แต่เมื่อดูลักษณะทางภูมิศาสตร์แล้วพบว่าทำเลที่ตั้งของตำบลบางตาเถรมีศักยภาพพอที่จะดึงดูดแรงงานจำนวนมากเข้ามาเพื่อกอบโกยกำไรจากการขายที่ดินสองข้างฝั่งคลอง ที่ดินบริเวณดังกล่าวมีต้นทุนที่ดีทั้งใกล้กับเมืองนครชัยศรีและเมืองกรุงเก่าฯ เดินทางไม่ไกลสามารถเข้ากรุงเทพฯ ได้ ซึ่งเป็นการดีในการเดินทางค้าขายสินค้าทางการเกษตร ขาดแค่การบุกเบิกพื้นที่เท่านั้น การขุดคลองไผ่ตาแบ้จึงอุดช่องโหว่และจะสร้างกำไรให้กับผู้ขุดคลองทุกคน กล่าวได้ว่าต้นแบบการขุดคลองแล้วขายที่ดินริมคลองมีตัวอย่างมาจากการขุดคลองรังสิต

โครงการขุดคลองสายนี้เป็นความร่วมมือกันของพระยาสุนทรสงคราม พระยาอุภัยภาติตเขตร นายอำเภอสองพี่น้อง หลวงสกลสาธิตกิจ เกษตรจังหวัดสุพรรณบุรี ขุนเทียรศิริคาม กำนันตำบลบางตาเถร โดยผู้ที่เป็นคนออกหน้าในโครงการนี้คือนายฮะซี้ กรรณสูต ซึ่งมีศักดิ์เป็นพี่ชายของพระยาสุนทรสงคราม เริ่มขุดคลองใน พ.ศ. 2456 และขุดเสร็จสิ้นใน พ.ศ. 2457³ จะเห็นได้ว่าโครงการดังกล่าวเป็นโครงการที่อาศัยความร่วมมือของข้าราชการที่มีตำแหน่งใหญ่และนายทุนในท้องถิ่น

การขุดคลองดำเนินการไปอย่างไม่ราบรื่นเท่าไรนัก เนื่องจากก่อนมีการขุดคลองประมาณ 3-4 ปีมีประชาชนเข้ามาโอบล้อมสร้างทำนาอยู่หลายรายและมีอีก 200 กว่ารายที่ทำเรื่องขอจับจอง

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0601.2.9/2 บันทึกที่ดินฝั่งคลองไผ่ตาแบ้ ตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี (22 มี.ค. 2459).

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12 ก/73 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (พ.ค. 104- มี.ค. 106).

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0601.2.9/2 บันทึกที่ดินฝั่งคลองไผ่ตาแบ้ ตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี (22 มี.ค. 2459).

ที่ดินในพื้นที่บริเวณที่จะมีการขุดคลอง แต่อำเภอยังไม่ออกใบเหยียบย่ำที่ดินให้กลับไปไถ่ถอนสร้างที่ดินทำกินก่อน สิ่งที่จะสะท้อนออกมาจากคำฟ้องร้องคือความหะหลวมของการจัดการการจดทะเบียนที่ดินของสุพรรณฯ ที่ทำให้เกิดความไม่ชัดเจนในสิทธิการครอบครองที่ดิน และเป็นปัญหาพัวพันจนเกิดเรื่องราวข้อพิพาทที่จะศึกษากันต่อไป

การฟ้องร้องเรื่องที่ดินสองฝั่งคลองไผ่ตาแบ้นั้นไม่ได้มีแค่การฟ้องร้องเรื่องพิพาทที่ดินเท่านั้นจากฎีกาส่งเรื่องร้องทุกข์มายังเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ประกอบไปด้วยฎีกาจำนวน 5 ฉบับทยอยส่งฟ้องตั้งแต่ พ.ศ. 2459-2466 ในจำนวนนี้มี ฎีกา 2 ฉบับที่มีเนื้อเรื่องส่งฟ้องมีความน่าสนใจในแง่ของการฟ้องร้องพฤติกรรมอันไม่เหมาะสมของพระยาสุพรรณสงคราม โดยอันแรกเป็นฎีกาของนายล้อม ผิวทองงามและคณะส่งฟ้องร้องในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2465 มีข้อความดังนี้

“(ก) เมื่อ พ.ศ. 2462 นายล้อม ผิวทองงามกับพวกทำนาไม่ได้ผล ร้องขอยกเว้นเงินค่านา กำหนดไม่ไปสำรวจกลับรายงานไปอำเภอดันข้าวไม่เสีย นายล้อม ผิวทองงามกับพวกจึงขอยกเว้นต่อพระยาสุพรรณ (อัครธรรมาธิบดี) ๆ ว่าจะไปรังวัดใหม่ก็ไม่ไป

(ข) พระยาสุพรรณ (อัครธรรมาธิบดี) ขุดคลองไผ่ตาแบ้นโดยไม่ได้รับพระบรมราชานุญาต กัดซึ่งราษฎรที่มีนาอยู่ก่อน ขุดคลองแล้วเอาเป็นประโยชน์ของตนกับพวกของตนเสีย

(ค) เกณฑ์แรงงานพวกนายหุ้มให้แบกเสา 1000 ต้นว่าจะไปใช้ราชการ แต่ความจริงเอาไปทำตลาดและโรงงานในการทำศพมารดาของพระยาสุพรรณ (อัครธรรมาธิบดี)

(ง) ตั้งสุขาภิบาลที่ตำบลบางเลน และตำบลสองพี่น้องเก็บเงินราษฎรไปแล้วไม่ทำประโยชน์อันใดให้”¹

ส่วนฎีกาอีกฉบับเป็นของนายโต ผิวทองงาม และนายหุ้ม ลิขิตเขียนส่งมายังกระทรวงมหาดไทยในเดือนกรกฎาคมปีเดียวกันและมีใจความกล่าวโทษพระยาสุพรรณ ดังนี้

“พระยาสุพรรณ (อัครธรรมาธิบดี) ว่าจัดการสุขาภิบาลสองพี่น้องไม่ดีเก็บเงินจากพวกที่อยู่เขตสุขาภิบาลแล้วไม่ทำประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เสียเงินกลับเอาเงินไปจ้างคนใช้ให้แพทย์และใช้เป็นประโยชน์ตนเสีย”²

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0601.2.9/2 บันทึกที่ดินฝั่งคลองไผ่ตาแบ้น ตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี (22 มี.ค. 2459).

² แหล่งเดิม.

จากข้อความทั้ง 2 ฎีกาจะเห็นถึงความพยายามต่อรองของชาวบ้านกับข้าราชการท้องถิ่น โดยอาศัยอำนาจของส่วนกลางมาตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการท้องถิ่น เพราะจากข้อฟ้องร้องทั้งสองนั้นทางพระยามหิทรเดชาอนุวัตน สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรีได้ตั้งกรรมการสอบสวนและมีใบบอกชี้แจงไปยังกระทรวงมหาดไทยในเดือนกรกฎาคมปีเดียวกัน กรณีนี้แสดงให้เห็นพลังของประชาชนในการตรวจสอบการทำงานของข้าราชการท้องถิ่นที่เป็นผลการการอิงแอบอำนาจกับการปกครองส่วนกลาง

การเกิดกรณีพิพาทคลองไผ่ตาแบ่เมื่อพิจารณาจากบริบทในช่วงทศวรรษ 2450-2460 ซึ่งกำลังเป็นช่วงที่เศรษฐกิจข้าวเฟื่องผ่านจุดสูงสุดมาไม่นาน นโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาลยังคงเป็นไปเพื่อสนับสนุนการการปลูกข้าว โดยเฉพาะการออกกฎหมายที่ดินซึ่งเอื้อต่อการครอบครองที่ดินของประชาชน ซึ่งทำให้ประชาชนมีแรงจูงใจในการก่อสร้างที่และปรับปรุงที่ดินให้เหมาะกับการเพาะปลูกยิ่งขึ้น แต่ขณะเดียวกันข้าราชการที่มีหน้าที่ดูแลการจับจองที่ดินกับรวมกันหาประโยชน์ให้กับพรรคพวกตัวเองจากอภิสถิธิ์ในหน้าที่การงาน เมื่อต่างฝ่ายต่างมีแรงจูงใจในการครอบครองที่ดินจึงเกิดเป็นข้อพิพาทคลองไผ่ตาแบ่

4.1.2 กฎหมายที่ดิน กลไกรัฐสมัยใหม่กับข้อพิพาทคลองไผ่ตาแบ่

เดิมในกฎหมายตราสามดวงที่ใช้มาตั้งแต่อยุธยากำหนดว่าที่ดินทั้งหมดในอาณาจักรเป็นของพระมหากษัตริย์ ประชาชนเป็นผู้อยู่อาศัยชั่วคราวโดยมีเงื่อนไขว่าต้องทำประโยชน์ต่อที่ดิน แม้ประชาชนจะมีสิทธิในการอยู่และยกที่ดินให้เป็นมรดกแก่ทายาทได้ แต่ก็ยังไม่มีกรรมสิทธิในการครอบครองที่ดิน ซึ่งหมายความว่ากษัตริย์สามารถยึดที่ดินคืนได้ทุกเมื่อเมื่อเห็นว่าประชาชนคนนั้น ๆ ไม่ได้สร้างประโยชน์ในที่ดิน¹ ลักษณะการออกเอกสารสิทธิในที่ดินก่อนจะมีการออกโฉนดที่ดินจากการปรับปรุงกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2444 ได้แก่ ใบเหี้ยบย่ำ ตราจอง และตราแดง ความแตกต่างของเอกสารสิทธิทั้ง 3 ประเภท คือ ใบเหี้ยบย่ำเป็นเอกสารที่ให้สิทธิกับผู้บุกเบิกพื้นที่ขึ้นใหม่ โดยให้เวลาทำกิน 1 ปี และไม่สามารถโอนให้ผู้อื่นได้ โดยใบเหี้ยบย่ำมีความถาวรน้อยที่สุด และมีความมั่นคงน้อยที่สุดด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะเมื่อมีข้อพิพาทที่ดินกันระหว่างผู้ถือใบเหี้ยบย่ำกับผู้ถือเอกสารสิทธิประเภทอื่น ปรากฏว่าผู้ถือใบเหี้ยบย่ำมักตกเป็นรองเสมอ²

ต่อมาตราจองเป็นเอกสารที่ให้สิทธิการทำกินโดยมีเงื่อนไขว่าห้ามปล่อยให้ที่ดินว่างเปล่าเกิน 3 ปีถ้าไม่มีการทำประโยชน์ในที่ดินผืนนั้น ๆ ภายในระยะเวลาดังกล่าวที่ดินสามารถถูกยึด

¹ มณฑล คงแถวทอง. (2527). เล่มเดิม. หน้า 144.

² ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2521). เล่มเดิม. หน้า 67-69.

กลับมาเป็นของรัฐ และสุดท้ายตราแดงเป็นเอกสารสิทธิ์ที่ถาวรกว่าเอกสารสิทธิ์ก่อนหน้านี้ทั้ง 2 ประเภท แต่รัฐก็สามารถยึดที่ดินกลับเป็นของรัฐได้เมื่อพบว่าเจ้าของที่ไม่ทำประโยชน์กับที่ดินเกิน 9 ปี โดยผู้ถือใบตราแดงสามารถขาย ถ่ายโอนไปให้ผู้อื่นได้เช่นเดียวกับผู้ถือใบตราจอง แต่ทั้งนี้ใบตราแดงมีความพิเศษกว่าประเภทอื่นเพราะรัฐจำกัดการออกใบตราแดงให้เพียง 4 พื้นที่ได้แก่ อยุธยา ลพบุรี อ่างทองและสุพรรณฯ ซึ่งถือเป็นพื้นที่ที่สมบูรณ์ในการปลูกข้าวที่สุด¹

ทั้งนี้ระบบการถือครองที่ดินแบบเก่าได้สร้างปัญหาให้กับชาวบ้านและรัฐเป็นอย่างมาก จากความไม่ชัดเจนของเอกสาร เดวิด บรูซ จอห์นสัน ได้ศึกษาข้อพิพาทที่ดินในพื้นที่รังสิตหลังการขุดคลองทศวรรษ 2430-2440 พบว่าปัญหาสำคัญของข้อวิวาทที่ดินมาจากระบบการจัดการที่ดินที่ไม่มีประสิทธิภาพ ในแต่ละขั้นตอนการขอกรรมสิทธิ์ที่ดินล้วนมีความสับสนและทับซ้อน เริ่มจากเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นออกใบเหยียบย่ำที่ดินแก่ผู้ร้องขอ ซึ่งเป็นขั้นตอนเริ่มแรก ต่อมาข้าหลวงเสนาหรือข้าหลวงกรมनाจะทำการออกสำรวจในแต่ละปีเพื่อออกเอกสารที่ถาวรขึ้นมา คือ ใบจอง/ตราแดง แล้วแต่จะเรียก อาจกล่าวได้ว่าการทำงานของทั้งสองเป็นการทำงานคนละส่วนที่ไม่ได้บันทึกไว้ในส่วนกลางทำให้เกิดการออกกรรมสิทธิ์ซ้ำซ้อน เมื่อเปลี่ยนคนประเมินจึงกลายเป็นข้อพิพาทที่ดินดังที่กล่าวมา² เมื่อการจับจองที่ดินที่ขยายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจากความเฟื่องฟูของเศรษฐกิจข้าว โดยระบบการถือครองที่ดินเปิดโอกาสให้เกิดการช่วงชิงที่ดินจนเกิดเป็นข้อพิพาทขึ้นแทบทุกพื้นที่เนื่องจากความไม่ชัดเจนในเอกสารสิทธิ์ ดังนั้นใน พ.ศ. 2444 จึงมีการปรับปรุงกฎหมายที่ดินขึ้นโดยออกโฉนดแผนที่ ซึ่งเป็นเอกสารที่ให้กรรมสิทธิ์การครอบครองที่ดินถาวรแก่ประชาชน

ลักษณะการขอออกใบโฉนดแผนที่ในกฎหมายฉบับใหม่มีความคล้ายกับการขอสิทธิ์ในที่ดินแบบเดิม กล่าวคือประชาชนเข้าไปจับจองพื้นที่ก่อนจึงค่อยไปขอใบตราจองพื้นที่ที่หลัง ใบตราจองเป็นใบที่แสดงสิทธิการครอบครองที่ดิน หลังจากนั้นทางอำเภอจะเข้าไปทำรังวัดและพิสูจน์ที่ดินก่อนออกโฉนดให้³ และใน พ.ศ. 2444 ได้มีจัดตั้งหอทะเบียนที่ดินแห่งแรกขึ้นในมณฑลกรุงเก่าเพื่อทำเรื่องราวเกี่ยวกับการจับจองที่ดินและออกโฉนดแก่ประชาชน⁴

กฎหมายให้กรรมสิทธิ์ในที่ดินกับเจ้าของที่ทำให้ประชาชนมีสิทธิ์ซื้อขายและมีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งแน่นอน ที่ดินกลายเป็นหนึ่งในสินทรัพย์ที่มีราคาและเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องการเพื่อใช้ปลูกข้าว ในบันทึกของหอทะเบียนที่ดินเมืองสุพรรณฯ พ.ศ. 2464 ระบุการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินของ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 70-71.

² เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). แหล่งเดิม. หน้า 61.

³ ฝาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). แหล่งเดิม. หน้า 24.

⁴ กรมที่ดิน. (2564). ความเป็นมาของการออกโฉนดที่ดิน. (ออนไลน์).

ประชาชนไว้ 54 รายการที่ทำเรื่องสำเร็จเรียบร้อย โดยเป็นการให้และรับมรดก 11 รายการที่เหลือเป็นการซื้อขายที่ดิน จำนวนไร่ที่ซื้อขายเป็นจำนวนไร่ที่ไม่มากมีตั้งแต่หลักหน่วยจนถึงหลักสิบ โดยในปีนี้อาจกว่าจำนวนผู้ถือครองโฉนดในสุพรรณฯ มี 31,190 ราย เป็นจำนวนที่ดิน 621,728 ไร่ 1 งาน 74 วา¹ นอกจากนี้ยังพบข้อพิพาทที่ดินอีกหลายแห่งในทศวรรษนี้โดยเฉพาะคดีเกี่ยวกับการบุกรุกที่ดินที่พบจำนวนมาก

เมื่อย้อนกลับมาดูกรณีพิพาทในพื้นที่คลองไผ่ตาแบ้จะพบว่า เป็นความขัดแย้งของชาวนา รายย่อยกับนายทุนชุดคลองซึ่งเป็นข้าราชการท้องถิ่นเป็นผลจากกฎหมายฉบับใหม่ที่ให้อำนาจกับประชาชนเจ้าของที่ดินอย่างเท่าเทียมในการฟ้องร้องเพื่อปกป้องสิทธิในที่ดินตัวเอง เช่น กรณีการ ร้องทุกข์ของนายทุ้ม ลิขิตเขียนกับพวก จากคำฟ้องร้องพบว่านายทุ้มและพวกได้ขอยื่นเรื่องราวจับ จอที่ดินใน พ.ศ. 2457 ต่อพระยาอุภัยภาคิกเขตร์ นายอำเภอสองพี่น้อง แต่พระยาอุภัยภาคิกเขตร์ ไม่ออกใบเหยียบย่ำให้แนะนำให้ไปบุกเบิกพื้นที่ก่อน นายทุ้ม ลิขิตเขียน กับพวกจึงก่อสร้างทำเป็น ที่นาเพาะปลูกข้าวไปตามเรื่อง แต่พระยาอุภัยภาคิกเขตร์และพระยาสุนทรสงครามกลับชุดคลอง ไปถึงที่ดินของนายทุ้ม ลิขิตเขียนกับพวก ซ้ำยังห้ามไม่ให้ทำนาในที่ของตน ในกรณีนี้ศาลให้การ พิเคราะห์ให้นายทุ้มและพวก 5 คนได้รับโฉนดเป็นที่ดิน 260 ไร่²

นอกจากคดีของนายทุ้มและพวกยังมีบางกรณีที่น่าสนใจและมีข้อมูลมากพอที่จะแสดงให้เห็นการใช้อำนาจจากหน้าที่การงานอย่างชัดเจนและการต่อรองของชาวบ้านอย่างสุดตัวเพื่อครอบครองพื้นที่ เช่น เรื่องการฟ้องร้องของนายสุด วัฒนวงษ์ ผู้ใหญ่บ้าน นายปลั่ง วัฒนวงษ์ นาย ชื่น ดาวเรือง นายวา กริตธม ฟ้องว่าพวกตนเข้าไปก่อสร้างที่ดินก่อนมีการชุดคลองไผ่ตาแบ้ แต่เมื่อนายฮะชี กรรณสูตรชุดคลองเข้าไปถึงพื้นที่ของตนได้เรียกร้องให้จ่ายเงินค่าชุดคลอง โดยนาย สุดออกเงิน 350 บาท นายปลั่งออกเงิน 200 บาท นายชื่น นายวาไม่ได้ออกเงินแต่ใช้ชื่อคนทั้ง 4 ปกครองร่วมกัน ใน พ.ศ. 2466 นายเทียมหลี่ กรรณสูตรบุตรของนายฮะชี กรรณสูตรได้นำรังวัดและ รับโฉนดไปขายให้แก่นางแค้น วงษ์วิรัตน์ ภรรยาขุนสุนิตยารักษ์ พนักงานคลังจังหวัดสุพรรณบุรี และ ชับไล่พวกตนออกจากที่ดิน

ขณะเดียวกันผู้ที่ซื้อที่ดินจะเป็นคนต่างถิ่นที่หวังซื้อที่เพื่อหวังให้ชาวนาในพื้นที่เช่าและเก็บ ผลประโยชน์ที่จะได้ ดังคำให้การของนางแค้น วงษ์วิรัตน์ ว่า

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.1.1/167 เล่ม 6 รายงานแผนกทะเบียนมณฑลนครไชยศรีประจำ พระพุทธศักราช 2465.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0601.2.9/2 บันทึกที่ดินฝั่งคลองไผ่ตาแบ้ ตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี (22 มี.ค. 2459).

“นางแกนผู้ซื้อได้มาให้การว่า นางแกนไม่รู้ว่าที่ดินรายนี้อยู่ที่ไหน เมื่อซื้อแล้วได้ให้นายเทียมหลี่ กรรมสวดดูแล แต่ไม่เคยได้ค่าเช่าเลย ราคาซื้อเดิม 500 บาท ซื้อแล้วนายเทียมหลี่ กรรมสวดขอเงินเดิมอีก 700 บาท นายสูต นายเปล่ง นายซิ่น นายวา ไม่เคยเช่าจากนางแกน”¹

ในกรณีนี้ศาลได้ตัดสินให้ทั้ง 4 คนคือนายสูต นายเปล่ง นายซิ่น นายวา ได้รับโฉนดในที่ดินที่ตัวเองครอบครอง ส่วนการซื้อขายของนางแกนกับนายเทียมหลี่ให้เป็นโมฆะเหตุผลเพราะผู้ซื้อได้กล่าวว่าไม่ได้ขายแต่เป็นสัญญาว่าขาย ซึ่งความจริงคือการจำนำกัน

กรณีเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับข้อพิพาทที่เกิดขึ้นในเขตพื้นที่คลองรังสิตที่เจ้าของพื้นที่ไม่อยู่ภายในพื้นที่ แต่อาศัยการจ้างวานคนที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นดูแลผลประโยชน์ โดยเก็บเป็นค่าเช่าแทน ซึ่งการกระทำดังกล่าวของเจ้าที่ดินพบเห็นได้ทั่วไปในช่วงเวลาที่เกิดการขยายตัวของการค้าข้าว² ข้อพิพาทที่เกิดขึ้นส่วนหนึ่งมาจากความหยาบหลวมของเจ้าพนักงานจดทะเบียนที่ดิน และจากคดีพิพาทคลองไผ่ตาแบ่นนอกจากสะท้อนความหยาบหลวมของระบบราชการแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นปัญหาของการเป็นเจ้าที่ดินรายย่อยในพื้นที่สุพรรณฯ ซึ่งมีลักษณะต่างกับรังสิตที่ส่วนมากเป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่และเป็นเจ้านาย นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นประโยชน์จากกฎหมายให้กรรมสิทธิ์ที่ดินที่ชาวบ้านใช้เป็นช่องทางในการเรียกร้องความเป็นเจ้าของที่ดินจากนายทุนที่เข้ามาขูดคลองซึ่งต่างจากแต่เดิมเมื่อมีปัญหาดังกล่าวกับราชการก็จะเป็นฝ่ายอพยพไปหาที่ดินว่างเปล่าผืนใหม่หาเลี้ยงชีพแทน

4.2 แม่น้ำกับการดำเนินชีวิตของประชาชน

4.2.1 การสัญจรทางน้ำ

กว่าศตวรรษที่การสัญจรทางน้ำเป็นที่นิยมเนื่องจากเป็นวิถีเดินทางที่สะดวกและรวดเร็วที่สุดวิธีหนึ่ง แม่น้ำสุพรรณฯ ล้วนคลาคล่ำไปด้วยเรือสัญจร ไม่ว่าจะเป็นเรือพาย เรือแจว เรือขนส่ง เรือโดยสาร ไปจนถึงเรือยนต์และเรือกลไฟ บรรดาเรือเหล่านี้ล้วนทำหน้าที่เป็นพาหนะทั้งสำหรับสัญจรและใช้ขนส่งสินค้าระหว่างเมืองและชนบท เรือจึงเป็นสิ่งเชื่อมโยงผู้คนจำนวนมากที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำท่าจีนและลำคลองสาขาของแม่น้ำเข้าด้วยกัน ดังนั้นการขยายตัวของกิจการเดินเรือ

¹ แหล่งเดิม.

² ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 32.

ของเอกชนไม่ว่าจะเรือโดยสารหรือเรือขนส่งที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2440 เป็นต้นมาจึงสะท้อนการเติบโตของเศรษฐกิจในเมืองสุพรรณฯ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ได้รับผลกระทบมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวในพื้นที่ นอกจากนี้การเกิดท่าเรือสำหรับโดยสารยังทำให้ชุมชนโดยรอบท่าเรือพัฒนากลายเป็นตลาดริมน้ำขนาดใหญ่ที่จะกล่าวในหัวข้อต่อไป

แม้การสัญจรทางน้ำจะได้รับความนิยมสูงแต่ก็พบว่าด้วยลักษณะทางธรรมชาติของแม่น้ำสุพรรณฯ ที่มีบางช่วงท้องน้ำตื้นเขินและคับแคบ โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งซึ่งเป็นอุปสรรคในการเดินทางขึ้นเหนือล่องใต้ของทั้งคนในท้องถิ่นและต่างถิ่น จุดที่เป็นอุปสรรคในการเดินทาง ได้แก่ แม่น้ำบริเวณที่ว่าการอำเภอบางปลาม้ามีท้องน้ำที่ตื้นเขินเรือใหญ่ไม่สามารถเข้าได้ต้องใช้เรือเล็กเข้าไป¹ ซึ่งในฤดูแล้งเรือขนส่งสินค้าลำใหญ่ต้องมาจอดแวะขนถ่ายสินค้าตรงบริเวณที่ว่าการอำเภอบางปลาม้าจึงเปรียบเสมือนที่ชุมนุมของบรรดาเรือต่าง ๆ รวมถึงพื้นที่บางปลาม้าเป็นจุดกึ่งกลางที่เชื่อมต่อระหว่างเมืองทางทิศเหนือ สองพี่น้องทางทิศใต้และอำเภอเสนา กรุงเก่า ทางทิศตะวันออก ดังนั้นบริเวณดังกล่าวจึงกลายเป็นจุดศูนย์กลางชุมนุมเรือขนส่งและชุมทางของเรือโดยสารที่ออกจากสุพรรณฯ ไปกรุงเทพฯ และออกจากสุพรรณฯ ไปกรุงเก่า โดยปริยาย²

ข้อได้เปรียบดังกล่าวจึงทำให้พื้นที่บางปลาม้ามีประชากรอาศัยอยู่ค่อนข้างหนาแน่นและมีเศรษฐกิจที่รุ่งเรือง จากรายงานการตรวจราชการของพระอินทราธิบาลที่ขึ้นไปตรวจราชการเมืองสุพรรณฯ พ.ศ. 2439 ให้ภาพบรรยายความคึกคักของชุมชนสองฟากแม่น้ำสุพรรณฯ ระหว่างเดินทางผ่านบางปลาม้าไว้ว่า

“เวลาบ่าย 2 ถึงบ้านบางปลาม้ามีโรงบ่อน มีบ้านหมู่ใหญ่ประมาณ 80 หลังมีแพขายของเบ็ดเตล็ดทั้งที่บ้าน 7 แพ ราษฎรหากินด้วยการทำนาแลการทำนาตึบตึบเป็นต้นด้วยทอดหนูก้า เวลาบ่าย 4 โมง 50 นาทีถึงบ้านตลาดแก้วมีบ้านหมู่ใหญ่ประมาณ 50 หลัง กับแพจอดหน้าบ้าน 6 แพ เวลาย่ำค่ำแล้ว 40 นาที ถึงบ้านยอดมีบ้านหมู่ใหญ่ประมาณ 60 หลัง แลมีเรือเข้าใหญ่ ๆ จอดอยู่ตามลำแม่น้ำประมาณ 40 ลำเป็นที่สำหรับเรือเข้ามาคอยลำเลียงเพราะเรือเข้าใหญ่ติดน้ำไปไม่ได้”

จุดน้ำตื้นต่อมาคือ แม่น้ำบริเวณศรีประจันต์ เนื่องจากมีทรายทับถมทำให้เมื่อถึงหน้าแล้งสามารถเดินทางข้ามได้ด้วยช้างหรือม้า แต่เมื่อมีการสร้างเขื่อนโพธิ์พระยาใน พ.ศ. 2465 แล้วเสร็จ

¹ กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 333.

² แหล่งเดิม. หน้า 340.

กระแสน้ำได้พัดพาทรายที่เคยทับถมออกไปทำให้สภาพภูมิศาสตร์แม่น้ำเกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมไม่ว่าฤดูไหนเรือใหญ่ก็สามารถขึ้นล่องได้สะดวก¹

แต่เดิมการเดินทางเข้าสู่สุพรรณฯ นั้นมีเส้นทางน้ำหลายเส้นทาง ซึ่งจะยกตัวอย่างเส้นทางที่เหล่าข้าราชการจากส่วนกลางมักเดินทางจากกรุงเทพฯ เข้าสู่สุพรรณฯ เส้นทางแรกคือออกจากกรุงเทพฯ มาทางคลองบางกอกน้อย เข้าคลองบางใหญ่และทะลุเข้าสู่แม่น้ำท่าจีน ล่องเรือไปเรื่อย ๆ จนถึงคลองสองพี่น้องและเข้าแม่น้ำสุพรรณฯ เส้นทางที่สองมาทางกรุงเทพฯ จากผักไห่ ล่องมาตามลำคลองจะเข้ใหญ่หรือมาทางคลองบางยี่หนที่อยู่ทางใต้คลองจะเข้ใหญ่ก็ได้เช่นเดียวกัน ซึ่งปลายทางทะลุสู่คลองบางปลาม้าทั้งคู่ แต่หน้าแล้งการเดินทางจากทั้งสองคลองค่อนข้างประสบปัญหา โดยเฉพาะคลองจะเข้ใหญ่ที่ทั้งคุดเคียวและคับแคบ² ส่วนเส้นทางสุดท้ายที่จะยกมาในที่นี้เป็นเส้นทางที่ค่อนข้างเป็นที่นิยมตั้งแต่ พ.ศ. 2446 ซึ่งเป็นปีแรกที่เดินรถไฟสายเพชรบุรี โดยจะขึ้นรถไฟมาลงสถานีจี่วรายและต่อเรือเข้ามาตามลำน้ำท่าจีน ซึ่งมีกิจการเรือเมล์ไว้รับส่งเข้าสู่สุพรรณฯ ซึ่งจะอภิปรายในหัวข้อต่อไป

4.2.2 เรือเมล์

กิจการเรือเมล์จากกล่าวได้ว่าเป็นกิจการที่ต่อขยายมาจากการทำทางรถไฟสายเพชรบุรี โดยในทศวรรษ 2440 รัฐได้สร้างทางรถไฟสายเพชรบุรี โดยเดินรถจากกรุงเทพฯ มานครปฐม ราชบุรี และสุดที่เพชรบุรี³ ทางรถไฟสายนี้มีความสำคัญต่อการขยายอำนาจของรัฐส่วนกลางมาสู่ท้องถิ่น และเป็นหนึ่งในกลไกสนับสนุนการกระชับอำนาจของรัฐหลังการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 อีกทางหนึ่งในฐานะเป็นตัวส่งเสริมความสะดวกในด้านการเดินทางแก่ข้าราชการจากส่วนกลางมายังพื้นที่รอบนอกกรุงเทพฯ

ทางรถไฟสายนี้มีส่งผลกับการกระชับอำนาจทางการเมืองสุพรรณฯ ทางอ้อม กล่าวคือช่วยให้การเดินทางไปกรุงเทพฯ หรือข้าราชการจากกรุงเทพฯ มาตรวจตรายังเมืองสุพรรณฯ สะดวกขึ้น ขณะเดียวกันรถไฟก็ช่วยอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนในการเดินทางทำมาค้าขายและเข้าไปจำเรียนหนังสือต่อในกรุงเทพฯ แม้สถานีรถไฟที่ใกล้สุพรรณฯ มากที่สุดคือสถานีจี่วราย อำเภอนครชัยศรี แต่กลับไม่มีปัญหาเกี่ยวกับการเดินทางมากนักเพราะใน พ.ศ. 2445 ได้เกิดกิจการเดินเรือขนส่งในสุพรรณฯ ขึ้นโดยมีพระยาวิบูลย์ หลวงโสภณเพชรรัตน์ นายพิณเทพเฉลิม (พิน

¹ วารุณี ไสธการมย์. (2547). *เล่มเดิม*. หน้า 194.

² กระทรวงมหาดไทย. (2555). *เล่มเดิม*. หน้า 125.

³ ธีระ แก้วประจันต์. (2534). *เล่มเดิม*. หน้า 49-51.

บุญนาค)¹ และนายเพิ่มเสนาหา เป็นหุ้นส่วนได้เปิดกิจการขึ้น² ในหนังสือ Twentieth Century Impressions of Siam : Its History, People, Commerce, Industries, and Resources เป็นหนังสือหนึ่งในชุดที่เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่จัดพิมพ์ขึ้นใน พ.ศ. 2451 ได้กล่าวถึงกิจการเรือเมล์ไว้ว่า

“ The boats of the Suphan Steam Packet Company play between Suphan and Tachin, calling at Nakorn Chaisri on the way and connecting with the different train services of Petchaburi, Tachin, and Meklong. At first this company possessed only two boats, Khoon Chang and Nang Pim. When, however, owing to good management they became more prosperous, additional boats were built, namely, the Khoon Paan, Phra Wai Woranart, Luang Tang Chai, and two motor boats, Gumar Tong and Nang Simila. Others, too, are in course of construction. The company possess docks and sheds containing the necessary machinery and implements for the execution of repairs.”³

ประสบการณ์และการบรรยายของผู้เขียนทำให้เห็นได้ว่าบริษัทเดินเรือตั้งอยู่ใกล้บริเวณสถานีรถไฟจัวรายเพื่อให้การบริการประชาชน โดยทางบริษัทมีท่าเรือและโรงซ่อมบำรุงเป็นของตนเอง เริ่มแรกมีเรือสองลำเท่านั้นคือขุนช้างและนางพิม เมื่อกิจการดีขึ้นจึงมีการสร้างเรือเพิ่มได้แก่ ขุนแผน พระไวยรนาถ หลวงตาชัยและเรือยนต์อีก 2 ลำคือกุมารทองและนางศรีมาลา โดยซื้อเรือนั้นมาจากตัวละครในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน กิจการเรือเมล์ของบริษัทสุพรรณขนส่งถือเป็นกิจการที่ทำให้คนสุพรรณฯ มีสัมพันธไมตรีใกล้ชิดกับสังคมภายนอก

เรือเมล์ของบริษัทสุพรรณขนส่งใช้เครื่องยนต์เป็นเครื่องจักรไอน้ำ ก่อนเปลี่ยนเครื่องยนต์มาใช้เป็นน้ำมันเตาและน้ำมันโซล่าตามลำดับ บริษัทมีตู้ต่อเรืออยู่บริเวณใกล้กับวัดจัวราย มีชาว

¹ นายพินเทพเฉลิม (พิน บุญนาค) ผู้อำนวยการของ บริษัท และเคยเป็นเจ้าของเรือกลไฟชั้นป้อมและชั้นเคยซึ่งเคยแล่นระหว่างกรุงเทพฯ และประจวบคีรีขันธ์เป็นบุตรชายของพระยาศรีสาราภักดีศรีสมมา (วัน บุญนาค) มหาประยูรวงศ์ ที่มา: Wright, Arnold และ Oliver T. Breakspear, Twentieth Century Impressions of Siam : Its History, People, Commerce, Industries, and Resources. p 143.

² บุญครอง คันธฐาภูร. เรือเมล์เมืองสุพรรณ. จากความรู้คือประทีป. ฉบับที่ 2 (2546), หน้า 10.

³ Wright, Arnold และ Oliver T. Breakspear, Twentieth Century Impressions of Siam : Its History, People, Commerce, Industries, and Resources. p 143.

จีนไหหลำเป็นช่างต่อเรือ เรือเมลันั้นเดินเรือในแม่น้ำสายสุพรรณฯ จากท่าเรือจั่วราย ผ่านห้วยพลู บางพระ บางปลา บางเลน บางแม่หม้าย บางซอ โดยมีปลายทางอยู่ที่ท่าเรือที่บางปลาม้า นอกจากรับส่งผู้โดยสารจากสถานีรถไฟแล้วยังรับช่วงสินค้าจากกรุงเทพฯ เข้าสุพรรณฯ การใช้เรือเมลันั้นต่อมาจากสถานีจั่วรายเข้าสู่เมืองสุพรรณฯ ได้รับความนิยมอย่างมากในหมู่ข้าราชการที่ได้รับคำสั่งมาปฏิบัติหน้าที่ในเมืองสุพรรณฯ แต่ทั้งนี้เนื่องจากปลายทางของเรือเมลันั้นสุดที่บางปลาม้าทำให้เมื่อจะเดินทางต่อเข้ามายังเมืองจึงต้องอาศัยเรือจ้างต่อมาอีกทอด ตัวอย่างเช่นการเดินทางของหลวงราชประกาศ ข้าหลวงเกษตรมณฑลนครชัยศรี ที่มีจุดตั้งต้นจากสถานีรถไฟองค์พระปฐมเจดีย์ความว่า

“เมื่อวันที่ 19 มีนาคมปีนี้เวลาเช้า 2 โมง ข้าพเจ้ากับนายวาศคนไข้ได้โดยสารรถไฟแต่สถานีพระปฐมถึงสถานีวัดจั่วราย และในวันนั้นข้าพเจ้ากับนายวาศคนไข้ได้โดยสารเรือเมลจากท่าวัดจั่วรายส่งถึงบางปลาม้าเวลา 4 โมงครึ่ง แล้วข้าพเจ้ากับนายวาศได้โดยสารเรือจ้างจากท่าบางปลาม้าส่งถึงเมืองสุพรรณบุรีเวลา 6 ทุ่มเศษ”¹

เรือเมลันั้นไม่ใช่การสัญจรอย่างเดียวที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจของสุพรรณฯ อย่างที่ทราบว่าการก่อสร้างเขื่อนโพธิ์พระยาใน พ.ศ. 2465 ธรรมชาติของแม่น้ำสุพรรณฯ ค่อนข้างเป็นอุปสรรคต่อการเดินทาง ดังนั้นเพื่อที่จะสามารถโดยสารไปยังพื้นที่ที่ท้องน้ำคับแคบได้นั้นจึงมีการนำเรือยนต์และเรือกลไฟเข้ามาใช้อำนวยความสะดวกในการสัญจรด้วยขนาดใหญ่ทำให้พื้นที่เหนือเมืองขึ้นไปไม่สามารถเข้าถึง อุปสรรคที่เกิดจากแม่น้ำสุพรรณฯ นั้นถูกแก้ไขโดยการไ้เรือเล็กในการสัญจรเข้าไปถึงพื้นที่ตอนในการเดินทางภายในลำน้ำสายย่อยหรือเหนือเมืองขึ้นไปจะใช้เรือเล็กประเภทเรือแจว หรือเรือยนต์ ซึ่งมีชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเป็นเรือรับจ้างมารับช่วงต่อการพาผู้โดยสารไปยังที่หมายที่ต้องการ²

เรือเมลได้รับความนิยมจากประชาชนอย่างมากทำให้ใน พ.ศ. 2454 ได้มีการขยายกิจการโดยพระยาสุนทรสงคราม (อี กรรณสูต) ผู้ว่าราชการจังหวัดสุพรรณฯ ขณะนั้นได้ชักชวนญาติคือนายเทียนเชียงและเทียนไ้ กรรณสูตมาทำกิจการเดินเรือ โดยเปิดเส้นทางเดินเรือเพิ่มเป็นเรือสายยาวจากสุพรรณฯ ถึงท่าเตียน ใช้เส้นทางคลองบางยี่หน ตลาดบ้านสุดและตลาดบ้านแพนออก

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.5/78 เรื่องรายงานกองข้าหลวงเกษตรมณฑลนครชัยศรี.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1203 เล่ม 111 จังหวัดสุพรรณบุรีส่งรายงานการตรวจการเพาะปลูกของขุนสกลสาลีกิจ.

แม่น้ำเจ้าพระยาใช้เวลาเดินทางประมาณ 1 วัน และเพิ่มเส้นทางเรือจากจันทบุรีถึงท่าเตียน โดยใช้ทางคลองมหาสวัสดิ์ออกแม่น้ำเจ้าพระยา¹ แต่เดิมเรือเมล์ที่ให้บริการแก่ประชาชนมีเรือแบบชั้นเดียวที่สามารถบรรทุกทุกคนได้ราว 40 คน และเรือแบบชั้นครึ่ง ซึ่งเป็นเรือที่มีไว้เพื่อใช้ลากจูงพวกเรือบรรทุกข้าว หรือลากจูงแพ เป็นต้น² แต่การขยายกิจการในครั้งนี้ทางบริษัทยังเพิ่มเรือสองชั้นมาให้บริการด้วย โดยเรือสองชั้นจะมีขนาดใหญ่ขึ้นบนเป็นที่นั่งผู้โดยสาร ส่วนชั้นล่างเป็นระวางสินค้า³

การเกิดขึ้นของเรือเมล์เป็นการเปลี่ยนวิถีชีวิตและวิธีการเดินทางของประชาชนในพื้นที่ไปอย่างมาก เพราะก่อนมีเรือเมล์ประสบการณ์การเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ของประชาชนค่อนข้างลำบากเพราะการเข้าไปทำธุระที่กรุงเทพฯ แต่ละครั้งใช้เวลาราว 3 วันถ้าเลือกการเดินทางโดยพายเรือไปเอง ซึ่งวิธีนี้เป็นวิธีดั้งเดิมมาแต่อดีต⁴ เช่นตัวอย่างการเดินทางไปสอบไล่ในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2433 ของนายบุญ ศาลายาชีวิน

“คราวสอบไล่ นายแคล้วครูใหญ่ก็จัดเรือเปิดใหญ่ 6 แจว บรรทุกเสบียงอาหารโดยครูแคล้วควบคุมให้นักเรียนที่ไปสอบไล่ดูเหมือน 8 หรือ 10 คน ช่วยกันแจวเรือล่องจากสุพรรณไป 3 คืนถึงกรุงเทพฯ”⁵

อีกทางเลือกหนึ่งคือเดินทางด้วยเรือไปขึ้นเรือเมล์ที่ผูกให้ กรุงเทพฯ สองวิธีนี้มักได้รับความนิยมเมื่อจะไปทำธุระที่กรุงเทพฯ ในช่วงฤดูฝน แต่ถ้าหน้าแล้งการเดินทางด้วยเรือลำบากต้องใช้วิธีเดินเท้าหรือนั่งเกวียนไปขึ้นเรือเมล์ที่ผูกให้แทน⁶

แต่เมื่อบริษัทเรือเมล์เข้ามาทำกิจการที่สุพรรณฯ ทำให้ย่นระยะเวลาเข้ากรุงเทพฯ ไปกลับใช้เวลาราว 1 วัน ความสะดวกและรวดเร็วของเรือเมล์ได้เพิ่มช่องทางการทำมาค้าขายของประชาชนในพื้นที่เพราะสินค้าบางประเภทอย่างพวกของสดที่แต่เดิมไม่สามารถนำไปขายนอกพื้นที่ได้เพราะมีข้อจำกัดด้านเวลา แต่เมื่อการเดินทางมีความรวดเร็วขึ้นจึงพบว่ามีการขนานสินค้าจำพวกผัก ผลไม้ หมู ปลา เป็ด ไก่ อาหารสดต่าง ๆ วางไว้ระวางชั้นล่างของเรือเมล์นำไปขายยังตลาดเช้า เช่น

¹ มนัส โอภากุล. (2552). เล่มเดิม. หน้า 33.

² บุญครอง คันธฐาภรณ์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 10.

³ มนัส โอภากุล. (2552). เล่มเดิม. หน้า 33.

⁴ ม.ป.ก. (2532). อนุสรณ์งานศพนายบุตรดี ประทุมชัย. หน้า 4.

⁵ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2482). เล่มเดิม. หน้า 4.

⁶ กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 335.

ตลาดปากเกร็ด ปากคลองตลาด เป็นต้นได้อย่างทันเวลา ขณะเดียวกันเรือเมล์ก็นำพาเอาชาวสารวัณกรรมของคนเมืองเข้ามาในพื้นที่เพราะชากลับชาวบ้านซื้อสินค้าจากกรุงเทพฯ กลับมาด้วย นอกจากนี้เรือเมล์ยังรับหนังสือพิมพ์ขึ้นมาจากหน้าแยกชาวเมืองสุพรรณฯ เพราะเรือเมล์เร็วกว่าเรือส่งสินค้าทั่วไป¹

4.2.3 เรือขนส่งสำหรับส่งขายสินค้า

แม่น้ำสุพรรณฯ เส้นเลือดใหญ่ที่เชื่อมต่อชุมชนทางเหนือปลายแดนเข้ากับตลาดการค้าแถบภาคกลางตอนล่าง อย่างที่ได้ทราบไปแล้วว่าการปลูกข้าวได้ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนตลอดสองฝั่งแม่น้ำ โดยมีชาวจีนเป็นตัวกลางในการสร้างย่านการค้าที่เป็นตลาดขึ้นหลายแห่งในทศวรรษ 2450 ตลาดที่เกิดขึ้นนั้นนอกจากเป็นที่จับจ่ายและกระจายสินค้าท้องถิ่นไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ แล้วยังเป็นจุดรองรับสินค้าจากต่างถิ่นทั้งไกลใกล้ โดยเฉพาะจากแหล่งสินค้าใหญ่อย่างกรุงเทพฯ แล้วอะไรที่เป็นฟันเฟืองตัวสำคัญทำให้เกิดการไหลเวียนของสินค้าเหล่านั้น คำตอบก็คือ ชงฮ่วยจิ้นหรือเรือส่งสินค้าที่พ่อค้าคนกลางใช้ลำเลียงสินค้ามาขายยังพื้นที่ต่าง ๆ²

เรือที่แล่นอยู่ในลำน้ำสุพรรณฯ นั้นมีหลากหลายชนิด ความคึกคักของเรือตามลำน้ำสุพรรณฯ นั้นมาจากการเฟื่องฟูของเศรษฐกิจข้าวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การค้าขายข้าวทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของเศรษฐกิจ เรือที่เข้าไปรับข้าวจากแต่ละพื้นที่ทำให้พื้นที่ที่แลกเปลี่ยนข้าวเหล่านั้นเกิดการชุมนุมของคนจำนวนมาก การแลกเปลี่ยนสินค้าทำให้เงินไหลสะพัด เมื่อได้เงินมาคนเกิดการจับจ่ายใช้สอยซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคไปใช้ที่ครัวเรือน ดังนั้นจุดแลกเปลี่ยนข้าวจึงพัฒนามาเป็นตลาด ด้วยพื้นที่สุพรรณฯ เป็นเมืองแห่งการปลูกข้าว ดังนั้นตามลำน้ำจึงเต็มไปด้วยเรือที่เข้ามาบรรทุกข้าวจากในพื้นที่ออกไปขายดังข้อความของกรมดำรงฯ ตอนหนึ่งว่า

“ลำน้ำสุพรรณตั้งแต่พ้นเมืองขึ้นไปหรือใต้เมืองลงมา ทำเลผู้คนแลการทำมาค้าขายบริบูรณ์ บ้านเรือนเปนเรือนฝากระดานโดยมาก พบเรือเข้าขนาดใหญ่ขึ้นไปบรรทุกเข้าตลอดระยะทางสัก 200 ลำ เห็นได้ว่าการค้าขายบริบูรณ์ขึ้นมาก”³

เรือบรรทุกข้าวนอกจากจะไปตามโรงสีที่มีอยู่ตลอดลำน้ำสุพรรณฯ แล้ว จุดมุ่งหมายของเรือข้าวบางลำก็คือทำข้าวในกรุงเทพฯ ซึ่งมีหลายท่า เช่น ท่าย่านคลองบางหลวง ย่านจักรวรรดิ

¹ เกสรวัว อุบลสรรค์. (2559). ชงฮ่วยจิ้น เรือสินค้าแห่งสายน้ำเมืองสุพรรณ. *เมืองโบราณ* ปีที่ 42, ฉบับที่ 4 (ต.ค.-ธ.ค. 2559), หน้า 57.

² เกสรวัว อุบลสรรค์. (2559). *เล่มเดิม*. หน้า 56.

³ กระทรวงมหาดไทย. (2555). *เล่มเดิม*. หน้า 131.

ย่านสาธุประดิษฐ์ ฯลฯ นอกจากนี้ก็มีท่าข้าวที่สมุทรปราการ ท่าข้าวแถวดำเนินสะดวก เป็นต้น ประสพการณ์ของคุณสังเวียน เพชรปานกัน อดีตเจ้าของเรือข้าวในวัย 83 ได้ให้สัมภาษณ์กับ บทความเรื่องซ่งฮ่วยจิ้น: เรือสินค้าแห่งสายน้ำเมืองสุพรรณที่เผยแพร่ใน พ.ศ. 2549 ไว้ว่า

“เรือข้าวที่ใช้เป็นเรือลำใหญ่ สามารถบรรทุกข้าวได้ราว 1,100 ลูก รับขนข้าวจาก โรงสีแถบคอวังไปส่งท่าข้าวที่สมุทรปราการ ในละแวกนั้นมีท่าข้าวหลายแห่งแล้วแต่โรงสีจะ บอกให้ไปส่งที่ท่าไหน จากตลาดคอวังผ่านบางยี่หน บางซ้าย เจ้าเจ็ด ใช้เวลาเดินทาง ประมาณ 2 วัน 1 คืนจึงจะถึงสามเสน”¹

ประสพการณ์ดังกล่าวทำให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวของเศรษฐกิจข้าวและวิธีการขนส่ง นอกจากนี้เมื่อขนส่งข้าวเสร็จจะวางสินค้าบนเรือจะวางลงทันทีเพื่อไม่ให้เสียเที่ยวเจ้าของเรือก็จะ ชื้อสินค้าท้องถิ่นที่มีขายอยู่ใกล้ท่าข้าวมาขายต่อยังตลาดตามลำน้ำสุพรรณฯ โดยจะทำเช่นนี้ต่อไปเรื่อย ๆ นอกจากเรือขายข้าวแล้วยังมีเรือสินค้าชนิดอื่น ๆ ที่เป็นตัวกลางรับส่งสินค้าเข้ามาขายให้ ร้านค้าตามตลาดใหญ่ ๆ ริมแม่น้ำสุพรรณฯ โดยเรือแต่ละชนิดมีชื่อเรียกตามประเภทของที่รับมา ขาย ยกตัวอย่าง เช่น เรือโซ่ห่วยสินค้าส่วนใหญ่เป็นประเภทอุปกรณ์เครื่องครัวกับของแห้ง พวก เครื่องกระป๋อง ขุนเส้น ถั่วเขียว แป้ง ฯลฯ โดยรับสินค้ามาจากร้านค้าแถวท่าเตียนและจักรวรรดิ หรือเรือผ้าขายสินค้าประเภทผ้าอย่างเดียว โดยแบ่งเรือขายผ้าออกเป็นสองชนิดคือเรือผ้าสีและเรือ ผ้าดำ โดยเรือผ้าสีขายเฉพาะผ้าที่มีสีส่นอย่างผ้าม่วง รับสินค้ามาจากย่านสำเพ็ง พาหุรัดหรือ บางลำพู แต่ขณะเดียวกันก็มีเรือผ้าสำเร็จรูปเช่นผ้าแพรจีน ผ้าถุงพม่า ซึ่งรับมาจากโป้เบ๊มาขาย เช่นกัน แต่ถ้าเรือผ้าดำจะรับผ้ามาจากโรงย้อมแถวนครชัยศรี โดยผ้าดำนั้นได้รับความนิยมในหมู่ ชาวนาสุพรรณฯ เป็นอย่างมาก เนื่องจากผ้าสีดำทำให้เปรอะเปื้อนยากจึงมักนำมาใช้ทำเสื้อผ้าใน การใส่ไปทำนา²

เรือชนิดอื่น ๆ ที่ล่องตามลำน้ำนอกจากนี้ได้แก่ เรือน้ำปลา เรือโ่ง เรือเบ็ดเตล็ด เป็นต้น ด้วยความหนักของเรือบรรทุกสินค้าทำให้ต้องมีเรือยนต์ลากจูงคอยลากเรือเหล่านี้มาตามลำน้ำ เพื่อไปส่งยังจุดหมาย เพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายในการลากจูงทำให้เรือสินค้าหลาย ๆ ลำที่ไปทาง เดียวกันมักรวมกันลงขันเงินเพื่อจ้างเรือลากโยงหนึ่งลำแล้วพ่วงลากเรือต่อกันไปเป็นแนวยาวเป็น ขบวน ขบวนเรือเหล่านี้มักเรียกว่าขบวนเรือพ่วง

¹ เกสรวัว อุบลสรรค์. (2559). เล่มเดิม. หน้า 58.

² แหล่งเดิม. หน้า 59-60.

กลุ่มคนส่วนใหญ่ที่ดำเนินกิจการเดินเรือส่งสินค้าส่วนมากมักเป็นคนจีน “สังเกตดูตามลำน้ำเมืองสุพรรณบุรีที่ขึ้นไปคราวนี้ มีเรือแพค้าขายมากกว่าแต่ก่อนเป็นเรือเข้าโดยมาก แพมักเป็นแพพวกคนจีนจอดจำหน่ายสินค้าเป็นหมู่ ๆ เป็นระยะขึ้นไป”¹ ขณะเดียวกันด้วยความชำนาญด้านการต่อเรือของชาวโหล่งทำให้ตลอดริมแม่น้ำสุพรรณฯ เต็มไปด้วยผู้ต่อเรือของชาวจีนโหล่ง

การขยายตัวของตลาดตามลำน้ำสุพรรณฯ ย่อมส่งผลต่อการเข้ามาค้าขายของเรือสินค้า ทศวรรษ 2460 รัชกาลที่ 6 ได้เสด็จสุพรรณฯ และได้รับสั่งให้พระยาอนุศาสนจิตรกรแต่งนิราศเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในนิราศนั้นได้สะท้อนให้เห็นความคึกคักของการค้าในริมแม่น้ำสุพรรณฯ ที่ขบวนเสร็จได้ผ่าน

“...ศาลอำเภอบางปลาม้าริมท่าน้ำ	เรือประจำจอดคู่อยู่กับที่
มีแพจอดของขายมากมายดี	พวกเรือมีชื่อของที่ต้องใจ
...ไปครูหนึ่งถึงจังหวัดสุพรรณ	ดูเชิงชั้นภูมิฐานล้วนบ้านใหญ่
เรือแพจอดแน่นท่าชลาสัย	ตลาดใหญ่ของขายมากมายครัน
...เยื้องท่าหน้าบ้านสุขุมราม	เรือที่ตามจอดเบียดเสียดไสว
ตลอดคั้งต่อติดชิดกันไป	ทั้งเรือไฟเรือยนต์จอดปนกัน” ²

เรือสินค้าเหล่านี้ทำให้เกิดการเชื่อมต่อค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างราษฎรชาวสุพรรณฯ กับคนในพื้นที่ต่างถิ่น สินค้าชนิดต่าง ๆ ที่เรือลำเลียงเข้ามาอย่างหลากหลายในพื้นที่ ทั้งสินค้าฟุ่มเฟือยและสินค้าที่จำเป็นต่อการใช้ชีวิต สินค้าเหล่านี้เข้ามากระจายตัวอยู่ตามตลาดริมแม่น้ำสุพรรณฯ เพื่อให้ประชาชนทั้งในที่ห่างไกลและชุมชนรอบ ๆ มาหาซื้อนำกลับไปบริโภค ซึ่งต้องใช้เงินเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน แล้วจะเอาเงินมาจากไหนถ้าไม่ใช่การปลูกข้าวและขายข้าวให้ได้มาก ๆ ลักษณะการซื้อขายดังกล่าวได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงชีวิตประจำวันของชาวบ้านให้เกิดเป็นการทำงานเพื่อเงิน ดังนั้นเมื่อปีไหนข้าวไม่ดี หรือข้าวถูกกดราคารปีนั้นชาวนาจะมีชีวิตที่ลำบากต้องกู้หนี้ยืมสิน จำนองจำนำเพื่อหาเงินมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวันในยุคที่เงินตราคือตัวแปรของทุกอย่าง ภาพสังคมและความสัมพันธ์รูปแบบดังกล่าวนี้เป็นความสัมพันธ์ที่สะท้อนการเข้าเป็นสังคมแบบทุนนิยมที่พัฒนามาจากการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง

¹ กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 340.

² อนุศาสนจิตรกร, พระยา.(2552). ประชุมนิราศ ภาคที่ 1. หน้า 74, 79, 80.

4.2.4 ตลาดริมน้ำจากการขยายตัวของการค้าข้าว

การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจเป็นการผลิตเพื่อการค้าหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงได้ก่อให้เกิดการขยายตัวของการค้าภายในพื้นที่สุพรรณฯ อย่างช้า ๆ โดยเฉพาะในช่วงหลังทศวรรษ 2420 ที่ประชาชนจำนวนมากถูกดึงเข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าอย่างไม่รู้ตัวผ่านการปลูกข้าว การปลูกข้าวหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงนั้นเป็นการปลูกข้าวให้ได้จำนวนมากเพื่อขายและใช้เงินที่ได้จากการขายข้าวในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภคจากต่างถิ่น ข้าวได้เชื่อมโยงเศรษฐกิจและการค้าภายในพื้นที่ให้เกิดการขยายตัว ชุมชนบริเวณริมน้ำ หรือพื้นที่ชุมทางบางแห่งที่การคมนาคมสะดวกได้พัฒนากลายเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าท้องถิ่นกับสินค้าจากต่างพื้นที่อย่างตลาดขึ้นมตาลอดริมแม่น้ำสุพรรณฯ

การขยายตัวของการค้าภายในสุพรรณฯ สังเกตได้จากการเพิ่มจำนวนของด่าน จำนวนด่านในสุพรรณฯ พ.ศ. 2392 จากนิราศสุพรรณฯ ของสุนทรภู่ได้ให้ข้อมูลไว้ว่าสุพรรณฯ มีด่านอยู่ 3 แห่งคือ บริเวณด่านบ้านสองพี่น้องเขตติดต่อกับนครชัยศรี และด่านศรีประจันต์ ซึ่งเป็นด่านเหนือตัวเมืองและด่านขนอนห่างจากบ้านศรีจันทร์ไปอีกนิดถือเป็นด่านสุดท้ายปลายแดน¹ แต่ใน พ.ศ. 2435 จะหมื่นสุฤทธราชหลวงรับราชการที่สุพรรณฯ ได้ตั้งด่านเพิ่มขึ้นมาอีก 11 ตำบลได้แก่วังหลุมทอง มะขามเรียง (เมือง) ทุ่งคอก ทับกระดาน (สองพี่น้อง) จะร่ำ ดอนคา (อู่ทอง) กองกำปั่น ฼วาก เขาปอโป่งแดง หนองหลวง (เดิมบางและนางบวช)² ด่านเหล่านี้เป็นจุดตรวจตราสินค้าและควบคุมการเข้าออกของเรือ ซึ่งพื้นที่ตั้งด่านทั้ง 11 แห่งนั้นเป็นพื้นที่ลึกเข้าไปตอนในทั้งสิ้น การเพิ่มด่านแสดงให้เห็นการขยายตัวของการค้าและเงินตราที่แทรกตัวเข้าไปถึงหน้าประตูบ้านทุกครัวเรือน เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นวงกว้าง รายงานตรวจราชการของกรมดำรงราชานุภาพใน พ.ศ. 2441 ได้กล่าวถึงสินค้าที่ขายที่ขายออกไปยังนอกพื้นที่และความรุ่งเรืองของการค้าดังนี้

“เมื่อสุพรรณนี้แต่ก่อนสินค้าขาออกมีเข้าปลา ถั่วฯ หนึ่งเขา น้ำตาล ไม้ไผ่ เสา ไม้กระดาน ไม้รอต ฝาง แต่ในเวลานี้มีแต่เข้าเป็นสินค้าใหญ่กับปลาแลไม้ไผ่ป่า, ไม้กระดาน, ไม้รอต แต่ฝางถั่วฯ น้ำตาลโดนดไม่มีพอเป็นสินค้าออก...แต่เมื่อว่าโดยจำนวนแลราคาสินค้าที่ออกจากเมืองในเวลานี้ พวกพ่อค้าพูดเป็นคำเดียวกันว่าเจริญบริบูรณ์ขึ้นกว่าเมื่อ 10 ปีก่อนมาแล้วสัก 3 เท่า”³

¹ วารุณี โสถารมย์. (2550). เล่มเดิม. หน้า 345-352.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/29/2 เรื่องสุพรรณบุรี (22 พ.ศ. 115).

³ กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 126-127.

หลายพื้นที่นอกจากขายข้าวแล้วยังนำเอาวัตถุดิบที่มีในท้องที่มาผลิตสิ่งของไว้ใช้สอยเอง และนำไปขายระหว่างว่างเว้นจากทำนา อย่างในกรณีพื้นที่เมืองและศรีประจันต์ประชาชนบางส่วน จะหาไม้ไผ่มาตัดทำเรือนและหนุนแพ ทำเครื่องจักสานพวกกะพ้อม กระบอง ตะกล้า ตะแกรง กระโดง และเครื่องผูกมัดมาทั้งใช้เองส่งขาย เช่นเดียวกันที่อำเภอนางบวชเวลารว่างหลังจากหมดฤดูทำนาผู้หญิงส่วนมากจะทอผ้าพื้นขายผืนหนึ่งทอประมาณ 4 วันราคาผืนละ 4 บาท 50 สตางค์ ขายเฉพาะในพื้นที่ ส่วนผู้ชายบางตำบลเช่นลำพันบอง หนองหลวง หนองหญ้าไซ ก็จะเข้าป่าหาไม้ มาทำเกวียนขาย เกวียนเล่มหนึ่งใช้เวลาทำประมาณ 1 เดือน ราคาขายอย่างต่ำเล่มละ 120 บาท อย่างสูง 240 บาท ซื้อขายภายในท้องที่¹ จะเห็นได้ว่าอุตสาหกรรมในครัวเรือนยังคงมีอยู่และสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านได้ระดับหนึ่ง แต่เมื่อเทียบกับการทำนาที่เป็นอาชีพหลักก็พบว่าข้าวสร้างรายได้ได้มากกว่า อย่างการทอผ้านั้นต้องใช้เวลาถึง 4 วันกว่าจะได้ผืนหนึ่งผืน เมื่อเทียบกับผ้าสำเร็จในท้องตลาดที่ขายในราคาถูกมากกว่าและสะดวก ผู้บริโภคต้องซื้อผ้าสำเร็จมากกว่า จึงไม่ใช่เรื่องน่าแปลกใจที่การทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนเป็นงานอดิเรกที่สร้างรายได้เสริมเมื่อว่างเว้นจากการทำนา แล้วพยายามผลิตข้าวให้มีจำนวนมากเพื่อนำเงินมาจับจ่ายสินค้าบริโภค และอุปโภคในชีวิตประจำวันมากกว่าผลิตเอง

การขยายตัวของตลาดริมน้ำยังแสดงให้เห็นความรุ่งเรืองของการค้าตลอดตามลำน้ำสุพรรณฯ จากการล่องเรือรับซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าบริเวณการขยายตัวทางการค้าเริ่มแรกจะเป็นเส้นทางสำคัญในการส่งข้าวขายนอกสุพรรณฯ เช่นสองพี่น้อง บางปลาม้า ตัวเมือง ก่อนค่อยๆ ขยายขึ้นไปทางเหนือและพื้นที่ตอนใน ซึ่งสอดคล้องกับการขยายตัวทางการเกษตรไปสู่พื้นที่ป่าตอนใน การขยายตัวของการปลูกข้าวย่อมหมายถึงการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรที่จะมาขับเคลื่อนเศรษฐกิจ มีหลักฐานหลายชิ้นที่สะท้อนให้เห็นความคึกคักของการค้าริมน้ำเมืองสุพรรณฯ ยกตัวอย่างเช่น

“เวลาบ่าย 4 โมงเดินไปดูตามตลาดอยู่ใกล้กับที่ซำระความ โดยกว้าง 3 วา ยาว 10 เส้น หลังจากจกมีร้านตั้งขายของสองข้าง มีของสดขายแต่ดูไม่สะอาดเป็นที่โสโครกมาก มีแพจอดขายของบ้างประปรายตามลำน้ำประมาณสัก 50 แพ”²

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1316 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการ จังหวัดสุพรรณบุรี.

² กระทรวงมหาดไทย. (2555). เล่มเดิม. หน้า 129.

ความรู้เรื่องของเศรษฐกิจการค้าสุพรรณฯ ล้วนต่อยอดและแตกย่อยมาจากการค้าข้าว เพราะเมื่อชาวบ้านมีเงินทองครอบครอง กำลังซื้อย่อมมากตามไปด้วย สินค้านานาชาติทั้งของใช้ในชีวิตประจำวันและสินค้าฟุ่มเฟือยได้ไหลทะลักเข้ามาให้ผู้คนจับจ่ายซื้อขาย โดยสินค้าส่วนใหญ่มาจากเรือสินค้าชนิดต่าง ๆ ที่รับหน้าที่เป็นตัวกลางรับซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าจากท้องที่หนึ่งไปท้องที่หนึ่งและกระจายออกไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ การย้ายที่ตั้งตลาดใหม่ให้มีขนาดใหญ่ขึ้นใน พ.ศ. 2443 เป็นหนึ่งในตัวอย่างที่อธิบายการขยายตัวทางการค้าของสุพรรณฯ ได้เป็นอย่างดี

“แล้วได้ไปตรวจดูที่วัดจำปาซึ่งสร้างตลาดใหม่ หลวงศรีธรรมรงค์ข้าหลวงว่าราชการ ได้ปลูกโรงบ่อนแล้ว และที่จะทำตลาดร้านชำแลของสดที่โรงบ่อนวัดจำปามีราษฎรมาลงซื้อวางประจำเข้าร้านชำจำหน่ายสินค้าประมาณ 60 ชื่อ การที่ขอเงินสร้างโรงบ่อนแลตลาดที่เมืองสุพรรณบุรี 2400 บาท นั้นเห็นว่าไม่พอกับความประสงค์ของราษฎร”¹

การขยายตัวของการค้าภายในและการติดต่อค้าขายกับประชาชนต่างพื้นที่อย่างกว้างขวางตั้งแต่ชาวสุพรรณฯ หันมาประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลักเป็นเหตุให้ตลาดริมน้ำผุดขึ้นเป็นระยะตามแม่น้ำสุพรรณฯ โดยบางแห่งเป็นตลาดที่มีอยู่เดิมและตลาดแพริมน้ำที่มีจำนวนไม่มากก็ขยายใหญ่ขึ้นเพื่อรองรับการเติบโตของการค้า ตลาดริมน้ำสุพรรณฯ เมื่อล่องขึ้นมาจากนครชัยศรี ตลาดแรกที่พบคือตลาดบางสาม ถัดขึ้นไปคือตลาดบางลี่ ตลาดบางแม่ม้า ตลาดบางซอ เมื่อเข้าเขตบางปลาม้ามีตลาดคอวัง เป็นอยู่ต่อเรือ ล่องเรือต่อมาจะพบตลาดบางปลาม้า ตลาดเก้าห้อง นอกจากนี้ยังมีตลาดบ้านสุด ซึ่งเป็นตลาดที่อยู่บริเวณคลองบางยี่หนเป็นเขตติดต่อระหว่างอำเภอบางปลาม้ากับอำเภอบางซ้าย ออยุธยา เมื่อเข้าเมืองก็จะพบตลาดท่าพี่เลี้ยง ซึ่งเป็นตลาดศูนย์กลางของสุพรรณฯ²

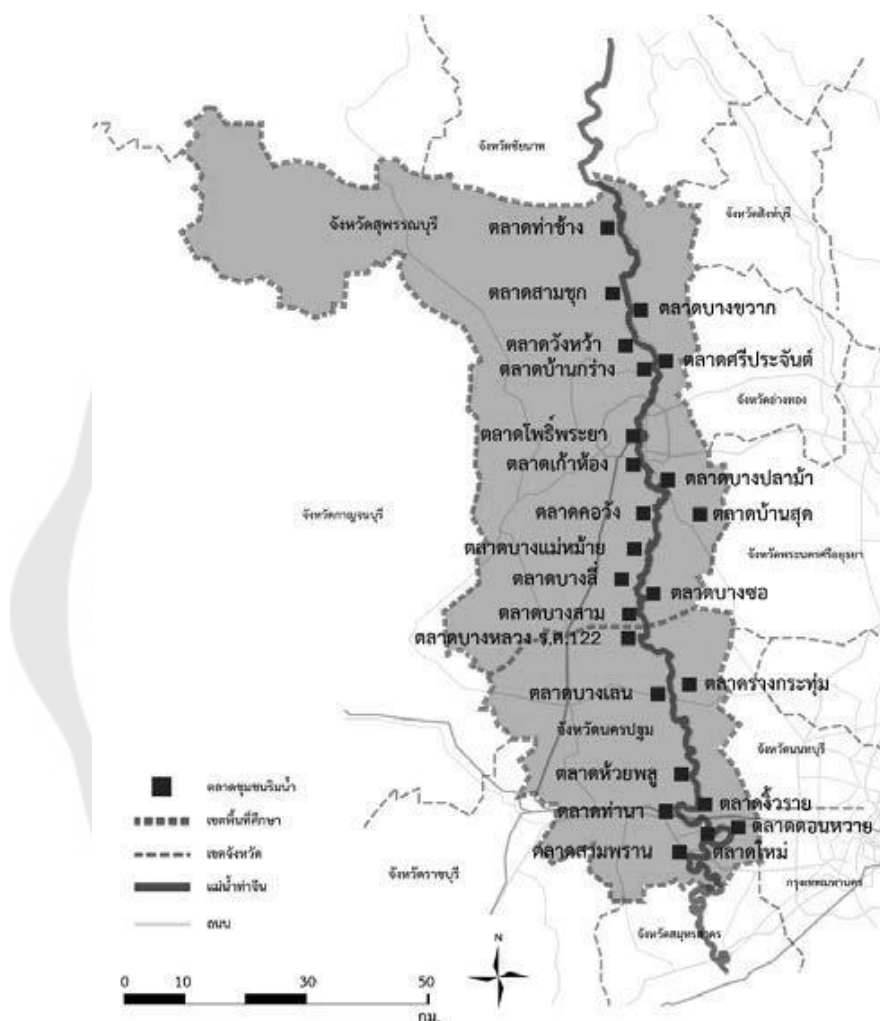
ต่อมาเมื่อออกจากตัวเมืองแล้วจะเจอตลาดโพธิ์พระยา ซึ่งเป็นตลาดที่ก่อตั้งหลังสร้างเขื่อนโพธิ์พระยาแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2468³ ถัดออกไปไม่ไกลนักจะพบกับตลาดศรีประจันต์ ซึ่งเป็นตลาดที่ตั้งจากการรวมตลาดเล็กหลายตลาดในละแวกนั้น ระหว่างทางไปตลาดสามชุกซึ่งเป็นตลาดที่ใหญ่ที่สุดพอ ๆ กับตลาดท่าพี่เลี้ยง โดยตลาดสามชุกจะเข้ามามีบทบาทในการอธิบายการ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร. 5ม/29/2 เรื่องพระยาสุนทรบุรี ตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี (12-16 พ.ค. ร.ศ. 119).

² กองบรรณาธิการ. (2562). *ตลาดบนคั้งน้ำสุพรรณบุรี*. (ออนไลน์).

³ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2563). *ตลาดโพธิ์พระยา*. (ออนไลน์).

ขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวในสุพรรณฯ ในหัวข้อต่อไป นอกจากนี้ยังพบตลาดขนาดเล็กเช่น ตลาดบ้านกล้วย ตลาดวังห้ว ตลาดวังหิน ตลาดบางขวาง ตามลำดับ และเมื่อออกมาจากตลาดสามชุก ก็จะมีพบตลาดขนาดเล็กอย่างตลาดบ้านทิง ตลาดนางบวช และสุดท้ายที่ตลาดท่าช้าง¹

ภาพประกอบ 7 ตลาดริมแม่น้ำท่าจีนในจังหวัดสุพรรณบุรีและนครปฐม

ที่มา: กฤตพร ห้าวเจริญ. (2561). วิถีท้องถิ่นและผังกายภาพของตลาดชุมชนริมบริเวณริมแม่น้ำท่าจีน กรณีศึกษา จังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดนครปฐม. วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สจล. ปีที่ 26 ฉบับที่ 1 (ม.ค.-มิ.ย. 2561), หน้า15.

¹ กองบรรณาธิการ. (2562). ตลาดบนคั้งน้ำสุพรรณบุรี. (ออนไลน์).

ตลาดทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำสุพรรณฯ เหล่านี้เป็นแหล่งรองรับสินค้าและกระจายสินค้าท้องถิ่น ให้กับพ่อค้ารายย่อยและชาวบ้านมาจับจ่ายสินค้า โดยสินค้าที่อยู่ในตลาดนั้นมีแหล่งที่มาหลากหลาย บางส่วนมาจากกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์รวมสินค้า แปะท่าเตียน พาหุรัด สำเพ็ง ฯลฯ หรือบางอย่างก็มาจากจังหวัดตอนบน เช่น สมุทรสาคร เพชรบุรี นครปฐม เป็นต้น สินค้าเหล่านี้ดำเนินการจัดส่งผ่านเรือขนส่งโดยพ่อค้าคนกลาง¹ ซึ่งเป็นการทำงานที่สนับสนุนกันระหว่างพาหนะอย่างเรือและการขยายตลาด ซึ่งได้อธิบายไปแล้วในหัวข้อที่แล้ว

ตลาดริมน้ำส่วนมากมักถูกสร้างโดยชาวจีนผู้ร่ำรวย เช่น ตลาดสามชุกที่จะเป็นกรณีตัวอย่างแสดงให้เห็นการขยายตัวของตลาดในเขตแดนตอนปลายของสุพรรณฯ ที่จะอธิบายกันต่อไป โดยตลาดมักเป็นที่รวมตัวของชาวจีนมาทำการค้าขาย การรวมตัวเป็นกลุ่มก้อนนี้จึงทำให้สามารถรักษาวัฒนธรรมและประเพณีของชาติพันธุ์ตนเองได้เหนียวแน่นกว่าคนจีนที่เข้าไปอาศัยปะปนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ลักษณะของตลาดริมน้ำในพื้นที่สุพรรณฯ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับตลาดอื่น ๆ ในลำนํ้าเดียวกัน กล่าวคือเป็นตัวอาคารที่สร้างด้วยไม้มีทั้งแบบชั้นเดียวและสองชั้น สร้างคูหาติดกันเป็นแถวหลายคูหาแบ่งเป็นพื้นที่อาศัยและค้าขายในอาคารเดียวกัน ภายในตลาดนอกจากขายสินค้าอุปโภคบริโภคแล้ว ยังรวมไปถึงโรงบ่อน โรงฝิ่น ศาลเจ้า ท่าเรือ โรงสี ฯลฯ²

4.2.5 ตลาดสามชุกศูนย์กลางการค้าขายปลายแดนสุพรรณฯ

ชุมชนตลาดสามชุกเป็นชุมชนการค้าที่มีพัฒนาการมาจากตลาดการค้าขนาดเล็กประจำถิ่นสู่การเป็นตลาดศูนย์กลางทางการค้า การขนส่ง และการเดินทางในพื้นที่ปลายแดนตั้งแต่ทศวรรษ 2440 โดยเป็นจุดรวบรวมสินค้าทางการเกษตรและของป่าจากพื้นที่ตอนเหนือของสุพรรณฯ ตั้งแต่แถบอำเภอนางบวชไปจนถึงอำเภอดำเนินสะดวก เพื่อส่งขายออกไปยังพื้นที่ข้างเคียงและเมืองหลวง ตลาดสามชุกยังเป็นจุดแวะพักสินค้าจากเมืองหลวงเพื่อส่งต่อไปยังพื้นที่ห่างไกลตอนในอีกทอดหนึ่ง โดยชาวบ้านจากพื้นที่ตอนในเมื่อนำข้าว ปลา อาหารมาขาย ก็จะซื้อสินค้าต่างถิ่น เช่น ผ้า อาหารทะเล กะปิ น้ำปลา ฯลฯ กลับไปกระจายแก่คนในหมู่บ้าน การแลกเปลี่ยนสินค้าและการจับจ่ายซื้อขายทำให้ตลาดสามชุกมีเม็ดเงินไหลสะพัดและขยายตัวเป็นตลาดขนาดใหญ่ของพื้นที่ปลายแดน

นอกจากนี้เมื่อมีการสร้างประตูน้ำโพธิ์พระยาแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2468 ธรรมชาติของแม่น้ำสุพรรณฯ นับตั้งแต่พื้นที่หลังประตูน้ำโพธิ์พระยาได้เกิดการเปลี่ยนแปลง เรือใหญ่สามารถเดินทางผ่านแม่น้ำบริเวณศรีประจันต์ได้โดยไม่มีอุปสรรค ด้วยเหตุนี้สามชุกจึงไม่เพียงแต่เป็น

¹ กองบรรณาธิการ. (2562). *ตลาดบนคู่งน้ำสุพรรณบุรี*. (ออนไลน์).

² สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554). *เล่มเดิม*. หน้า 103-105, 168-171.

ศูนย์กลางการค้าเท่านั้น แต่ยังศูนย์รวมการคมนาคมทางน้ำที่ใหญ่รองจากเมืองอีกแห่งหนึ่ง ผู้คนจากพื้นที่ตอนใน เช่น หนองหญ้าไซ ด้านข้างในปัจจุบัน รวมถึงผู้ที่อยู่ทิศเหนือในปลายแดนสุพรรณฯ เช่น คนเดิมบางเองก็มาขึ้นเรือที่สามชุก¹ซื้อได้เปรียบทั้งสองทางดึงดูดให้เกิดการเคลื่อนย้ายคนและทุนเข้ามายังพื้นที่สามชุก ดังนั้นตลาดสามชุกตั้งแต่ยุค 2450-2500 จึงเป็นยุคทองเป็นชุมทางที่คึกคักด้วยผู้คนและสินค้าที่มีขึ้นล่องทุกวัน สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนการค้าสามชุกเป็นชุมชนที่มีความสำคัญและมีพัฒนาการที่น่าสนใจในฐานะศูนย์กลางการค้า เพราะไม่เพียงมีบทบาทในชุมชนเท่านั้น แต่มีบทบาททางการค้าในกลุ่มแม่น้ำท่าจีนและเมืองสุพรรณฯ

การเกิดขึ้นของตลาดริมน้ำสามชุกในฐานะชุมทางการค้าและศูนย์กลางการเดินทางในพื้นที่ปลายแดนมีผลพวงมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวเมืองสุพรรณฯ อย่างแท้จริง เมื่อย้อนไปดูพัฒนาการในอดีตของพื้นที่ตลาดสามชุกหรือในอดีตเรียกจุดนี้ว่า “ท่าสามเพง” นั้นพบว่า เป็นพื้นที่ป่า รกเรือ ผู้คนที่อยู่อาศัยเป็นไปอย่างเบาบาง โดยนิเวศสุพรรณของสุนทรภู่ที่แต่งขึ้นหลังเข้ามาในพื้นที่สุพรรณฯ ใน พ.ศ. 2379 ได้กล่าวถึงตลาดสามชุกไว้ว่า

“สามเพ็งเล้งสะล่างไม้	ไพรสนพ์
ป่าใหญ่ไซเขตคน	ขาดบ้าน
ร่มรื่นขึ้นชมชล	ชุ่มแต่ แร่เออย
ปลาวายสายสินธุ์สะอาด	สะอาดต้นพื้นทราย” ²

ณ ขณะนั้นแม้บริเวณสามเพงเป็นเขตป่า แต่ก็พบหลักฐานว่าห่างจากท่าสามเพงลงมาทางใต้ประมาณ 2 กิโลเมตรบริเวณโค้งแม่น้ำสุพรรณฯ มีชุมชนการค้าชื่อว่าท่ายาวซึ่งมีความสำคัญมาตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์ในฐานะท่าเรือขายฝ้ายของชาวกะเหรี่ยงจากพื้นที่ราบสูงตอนใน จะลงจากเขาเอาฝ้ายมาขายแลกสินค้าอุปโภคบริโภค³ รวมถึงขายของป่าประเภทต่าง ๆ สินค้าเหล่านั้นยังดึงดูดให้มีชาวบ้านและพ่อค้าแม่ค้าทั่วสารทิศเดินทางมาค้าขาย ประกอบกับ

¹ มนัส โอภากุล. (2552). เล่มเดิม. หน้า 21.

² สุนทรภู่. (2509). เล่มเดิม. หน้า 71-72.

³ แหล่งเดิม. หน้า 71-72.

พื้นที่ทำยางเป็นศูนย์กลางค้าประจำถิ่นที่เดียวในพื้นที่ตอนเหนือ ชุมชนทำยางจึงมีบ้านเรือนและประชาชนอยู่ค่อนข้างหนาแน่นกว่าพื้นที่อื่นในพื้นที่ตอนเหนือของเมือง¹

การโยกย้ายชุมชนจากทำยางมาสู่สามเพงนั้นเป็นผลจากการเติบโตของเศรษฐกิจข้าวในสุพรรณฯ และการสนับสนุนให้ประชาชนหันมาทำนาเป็นอุตสาหกรรมหลักของครัวเรือนผ่านการลดภาษีพื้นที่บุกเบิกใหม่ที่ดี หรือการปลดปล่อยให้ประชาชนเป็นแรงงานอิสระที่ดี ทำให้พื้นที่ตอนเหนือของเมืองสุพรรณฯ ขึ้นมาทางเดิมบางไปจนนางบวชได้รับการบุกเบิกพื้นที่ทำนาเป็นวงกว้าง ชุมชนสามชุกเดิมก็ได้รับผลจากกระแสธารแห่งการเปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน เกิดการขยายขยายพื้นที่อพยพออกมาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่บริเวณท่าสามเพง ด้วยเป็นพื้นที่ป่าดงยังไม่มี การจับจองทำนาแต่อย่างใด รวมถึงเป็นเส้นทางที่เหมาะสมแก่การค้าขายเนื่องจากเป็นพื้นที่ชุมทาง 3 สายมาบรรจบกันทั้งทางน้ำและทางเกวียน ได้แก่ทางทิศเหนือผ่านคลองโป่งแดง ทางทิศตะวันตกหนองผักนาก และทิศใต้จากหนองโรง² ด้วยความสะดวกของการสัญจรทั้งทางบกและทางน้ำ ประกอบกับพลวัตของการค้าข้าวเฟื่องฟูถึงขีดสุดทำให้ประชาชนจากพื้นที่ตอนในและใกล้เคียงหลั่งไหลนำข้าวบรรทุกเกวียนมาขายยังท่าสามเพงพร้อมทั้งซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคกลับไปทำให้เกิดการพบปะทางเศรษฐกิจของสามเพงนั้นเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

แม้ยังไม่พบหลักฐานที่แน่ชัดถึงการเคลื่อนย้ายสถานที่ค้าขายมายังบริเวณสามเพงหรือตลาดสามชุกในปัจจุบันว่าเกิดขึ้นในช่วงเวลาใด แต่มีการคาดคะเนว่าน่าจะมีการย้ายจากชุมชนสามชุกเดิมมายังสามเพงราวทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา เนื่องจากปรากฏหลักฐานศาลการสร้างเจ้าพ่อหลักเมืองในตลาดสามชุกใน พ.ศ. 2439 ซึ่งศาลหลักเมืองแสดงถึงการเคลื่อนย้ายของราษฎรจากสามชุกเดิม³

การอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณท่าสามเพงนั้นเป็นการทยอยอพยพมาทีละน้อยจากชุมชนเดิมเพราะในช่วงแรกแม้จะเริ่มเป็นสถานที่ค้าขายแล้วแต่คนที่เข้ามาอยู่อาศัยค่อนข้างบางตาจากหลักฐานคดีชิงทรัพย์เรือสินค้าบริเวณท่าสามเพงใน พ.ศ. 2431 โดยอำแดงเล็กพ้องนายเปลี่ยน นายบุญและพวกคอยออกไปปล้นเรือสินค้าที่เข้ามาทำการค้าขายที่ท่าสามเพงแล้วนำทรัพย์ที่ปล้นได้อย่างมาก พลุแห่งใส่กระสอบ ผ้าขาวเทศมาแบ่งสันกันที่เรือนอำแดงเล็กอยู่หลายครั้งเนื่องจากค่อนข้างเปลี่ยวทำให้เกิดคดีชิงทรัพย์อยู่บ่อย ๆ “ที่ทำสำเพ็งนั้นเป็นที่เปลี่ยวระยะทาง

¹ อรุณี จำปานิล. (2550). ประวัติศาสตร์ชุมชนตลาดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี ระหว่างปี พ.ศ. 2466-2544. หน้า 30-31.

² ไชยสิทธิ์ งามลัดดาวิกุล. (2556). เดิมเดิม. หน้า 62.

³ อรุณี จำปานิล. (2550). เดิมเดิม. หน้า 38.

ห่างบ้านเรือนราษฎรประมาณ 50-60 เส้น (2-2.4 กิโลเมตร-ผู้เขียน)”¹ คดีนี้นอกจากสะท้อนความบางเบาของบ้านเรือนแล้วยังแสดงให้เห็นถึงชนิดสินค้าที่ถูกลักขโมยยังทำสามเพง

นอกจากคดีข้างต้นในพื้นที่ทำสามเพงในช่วงทศวรรษ 2430 ยังพบคดีความหลายคดีที่สะท้อนให้เห็นการเดินทางของสินค้าจากพื้นที่ตอนในโดยจุดมุ่งหมายของสินค้าจากพื้นที่ตอนในคือท่าเรือบริเวณบ้านสามชุกเพื่อส่งออกไปสู่กรุงเทพฯ ส่วนมากเป็นสินค้าทางการเกษตร เช่น ข้าว ไม้ไผ่ ของป่า ฝ้าย เป็นต้น ยกตัวอย่างคดี พ.ศ. 2432 นายเม้าลาวบ้านลำพันบองกับพวก 9-10 คนขนข้าวเปลือกบรรทุกใส่เกวียนมาขายที่บ้านสามชุก แต่ถูกคนร้ายปล้นเกวียนระหว่างทาง² ในพื้นที่ทำนํ้าบริเวณซอย 2 ในปัจจุบันเป็นที่แลกเปลี่ยนซื้อขายข้าวทั้งจากคนในท้องถิ่นและต่างถิ่นอย่างคึกคักเสมอโดยเฉพาะในหน้าเก็บเกี่ยวข้าวจะคึกคักเป็นพิเศษ ข้าวสารส่วนใหญ่มักได้รับการขายให้ร้านค้าในตลาดสามชุก ในขณะที่ข้าวเปลือกจะมีกลุ่มคนจีนที่ล่องเรือมาซื้อและนำไปขายให้กับโรงสีทั้งในและนอกสุพรรณฯ³ ความนิยมของชาวบ้านในบริเวณตอนในและใกล้เคียงในการนำข้าวมาขายที่ทำสามเพงทำให้ทำสามเพงมีบทบาทในฐานะท่าข้าวที่สำคัญของพื้นที่ปลายแดน โดยความนิยมที่เกิดขึ้นทำให้ต่อมาได้มีการตั้งโรงสีกลไฟขนาดเล็กชื่อ “โรงสีหยงฮงลัง” ในพื้นที่ขึ้น ซึ่งประมาณการว่าตั้งขึ้นระหว่างปลายทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2470⁴

นอกจากข้าวแล้วสินค้าขึ้นชื่ออีกหนึ่งอย่างของตลาดสามเพงคือถ่าน เนื่องจากพื้นที่ตอนในของสามชุก ไม่ว่าจะเป็นอำเภอนองหญ้าไซ และอำเภอด่านช้างในปัจจุบัน ซึ่งเคยเป็นพื้นที่ในการครอบครองของสามชุกนั้นล้วนเขตเป็นป่าลึกที่มีต้นไม้หลากหลายชนิดเหมาะกับการแปรรูปเป็นถ่าน กลุ่มคนที่มักนำไม้มาแปรรูปและขายเป็นถ่านคือชาวกะเหรี่ยงและละว้า⁵ โดยมีเรือถ่านมารับสินค้าที่ทำสามเพงแล้วนำไปขายตามตลาดรายทางแม่น้ำท่าจีนตลอดสาย บางลำก็นำไปขายตามตลาดในกรุงเทพฯ อย่าง ตลาดเทเวศร์ เป็นต้น⁶ การค้าถ่านในตลาดสามชุกรุ่งเรืองอย่างมากในช่วงทศวรรษ 2480 สังเกตได้จากการสร้างท่าถ่านถึง 6 ท่าเพื่อรับซื้อขายถ่านโดยเฉพาะ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/74 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณ.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/75 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (มี.ค. 107-30 มี.ค. 109).

³ อรุณี จำปานิล. (2550). เล่มเดิม. หน้า 59.

⁴ วีระ แก้วประจันต์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 210-213.

⁵ ไชยสิทธิ์ กมลศักดิ์วิกุล. (2556). เล่มเดิม. หน้า 70.

⁶ เกสรบัว อุบลสรรค์. (2559). เล่มเดิม. หน้า 57.

เนื่องจากถ่านได้รับความนิยมทำให้มีกลุ่มคนจากต่างถิ่นและในพื้นที่จำนวนมากเข้ามาทำถ่านขาย¹ คนกะเหรี่ยงและละว้าจึงไม่ใช่คนกลุ่มใหญ่ในธุรกิจถ่านอีกต่อไป

เศรษฐกิจของท่าสามเพงเติบโตอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายไปจนถึงปัญหาที่ดินทำกินมีมาก ทำให้ใน พ.ศ. 2454 หลวงปราบประจันต์ราษฎร์ (ใหม่ บุญบุตร) นายอำเภอนางบวชย้ายที่ว่าการอำเภอนางบวชมาอยู่บริเวณใกล้ท่าสามเพง และใน พ.ศ. 2459 กระทรวงมหาดไทยได้ยกระดับให้สามชุกมีสถานะเป็นอำเภอโดยเปลี่ยนชื่อจากที่ว่าการอำเภอนางบวชเป็นที่ว่าการอำเภอสามชุก² การตั้งที่ว่าการอำเภอลงบนพื้นที่สามชุกยิ่งทำให้คนจากทั่วสารทิศภายใต้กำกับของอำเภอนางบวชต้องมาติดต่อราชการ เมื่อรวมกับคนที่เข้ามาทำการค้าขายกลุ่มต่าง ๆ ในพื้นที่ยิ่งทำให้บริเวณท่าสามเพงเกิดการสังสรรค์ทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเกิดเป็นตลาดบกริมน้ำถาวรใน พ.ศ. 2459 เมื่อนายหุย เช่เฮงหรือขุนจำนงจันารักษ์ ตำแหน่งกรมการพิเศษเมืองสุพรรณฯ เป็นชาวจีนที่สามารถสะสมทรัพย์สินจากการเป็นเจ้าภาษีอากรได้ทำเรื่องขอเช่าพื้นที่ต่อกรมธนารักษ์สร้างอาคารบ้านเรือนขึ้นปัจจุบันคือซอย 1 และซอย 2 ในส่วนของที่ดินซอย 3 และซอย 4 ปัจจุบันนั้นเก่าแก่เนี่ยม แซ่ไคว้ ได้กรรมสิทธิ์สร้างอาคารบ้านเรือนซึ่งแล้วเสร็จราว พ.ศ. 2466³

ในพื้นที่ห้วยตลาดริมน้ำของซอย 1 และ 2 มีร้านขายสินค้าตั้งอยู่เรียงราย ส่วนมากขายสินค้าอุปโภคบริโภคทั่วไปอย่าง น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ ถ้วยชาม เสื้อผ้า ทองคำ ฯลฯ ที่สามารถนำขึ้นมายังบนฝั่งได้สะดวก ส่วนพวกตู้ เตียง สินค้าชิ้นใหญ่ ๆ ขายกันอยู่บนเรือเมื่อมีการซื้อถึงยกขึ้นมาบนฝั่ง ในขณะที่ห้วยตลาดริมน้ำซอย 3 ก็คึกคักจากการเป็นท่าขายถ่าน ดังนั้นในกลางทศวรรษ 2460 จึงเกิดเป็นตลาดถาวรและเปลี่ยนสามเพงจากท่าสินค้าขนาดเล็กเป็นศูนย์กลางตลาดขนาดใหญ่ในปลายแดน และการเติบโตของเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องทำให้หลังทศวรรษ 2470 ตลาดสามชุกปรากฏโรงแรมขึ้น 2 แห่งอันได้แก่ โรงแรมสำราญรมย์และโรงแรมอุดมโชค รวมไปถึงมีการก่อตั้งโรงเหล้าและโรงยาฝิ่นที่ตั้งอยู่ในซอยที่ 2 3 และ 4⁴ สำหรับการขยายตัวการค้าในตลาดสามชุกล้วนเป็นผลสืบเนื่องมาจากการค้าข้าวที่เจริญขึ้นในเมืองสุพรรณฯ ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2410 ทำให้ประชาชนมีชีวิตที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างแนบแน่น

¹ ไชยลักษณ์ กมลศักดิ์วิกุล. (2556). เล่มเดิม. หน้า 70-71.

² แหล่งเดิม. หน้า 75.

³ ไชยลักษณ์ กมลศักดิ์วิกุล. (2556). เล่มเดิม. หน้า 68-69.

⁴ อรุณี จำปานิล. (2550). เล่มเดิม. หน้า 55-57.

4.3 การขยายตัวของโรงสีในสุพรรณบุรี

การเฟื่องฟูของเศรษฐกิจข้าวในสุพรรณฯ ไม่เพียงเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมของคนในพื้นที่เท่านั้น ยังเปลี่ยนแปลงวงการซื้อขายข้าวในท้องถิ่นจากเดิมที่ชาวบ้านอาศัยแรงงานคนในการสีข้าวเพื่อบริโภคหรือบรรทุกข้าวไปยังกรุงเทพฯ เพื่อขายให้กับโรงสีในกรุงเทพฯ แต่เมื่อมีการขยายตัวของโรงสีมายังพื้นที่รอบนอกกรุงเทพฯ ย่อมหมายถึงต้นทุนในการเดินทางไปส่งข้าวยังโรงสีต่างถิ่นลดลง

เมื่อย้อนดูวิวัฒนาการของวงการสีข้าวพบว่าก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ธุรกิจการสีข้าวเป็นธุรกิจที่จำกัดอยู่ในวงแคบ ด้วยจำนวนข้าวที่ส่งออกยังมีจำนวนไม่มากและตลาดที่รองรับข้าวในขณะนั้น เช่น เมืองจีน ฮองกงและสิงคโปร์จะมีความต้องการซื้อข้าวกล้องเพื่อนำไปสีเป็นข้าวสารเอง ขณะเดียวกันตลาดข้าวอย่างประเทศในยุโรปจะซื้อทั้งข้าวกล้องและข้าวเปลือก เนื่องจากข้าวทั้งสองชนิดรักษาสภาพระหว่างการเดินทางที่ไกลได้ดีกว่าข้าวที่สีเรียบร้อยแล้ว¹ ทำให้การขายข้าวส่งออกต่างประเทศข้าวที่สีเป็นข้าวสารมีจำนวนน้อยมาก ลักษณะข้าวและจำนวนที่ส่งออกมีผลต่อธุรกิจโรงสี โดยข้าวที่ส่งออกส่วนมากเป็นข้าวที่มาจากโรงสีมือที่ชาวจีนเป็นผู้ดำเนินการ

นอกจากนี้รัฐยังตั้งโรงสีเองเรียกว่า “โรงสีหลวง” เพื่อส่งออกข้าวและใช้เลี้ยงกองทัพ² ขณะเดียวกันชาวบ้านทั่วไปจะใช้อุปกรณ์ที่ประดิษฐ์กันในพื้นที่ในการช่วยสีข้าวไม่ว่าจะเป็นครก กระดัง ฯลฯ เพื่อสีให้เป็นข้าวสาร การใช้แรงงานสีข้าวของชาวบ้านก็ยังคงเป็นวิธีที่ชาวบ้านในชนบทใช้อยู่สำหรับสีข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนและขายเล็กน้อยในพื้นที่ แต่ถ้าสีเพื่อขายออกต่างประเทศจะทำการจ้างโรงสีมือของชาวจีนสีข้าว การสีข้าวส่งออกด้วยลักษณะดังกล่าวสามารถทำได้เนื่องจากก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริงปริมาณที่ส่งออกข้าวยังไม่สูงมากนัก การผลิตข้าวจึงยังเพียงพอต่อความต้องการ³ แต่พอทำสนธิสัญญาเบาว์ริงแล้วการส่งออกข้าวเพิ่มมากขึ้นกว่าร้อยละ 60-70 ของสินค้าส่งออกทั้งหมด⁴ ทำให้การดำเนินการสีข้าวแบบเดิมไม่ตอบสนองต่อนโยบายการส่งออกข้าวที่ต้องการข้าวในปริมาณที่มากและมีคุณภาพที่ดีกว่าเดิม ใน พ.ศ. 2401 ชาวจีนตะวันตกนำเครื่องจักรมาใช้กับกิจการสีข้าวเพื่อผลิตข้าวออกจำหน่ายต่างประเทศเป็นหลัก โดยกิจการโรงสีข้าวด้วยเครื่องจักรในช่วงแรกดำเนินการอยู่ในกรุงเทพฯ ต่อมาราวทศวรรษ 2420

¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2521). เล่มเดิม. หน้า 210.

² เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). เล่มเดิม. หน้า 137.

³ ธีระ แก้วประจันต์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 128-129.

⁴ เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). เล่มเดิม. หน้า 58.

จึงเริ่มมีการขยายตัวของโรงสีออกมาตั้งอยู่รอบนอกกรุงเทพฯ โรงสีแห่งแรกในต่างจังหวัดตั้งอยู่ที่ฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวที่อุดมสมบูรณ์และพื้นที่ที่เดินทางติดต่อกับกรุงเทพฯ ได้สะดวก การที่โรงสีข้าวไปอยู่ในฉะเชิงเทราแทนที่จะเป็นอยุธยาส่วนหนึ่งมาจากความพร้อมของนายทุน¹

ในทศวรรษ 2430 คนจีนยังมีกรรมวิธีในการสีข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสารโดยไม่ทำให้ข้าวเสื่อมประสิทธิภาพ ซึ่งการสีข้าวสารนั้นทำเงินมากกว่าการสีข้าวกล้อง เป็นเหตุให้โรงสีของชาวจีนได้กำไรมากกว่าในชว่นนั้น ตั้งแต่ทศวรรษ 2430 เป็นต้นมาโรงสีแทบทั้งหมดอยู่ภายใต้การควบคุมของคนจีน แม้ช่วงแรกโรงสีแบบเครื่องจักรเป็นของคนตะวันตก แต่ในทศวรรษ 2460 เป็นต้นมาโรงสีเครื่องจักรทั้งหมดอยู่ในความครอบครองของคนจีนทั้งสิ้น ส่วนคนไทยนั้นมีบ้างที่เป็นเจ้าของโรงสี ซึ่งเป็นขุนนางและเจ้านายแต่ก็เป็นในลักษณะของการให้คนจีนเช่าต่ออีกทอด เช่น โรงสีของเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต ตำบลบางพลัด นนทบุรี หรือโรงสีของเจ้าพระยาวรพงษ์ เป็นต้น²

ทศวรรษ 2450-2460 เกิดการกระจายตัวของโรงสีออกไปสู่มณฑลรอบนอกกรุงเทพฯ ซึ่งพื้นที่ที่มีการตั้งโรงสีล้วนเป็นแหล่งปลูกข้าวใหญ่ เช่น อยุธยา อ่างทอง ปทุมธานี โดยทำเลการตั้งโรงสีในพื้นที่ต่างจังหวัดนี้จะคำนึงถึงลักษณะภูมิศาสตร์เป็นสำคัญ โรงสีส่วนมากตั้งติดริมแม่น้ำหรือลำคลองเพื่อให้สะดวกในการขนส่งข้าวออกนอกพื้นที่ สาเหตุที่โรงสีกระจายตัวออกจากกรุงเทพฯ สาเหตุหลัก ๆ คือลดต้นทุนการผลิตข้าว ในช่วงสองทศวรรษนี้ปรากฏว่ามีโรงสีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ตั้งขึ้นในมณฑลนครชัยศรีนับรวม ๆ ทั้งสิ้น 96 โรง โดยช่วงแรกโรงสีตั้งอยู่ในเมืองสุพรรณฯ มากสุด เพราะเป็นแหล่งปลูกข้าวขนาดใหญ่ และมีผลผลิตมากกว่าแหล่งอื่น แต่โรงสีส่วนใหญ่ที่เข้ามาตั้งล้วนเป็นโรงสีขนาดเล็ก³ กลุ่มทุนที่เข้ามาทำกิจการโรงสีส่วนมากเป็นคนจีนแต้จิ๋วและจีนกวางตุ้ง โดยกลุ่มคนเหล่านี้สามารถสร้างเนื้อสร้างตัวจนกลายเป็นคนบดีในเมืองสุพรรณฯ และมีเครือข่ายเป็นผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นในที่สุด⁴

¹ ถนอม ตะนา. (2527). *กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2401-2414*. หน้า 33.

² ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 216 -223.

³ ถนอม ตะนา. (2527). *เล่มเดิม*. หน้า 33-34, 49.

⁴ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 220.

ตาราง 19 แสดงจำนวนโรงสีข้าว พ.ศ. 2462-2472

เมือง	โรงสีตั้งก่อน 2451 (โรง)	โรงสีตั้ง 2451- 2462 (โรง)	โรงสีตั้ง 2463- 2472 (โรง)	รวม
นครปฐม	-	5	42	47
สุพรรณบุรี	-	16	17	33
สมุทรสาคร	-	3	13	16

ที่มา: ถนอม ตะนา. (2527). กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2401-2414. หน้า 49-50.

จากตารางสังเกตได้ว่าโรงสีที่ตั้งปีเก่าสุดเมื่อนับเฉพาะโรงสีที่ระบุปีก่อตั้งนั้นคือโรงสีกระสิริ ของนายสังวาล กระสิริ ตั้งขึ้น พ.ศ. 2458 และโรงสีดำรงวงศ์สุวรรณ ของนายทองดี สุวรรณ ซึ่งตั้งในปีถัดมา โดยทั้งสองโรงตั้งในพื้นที่บางปلام้า แต่ในทศวรรษ 2460 นั้นมีโรงสีผุดขึ้นเป็นจำนวนมากถึง 14 โรงกระจายไปทุกอำเภอมากขึ้นอยู่กับกำลังการผลิตข้าวของราษฎร โดยพื้นที่ที่มีโรงสีตั้งขึ้นจำนวนมากคือ บางปلام้า 9 โรง สองพี่น้อง 8 โรงและท่าพี่เลี้ยง 7 โรง ส่วนอำเภออื่น ๆ ก็มีตั้งอยู่ 1-2 โรงตามปริมาณข้าวที่ผลิตได้¹ โดยทำเลที่ตั้งของบางปلام้านั้นมีความเหมาะสมในแง่การขนส่ง อย่างที่กล่าวไปในบทการสัญจรทางน้ำว่าบางปلام้าเป็นจุดเชื่อมน้ำขึ้นและน้ำลงจึงเป็นที่เปลี่ยนถ่ายเรือสินค้า รวมถึงบางปلام้ามีคลองบางยี่หน ซึ่งเป็นคลองลัดเชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำท่าจีนเข้าแม่น้ำน้อย จังหวัดอยุธยา ซึ่งเป็นหนึ่งในเส้นทางสัญจรที่ได้รับความนิยมในสมัยนี้ ปัจจัยเหล่านี้มีผลต่อการก่อตั้งโรงสีทั้งสิ้น

โรงสีที่ตั้งขึ้นในพื้นที่สุพรรณฯ ล้วนเป็นโรงสีขนาดเล็กมีบทบาทเป็นฟันเฟืองขับเคลื่อนเศรษฐกิจข้าวในท้องถิ่น กล่าวคือ โรงสีขนาดเล็กเหล่านี้ส่วนมากรับจ้างสีข้าวให้ชาวนารายเล็ก คิดค่าสีเกวียนละ 3 บาทหรือตามแต่ที่ตกลงกัน โดยโรงสีเป็นตัวกลางรับซื้อข้าวเปลือกแล้วสีเป็นข้าวสารขายแก่คนในพื้นที่² ซึ่งการสีข้าวโดยโรงสีย่อมทุนแรงและประหยัดเวลาในการสีข้าวจำนวนมาก ๆ เหมาะกับการสีข้าวสารนำไปขายทั้งในท้องถิ่นและกรุงเทพฯ จากนั้นราคาตามเสด็จของพระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) ที่เขียนขึ้นใน พ.ศ. 2467 ได้กล่าวถึงระหว่างเดินทางจากคลอง

¹ ธีระ แก้วประจันต์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 210-213.

² ถนอม ตะนา. (2527). เล่มเดิม. หน้า 33-34, 49.

บางยี่หนเข้าสู่แม่น้ำสุพรรณฯ ว่าพบโรงสีข้าวตั้งอยู่แห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมของชาวนาในพื้นที่¹ โดยสันนิษฐานว่าโรงสีที่พระยาอนุศาสนจิตกรกล่าวถึงน่าจะเป็นโรงสีพาณิชย์เจริญผลของนายยิมฮวด ซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลตะเภา บางปลาหมอ โรงสีกลายเป็นจุดศูนย์กลางที่ดึงดูดให้ผู้คนจำนวนมากมารวมตัวกันมาซื้อขายข้าว และพบว่าบริเวณที่มีโรงสีตั้งนั้นจะรายรอบไปด้วยตลาดและชุมชน โรงสีจึงเป็นหนึ่งในตัวชี้วัดความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ เพราะการเกิดขึ้นของโรงสีสะท้อนให้เห็นการเติบโตของเศรษฐกิจข้าวในสุพรรณฯ

ตาราง 20 โรงสีจังหวัดสุพรรณบุรี

ชื่อโรงสี	ชื่อเจ้าของ	ที่ตั้ง	พ.ศ. ที่เปิด	ชนิดเครื่อง	กำลังแรงม้า	จำนวนข้าว ที่สีได้ต่อ 1 ชม./หาบ
หลิวฮวด	นายเล้งและ หุ้นส่วน	เขาพระ เดิม บาง	2471	กลไฟ	12	6
เจริญ พาณิชย์	นายฮวดและ หุ้นส่วน	เขาช้าง เดิม บาง	2467	กลไฟ	25	10
หย่องฮงล้ง	นายเย็น	สามชุก นาง บวช	-	กลไฟ	24	10
โรงสีตำบล ตาลเดี่ยว	นายผ่องและ หุ้นส่วน	ศรีประจันต์ ศรีประจันต์	-	กลไฟ	32	9
โรงสีตำบลศรี จันทร์	นายเทียน	ศรีประจันต์ ศรีประจันต์	2465	กลไฟ	36	19
โรงสีตำบล บ้านไร่	หลวงอนุกุล	บ้านไร่ ศรี ประจันต์	-	กลไฟ	36	16
โรงสีตำบล บ้านคอย	นายให้	บ้านคอย ศรี ประจันต์	2470	กลไฟ	36	16
บ้านกิม	นายใช้	ศาลาข้าว ท่า พี่เลี้ยง	2467	กลไฟ	30	12
ฮั่วเฮง	นายกิมซุย	ทับตีเหล็ก ท่าพี่เลี้ยง	2462	กลไฟ	32	12

¹ อนุศาสนจิตกร, พระยา.(2552). เล่มเดิม. หน้า 72.

ตาราง 20 (ต่อ)

ชื่อโรงสี	ชื่อเจ้าของ	ที่ตั้ง	พ.ศ. ที่เปิด	ชนิดเครื่อง	กำลังแรงม้า	จำนวนข้าว ที่สีได้ต่อ 1 ชม./หาบ
สะเฮงเล็ง	นายหัก	โพพระยา ท่า พี่เลี้ยง	2471	กลไฟ	32	12
ขุนสะหวด	นายคำ	ท่าพี่เลี้ยง ท่า พี่เลี้ยง	2471	กลไฟ	21	11
สุพรรณเจริญ ผล	นายหู้	พินารแดง ท่า พี่เลี้ยง	2468	กลไฟ	28	8
อรุณบุญโพธิ์	นายถมยา	วัดใหญ่ ท่าพี่ เลี้ยง	2468	กลไฟ	36	15
เซงเฮงหลี	นายฮกหลี	ตลิ่งชัน ท่าพี่ เลี้ยง	2470	กลไฟ	36	15
ดำรงวงศ์ สุวรรณ	นายทองดี	บางปลาม้า บางปลาม้า	2459	กลไฟ	20	10
เซ่งหวด	นายม่วยเฮง	บ้านแพก บางปลาม้า	2461	กลไฟ	30	12
พาณิชย์เจริญ ผล	นายยมหวด	ตะข่า บาง ปลาม้า	2464	กลไฟ	24	10
จี่เส็ง	นายขุนลั้ง	ป่าพฤกษ์ บางปลาม้า	2466	กลไฟ	25	10
กิระศิริ	นายสังวาลย์	บางใหญ่ บางปลาม้า	2458	กลไฟ	20	0
ธัญญะกิจ วิเศษ	นายอ่อน	องค์รักษ์ บาง ปลาม้า	-	กลไฟ	25	10
ง่วนเซ็ง	นายทองสุข	ไผ่กองดิน บางปลาม้า	2466	กลไฟ	25	10
ดำรงวงศ์ สุวรรณ	นายฉาย	จระเข้ใหญ่ บางปลาม้า	2469	กลไฟ	20	9
ราษฎร์บำรุง	นายจวน	วัดโบสถ์ บาง ปลาม้า	2468	กลไฟ	25	10

ตาราง 20 (ต่อ)

ชื่อโรงสี	ชื่อเจ้าของ	ที่ตั้ง	พ.ศ. ที่เปิด	ชนิดเครื่อง	กำลังแรงม้า	จำนวนข้าว ที่สีได้ต่อ 1 ชม./หาบ
สะเซ่งหลง	นายไฉ	บางปลาม้า สองพี่น้อง	-	กลไฟ	20	7
หวนหวี	นายจุ้ยยีน	บางปลาม้า สองพี่น้อง	-	กลไฟ	16	5
โรงสีบางบอน	นายพริ้ง	หัวโพ สองพี่น้อง	-	กลไฟ	16	5
ดอนมะสัง	นายกรุง	หัวโพ สองพี่น้อง	-	กลไฟ	16	5
หลี่เซ่งเฮง	นายเพน	บางลี่ สองพี่น้อง	-	กลไฟ	16	5
นิยมสามัคคี	นายพริ้ง	บางลี่ สองพี่น้อง	-	กลไฟ	16	5
โรงสีตำบล บ้านกุ่ม	นายเยี่ยม	บ้านกุ่ม สอง พี่น้อง	-	ยนตร์	20	8
ฮวงฮะฮุยจัน	นายฮอง เหน่ง	บางตะเคียน สองพี่น้อง	-	กลไฟ	20	7
สามทับ	นายเอม	จะเข้สาม พัน จะเข้ สามพัน	2465	ยนตร์	12	3
สมิงสมปอง บำรุงสังข รัตน์	นายกรุง	ยั้งทะลาย จะเข้สาม พัน	2467	กลไฟ	28	15

ที่มา: กรมศิลปากร. เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สบ. 2.41/27. บัญชีโรงสีข้าวในพระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2472. อังโน ธีระ แก้วประจันตร์. (2534). สภาพเศรษฐกิจมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2438-2475. หน้า 210-213.

4.4 การสะสมทุนของชาวจีนในสุพรรณฯ

ความเจริญรุ่งเรืองของการค้าข้าวได้นำพาให้เกิดการสะสมทุนในคนกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะชาวจีนที่สามารถสะสมทุนได้มากกว่ากลุ่มชนอื่น ๆ กลุ่มคนไทยก็อาจมีบ้างแต่น้อยกว่าคนจีนและส่วนมากจะเป็นขุนนางท้องถิ่นที่มีหน้าที่เอื้อให้เกิดการสะสมทุน การที่คนจีนสามารถสะสมทุนได้เนื่องจากคนจีนเป็นอิสระจากระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ทำให้สามารถเดินทางประกอบธุรกิจได้อย่างสะดวก ชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่สุพรรณฯ ในระยะแรกจะทำพวงงานโยธาทำสวนทำไร่ เมื่อสะสมทุนได้มากขึ้นก็จะขยายออกไปประกอบอาชีพค้าขายหรือทำธุรกิจอื่น ๆ บางรายสามารถผูกสัมพันธ์กับรัฐส่วนกลางและเข้าไปมีบทบาทในแวดวงข้าราชการ แม้ในปลายทศวรรษ 2440 รัฐจะยกเลิกการเกณฑ์แรงงานอย่างสิ้นเชิงแต่ก็พบว่าคนไทยมีภาระในการเสียเงินค่าราชการมากกว่าคนจีน โดยคนไทยเสีย 6 บาทต่อปี แต่คนจีนเสีย 4.37 บาท 3 ปีต่อครั้ง ซึ่งเป็นอีกหนึ่งข้อได้เปรียบของคนจีน¹ ประกอบกับช่วงเวลาที่คนชาติอื่นอยู่ในระบบแรงงานคนจีนสามารถพัฒนาเงินทุนและธุรกิจจนกลายเป็นชนชั้นนำและคนดีทำให้แม้ชาวไทยหลุดจากระบบแรงงานก็ไม่ใช่อุปสรรคทางธุรกิจกับคนจีน เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่พอใจกับการขยายพื้นที่มากกว่า

การสะสมทุนของชาวจีนในสุพรรณฯ ที่จะกล่าวถึงในหัวข้อนี้มีอยู่ 2 กลุ่มกลุ่มแรกคือคนดีที่เติบโตจากธุรกิจข้าว และกลุ่มที่สองคือกลุ่มคนจีนที่เข้าไปสัมพันธ์กับรัฐ โดยกลุ่มแรกมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจข้าวในสุพรรณฯ กล่าวคือหลายตระกูลเริ่มจากการเป็นพ่อค้าคนกลางในการรับข้าวไปขายต่อยังกรุงเทพฯ และนำสินค้าต่างถิ่นเข้ามาให้ชาวบ้านในสุพรรณฯ ได้จับจ่ายใช้สอย แต่เมื่อสะสมทุนได้ในระดับหนึ่งก็นำมาเปิดกิจการที่ใหญ่ขึ้นหรือขยายธุรกิจให้ออกไปอีกหลายแขนง โดยเฉพาะกิจการโรงสีข้าวที่เฟื่องฟูอย่างมากในสุพรรณฯ ช่วงทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา ในที่นี้ได้ยกตัวอย่างตระกูลชาวจีนที่เติบโตมาจากการทำธุรกิจข้าวในสุพรรณฯ มา 2 ตระกูลคือตระกูลรักซ้อนและตระกูลเศษระพานิช เพื่อแสดงให้เห็นการบุกเบิกธุรกิจข้าวจนก้าวขึ้นเป็นตระกูลคนดีในเมืองสุพรรณฯ

เริ่มที่ตระกูลแรกคือตระกูลรักซ้อน จากหนังสืองานศพของจ้าวรส รักซ้อน (สีตลกาญจน์, 2453-2543) ทำให้ทราบว่าโรงสีเจริญพาณิชย์ในตำบลเขาช้าง อำเภอดมขามที่ตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2467 เป็นกิจการครอบครัวยุคตระกูลสีตลกาญจน์มาก่อน โดยเป็นการร่วมหุ้นระหว่างนายฮวดบิดาของคุณจ้าวรสกับเพื่อนก่อตั้งโรงสีกลไฟขึ้น ซึ่งอาศัยทุนรอนจากการเปิดร้านขายสินค้าอุปโภคบริโภคริมแม่น้ำสุพรรณฯ บริเวณใกล้เคียงตลาดท่าช้าง การนำสินค้าอุปโภคบริโภคจากต่างถิ่นเข้า

¹ เจมส์ ซี อินแกรม. (2552). เล่มเดิม. หน้า 86-87.

มาขายแก่ประชาชนในพื้นที่เป็นธุรกิจที่ได้กำไรสูงเพราะพ่อค้าสามารถกำหนดราคาสินค้าได้ นายฮวดถือว่าเป็นชาวจีนที่มีฐานะคนหนึ่งเพราะสามารถส่งลูกชายหญิงให้ได้เรียนหนังสือเบื้องต้น โดยคุณจำรัสเองก็มีโอกาสได้เข้าไปจำเรียนหนังสือที่วัดท่าช้าง ก่อนที่จะมาแต่งงานกับคุณเกษมรักซ้อนและขยายธุรกิจการค้าแยกครอบครัวออกมาตั้งร้านขายสินค้าอุปโภคบริโภคที่ตลาดท่าช้าง เมื่อมีทุนรอนจำนวนหนึ่งก็เข้าซื้อกิจการโรงสีจากหุ้นส่วนในโรงสีเจริญพาณิชย์มาทำเป็นกิจการของครอบครัวเต็มรูปแบบ เนื่องจากในหนังสืองานศพไม่ได้ให้ความสำคัญกับปี พ.ศ. และบริบททางสังคมขณะนั้นมากเท่าไรจึงทำได้เพียงกำหนดช่วงเวลาคร่าว ๆ ที่ตระกูลรักซ้อนเริ่มเข้ามาดำเนินกิจการโรงสีเต็มตัวราวทศวรรษ 2480-2490 ในระยะแรกเริ่มกิจการโรงสีข้าวเมื่อสีได้ข้าวสารแล้วจะส่งไปขายยังกรุงเทพฯ เป็นส่วนใหญ่ ต่อมาเมื่อโรงสีข้าวเริ่มอยู่ตัวจึงมีการริเริ่มทำกิจการโรงเลื่อยจักรจำหน่ายไม้แปรรูปซึ่งพื้นที่อำเภอเดิมบางลำบนเหมาะสมเนื่องจากยังมีพื้นที่ป่าและไม่จำวนมาก รวมถึงทำโรงไฟฟ้าและโรงงานอัดเม็ดมัน¹

ปัจจุบันตระกูลรักซ้อนยังเป็นหนึ่งในกลุ่มธุรกิจที่ครองตลาดค้าข้าวในสุพรรณฯ โดยมีโรงสีอยู่ 3 โรงที่อยู่ในครอบครองของคนในตระกูลรักซ้อนได้แก่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงสีบูรณะกิจสุพรรณบุรี อำเภอเมือง ห้างหุ้นส่วนจำกัด เขตอนันต์รุ่งเรืองอำเภอเดิมบางนางบวช และห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิริไพโรจน์รวมผล อำเภอเดิมบางนางบวช² นอกจากนี้ลูกหลานในตระกูลก็กระจายไปประกอบธุรกิจชนิดอื่น ๆ รวมไปถึงการเข้าไปเป็นนักการเมืองท้องถิ่น

ต่อมาคือตระกูลเศษระพานิชซึ่งเป็นอีกหนึ่งตระกูลที่เติบโตมาจากธุรกิจค้าข้าว โดยรายละเอียดและข้อมูลมาจากบทสัมภาษณ์คุณสุนันท์ เศษระพานิช (แซ่ลิ้ม) และอุษา เศษระพานิช (แซ่ใจ้ว-ศรีพูนทรัพย์)³ เจ้าของกิจการโรงสีสุพรรณงามเจริญพานิช ในกิจกรรมประวัติศาสตร์บอกเล่าจากผู้เฒ่าเมืองสุพรรณฯ ครั้งที่ 2/2563 ที่ร่วมมือกันจัดระหว่างหอจดหมายเหตุแห่งชาติสุพรรณบุรี และ ชมรมนักโบราณคดีสมัครเล่นเมืองสุพรรณฯ ในวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2563 โดยทั้ง 2 ท่านเป็นลูกหลานชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในถิ่นฐานในไทย เริ่มจากประวัติครอบครัวคุณอุษาที่มีบรรพบุรุษอพยพมาอยู่ไทยตั้งแต่รุ่นปู่ราวทศวรรษ 2400 เข้ามาอาศัยอยู่ที่นครปฐมก่อนจะโยกย้ายถิ่นฐานมาอยู่ดอนไผ่ใหม่ อำเภอสองพี่น้อง โดยประกอบอาชีพทำไร่และเป็นพ่อค้าคนกลางนำสินค้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนกับข้าวจากชาวนาในพื้นที่อันเรียกว่าวิถีตก

¹ ม.ป.ก. (2543). อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษคุณแม่จำรัส รักซ้อน ณ เมรุวัดท่าช้าง อำเภอเดิมบางนางบวช จังหวัดสุพรรณบุรี วันอาทิตย์ที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2543. หน้า 2-3.

² สมาคมโรงสีข้าวสุพรรณบุรี. (2564). รายชื่อสมาชิกสมาคม. (ออนไลน์).

³ ณ เวลาที่ให้สัมภาษณ์วันที่ 13 มิถุนายน 2563 คุณอุษา เศษระพานิชมีอายุ 82 ปี

ข้าว¹ จากงานศึกษาวิธีการตกข้าวในยุคสมัยเดียวกันการตกข้าวคือการที่ให้ชานาเชื้อของไม่ว่าจะเป็นสินค้าอุปโภคหรือบริโภค รวมไปถึงการให้ชาวบ้านทำสัญญากู้เงินไปเป็นทุนทำนาหรือนำไปใช้เป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน เมื่อถึงฤดูเกี่ยวข้าวแล้วจึงนำข้าวมาขายเป็นค่าของที่น่ากลับมาอัตราแลกเปลี่ยนจะไม่แน่นอนเนื่องจากพ่อค้าคนกลางจะเป็นผู้กำหนด ซึ่งวิธีดังกล่าวเป็นหนึ่งในวิธีขายข้าวของชานาที่ใช้อย่างแพร่หลายตั้งแต่การค้าข้าวเฟื่องฟูหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวกที่จะนำข้าวไปขายยังต่างถิ่น รวมไปถึงความยุ่งยากที่จะเกิดขึ้นทำให้พ่อค้าคนกลางเข้ามามีบทบาทในการเชื่อมต่อระหว่างชานากับตลาดภายในประเทศ²

จนกระทั่ง พ.ศ. 2481-2482 ครอบครัวคุณอุษาได้มีการโยกย้ายอีกครั้งมาอยู่อำเภอจะเข้สามพัน (อุ้มทอง) โดยยังยึดอาชีพเดิมคือค้าขาย ซึ่งเปิดเป็นร้านขายสินค้าอุปโภคบริโภคครบวงจรขนาดใหญ่กว่าเดิม กล่าวได้ว่าเป็นศูนย์ร่วมสินค้าปลีกซึ่งเป็นร้านที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในอำเภอ คนในตระกูลเป็นที่นับหน้าถือตา รวมถึงได้รับการยอมรับและยกย่องจากคนในท้องถิ่นให้เป็นเสมือนผู้นำชุมชน รวบทศวรรษ 2490-2500 จากจุดเริ่มต้นการเป็นพ่อค้าคนกลางค้าขายกับชานาได้นำพาให้อาณาจักรการค้าเติบโตอย่างรวดเร็วภายใต้การดำเนินงานของฮ่วนฮั่ว แซ่โจ้วบิดาของคุณอุษาจนกลายเป็นบริษัทศรีพูนทรัพย์และแตกธุรกิจแยกย่อยภายใต้บริษัทศรีพูนทรัพย์ออกไปหลายแขนง เช่น ตัวแทนจำหน่ายรถยนต์แห่งแรกสุพรรณฯ ตัวแทนจำหน่ายบุหรี่ยุคแรก น้ำแข็ง ค้าไม้ซุง ฯลฯ³

ขณะเดียวกันครอบครัวของคุณฮ่วนก็เติบโตมาจากการค้าข้าวเปลือกกับชานา โดยบิดาเป็นจีนแต่จิวอพยพจากชวเถามาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพอยู่ที่บ้านโพธิ์ อำเภอเมืองสุพรรณฯ ตั้งแต่ก่อนทศวรรษ 2480 โดยเข้ามาประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อข้าวเปลือกจากชานาในพื้นที่บ้านโพธิ์ และรวบรวมนำข้าวเปลือกใส่เรือบรรทุกไปขายต่อยังโรงสีอีกทอดหนึ่งในบทสัมภาษณ์ไม่ได้กล่าวถึงวิธีการซื้อข้าวจากชานาไว้อย่างชัดเจน แต่จากงานศึกษาการรับซื้อข้าวในช่วงเวลาเดียวกันจะทำให้ทราบว่า การรับซื้อข้าวเปลือกจากชานาในท้องถิ่นเป็นวิธีของพ่อค้าชาวจีนที่มีฐานะและทุนมากกว่าพ่อค้าที่รับแลกข้าวกับสิ่งของ เนื่องจากในการรับซื้อข้าวแต่ละครั้งต้องลงทุนอย่างน้อย 1,000-2,000 บาท รวมถึงต้องมีที่ตั้งยู่ฉางสำหรับเก็บข้าวและเรือที่

¹ ชมรมนักโบราณคดีสมัครเล่นเมืองสุพรรณ. (2563). เรื่องราวการบุกเบิกของทางธุรกิจของตระกูลศรีพูนทรัพย์ และธุรกิจการค้าข้าวในเมืองสุพรรณของตระกูลเศษระพานิช. (ออนไลน์).

² สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554). เล่มเดิม. หน้า 97-98.

³ ชมรมนักโบราณคดีสมัครเล่นเมืองสุพรรณ. (2563). เรื่องราวการบุกเบิกของทางธุรกิจของตระกูลศรีพูนทรัพย์ และธุรกิจการค้าข้าวในเมืองสุพรรณของตระกูลเศษระพานิช. (ออนไลน์).

จะใช้บรรพทุกข้าวไปส่งขาย เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวข้าวพ่อค้าเหล่านี้จะลงเรือไปรับซื้อข้าวเปลือกตามบ้านของชาวนา โดยจะบอกราคาที่จะซื้อ และวิธีการตวงข้าว โดยส่วนใหญ่ชาวนาจะขายข้าวในราคาเดียวกับเพื่อนบ้าน เมื่อตกลงกันเสร็จสิ้นพ่อค้าก็จะให้เงินมัดจำชาวนาไว้ 4-5 บาทและนำเรือขนาดใหญ่กลับมารับข้าวในอีกราว 2-3 วันต่อมาและล่องไปส่งขายยังโรงสีหรือเก็บรวบรวมไว้ในยุ้งฉางให้ได้จำนวนหนึ่งก่อนนำไปขาย¹

การขายข้าวในลักษณะนี้พ่อค้าคนกลางย่อมได้กำไรจากส่วนต่างที่ขายต่อยังโรงสีทำให้สามารถสะสมทุนได้จำนวนมาก ใน พ.ศ. 2499 ตระกูลเศษระพานิชได้หันมาจับธุรกิจโรงสีข้าว โดยก่อตั้งโรงสีสุพรรณงามเจริญพานิชบริเวณริมแม่น้ำสุพรรณฯ ตำบลท่าพี่เลี้ยง อำเภอเมือง โดยคนงานในโรงสีเป็นคนจีนอพยพรุ่นเดียวบิดาของคุณสุนันท์แทบทั้งหมดทำให้ทุกคนอ่านเขียนเป็นภาษาจีน ตลาดกระจายข้าวสารทั้งหมดของโรงสีนี้คือตลาดกรุงเทพฯ เพียงอย่างเดียว โดยโรงสีจะรับข้าวเปลือกจากชาวนาโดยตรงและข้าวเปลือกจากพ่อค้าคนกลางที่นำมาเสนอขายมาสีเป็นข้าวสารและส่งข้าวสารลงเรือไปขายในกรุงเทพฯ เนื่องจากไม่ทราบจุดหมายปลายทางของข้าวสารอย่างแน่ชัดต้องอ้างอิงปลาทางค้าข้าวจากการศึกษาของถนอม ตะนา พบปลายทางของข้าวสารที่เข้าไปขายในกรุงเทพฯ มี 2 แหล่งแรกคือตลาดต่างประเทศที่จะดำเนินการผ่านโรงสีขนาดใหญ่ในกรุงเทพฯ ที่มีหน้าที่ส่งออกข้าวไปขายต่างประเทศ โดยโรงสีท้องถิ่นจะเข้าไปทำสัญญาขายข้าวสารให้กับโรงสีเหล่านี้ในฐานะส่วนสนับสนุนให้มีข้าวเพียงพอต่อการขายไปต่างประเทศ แหล่งที่สองคือห้างค้าข้าวในกรุงเทพฯ โดยโรงสีท้องถิ่นจะทำสัญญาขายข้าวจำนวนมากให้กับร้านค้าเหล่านี้ทำหน้าที่กระจายข้าวไปยังตลาดต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งห้างค้าเหล่านี้เป็นตลาดขนาดใหญ่ที่รองรับข้าวสารจากโรงสีต่างจังหวัด²

ราวทศวรรษ 2510 ตระกูลเศษระพานิชต่อยอดธุรกิจโรงสีข้าวมาทำฟาร์มหมูซึ่งเป็นฟาร์มหมูที่ใหญ่ที่สุดในสุพรรณฯ ขณะนั้นตั้งอยู่อีกฟากฝั่งหนึ่งของแม่น้ำสุพรรณฯ บริเวณใกล้เคียงวัดแค โดยอาศัยรำข้าวที่เหลือจากการสีข้าวนำไปเลี้ยงหมู ซึ่งเป็นการส่งเสริมกันระหว่าง 2 ธุรกิจและในขณะเดียวกันก็ได้ทำกิจการโรงน้ำแข็งที่เดิมบางเพิ่มพร้อมทั้งแยกธุรกิจโรงสีออกอีก 3 โรงคือ โรงสีที่บริเวณเชิงสะพานแม่น้ำท่าจีน ตำบลท่าพี่เลี้ยง โรงสีบริเวณวัดลาวทอง ตำบลรั้วใหญ่ และโรงสีที่หนองพันกงตำบลดงช้างโรงสีทั้งหมดล้วนอยู่ในอำเภอเมืองสุพรรณฯ ซึ่งโรงสีทั้งหมดในเครือรับผลิตข้าวส่งออกขายกรุงเทพฯ แม้ปัจจุบันกิจการการบางอย่างจะไม่ได้

¹ สุวิทย์ ไทพยวัฒน์. (2521). เล่มเดิม. หน้า 248-249.

² ถนอม ตะนา. (2527). เล่มเดิม. หน้า 92-93.

ดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน แต่ก็กล่าวได้ว่าตระกูลเศษระพานิชเป็นอีกหนึ่งตระกูลโรงสีข้าวที่มีชื่อเสียงของสุพรรณฯ จนถึงทุกวันนี้

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะพบว่าจุดเริ่มต้นก่อนที่แต่ละตระกูลจะข้าวขึ้นมาสู่คหบดีแนวหน้าในสุพรรณฯ มีจุดร่วมที่สำคัญคือการสะสมทุนจากการเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อขายข้าวและสินค้าอุปโภคบริโภคในท้องที่ ซึ่งพ่อค้าคนกลางเป็นหนึ่งในอาชีพแรกๆ ที่คนจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในไทยมักเลือกที่จะประกอบอาชีพ และมีบทบาทมากในฐานะกำลังสำคัญในการจัดหาข้าวมาป้อนโรงสีในกรุงเทพฯ รวมถึงกระจายสินค้าออกสู่ชนบท ในภาวะที่ความต้องการส่งออกข้าวสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องชาวนาและโรงสีล้วนต้องพึ่งพาพ่อค้าคนกลางทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พ่อค้าคนกลางมีอำนาจต่อรองเหนือชาวนาตลอดจนโรงสี และเมื่อพิจารณาบริบททางเศรษฐกิจจะพบว่าส่วนหนึ่งที่ทำให้ตระกูลเหล่านี้สามารถพัฒนาบทบาทจากพ่อค้าคนกลางกลายเป็นายทุนท้องถิ่นอย่างรวดเร็วจากการขยายกิจการออกไปครบวงจรทั้งเป็นเจ้าของโรงสี พ่อค้าข้าวเปลือก ฯลฯ คือวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในทศวรรษ 2460 อันเกิดจากปัญหาน้ำท่วมและฝนแล้งอย่างหนักในต้นทศวรรษทำให้ชาวนาทุกภาคส่วนไม่สามารถผลิตข้าวได้ภาวะผลผลิตตกต่ำไม่เพียงเกิดขึ้นกับไทยแต่ยังเกิดขึ้นกับหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จนเป็นเหตุให้ภาวะขาดแคลนข้าวเป็นวงกว้างตามมาอีกหลายปี ซึ่งวิกฤตครั้งนี้ได้สร้างโอกาสให้กับพ่อค้าคนกลางในธุรกิจข้าวหลายก้าวขึ้นเป็นคนบริรายใหม่จากค้ากำไรได้จำนวนมากในธุรกิจข้าว¹

นอกจากนี้ความได้เปรียบในด้านทักษะการติดต่อค้าขายและสายสัมพันธ์ระหว่างคนจีนด้วยกันเองยังทำให้กลุ่มคนจีนสามารถทำธุรกิจได้ประสบผลสำเร็จ กล่าวคือธุรกิจโรงสีตั้งแต่ทศวรรษ 2430 เป็นต้นมาแทบทั้งหมดอยู่ในมือของคนจีนแทบทั้งหมดทำให้มีความสะดวกใจที่จะติดต่อกับคนเชื้อชาติตนเองมากกว่า ดังนั้นคนชาติต่าง ๆ ที่มีทุนพอจะเข้ามาเป็นพ่อค้าคนกลางจึงถูกกีดกันลง² คนจีนเหล่านี้มีบทบาทในการทำหน้าที่เชื่อมสัมพันธ์เศรษฐกิจโลกกับชาวนาและผลักดันให้ตระกูลสามารถสะสมทุนได้อย่างต่อเนื่องจึงทำให้คนจีนเหล่านี้ก้าวขึ้นมาเป็นคนบริและ มีบทบาทในเศรษฐกิจสุพรรณฯ ต่อมาในปัจจุบัน

ต่อไปจะกล่าวถึงกลุ่มคนจีนที่เข้าไปมีสัมพันธ์กับรัฐ โดยกลุ่มคนจีนเหล่านี้สามารถสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจทั้งในท้องถิ่นและในกรุงเทพฯ ผ่านการติดต่อทางธุรกิจ ผลประโยชน์จากการค้าขายเปิดช่องให้คนเหล่านี้ได้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการ ยกตัวเช่น กรณีของขุน

¹ พรณี บัวเล็ก. (2545). ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457-2482: บทเรียนจากความรู้จรงโรจน์สู่โศกนาฏกรรม. หน้า 112-114, 164-171.

² สุวิทย์ ไทพยวัฒน์. (2521). เล่มเดิม. หน้า 244-245.

จ่านังจันนารักษ์ (หฺย แซ่เฮง 2434-2517) นายอากรฝิ่นและเจ้าของตลาดสามชุกชอย 1-2 ซึ่งเป็นคนไทยเชื้อสายจีน บิดาเป็นคนจีนแต่จิวอพยพมาจากชาวเถาแมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณวัดโพธิ์ค้อย อำเภอเมืองสุพรรณฯ โดยมีเรือนแพอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสุพรรณฯ สำหรับค้าขายสินค้าบริโภคอุปโภคให้แก่ชาวบ้านในพื้นที่ การค้าของบิดาขุนจ่านังจันนารักษ์ย่อมต้องรุ่งเรืองเพราะสามารถส่งขุนจ่านังจันนารักษ์ไปศึกษาเล่าเรียนที่เมืองจีนตั้งแต่วัยเยาว์และกลับมาเมืองไทยในทศวรรษ 2450 เพื่อกลับมาสืบทอดกิจการค้าขายของที่บ้าน หลังจากกลับจากเมืองจีนในอายุ 20 กว่าปีขุนจ่านังจันนารักษ์ได้เข้าไปค้าขายที่ทำช้างและสมรสกับนางกุยเฮง แซ่เจ็งบุตรสาวนายนายอากรเล้ง แซ่เจ็งคหบดีอำเภอเดิมบาง¹ ซึ่งต่อมานายเล้ง แซ่เจ็งจะร่วมกับหุ้นกับเพื่อนก่อตั้งโรงสีกลไฟขึ้นใน พ.ศ. 2471 ชื่อโรงสีหลิววด ตั้งอยู่ริมน้ำสุพรรณฯ ตำบลเขาพระ อำเภอเดิมบาง

หลังจากสะสมทุนจากการค้าได้จำนวนหนึ่งใน พ.ศ. 2459 ขุนจ่านังจันนารักษ์ได้เข้ามาลงหลักปักฐานที่สามชุก โดยเช่าที่ดินบางส่วนจากกรมธนารักษ์หรือก็คือพื้นที่ชอย 1 และ 2 ในตลาดสามชุก สร้างบ้านไม้คอนกรีตผสมเหล็ก 3 ชั้นบริเวณพิพิธภัณฑสถานขุนจ่านังจันนารักษ์ในปัจจุบัน พร้อมทั้งเริ่มกิจการโรงเหล้า ยาฝิ่นและบ่อนพนัน รวมถึงพัฒนาที่ดินปลูกเรือน 2 ชั้นเป็นแถวยาวหันหน้าชนกันมีถนนคั่นกลางแล้วปล่อยให้ร้านค้ามาเช่าต่อ กิจการการค้าของขุนจ่านังจันนารักษ์รุ่งเรืองเป็นอย่างมากมีชื่อเสียงขจรขยายไปไกลทั่วทุกอำเภอ โดยเฉพาะกิจการโรงฝิ่นและโรงเหล้าที่เติบโตอย่างต่อเนื่องและสร้างกำไรมหาศาลจนกลายเป็นคหบดีแนวหน้าของสามชุกและถูกยกย่องให้เป็นผู้นำชุมชนของชาวจีนอันมีสมญานามว่า “ซาเล้าเถ่าเล่อ” อันมีความหมายว่าผู้นำชุมชนบ้านสามชั้น²

ความร่ำรวยและการเป็นที่นับหน้าถือตาของคนในท้องถิ่นทำให้ใน พ.ศ. 2474 ขุนจ่านังจันนารักษ์ได้รับตำแหน่งกรรมการพิเศษ จังหวัดสุพรรณบุรี ถือศักดินา 400 ไร่ในงานเฉลิมพระชนมพรรษารัชกาลที่ 7³ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายคำว่า กรรมการพิเศษว่าเป็นตำแหน่งกิตติมศักดิ์ ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่ผู้ว่าราชการเมืองในการบริหารราชการในเมืองนั้น ๆ แต่งตั้งจากบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิหรือคหบดีในพื้นที่นั้น⁴ หลังจากได้รับตำแหน่งขุนจ่านังจันนารักษ์ได้ยุบโรงฝิ่นที่บ้านลงแล้วนำมาใช้เป็นสถานที่ติดต่อกับราชการแทนแล้วขยับขยายกิจการไปตั้งโรงเหล้าและโรงฝิ่นเพิ่มอีก 2 โรงบริเวณที่ดินชอย 3 และ 4 จากการ

¹ อรุณี จำปานิล. (2550). เล่มเดิม. หน้า 47

² เอนก นาวิกมูล. (2554) ตลาดสามชุก เรื่องเล่ากับภาพเก่าและใหม่. หน้า 57 โรงพิมพ์เดือนตุลา

³ พระราชทานบรรดาศักดิ์. (2474, 15 พฤศจิกายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 48 หน้า 3054.

⁴ สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2564). กรรมการพิเศษ. (ออนไลน์).

เติบโตอย่างต่อเนื่องของธุรกิจโรงเหล้าและโรงฝิ่น¹ แต่กิจการเหล่านี้จะถูกยกเลิกหลังรัฐบาลประกาศให้ฝิ่นเป็นสินค้าผิดกฎหมายใน พ.ศ. 2502

จากตัวอย่างนายทุนในพื้นที่สุพรรณฯ ส่วนมากจะเป็นคนจีนเพราะสามารถสะสมทุนได้ต่อเนื่องกว่า นอกจากนายทุนที่เติบโตจากการเป็นพ่อค้าคนกลางแล้วยังพบลักษณะของนายทุนที่เป็นเจ้าที่ดิน เช่น กิมเลียง วังตาล นายทุนเงินกู้ที่สะสมที่ดินจากการยึดที่ดินเมื่อชาวนาไม่มีเงินจ่ายหนี้ทำให้เป็นเจ้าของที่ดินครอบคลุมในหลายจังหวัดตั้งแต่ราชบุรีถึงสุพรรณฯ² หรือตระกูลกรรมสutasายพระยาสุนทรสงคราม (อัครกรรมสutas) ผู้ว่าราชการจังหวัดสุพรรณฯ ในช่วง พ.ศ. 2466-2470 และคบดีในพื้นที่นครชัยศรีที่เข้ามาจับบทบาทในฐานะเจ้าที่ดินรายใหญ่จากการขูดคลองไผ่ตาแบ้ว อำเภอสองพี่น้อง³ รวมถึงมีธุรกิจหลายอย่างที่ลงทุนในพื้นที่สุพรรณฯ ซึ่งการสะสมทุนของตระกูลกรรมสutasายนี้จะมีความพิเศษตรงที่เป็นครอบครัวคนจีนที่เข้าไปมีความสัมพันธ์กับรัฐทำให้ธุรกิจส่วนหนึ่งได้รับการเอื้อประโยชน์มาจากหน้าที่การงาน ซึ่งเป็นอีกหนึ่งประเด็นที่ควรแก่การศึกษาต่อไปในอนาคต ขณะเดียวกันเมื่อย้อนกลับมาที่นายทุนท้องถิ่นชาวไทยจะพบว่าในพื้นที่สุพรรณฯ ซึ่งเต็มไปด้วยชาวนาจำนวนมากมายกลับไม่สามารถหานายทุนที่ดินมาอธิบายให้ภาพการเติบโตของนายทุนที่ดินในพื้นที่สุพรรณฯ ได้อย่างชัดเจนนัก แม้จากกรณีการวิวาทของคลองไผ่ตาแบ้วจะมีตระกูลชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดินจำนวนมากมาฟ้องร้อง แต่ด้วยข้อจำกัดของหลักฐานทำให้ไม่สามารถลงรายละเอียดการเติบโตของนายทุนคนไทยได้เท่าคนจีนที่มีบทบาทในธุรกิจข้าวอย่างเด่นชัดเช่นที่อธิบายไปข้างต้น

4.5 ปัญหาภัยธรรมชาติที่ส่งผลกระทบต่อชาวนาสุพรรณฯ

ความผันผวนของธรรมชาติในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2440- 2455 ทำให้เกิดผลกระทบโดยตรงต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องที่สุพรรณฯ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การทำอาชีพเกี่ยวกับการเกษตรนั้นมีความเสี่ยงเสมอเพราะเป็นหน้าด่านที่ถูกผลกระทบจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ง่ายไม่ว่าจะเป็นผลกระทบจากภัยตามธรรมชาติหรือภัยทางเศรษฐกิจ ซึ่งภัยจากทั้งสองส่วนนี้สัมพันธ์กันในยุคที่ทุนนิยมครองโลก กล่าวคือเมื่อชาวนาได้เจอกับภัยธรรมชาติไม่ว่าจะน้ำท่วมหรือฝนแล้งล้วนส่งผลต่อรายได้ที่จะได้จากการขายพืชผล ในยุคที่ทุกอย่างล้วนต้องใช้เงินแลกกับสินค้าอุปโภคบริโภค ดังนั้นเมื่อรายได้ลดลงหรือไม่สามารถขายผลผลิตทางการเกษตรได้ ในกรณีนี้

¹ อรุณี จำปานิล. (2550). เล่มเดิม. หน้า 56.

² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2550). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. หน้า 54.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0601.2.9/2 บันทึกที่ดินฝั่งคลองไผ่ตาแบ้ว ตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี (22 มี.ค. 2459).

เลวร้ายที่สุดชาวนาอาจสูญเสียความสามารถในการดำรงชีพลงไป ไม่พอแค่นั้นชาวนาบางส่วนอาจเช่าที่นาหรือไม่ก็กู้เงินมาทำนา เมื่อประสบปัญหาภัยธรรมชาติขึ้น ชาวนาจำเป็นต้องขวนขวายหาเงินมาชดใช้ อาจไปกู้หนี้เพิ่มเพื่อทบต้นทบดอก หรืออพยพไปทำนาที่อื่น แต่สุดท้ายแล้วชาวนาเมื่อไม่มีหนทางก็จำเป็นต้องขายทรัพย์สินมีค่าที่เก็บหอมรอมริบไว้ อาจจะเป็นควาย ข้าวของเครื่องใช้ ฯลฯ¹ จากที่กล่าวมาข้างต้นชี้ให้เห็นถึงความผกผันของชีวิตชาวนาที่เกิดขึ้นในยุค 2450-2460 โดยเฉพาะการเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. 2460 ซึ่งจะกล่าวกันต่อไป

4.5.1 ภัยแล้งในพื้นที่สุพรรณฯ ทศวรรษ 2450

วิกฤติภัยแล้งในสุพรรณฯ ไม่ได้เป็นแค่ปีหรือสองปีแล้วจบ ตลอดทศวรรษ 2450 ปรากฏว่าภัยแล้งมาเยือนเมืองสุพรรณฯ แทบจะทั้งทศวรรษ ประเดิมทศวรรษใน พ.ศ. 2450 มีรายงานว่าสุพรรณฯ มีพื้นที่ประสบภัยแล้งกว่า 281,679 ไร่ เนื่องจากฝนไม่ตกตามฤดูกาลชาวนาจึงต้องปล่อยให้ต้นข้าวแห้งตาย ความเสียหายครั้งนี้เกิดขึ้นเป็นวงกว้าง² ปัญหาภัยแล้งหวนกลับมาอีกครั้งใน 3 ปีต่อมาพื้นที่ในภาคกลาง เผชิญปัญหาภัยแล้งโดยพร้อมเพรียงชาวล้วนได้รับความเดือดร้อนอย่างถ้วนหน้า ในมณฑลนครชัยศรีมีพื้นที่ประสบภัยทั้งสิ้น 196,912 ไร่ 1 งาน 101 ตารางวา ในพื้นที่สุพรรณฯ ประสบปัญหาที่นาเสียหายมากกว่า 163,320 ไร่ 1 งาน 31 ตารางวา³ คิดเป็นร้อยละ 83 ของพื้นที่เสียหายทั้งหมด โดยเฉพาะในพื้นที่ใกล้แม่น้ำสุพรรณฯ เช่น พื้นที่ตอนในของอำเภอนางบวช อย่าง ตำบลลำพันบอง ตำบลหนองสะเดา ตำบลหนองผักนาค ตำบลกระเสียว ตำบลวัดไทร นอกจากนี้ในอำเภอบางซึ่งมีพื้นที่ตอนอยู่ค่อนข้างมากอย่างตำบลโคกช้าง ตำบลวังศรีราช ตำบลป่าสะแก ตำบลหัวเขา ตำบลบ่อกรู เป็นต้น ล้วนประสบปัญหาเช่นกัน⁴ พื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ตอนที่ไม่ม่แม่น้ำหรือคลองพาดผ่าน ดังนั้นจึงต้องอาศัยน้ำฝนอย่างเดียว ดังนั้นปีไหนฝนไม่ตก พื้นที่เหล่านี้ก็ไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ โดยพื้นที่ที่กล่าวไปแล้วล้วนเป็นพื้นที่เดิม ๆ ที่มักประสบปัญหาภัยแล้งแทบทุกปี

ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยในช่วง 13 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2449-2461 ปรากฏว่าพื้นที่สุพรรณฯ มีปริมาณฝนตกเฉลี่ย 1244.1 มิลลิเมตร แต่ในช่วง พ.ศ. 2453-2459 ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยต่ำกว่า

¹ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). เล่มเดิม. หน้า 155-156.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 กษ/2 เรื่องเก็บเงินค่านา มณฑลต่าง ๆ (23 ม.ค 110-19 พ.ย 119).

³ ประกาศยกเว้นไม่เก็บเงินอากรค่านาจำนวน พ.ศ. 2454 ในเขตแขวงเมืองนครไชยศรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร. (2456, 21 กันยายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 30 หน้า 296-297.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1203 เล่ม111 จังหวัดสุพรรณบุรีส่งรายงานการตรวจการเพาะปลูกของขุนสกลสาลีกิจ.

เกณฑ์ โดยเฉพาะใน พ.ศ. 2454 ที่มีฝนตกเพียง 1077.7 มิลลิเมตร¹ ภัยแล้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ภาคกลางนั้นเป็นภาวะที่เกิดขึ้นต่อเนื่องหลายปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2453-2456 ความหนักเบาอาจต่างกันในแต่ละปี แต่ก็มีผลต่อการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว ความอดอยากเกิดขึ้นเป็นวงกว้างสาเหตุมาจากข้าวที่ปลูกใหม่มีผลผลิตน้อยลง ในขณะที่ข้าวเก่าที่กักตุนไว้ในยุ้งฉางได้ขายและบริโภคไปแล้วสิ้น ใน พ.ศ. 2455 สุพรรณฯ มีพื้นที่ประสบภัยแล้งประมาณ 15,569 ไร่ พื้นที่เสียหายกระจายเป็นวงกว้างกว่า 4 อำเภอ โดยอำเภอจรเข้สามพันประสบปัญหาหนักสุด² แม้พื้นที่ประสบภัยแล้งไม่มากเท่า พ.ศ. 2454 แต่เนื่องจากประสบภัยสองปีติดทำให้ทุนในการทำนาจมลง ประกอบกับใน พ.ศ. 2457 ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลข้าวที่ปักดำเพาะหว่านไปแล้วในนาแห้งเหี่ยวตายไม่สามารถเก็บผลผลิตได้กว่า 5 อำเภออันได้แก่ อำเภอนางบวช อำเภอศรีประจันต์ อำเภอบางปลาม้า อำเภอเมืองและอำเภอจรเข้สามพันกินพื้นที่กว่า 187,756 ไร่ 3 งาน 88 วา ชาวนา 14,790 รายประสบปัญหาเดือดร้อน³ การเก็บเกี่ยวผลผลิตไม่ได้ติด ๆ กันหลายปีทำให้อุปสงค์มีมากกว่าอุปทาน ราคาข้าวถีบตัวขึ้นสูง จากหลักฐานรายงานการเพาะปลูกเมืองสุพรรณฯ พ.ศ. 2454 ปรากฏว่าราคาขายข้าวเปลือกสูงสุดอยู่ที่เกวียนละ 90 บาท⁴ ส่วนใน พ.ศ. 2455 ราคาขายสูงสุดอยู่ที่เกวียนละ 125 บาท⁵ ราคาขายสูงสุดในช่วงสองปีนี้แพงกว่าราคาสูงสุดใน พ.ศ. 2445 ถึงหนึ่งเท่าตัว⁶

“ราษฎรที่อยู่ใกล้ป่า ใกล้เขา ก็เที่ยวหากลอบป่ามาปนกับข้าวบริโภค ที่อยู่ตามทุ่งก็อาศัยปนกับผักนึ่งบ้างหาเผือกมันบ้าง ตามทางที่ตรวจตอวันนี้ได้ปะเรือราษฎรมาก เป็นเรือที่หาเข้ามาบริโภคโดยมาก ที่มีของป่าของดงหรือบุกกลอยเผือกมัน ก็เอาไปเที่ยวแลกข้าวก็

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.6กษ/1 เรื่องหนังสือยอดรายงานน้ำฝนรวม 13 ปีตั้งแต่ พ.ศ. 2449- พ.ศ. 2461.

² ประกาศยกเว้นไม่เก็บเงินค่านาบางตำบลแขวงเมืองนครปฐม เมืองสุพรรณบุรี จำนวน พ.ศ.2455 ไร่ พ.ศ. หนึ่ง. (2457, 10 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 31 หน้า 126-127.

³ ประกาศยกเว้นเงินค่านาจำนวน พ.ศ. 2457 ในอำเภอนางบวช อำเภอศรีประจันต์ อำเภอบางปลาม้า อำเภอจรเข้สามพันและอำเภอเมืองสุพรรณบุรี. (2458, 5 ธันวาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 32 หน้า 386-387.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส. 13/786 เล่ม 19 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2454

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/946, 949 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2455.

⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 กษ/15 เรื่องมณฑลนครไชยศรี (23 ก.ค. 114-6 ก.พ. 121).

แลกไมใครได้เพราะเข้าในยุ่งฉางขายหมดเสียแต่ต้นปีแล้ว ที่เหลือไว้ก็ไม่พอบริโภคชาวกรุง
 เก้าก็ออกไปหาเข้าทางสุพรรณ ชาวสุพรรณเข้ามาหาเข้าทางกรุงเก่า”¹

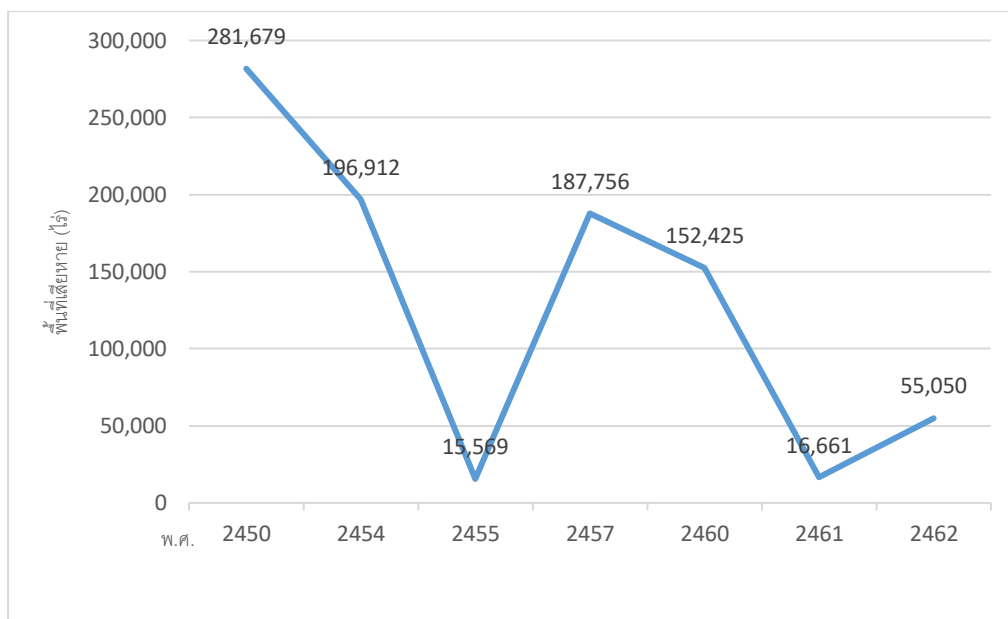
ข้อความดังกล่าวมาจากรายงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตราทรทูตอรัชกาลที่ 5 ซึ่งให้ภาพ
 ความเดือดร้อนที่เกิดจากภัยแล้งที่หนักหนากว่าปกติในพื้นที่สุพรรณฯ และอยุธยา ด้วยความที่ภัย
 แล้งในสุพรรณฯ กินเวลาหลายปี แม้ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ เช่น การลดหย่อนไม่ต้องเสีย
 อากรค่านาใน พ.ศ. 2454 เป็นเงินค่านาจำนวน 109,683 บาท 69 สตางค์² ใน พ.ศ. 2457 รัฐไม่
 เก็บค่านากับชาวนาที่ประสบภัยแล้งเพื่อให้ชาวนานำเงินไปบำรุงพื้นที่นาตัวเอง แต่การช่วยเหลือ
 ดังกล่าวก็ไม่เพียงพอเพราะชาวนาไม่มีเงินทุนในการทำนาครั้งหน้า ความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นทำให้
 ประชาชนเริ่มปรับตัวโดยการกู้เงินมาทำนาใหม่ โดยมีดอกเบี้ยไม่ต่ำกว่าชั่งละ 15 บาท หรือถ้าไม่มี
 เงินจ่ายหนี้ก็สามารถขอใช้เป็นข้าวได้ นอกจากนี้บางส่วนได้ขายที่นา วัว ควาย หรือพาหนะมาเป็น
 เงินในการทำนาครั้งหน้าด้วย³ ขณะเดียวกับที่ชาวนาเกิดภาวะอดขัดสนกลุ่มคนจีนกลุ่มหนึ่ง
 กลับสามารถหยิบฉวยโอกาสทางเศรษฐกิจโดยการสะสมทุนจากวิกฤติครั้งนี้ เช่น ปล่อยเงินกู้ รับ
 จำนำ ทำสัญญารับซื้อข้าวโดยให้เงินไปทำทุนก่อน เป็นต้น

วิกฤติจากภัยธรรมชาติในครั้งนี้ไม่ใช่ครั้งแรกและก็ไม่ใช่วิกฤติสุดท้าย โดยความชอกช้ำของ
 ชาวนาที่เกิดขึ้นจากภัยแล้งในช่วงต้นทศวรรษ 2450 จะได้รับการตอกย้ำและกดให้ชาวนาในยุคทุน
 นิยมไม่สามารถลืมตาอ้าปากได้ในวิกฤติน้ำท่วมครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2460 ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป การ
 ตอกย้ำจากภัยธรรมชาติในแต่ละครั้งล้วนแสดงถึงความสำคัญของการจัดการพื้นที่และ
 ชลประทาน นอกจากผลกระทบของชาวนาแล้ววิกฤติจากภัยธรรมชาติในแต่ละครั้งล้วนส่งผลต่อ
 รัฐบาลในแง่การเก็บเงินค่านาและการส่งออกข้าว ซึ่งพบว่าค่านาที่ถูกยกเว้นในแต่ละครั้งที่ประสบ
 ภัยเป็นเงินก้อนใหญ่

¹ ธีระ แก้วประจันตร์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 93-94.

² ประกาศยกเว้นไม่เก็บเงินอากรค่านาจำนวน พ.ศ. 2454 ในเขตร์แขวงเมืองนครไชยศรี เมือง
 สุพรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร. (2456, 21 กันยายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 30 หน้า 296-297.

³ ธีระ แก้วประจันตร์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 93-94.

ภาพประกอบ 8 แผนภูมิที่แสดงพื้นที่เสียหายจากภัยแล้งและน้ำท่วมในเมืองสุวรรณบุรี ทศวรรษ

2450

ที่มา: ปรับจากข้อมูลใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 กษ/2 ยกเว้นเก็บเงินค่านา (30 มี.ค 119-23 มี.ย. 129). ; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.6ม/4 เรื่องอุทกภัยในจังหวัดต่าง ๆ พุทธศักราช 2460 (9 ต.ค. 2460-20 ม.ค. 2460). ; ประกาศยกเว้นไม่เก็บเงินอากรค่านาจำนวน พ.ศ. 2454 ในเขตแขวงเมืองนครไชยศรี เมืองสุวรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร. (2456, 21 กันยายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 30 หน้า 296-297.; ประกาศยกเว้นไม่เก็บเงินค่านาบางตำบลแขวงเมือง นครปฐม เมืองสุวรรณบุรี จำนวน พ.ศ.2455 ไว้ พ.ศ. หนึ่ง. (2457,10 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 31 หน้า 126-127.; ประกาศยกเว้นเงินค่านาจำนวน พ.ศ. 2457 ในอำเภอนาง บวช อำเภอศรีประจันต์ อำเภอบางปลาม้า อำเภอจะเข้สามพันและอำเภอเมืองสุวรรณบุรี. (2458, 5 ธันวาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 32 หน้า 386-387.; ประกาศยกเว้นเงินอากรค่านา โคคูในท้องที่อำเภอเดิมบางและอำเภอนางบวชจังหวัดสุวรรณบุรีจำนวนพุทธศักราช 2461 รวม 5 ตำบล. (2462, 28 มีนาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 36 หน้า 282-283.; งดเก็บอากรค่านาคูโค ตำบลบางตาเถน ท้องที่อำเภอสองพี่น้อง ตำบลเก้าห้อง ตำบลสาละ ท้องที่อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุวรรณบุรี จำนวนพุทธศักราช 2462. (2465,2 เมษายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 39 หน้า 8-9.

4.5.2 อุทกภัยในพื้นที่สุพรรณฯ พ.ศ. 2460 และวิกฤตการขาดแคลนข้าว พ.ศ. 2462

วิกฤตภัยแล้งผ่านไปไม่ทันไรชาวนาในพื้นที่ภาคกลางก็พบกับบททดสอบที่มีต่อการทำนา ครั้งใหม่เมื่อฟ้าฝนกลับผันผวนดลบันดาลให้ฝนตกมากกว่าปกติจนกลายเป็นน้ำท่วมครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2460 น้ำท่วมในครั้งนี้นี้แตกต่างจากน้ำท่วมปกติตรงที่น้ำจากทางเหนือมาไวกว่าปกติ และมาในปริมาณมากทำให้ชาวบ้านและชาวนาเตรียมตัวไม่ทัน ข้าวในนา ในทุ่งฉางเสียหายแทบทั้งหมด วัชพืชรากันล้มตายทั้งจากโรคที่มากับน้ำและจมน้ำตาย¹ พื้นที่นาในมณฑลกรุงเก่า นครชัยศรี ราชบุรี และปราจีนบุรี เสียหายเป็นวงกว้าง รวมความเสียหายทั้งหมดประมาณ 1,944,705 ไร่ โดยความเสียหายที่เกิดขึ้นพื้นที่มณฑลนครชัยศรีเสียหายทั้งสิ้น 777,034 ไร่คิดเป็นร้อยละ 40 ของพื้นที่เสียหายทั้งหมด โดยครองความเสียหายเป็นอันดับที่ 2 รองจากมณฑลกรุงเก่า²

ส่วนพื้นที่นาที่โดนน้ำท่วมในสุพรรณฯ มีประมาณ 357,940 ไร่ จากพื้นที่นาทั้งหมด 660,558 ไร่ แต่เสียหายจริง ๆ ประมาณ 152,425 ไร่³ คิดความเสียหายเป็นร้อยละ 23.1 ของพื้นที่ทั้งหมด พื้นที่น้ำท่วมส่วนมากเป็นพื้นที่ติดกับบริเวณแม่น้ำสุพรรณฯ และคลองแยก แต่ที่ท่วมหนัก ๆ นั้นได้แก่อำเภอบางปลาม้าและอำเภอสองพี่น้อง ในสองพี่น้องมีชาวนาประสบภัยน้ำท่วม 788 ราย กินพื้นที่ประมาณ 33,813 ไร่ ส่วนมากอยู่ในตำบลบางปลาร้าและบางตาเถร⁴ ซึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ น้ำท่วมในครั้งนี้นี้ทำให้ราษฎรได้รับความเสียหายเป็นวงกว้างส่วนหนึ่งเกิดจากไม่ได้เตรียมรับมือน้ำเหนือที่ไหลป่ามาไวกว่าทุกปีสะท้อนให้เห็นจากรายงานความเสียหายของมหาเสวลโท พระยามหาอำมาตยาธิบดี จุลราชสีห์มูรชาธร สถาพรพิริยพานะ อุปราชมณฑลภาค ตะวันตก กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 ความว่า

“สัตว์พาทนะจังหวัดสุพรรณบุรีเจมาะท้องที่ตามลำคลองบางยี่หนแลฝั่งตะวันออก
ลำแม่น้ำ เมื่อแรกน้ำขึ้นราษฎรพาโคหนีไม่ทันเป้นอันตรายนงราว 1,000 เศษ...

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.6ม/4 เรื่องอุทกภัยในจังหวัดต่าง ๆ พุทธศักราช 2460 (9 ต.ค. 2460-20 ม.ค. 2460).

² ธีระ แก้วประจันต์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 95.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.6ม/4 เรื่องอุทกภัยในจังหวัดต่าง ๆ พุทธศักราช 2460 (9 ต.ค. 2460-20 ม.ค. 2460).

⁴ ประกาศลดหย่อนเงินอากรค่านาคูโคในท้องที่อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวนพุทธศักราช 2460 รวม 2 ตำบล. (2462, 29 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 36 หน้า 119-120.

...จังหวัดสุพรรณบุรีทางปากวันตานั้นเป็นที่ดอนพอจะพาโคกระบือพักอาศัยได้ แต่ท้องที่ทางตะวันออกจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งติดต่อกันกับจังหวัดกาญจนบุรี เมื่อน้ำขึ้นในชั้นต้นโคเหนืน้ำไม่ทันน้ำท่วมตายหลายร้อยตัว”¹

ความเสียหายที่เกิดขึ้นไม่เพียงกับสัตว์พาหนะและนาข้าว แต่ยังกระทบถึงการขายข้าว และความเป็นอยู่ของชาวนาอย่างมาก โดยปกติเมื่อเกิดภัยทางธรรมชาติราคาข้าวจะพุ่งสูงเนื่องจากขาดแคลนข้าว แต่วิกฤติน้ำท่วมครั้งนี้กลับต่างออกไปเล็กน้อย จากรายงานของมหาเสวตโท พระยามหาอำมาตยาธิบดี ฯ สะท้อนว่าชาวนาขายข้าวได้ราคาไม่ดีเนื่องจากน้ำมาเร็วท่วมยุ่งฉางทำให้ต้องรีบกระจายขายข้าวที่น้ำยังท่วมไม่ถึงออกไปในราคาต่ำเพื่อลดการขาดทุน ดังข้อความว่า

“ความเสียหายที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งนั้นในเขตรัฐสุพรรณบุรีเรื่องเข้าที่เก็บไว้ในยุ้งฉางสำหรับพระราชทานนั้น น้ำท่วมขึ้นถึงยุ้งฉาง และไม่มีที่จะพาหนีไปเอาไครยเพราะน้ำท่วมทั่วไปทุกแห่ง ราษฎรต่างเรียกขายเข้าไครยราคาต่ำ ๆ เท่าที่จะขายได้เพื่อไม่เปี่ยงเสีย ข้าพระเจ้าและผู้ว่าราชการจังหวัดได้พิจารณาหาทางจะช่วยเหลือ แต่เรือในพื้นที่บ้านเมืองก็มีแต่เรือเล็ก ๆ ไม่พอจะบรรทุกเข้า ถึงแม้ว่าจะมีเรือบรรทุกได้นอกจากพาล่องลงมากรุงเทพฯ แล้วก็เป็นจวนด้วยเกล้าฯ ก็ไม่รู้จะนำพาเข้าไปเก็บไว้ที่ใด เพราะน้ำท่วมเต็มไปทุกแห่งไม่มีที่แห้งเลย”²

วิกฤติครั้งนี้นอกจากพ่อค้าคนกลางที่พยายามกดราคาข้าวในราคาที่ต่ำกว่าทุนเพื่อกักตุนมาขายในราคาแพงเมื่อข้าวขาดแคลน การที่สัตว์พาหนะล้มตายจำนวนมากก็เป็นอุปสรรคที่สำคัญในการทำนาล้างจากน้ำลดเช่นกัน ในปีนี้รัฐได้มอบเงินช่วยเหลือแก่ราษฎรเป็นเงิน 100,000 บาทเพื่อซื้อพันธุ์ข้าวแจกจ่าย แต่ก็มีหลักฐานมาสนับสนุนว่าชาวนาต้องการเงินทุนในการทำนา

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.6ม/4 เรื่องอุทกภัยในจังหวัดต่าง ๆ พุทธศักราช 2460 (9 ต.ค. 2460-20 ม.ค. 2460).

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.6ม/4 เรื่องอุทกภัยในจังหวัดต่าง ๆ พุทธศักราช 2460 (9 ต.ค. 2460-20 ม.ค. 2460).

ครั้งใหม่เพราะมีผู้นำโหนดตราจองไปจำหน่ายและฝากขายกว่า 10,487 รายจากผู้ถือโหนดจำนวน 17,610 รายในสุพรรณฯ¹

หลังจากน้ำท่วมครั้งใหญ่แล้วในปีต่อมาฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลทำให้พื้นที่ที่เคยโดยน้ำท่วมสามารถกลับมาทำนาได้อีกครั้ง เว้นแต่พื้นที่ในบางตำบลของอำเภอเดิมบางอันได้แก่ ตำบลวังศรีราช ตำบลป่าสะแก และอำเภอนางบวชในตำบลวัดไทร ตำบลกระเสียว ตำบลหนองโพ พื้นที่เหล่านี้ประสบปัญหาภัยแล้งซ้ำอีกหนึ่งปีจำนวนนาที่ได้รับความเสียหายมีมากถึง 16,661 ไร่² แม้ในปีพื้นที่อื่น ๆ สามารถสร้างรายได้จากการขายข้าวได้ราคาสูง และบรรเทาความเดือดร้อนไปได้บ้าง แต่เหมือนความวุ่นวายไม่ทันหายความความก็เข้ามาสู่ราษฎรเมืองสุพรรณฯ อีกครั้งใน พ.ศ. 2462 ปรากฏว่าภัยแล้งย่างกรายมาปรากฏอีกครั้งในภาคกลาง แม้ครั้งนี้จำนวนนาที่เสียหายจนได้รับการลดหย่อนเงินค่านาในพื้นที่สุพรรณฯ มีไม่มากเท่าช่วงน้ำท่วม พ.ศ. 2460 รวมสองอำเภอที่โดนภัยแล้งคืออำเภอสองพี่น้องและอำเภอบางปลาม้ามีพื้นที่เสียหายเพียง 55,050 ไร่³ แต่เนื่องจากพื้นที่ทำนาทั้ง 15 มณฑลไม่รวม 4 มณฑลในภาคใต้เกิดภัยแล้งพร้อมกันมีพื้นที่เสียหายมากกว่า 6,719,385 ไร่ จากพื้นที่ทำนาทั้งหมด 15,492,515 ไร่คิดความเสียหายเป็นร้อยละ 43.4 ของพื้นที่ทำให้เกิดภาวะขาดแคลนข้าวอีกครั้งจากการเร่งขายข้าวในปีก่อนหน้านี้เพื่อนำเงินมาเป็นค่าใช้จ่ายจากการขาดทุนและชำระหนี้สินจาก พ.ศ. 2460⁴

วิกฤตข้าวที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2462 แม้สาเหตุบางส่วนมาจากอุทกภัยและภัยแล้งใน พ.ศ. 2460 และ 2462 ตามลำดับทำให้ภาวะการขาดแคลนข้าวบริโภคไปเกิดทั่วทุกหัวระแหงในไทย แต่เมื่อดูบริบทโลกทำให้พบว่าภาวะสงครามที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องแม้ใน พ.ศ. 2462 สงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ยุติลงแล้ว แต่ในหลาย ๆ ประเทศที่ประสบสงครามก็จำเป็นต้องฟื้นฟูประเทศ ประกอบกับประเทศอาณานิคมต้องส่งข้าวให้ประเทศแม่ เช่น ประเทศพม่าที่อังกฤษส่งวนการส่งออกข้าวให้แก่อินเดียเท่านั้น ทำให้ชาวที่เคยซื้อข้าวจากพม่าและไทย เมื่อพม่าไม่ส่งออกข้าวก็ต้องซื้อข้าวจากไทยเพิ่มขึ้นเพื่อทดแทนส่วนที่ซื้อไม่ได้จากพม่า ส่วนข้าวจากเวียดนามฝรั่งเศสเอง

¹ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 6 น.19/32. ประชุมเทศาภิบาลประจำปี 2460 (3-25 ธันวาคม 2460) อ้างใน ธีระ แก้วประจันต์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 96.

² ประกาศยกเว้นเงินอากรค่านาโคกในท้องที่อำเภอเดิมบางและอำเภอนางบวชจังหวัดสุพรรณบุรี จำนวนพุทธศักราช 2461 รวม 5 ตำบล. (2462, 28 มีนาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 36 หน้า 282-283.

³ ดเก็บอากรค่านาคู่โคตำบลบางตาเถน ท้องที่อำเภอสองพี่น้อง ตำบลเก้าห้อง ตำบลสาลี ท้องที่อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวนพุทธศักราช 2462. (2465, 2 เมษายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 39 หน้า 8-9.

⁴ ธีระ แก้วประจันต์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 96-98.

ก็สงวนให้ประเทศตัวเองและจำกัดการส่งออก ด้วยเหตุนี้ทำให้ราคาข้าวของไทยมีทะยานสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในช่วง 4 เดือนตั้งแต่เดือนมกราคมถึงเมษายน พ.ศ. 2461 ไทยได้กำไรจากข้าวราว 56,900,000 บาท¹

ราคาข้าวส่งออกที่สูงขึ้นทำให้มีการกว้านซื้อข้าวและกักตุนของพ่อค้าคนกลางเพื่อนำส่งขายออกนอกประเทศ ด้วยเหตุนี้ทำให้ข้าวภายในประเทศปรับตัวขึ้นตามกลไกตลาด จากหลักฐานพบว่าราคาข้าว พ.ศ. 2462 มีราคาขายสูงสุดอยู่ที่เกวียนละ 300-320 บาท แพงกว่าราคาปกติ 2-3 เท่าตัว² ราคาที่สูงขึ้นทำให้ชาวนาบางส่วนเทขายข้าวหมดหน้าตักแทบไม่เหลือไว้บริโภค ด้วยความที่พื้นที่นาเสียหายของสุพรรณฯ ใน พ.ศ. 2462 ไม่ได้มีจำนวนมากเท่าที่อื่น รวมถึงในปีก่อนหน้าผลผลิตข้าวในสุพรรณฯ สามารถเก็บเกี่ยวได้มาก ข้าวที่มีอยู่ในยุ้งฉางจึงเพียงพอที่จะกอบโกยผลประโยชน์จากราคาข้าวที่ปรับตัวขึ้นสูงในครั้งนั้น จากรายงานของพระยามโนปกรณนิติธาดาปรากฏว่าใน พ.ศ. 2462 มีข้าวจำนวนมากถูกส่งจากสุพรรณฯ เข้ามาขายในกรุงเทพฯ จนเป็นที่น่ากังวล

“บัดนี้ได้รับรายงานจากผู้สืบสวนว่า เข้าบาทที่ลงมากกรุงเทพฯ เวลานี้มาจากจังหวัดสุพรรณมาก เทียบกับปีกลาย ปีนี้มากกว่า 4-5 เท่า จึงได้ทรงโทรเลขเรียกพระยามหินทรไชยวงศ์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครไชยศรีให้ไปเฝ้าฯ ได้ทรงรายงานความจากพระยามหินทรฯ ต่อไปว่า ตำบลที่เข้าออกมากนั้นคือบางปลาหมอ ในบางปลาม้านี้ ปีกลายนี้น้ำท่วมไม่ได้เข้าเลย แต่ปีนี้ได้เข้าดีมาก เพราะฉะนั้นจึงสามารถจะขายได้มากเหมือนกัน ในเวลานี้ยังไม่มีเหตุที่จะคิดว่าบางปลาหมอจะได้ขายเข้าจนเกินส่วน ได้ทรงกำชับพระยามหินทรฯ ไปอีกให้ไปพูดจาชี้แจงให้ราษฎรเข้าใจทั่วถึงกัน อย่าให้เห็นแก่เงินอย่างเดียว ขายเข้าจนเกินส่วนไป จะถึงแก่ความอดอยากมาก”³

ข้อความข้างต้นเป็นรายงานของพระยามโนปกรณนิติธาดาที่เข้าไปสำรวจปริมาณข้าวที่ขายเข้ามาในกรุงเทพฯ อย่างผิดปกติ จนส่วนกลางเกิดความกังวลว่าราษฎรขายข้าวมากเกินไปจนเกิดความลำบากจึงสั่งให้มีการตรวจสอบ ความกังวลเรื่องการขาดแคลนข้าวทำให้รัฐได้ออกนโยบายต่าง ๆ มาแก้ไขเรื่องข้าว เช่น ออกประกาศควบคุมการส่งออกข้าวไปนอกประเทศโดยไม่ได้

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.6 กษ/10 เรื่องข้าวแพง (27 มี.ค. 2461- 31 พ.ค. 2462).

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

รับอนุญาตเริ่มบังคับใช้ในวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2462 เป็นต้นไป¹ หรือกำหนดราคาขายสูงต่ำภายในประเทศ นอกจากนี้ยังมีการจำกัดการนำข้าวออกจากพื้นที่ที่คาดว่าข้าวจะขาดแคลน เช่น ประกาศห้ามนำข้าวออกจากจังหวัดสุพรรณฯ และหลายพื้นที่ในมณฑลนครสวรรค์และกรุงเก่า² นอกจากนี้ยังมีมาตรการควบคุมการผ่านประตูน้ำของเรือบรรทุกข้าว โดยให้จำกัดการนำข้าวเข้าออกประตูน้ำ เช่น ปกติผ่านวันละ 100 ลำก็ให้ลดเหลือวันละ 50 ลำแทน³ มาตรการดังกล่าวถูกกำหนดขึ้นเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของราษฎรในประเทศ แม้เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่ไม่ได้ช่วยบรรเทาความทุกข์ยากในระยะยาว ปัญหาความผันผวนของธรรมชาติจึงเป็นปัญหาเรื้อรังที่ชาวนาต้องเผชิญซ้ำ ๆ แทบทุกปี ซึ่งแต่ละครั้งก็ทำให้เป็นหนี้เป็นสินล้นพ้นตัว ยังไม่รวมกับปัจจัยด้านอื่น ๆ ที่ชาวนาต้องเจอไม่ว่าจะเรื่องการกตราคาข้าว ปัญหาศัตรูพืช ไปจนถึงปัญหาที่ดินทำกิน

การโทษว่าความเดือดร้อนของชาวนาเกิดจากสภาพภูมิอากาศอย่างเดียวอาจไม่ถูกต้องทั้งหมด เพราะสภาพภูมิอากาศไม่ใช่ปัจจัยเดียวที่ทำให้ชาวนาเดือดร้อนจากการผลิตข้าวได้ไม่ต่อเนื่อง ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาเรื้อรังคือการบริหารราชการที่ไม่แก้ปัญหาที่ต้นเหตุ เมื่อสังเกตพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากภัยธรรมชาติล้วนเป็นพื้นที่เดิม ๆ ซึ่งไม่ได้รับการจัดการแก้ปัญหาอย่างตรงจุดและเมื่อเทียบกับพื้นที่อื่น ๆ พื้นที่สุพรรณฯ ได้รับการสนับสนุนด้านการขุดคลองเพื่อการเกษตรค่อนข้างน้อย โดยรัฐเน้นไปที่การซ่อมแซมคลองที่มีแต่เดิม ขุดลอกคลองไม่ให้ตื้นเขิน การใช้น้ำมากกว่าการลงทุนขุดคลองใหม่ ปัญหาเกี่ยวกับคลองที่มีมาช้านานคือคลองตื้นเขินสร้างความลำบากให้ประชาชนทั้งการสัญจรหรือการค้าขาย การผันน้ำเพื่อการเพาะปลูก โดยเฉพาะในหน้าแล้งที่ประชาชนประสบปัญหาอย่างมาก การขุดคลองแต่เดิมเป็นการขุดคลองในแนวขวางซึ่งเป็นการกีดขวางและฝืนทางน้ำธรรมชาติทำให้การไหลของน้ำไม่ดีมีคุณภาพเท่าที่ควร เพราะเมื่อน้ำหลากน้ำจะท่วม หน้าแล้งน้ำก็จะแห้งขอด ดังนั้นจึงไม่สามารถผันน้ำจากแม่น้ำมาใช้ได้ตลอดปี

ปัญหาจากภัยพิบัติในพื้นที่และความเดือดร้อนของชาวนาที่เกิดขึ้นนั้นสะท้อนถึงความเป็นทุนนิยมและการพึ่งพาเศรษฐกิจโลก ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงของภาวะสมัยใหม่ที่ชาวนาไม่สามารถอยู่รอดได้ด้วยการพึ่งตัวเองอีกต่อไป การมีชีวิตรอดได้ส่วนหนึ่งคือการได้รับการสนับสนุนสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานจากรัฐ เช่น การขนส่ง หรือการชลประทาน การเยียวยาความเสียหายของผลผลิตจากภาครัฐ เมื่อขาดการสนับสนุนแม้สามารถดำเนินชีวิตไปได้ปกติ แต่ก็ต้องแลกมาด้วยปัญหาหนี้สิน การสิ้นเนื้อประดาตัว สุดท้ายแล้วปัญหาการทำนาที่มาจากสภาพอากาศที่

¹ เสถียร ลายลักษณ์และคณะ. (2477). *ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 32*. หน้า 93-94.

² แหล่งเดิม. หน้า 267-272

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *มร.6 กษ/10 เรื่องข้าวแพง (27 มี.ค. 2461- 31 พ.ค. 2462)*.

แปรปรวนตลอดกว่าทศวรรษในพื้นที่สุพรรณฯ ก็ได้ทำให้รัฐหันมาให้ความสนใจมากขึ้น โดยการ
จัดสร้างชลประทานแห่งแรกในสุพรรณฯ ขึ้นใน พ.ศ. 2465 อันเป็นโครงการย่อยในโครงสุพรรณฯ
ก็ตามแต่โครงการนี้ก็สร้างประโยชน์ให้ชาวนาในพื้นที่และดึงดูดให้ประชาชนหน้าใหม่เข้ามา
บุกเบิกพื้นที่ต่อไป

4.5.3 บันทึกรายงานน้ำฝนและต้นข้าวการแก้ปัญหาภัยธรรมชาติของรัฐในขั้นต้น

วิกฤติจากภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องทำให้มีการคิดวิธีรับมือกับปัญหาดังกล่าวใน
เบื้องต้นกล่าวคือรัฐได้จัดการให้กรมการเมืองบันทึกรายงานน้ำฝนและต้นข้าวขึ้นส่งมารายงานที่
ส่วนกลาง เพื่อใช้เป็นเกณฑ์ประกอบการตัดสินใจของรัฐบาลกับการลดหย่อนอากรนา และใช้คูทิส
ทางการผลิตในแต่ละปี รวมถึงใช้พยากรณ์ระดับน้ำในทางอุทกวิทยาอีกด้วย โดยรายงานดังกล่าว
นี้เริ่มทำครั้งแรกใน พ.ศ. 2384 ตรงกับรัชกาลที่ 3 โดยรายงานถึงผลผลิตที่ได้และปริมาณน้ำฝน
เดือนละ 2 ครั้ง รายงานน้ำฝนต้นข้าวได้รับการปรับปรุงอีกครั้งในรัชกาลที่ 4 ส่วนกลางจะให้หวด
แก้วแก่เจ้าเมืองไปตั้งรอน้ำฝนแล้วจดบันทึกระดับเป็นนิ้ว พร้อมทั้งรายงานการขึ้นลงของน้ำทำส่ง
มายังส่วนกลางเดือนละ 2 ครั้งเช่นเดียวกัน รายงานน้ำฝนนี้ทำต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ 5¹
โดยในรายงานต้องระบุระดับน้ำฝน ระดับน้ำท่า ราคาข้าวเปลือก และราคาข้าวสาร อีกด้านหนึ่ง
การจัดทำรายงานน้ำฝนต้นข้าวทำให้การกระชับอำนาจกับส่วนกลางเป็นไปอย่างแนบแน่นขึ้นใน
แง่การพึ่งพาทรัพยากรของรัฐกำหนดทิศทางการดำเนินชีวิตประชาชนชาวสุพรรณฯ

¹ วารุณี โสถารมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 245-247.

ตาราง 21 แสดงตัวอย่างปริมาณน้ำฝนรวม 13 ปีในมณฑลนครชัยศรี

มณฑล นครชัยศรี	2449 (มิลลิ เมตร)	2450	2451	2452	2453	2454	2455	2456	2457	2458	2459	2460	2461	เฉลี่ย เป็นปี
นครปฐม	732.0	832.0	1237.1	1687.0	1120.5	1192.3	958.5	1583.6	1009.1	1581.0	1582.2	1728.8	1042.8	1351.3
สมุทรสาคร	703.3	919.0	1547.1	1027.0	1030.9	1559.7	1346.5	1383.2	957.5	1477.2	1397.5	1533.2	852.4	1209.2
สุพรรณบุรี	3456.6	976.4	1665.1	1449.3	1236.5	1077.7	1256.9	1248.3	1128.7	1344.6	1442.5	1141.0	750.8	1244.1

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.6กษ/1 เรืองหนังสือยอดรายงานน้ำฝนรวม 13 ปีตั้งแต่ พ.ศ. 2449- พ.ศ. 2461.

รายงานการวัดระดับน้ำไม่ว่าจะเป็นน้ำฝนหรือน้ำท่าก็ดีเป็นเพียงรายงานเบื้องต้นเพื่อให้รัฐคาดเดาปริมาณผลผลิตที่จะได้ เพื่อกำหนดทิศทางและรายได้ที่รัฐจะได้รับ แต่วิธีการนี้เป็นการเตรียมพร้อมของรัฐเท่านั้นไม่ใช้การแก้ปัญหา ทั้งนี้รายงานปริมาณน้ำฝนและน้ำท่ามีประโยชน์ต่อการจัดการน้ำทำการเกษตรได้อย่างถูกต้อง โดยการวัดระดับน้ำนั้นมีความสำคัญเพราะเป็นพื้นฐานของการทำชลประทาน วัตถุประสงค์ของการวัดระดับน้ำในเบื้องต้นนั้นยังคงวนเวียนกับเรื่องการเกษตรและผลประโยชน์รายได้ของรัฐ แต่สถิติที่ได้จากการวัดระดับน้ำก็ยังไม่เคยได้ใช้ประโยชน์อย่างจริงจังในแง่การพัฒนาแหล่งน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุด จนกระทั่งใน พ.ศ. 2492 แผนกอุทกวิทยาสังกัดกองสำรวจของกรมชลประทานได้เกิดขึ้นและเข้ามารับช่วงวิจัยด้านวิชาการ ทั้งการสำรวจ ตรวจสอบวิเคราะห์ และพัฒนางานด้านอุทกวิทยาในประเทศไทยอย่างจริงจัง¹

นอกจากนี้ในช่วงน้ำน้อยปรากฏการแก้ปัญหาอีกอย่างของรัฐคือการกั้นทำนบกั้นบริเวณแยกปากแม่น้ำและคลอง เพื่อไม่ให้น้ำลดระดับตามแม่น้ำ แต่วิธีนี้ใช้ได้ผลกับนาที่อยู่ใกล้คลองและแม่น้ำเท่านั้น รวมถึงถ้าฝนไม่ตกหรือน้ำแล้งกว่าปกติก็ไม่สามารถกักน้ำไว้ได้ วิธีการปิดทำนบนี้เมืองสุพรรณฯ ก็ได้มีการจัดทำขึ้นเพราะปรากฏว่า พ.ศ. 2455 ที่ฝนแล้งมีการสร้างทำนบปิดตาม

¹ สำนักบริหารจัดการน้ำและอุทกวิทยา. (2563). ประวัติของสำนักฯ. (ออนไลน์).

คลองจำนวน 86 แห่ง¹ นอกจากนี้ยังมีการส่งเรือสูบน้ำจากส่วนกลางไปช่วยพื้นที่ประสบปัญหาภัยแล้ง เช่น ในปลายฤดูทำนา พ.ศ. 2472 กรมชลประทานได้จัดเรือขนาด 8 ลำ เรือชุด 4 ลำ ไปทำการสูบน้ำช่วยเหลือบางพื้นที่ในมณฑลนครชัยศรี อยุธยา นครสวรรค์ และกรุงเทพฯ ที่ขาดแคลนน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าว การส่งเรือไปครั้งนี้สามารถช่วยนาข้าวในสุพรรณฯ ได้กว่า 87,116 ไร่² แต่กลั่นเปลืองเงินไปไม่น้อย วิธีการเหล่านี้ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาและกักเก็บน้ำในระยะยาว สังเกตได้ว่าในหลาย ๆ ครั้งรัฐได้มีการพยายามแก้ปัญหาคความทุกข์ยากของชาวนาจากอุปสรรคต่าง ๆ แต่นโยบายที่ออกมานั้นล้วนเป็นนโยบายที่วู่วามแล้วค่อยล่อลอมคอกทั้งสิ้น

4.6 ระบบการจัดการน้ำสมัยใหม่กับการแก้ปัญหาวิกฤติธรรมชาติ

ภูมิประเทศที่ตั้งอยู่ในเขตอิทธิพลของมรสุมที่พัดผ่านตลอดทั้งปีทำให้สภาพภูมิอากาศและสภาพแวดล้อมเหมาะสมกับการประกอบอาชีพทางการเกษตร แต่การพึ่งพาธรรมชาติอย่างเดียวในการทำการเกษตรก็ทำให้เจอกับสภาพอากาศที่แปรปรวนในแต่ละปี เพื่อความราบรื่นของการปลูกข้าวส่งขายต่างประเทศ รัฐได้เลือกเข้ามาจัดการด้านชลประทานในพื้นที่ราบภาคกลาง โดยเฉพาะโครงการคลองชลประทานในพื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อจัดการให้ประชาชนสามารถใช้น้ำทำนาได้ตลอดทั้งปี ในทศวรรษ 2430 เกิดโครงการคลองรังสิตซึ่งบริษัทชุดคลองคูนาแลสยามได้รับสัมปทานในการปรับปรุงที่ดิน โครงการคลองรังสิตเป็นหนึ่งในโครงการชลประทานที่พยายามจัดการน้ำให้เป็นระบบโดยการขุดคลองใหญ่เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำนครนายก (แม่น้ำบางปะกง) โดยตามคลองเชื่อมมีคลองซอยแยกย่อยออกมาเป็นลักษณะตาข่ายเชื่อมถึงกัน และใช้ทำนบในการกักน้ำและควบคุมน้ำ แต่โครงการรังสิตก็ไม่ประสบความสำเร็จในแง่การช่วยชาวนาด้านชลประทานเท่าไรนักเพราะไม่สามารถควบคุมน้ำไม่ให้ไหลลงนาในช่วงน้ำนองได้³

ขณะเดียวกันหลังจากมีการดำเนินการโครงการคลองรังสิตไปแล้วบางส่วน ภาคเอกชนก็ได้เกิดโครงการปรับปรุงที่ดินในลักษณะเดียวกันกับโครงการรังสิตอีกหลายโครงการไปเสนอต่อรัชกาลที่ 5 โดยพื้นที่ที่ได้รับความสนใจอย่างท่วมท้นคือพื้นที่ฝั่งทุ่งตะวันตกที่ยังมีพื้นที่ให้พัฒนาอีกมาก ใน พ.ศ. 2432 บริษัทบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามได้เข้ามาเสนอโครงการขุดคลองแต่ก็

¹ ธีระ แก้วประจันต์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 106.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.7 กษ/1 รายงานกรมชลประทานได้ช่วยเหลือชาวนาในมณฑลต่าง ๆ.

³ สุนทรี อาสะไวย์. (2521). เล่มเดิม. หน้า 33-36.

ได้รับการปฏิเสธ¹ ในช่วงเวลาเดียวกันข้อเสนอของพระราชากิมล (เพ็ง) กลับได้รับอนุญาต ซึ่งเป็นโครงการขนาดเล็กเมื่อเทียบกับโครงการที่ทำกับฝั่งตะวันออก ต่อมาใน พ.ศ. 2438 รัฐก็ได้อนุมัติโครงการขุดคลองของพระยาบรรพาสิงหนาท (เจ็ก) อีกครั้ง แต่หลังจาก 2 โครงการนี้ได้รับการอนุมัติรัฐก็ไม่ได้อนุญาตให้เอกชนรายใดเข้ามาขุดคลองในพื้นที่ทุ่งตะวันตกอีกเลย จนกระทั่งเกิดโครงการสุพรรณฯ ใน พ.ศ. 2465²

ความไม่มีประสิทธิภาพของโครงการคลองชลประทานวังสิตและการตื่นเงินของคลองในหลายพื้นที่ ทำให้ใน พ.ศ. 2445 รัฐได้ตั้งกรมคลองสังกัดกระทรวงเกษตราธิการและโอนย้ายโครงการต่างๆ ของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามมาทำต่อ รวมถึงว่าจ้างนายเจ โฮมาน วันเดอร์ไฮเด (Mr. J. Homan Vander Heide) วิศวกรชลประทานชาวดัตช์มาเป็นที่ปรึกษา หลังรับตำแหน่งไฮเดได้ลงพื้นที่และสำรวจพื้นที่ในลุ่มแม่น้ำพรหมทั้งเสนอโครงการที่เรียกว่า “สกินใหญ่ (Bing Scheme)” ว่าด้วยเรื่องการจัดการระบบชลประทานในพื้นที่ภาคกลางตอนล่าง โดยการสร้างเขื่อนชัยนาทกั้นน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยา เชื่อมดังกล่าวสร้างมาเพื่อควบคุมการไหลของน้ำไปยังทางใต้ผ่านคลอง 3 สาย โดยใช้คลองเดิม 2 สายคือคลองมะขามเฒ่า แม่น้ำน้อย และคลองขุดใหม่หนึ่งสายขนานไปกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นการจัดการการจ่ายน้ำไปสู่คลองเล็ก ๆ จำนวนมากได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น โครงการนี้ช่วยชาวนาให้สามารถเพาะปลูกในทุกฤดูจากการควบคุมระดับน้ำให้มีใช้ตลอดทั้งปี รวมถึงบรรเทาไม่ให้น้ำท่วมในหน้าน้ำหลากของทุกปีแต่เนื่องจากงบประมาณของรัฐมีจำกัด ประกอบกับรัฐต้องการลงทุนด้านการรักษาความมั่นคงของประเทศ โดยเฉพาะการสร้างทางรถไฟมากกว่าทำให้โครงการนี้ถูกปัดตก รัฐบาลได้เลือกทำตามข้อเสนอบางอย่างของไฮเดอย่างการทำประตูกั้นน้ำ การซ่อมแซมและขุดลอกคูลำคลองที่มีอยู่แต่เดิมไม่ให้ตื่นเงินแทน³

ข้อเสนอของไฮเดนั้นมีประโยชน์กับชาวนารายย่อยฝั่งตะวันตกเป็นอย่างมากเพราะช่วยบรรเทาปัญหาความเสียหายจากผลผลิตข้าวที่เกิดจากความแปรปรวนของสภาพอากาศ เป็นที่น่าสนใจว่าการที่ข้อเสนอถูกปัดตกนอกเหนือจากเรื่องงบประมาณ สาเหตุส่วนหนึ่งอาจมาจากการที่พื้นที่ฝั่งตะวันตกล้วนมีการจับจองพื้นที่นาของชาวนารายย่อยและชาวนาน้อยในท้องที่เดิมพื้นที่อยู่แล้ว การเข้าไปพัฒนาพื้นที่ไม่ทำให้รัฐได้ประโยชน์มากเท่าครั้งพัฒนาพื้นที่ในทุ่งวังสิตอย่างที่เข้ามา ถ้ารัฐเข้ามาพัฒนาที่ดินฝั่งตะวันตกต้องเจอปัญหาเกี่ยวกับชาวนารายย่อย เช่น ข้อพิพาทที่ดินที่

¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2521). เล่มเดิม. หน้า 27.

² เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). เล่มเดิม. หน้า 35-36.

³ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). เล่มเดิม. หน้า 40-41.

คลองไผ่ตาแบ้ที่กล่าวไปในหัวข้อก่อนหน้า¹ จึงไม่น่าแปลกใจที่ฝั่งตะวันตกไม่ได้รับความสนใจจากรัฐบาลเท่าที่ควร

การสนับสนุนทางด้านชลประทานอย่างจำกัดของรัฐทำให้เกิดปัญหากับชาวนาในพื้นที่สุพรรณฯ เวลานั้นน้ำหลากหรือฝนแล้งแม่น้ำและลำคลองเหล่านี้นักกลายเป็นอุปสรรคในการเพาะปลูก ชาวนาจึงต้องพึ่งพาตัวเองทั้งการขุดคูหรือทำลำเหมืองขนาดเล็กเพื่อนำน้ำไปยังพื้นที่นา โดยเฉพาะพื้นที่เดิมบางตอนในที่ที่ไม่ติดกับแม่น้ำสุพรรณฯ มีการขุดลำเหมืองจำนวนมากนำน้ำมาจากห้วยกระเสียวและคลองท่าสะแก นอกจากนี้ในพื้นที่ใกล้แม่น้ำที่น้ำท่วมทุกปีก็อาศัยปลูกข้าวพันธุ์หนีน้ำ แม้ชาวนาในพื้นที่จะพยายามแก้ปัญหาย่างสุดความสามารถแต่ที่สุดแล้วการได้ผลผลิตที่มากหรือน้อยก็ต้องพึ่งพาสภาพภูมิอากาศเป็นหลัก²

พื้นที่สุพรรณฯ แม้เป็นแหล่งปลูกข้าวเลี้ยงประเทศมาช้านานตั้งแต่สมัยอยุธยาก็ตามแต่การพัฒนาเรื่องชลประทานหรือการพัฒนาแหล่งน้ำให้ชาวนาทำนานั้นยังเป็นเรื่องที่รัฐไม่ได้ให้ความสำคัญเท่าไร ชาวนาในพื้นที่ล้วนประสบปัญหาภัยทางธรรมชาติอยู่เนื่อง ๆ ลักษณะพื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่มไม่มีระบบการจัดการน้ำทั้งในหน้าฝนและหน้าแล้งที่เพียงพอ ผลกระทบที่เกิดขึ้นมีผลต่อปริมาณการผลิตข้าว จากการสำรวจพื้นที่ใน พ.ศ. 2442 ของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามเพื่อขออนุญาตขุดคลองในทุ่งตะวันตกได้กล่าวถึงลักษณะพื้นที่ดังกล่าวว่า

“การเพาะปลูกในทุ่งฝั่งตะวันตกลำนน้ำเจ้าพระยาอย่างทุกวันนี้ จะหวังว่าคงได้น้ำเดือนนั้น ๆ ไม่ได้ เมื่อแห้งก็แห้งไปทีเดียวบางที่น้ำมากล้นท่วมต้นข้าวขึ้นไม่ทันเสีย ๆ โดยมากดังมีแบบทุกปีก็ว่าได้ ที่เป็นดังนี้ก็โดยเหตุที่น้ำฝนตกลงมาแล้วขังอยู่ไม่ได้ เพราะมีทางน้ำไหลออกลำนน้ำเจ้าพระยาแลลำนน้ำสุพรรณหลายตำบล ยังข้ามผู้ที่ยัวเจาะขุดคลองเล็ก ๆ น้อย ๆ หลายแห่งหลายตำบล เพื่อผู้ใช้น้ำที่ดินให้แก่ราษฎรโดยไม่คิดป้องกันน้ำในที่เหลืออันโตใหญ่ซึ่งพันประโยชน์ของตบยอมให้น้ำไหลออกจากทุ่งโดยเร็ว ต้นข้าวของผู้อื่นซึ่งทำนาหาเลี้ยงชีพที่อยู่นอกบริเวณของผู้ขุดคลองไม่มีน้ำเลี้ยงตั้งตัวได้เช่นนี้ เมื่อน้ำปีล้นคั่นน้ำลำนน้ำเจ้าพระยาบ่าลงทุ่งก็ท่วมเข้าเสียมาก”³

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0601.2.9/2 บันทึกที่ดินฝั่งคลองไผ่ตาแบ้ ตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี (22 มี.ค. 2459).

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1316 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการ จังหวัดสุพรรณบุรี.

³ มร.5กษ/13 เรื่องบริษัทขุดคลองและคูนาสยามของพระบรมราชานุญาตขุดคลองในทุ่งฝั่งตะวันตก (19 เม.ย. 123-12 ม.ค. 123)

ประกอบกับวิธีการขุดคลองแต่อดีตมักมีลักษณะที่ขนานเป็นแนวตั้งฉากจากตะวันออกไปตะวันตก ซึ่งเป็นลักษณะที่ไม่สอดคล้องกับการไหลของทางน้ำธรรมชาติที่ไหลจากเหนือลงใต้ คลองที่ขุดขึ้นจึงกีดขวางทางน้ำทำให้ไม่สามารถชักน้ำมาสู่นาได้อย่างสะดวก นอกจากนี้แม่น้ำหรือลำคลองสายต่าง ๆ มักมีการบรรจบกันเป็นสายเดียวทำให้เกิดดินตะกอนทับถมจนตื้นเขิน¹ ดังนั้นตั้งแต่ตั้งกรมคลองขึ้นมาในปลายทศวรรษ 2440 หน้าที่หลักของกรมคลองจึงมีหน้าที่แค่ซ่อมแซมและขุดลอกคลอง ส่วนโครงการชลประทานที่เป็นประโยชน์แก่ชาวนารัฐยังไม่ลงมือทำ ดังนั้นในทศวรรษต่อมาที่เกิดปัญหาภัยธรรมชาติในหลายพื้นที่ของภาคกลางจนไม่สามารถผลิตข้าวได้ก็เป็นปัญหาที่สร้างความปวดหัวให้กับรัฐบาลอย่างมาก

4.6.1 โครงการโพธิ์พระยา การชลประทานแห่งแรกในสุพรรณบุรี

โครงการโพธิ์พระยาเป็นโครงการย่อยในสภามสุพรรณบุรีซึ่งจัดทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 จากปัญหาภัยทางธรรมชาติที่ให้ข้าวในนาเสียหายจนเกิดเป็นวิกฤติขาดแคลนข้าวบริโภคในประเทศ ช่วงทศวรรษที่ผ่านมาจนรัฐหันมาตระหนักถึงความสำคัญของการชลประทานอีกครั้ง โดยคราวนี้ได้เซอร์โทมัส วอร์ด (Sir. Thomas Ward) วิศวกรชำนาญการชลประทานชาวอังกฤษมาเป็นที่ปรึกษาให้กรมคลอง ใน พ.ศ. 2458 วอร์ดได้เสนอโครงการชลประทานใหม่ต่อรัฐ ซึ่งโครงการนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับของไฮเดเพียงแต่จำกัดขอบเขตให้เล็กลงมา โดยโครงการใหม่นี้พยายามจำกัดการใช้ทุนให้น้อยลง กล่าวคือวอร์ดไม่เห็นด้วยที่สร้างเขื่อน แต่ควรแบ่งทำชลประทานในแต่ละพื้นที่ให้สมบูรณ์ทีละโครงการเพื่อไม่ให้เสียเงินครั้งใหญ่ในครั้งเดียว เมื่อทำสำเร็จทุกโครงการสามารถเชื่อมกันจนกลายเป็นโครงการขนาดใหญ่² พื้นที่ที่ได้รับเสนอโครงการคือบริเวณแม่น้ำสุพรรณฯ แม่น้ำน้อย และแม่น้ำลพบุรี โดยทำเป็น “คลองส่งน้ำชนิดรับน้ำนอง” และสร้างเขื่อนในแม่น้ำสายเล็กที่มีระดับน้ำไม่แน่นอน โดยโครงการชลประทานที่วอร์ดเสนอว่ารัฐควรดำเนินการในทันทีมีทั้งสิ้น 5 โครงการได้แก่ (1) โครงการสุพรรณฯ (2) โครงการป่าสักใต้ (3) โครงการเพชรบุรี ตะวันออก (4) โครงการเขตพื้นที่ราบสูงลำปาง มณฑลพายัพ (5) โครงการทดน้ำและระบายน้ำในคลองสองฝั่งแม่น้ำจากอยุธยาถึงทะเล แม้ว่าโครงการที่วอร์ดเสนอให้รัฐทำจะใช้งบประมาณไม่มาก แต่เนื่องจากขณะนั้นเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้รัฐประสบปัญหาด้านการเงิน ประกอบกับต้องรักษาความมั่นคงของประเทศเช่นเดียวกับรัชกาลที่ 5 ทำให้งบประมาณในการทำชลประทาน

¹ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). เล่มเดิม. หน้า 39.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.7 กษ/8 บันทึกเรื่องการทดน้ำ.

ลดลงจนต้องเลือกบางโครงการที่เวิร์ดเสนอมาจัดทำ โดยใน พ.ศ. 2458 รัฐเลือกโครงการป่าสักได้ ซึ่งโครงการนี้สามารถเชื่อมต่อกับโครงการรังสิตและสร้างประโยชน์กับรัฐมาทำ¹

แม้ในความเป็นจริงเวิร์ดคาดหวังให้รัฐดำเนินการทำโครงการสุพรรณฯ เป็นอันดับแรก เนื่องจากค่าใช้จ่ายทั้งโครงการราว 11,489,184 บาท² ถูกกว่าโครงการป่าสักได้อยู่ราว ๆ 4,000,000 บาท อีกทั้งบริเวณดังกล่าวไม่เคยมีการทำชลประทานอยู่เลย ซึ่งเวิร์ดคาดหวังว่าการทำโครงการนี้สามารถขยายพื้นที่การเพาะปลูกออกไปได้อีกราว ๆ 127,180 ไร่ พร้อมทั้งดึงดูดให้คนจำนวนมากเข้ามาเพาะปลูกข้าว นอกจากนี้โครงการสุพรรณฯ จะเป็นต้นแบบและโครงการชลประทานที่สมบูรณ์ที่สุด³

หลังโครงการป่าสักได้เสร็จสิ้นลงใน พ.ศ. 2465 รัฐได้เลือกโครงการอีก 4 โครงการมาทำต่อได้แก่ โครงการป่าสักเหนือ โครงการเชียงราก-บางเหี้ย โครงการนครนายก และโครงการสุพรรณฯ ซึ่ง 3 โครงการแรกเป็นโครงการที่สนับสนุนโครงการป่าสักได้และจัดการระดับน้ำในทุ่งรังสิต โดยมีโครงการสุพรรณฯ เท่านั้นที่เป็นโครงการในพื้นที่ใหม่ แต่เนื่องจากเกิดภาวะเศรษฐกิจฝืดเคืองใน พ.ศ. 2466-2468 ทำให้โครงการชลประทานเหล่านี้เป็นไปอย่างเชื่องช้า รวมถึงมีการตัดงบประมาณบางส่วนลง⁴ ในโครงการสุพรรณฯ แต่เดิมนั้นได้รับการออกแบบให้มีโครงการย่อย 3 แห่งประกอบไปด้วยโครงการชลประทานที่คลองสองพี่น้อง โครงการประตูระบายน้ำวัดพร้าว หรือโพธิ์พระยา และโครงการชลประทานทางเหนือของแม่น้ำสุพรรณฯ (นางบวช) เมื่อมีการลดงบประมาณของกรมทตน้ำลงทำให้รัฐต้องตัดสินใจชะลอการทำทั้งโครงการและเลือกโครงการย่อยที่ 3 ประตูระบายน้ำที่วัดพร้าวมาก่อน⁵

¹ สุนทรี อาสะไวย์. (2521). เล่มเดิม. หน้า 90-110.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.7 กษ/8 ทดน้ำและชุดคลองป่าสักเหนือฯ.

³ สุนทรี อาสะไวย์. (2521). เล่มเดิม. หน้า 93-94.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 139-141.

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.7 กษ/8 บันทึกเรื่องการทอดน้ำ.

ภาพประกอบ 9 แผนที่แสดงเขตทน้ำโครงการสุพรรณบุรี

ที่มา: ประกาศกระแสพระบรมราชโองการเรื่องหวห้ามแลจัดซื้อที่ดินสำหรับสร้างการ
ทน้ำไขน้ำแควสุพรรณบุรี พระพุทธศักราช 2466. (2466, 26 สิงหาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่
40 หน้า 88.

จากรูปที่ 9 อาจกล่าวได้ว่าถ้าโครงการสุพรรณฯ ประสบความสำเร็จพื้นที่ที่ได้รับประโยชน์จากชลประทานครอบคลุมพื้นที่ทำนาส่วนใหญ่ของเมืองสุพรรณฯ ซึ่งทำให้ชาวนาไม่ต้องรอคอยฟ้าฝนอย่างที่ผ่านมา แต่ด้วยหลายปัจจัยทำให้ใน พ.ศ. 2465 รัฐได้เลือกทำเฉพาะโครงการย่อยที่ 3 ประดูระบายน้ำโพธิ์พระยาเพียงเท่านั้น โดยประดูระบายน้ำโพธิ์พระยาถือเป็นชลประทานแห่งแรกที่ถือกำเนิดขึ้นในแม่น้ำสุพรรณฯ ประดูระบายน้ำสร้างเสร็จใน พ.ศ. 2468 และสำเร็จทั้งโครงการย่อยใน พ.ศ. 2475 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมตามมาอีกระลอกใหญ่¹ โดยโครงการโพธิ์พระยาประกอบไปด้วย (1) เขื่อนระบายน้ำแบบเดียวกับเขื่อนพระราม 6 แต่เล็กกว่า (2) ประตูน้ำ (3) ท่ำนบปิดแม่น้ำ (4) คลองส่งน้ำ 2 แห่ง โครงการนี้สามารถเชื่อมกับโครงการชลประทานที่คลองสองพี่น้องซึ่งได้รับอนุมัติให้มีการดำเนินการสร้างประดูระบายน้ำและคันกันน้ำบริเวณคลองสองพี่น้องในช่วงเวลาใกล้เคียงกับโครงการโพธิ์พระยาเพื่อรับส่งน้ำและทดน้ำในพื้นที่คลองสองพี่น้อง²

โครงการประดูน้ำโพธิ์พระยามีพื้นที่อยู่ในเขตท่อน้ำราว 265,070 ไร่ โดยพื้นที่นาที่ได้รับประโยชน์จากการทดน้ำมีอยู่ประมาณ 198,052 ไร่ และพื้นที่ที่ได้ประโยชน์ทางอ้อมจากโครงการอีก 117,856 ไร่ ใน พ.ศ. 2470 มีรายงานพื้นที่ที่ได้ประโยชน์จากโครงการชลประทานอยู่ที่ 350,000 ไร่³ เมื่อสามารถควบคุมระดับน้ำได้มีประสิทธิภาพขึ้นทำให้ชาวนาในพื้นที่สามารถปลูกข้าวได้ทั้งนาปีและนาปรัง ซึ่งส่งผลต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจข้าวในสุพรรณฯ หลังจากโครงการโพธิ์พระยาสำเร็จได้มีการทำชลประทานในที่อื่น ๆ ของสุพรรณฯ เพิ่มเติม เช่น ประตูน้ำสามชุกที่เริ่มทำใน พ.ศ. 2478 โครงการประดูน้ำพระยาบรรลือ และโครงการประดูน้ำเจ้าเจ็ด-บางยี่หน ใน พ.ศ. 2482 ฯลฯ⁴ หลังโครงการสุพรรณฯ ถูกทำให้เสร็จสมบูรณ์และเป็นส่วนหนึ่งของโครงการเจ้าพระยาหรือเขื่อนชัยนาทที่เริ่มใน พ.ศ. 2493 แล้วเสร็จใน พ.ศ. 2509 ซึ่งพื้นที่การผลิตหลังทำโครงการสุพรรณฯ เสร็จสมบูรณ์ย่อมส่งผลให้การควบคุมน้ำมีประสิทธิภาพมากขึ้น⁵

ประโยชน์ที่ตามมาของการทำโครงการชลประทานนอกจากเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวแล้วยังดึงดูดประชาชนจากต่างพื้นที่เข้ามาลงหลักปักฐานในสุพรรณฯ จากการสำรวจใน พ.ศ. 2472 ปรากฏว่าจำนวนประชากรในสุพรรณฯ เพิ่มขึ้นเป็น 150,000 ต่อพื้นที่ 3,000 ตารางกิโลเมตร โดย

¹ โครงการชลประทานสุพรรณบุรี. (2563). *ประวัติโครงการชลประทานสุพรรณบุรี*. (ออนไลน์).

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.7 กษ/8 บันทึกเรื่องการทดน้ำ.

³ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 66.

⁴ โครงการชลประทานสุพรรณบุรี. (2563). *ประวัติโครงการชลประทานสุพรรณบุรี*. (ออนไลน์).

⁵ วารุณี ไสธการมย์. (2547). *เล่มเดิม*. หน้า 305.

ประชาชนที่อพยพเข้ามาลี้ภัยมาจากหลากหลายที่ทั้งเพชรบุรี อุทัยธานี ฯลฯ การเพิ่มพื้นที่ทางการเกษตรจากโครงการชลประทานมีผลต่อการดึงดูดประชากรให้เข้ามาอาศัยและร่วมกันรังสรรค์เศรษฐกิจเมืองสุพรรณฯ ให้เติบโตยิ่ง ๆ ขึ้นไป¹ พื้นที่ที่บริเวณรอบ ๆ ประตูน้ำโพธิ์พระยาเป็นจุดศูนย์รวมของผู้คนที่ต้องการสัญจรขึ้นเหนือล่องใต้ เหตุเพราะต้องแล่นเรือผ่านประตูน้ำสัญจรที่กั้นขวางแม่น้ำอยู่ ประตูน้ำสัญจรเป็นประตูที่สร้างขึ้นเพื่อเปิดปิดให้เรือชนิดต่าง ๆ แล่นผ่าน ส่วนการระบายน้ำจะใช้ประตูน้ำใหญ่ซึ่งเป็นอีกประตูหนึ่ง ประตูน้ำสัญจรมีเวลาเปิดปิดคือ 6.00-20.00 นาฬิกา ส่วนเวลาปรับระดับน้ำเพื่อรับเรือเข้าเขื่อนและปล่อยเรือออกมาอีกฝั่งไม่มีเวลาที่แน่นอน ขึ้นอยู่กับฤดูกาลและปริมาณน้ำ แต่เวลาราว ๆ ที่มีการปรับระดับน้ำคือ 8.00 , 11.00 , 13.00 , 16.00 และ 16.00 นาฬิกา²

หลักการทำงานของประตูระบายน้ำคือประตูน้ำจะปิดด้านเหนือและเปิดด้านใต้ให้น้ำค่อย ๆ ปรับระดับจนเท่าอีกฝั่งแล้วจึงเปิดประตูให้เรือผ่านเข้าไป ต่อมาก็ปิดประตูน้ำด้านใต้แล้วค่อย ๆ ยกประตูน้ำด้านเหนือขึ้น เพื่อปรับระดับน้ำข้างในให้เท่ากับระดับน้ำเหนือเขื่อนแล้วจึงเปิดเต็มที่ให้เรือที่รออยู่ในประตูน้ำผ่านออกมา แต่เนื่องจากประตูน้ำโพธิ์พระยามีขนาดเล็กจึงใช้เวลาปรับระดับน้ำไม่นาน เรือส่วนมากที่แล่นผ่านก็ต้องรอเวลาได้ผ่านในช่วงระหว่างรอก็จะมีชาวบ้านพายเรือมาจอดเทียบขายสินค้ากันอย่างคึกคัก³ เมื่อมีการรวมตัวของคนจำนวนมากจึงเกิดการสังสรรค์ทางเศรษฐกิจ ตลาดโพธิ์พระยาได้ถือกำเนิดขึ้นใน พ.ศ. 2468 มีลักษณะเป็นอาคารไม้ชั้นเดียว ตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงกับประตูน้ำ ตลาดแห่งนี้เติบโตขึ้นมาพร้อม ๆ การสร้างประตูน้ำโพธิ์พระยา⁴ ในตลาดมีท่าเรือของบริษัทยุทธพรณชนส่งอยู่ท่าหนึ่งเป็นที่รองรับคนที่มาใช้บริการเรือโดยสาร โดยเรือโดยสาร 2 ชั้นของบริษัทมีการเปลี่ยนเรือที่บริเวณประตูน้ำเพื่อความรวดเร็วในการเดินทาง ประชาชนต้องไปต่อเรืออีกลำที่จอดอยู่อีกฟากแล้วออกเดินทางต่อ แต่ถ้าเรือโดยสารลำใหญ่ที่เดินเรือยาวไปถึงกรุงเทพฯ ไม่จำเป็นต้องต่อเรือเพราะมักมาพอดีกับเวลาที่ปรับระดับน้ำ⁵ ดังนั้นตลาดโพธิ์พระยาจึงเป็นอีกหนึ่งตลาดที่พัฒนาเติบโตโดยเป็นชุมทางและแวะพักแก่คนสัญจรทางน้ำ คนมากมายหลั่งไหลมาลงหลักปักฐานและจับจ่ายสินค้าจนเป็นศูนย์กลาง

¹ วารุณี โสถารมย์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 305.

² ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2553). ศรีสุพรรณภูมิ : เรื่องตำนานจากอดีตกาลจนถึงเรื่องเล่าขานเมื่อวันวาน. หน้า 207-208.

³ saosusuk. (2553). เรือเมดสองชั้น. (ออนไลน์).

⁴ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2563). ตลาดโพธิ์พระยา. (ออนไลน์).

⁵ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2553). เล่มเดิม. หน้า 210.

การค้าในคั้งน้ำตอนกลาง ความรุ่งเรืองของตลาดโพธิ์พระยาชบเซาลงเมื่อการสัญจรทางน้ำหมด
บทบาทลง

4.7 เศรษฐกิจข้าวผลกระทบต่อสังคมเมืองสุพรรณฯ

เศรษฐกิจข้าวที่รุ่งเรืองได้นำพาความเปลี่ยนแปลงมายังเมืองสุพรรณฯ ในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งที่ผ่าน ๆ มาสังเกตได้ว่าการเปลี่ยนผ่านจากวิถีการผลิตจากผลิตเพื่อยังชีพมาสู่การผลิตเพื่อการขายได้สร้างความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ของคนในสังคมด้วยเช่นกัน การเติบโตของเศรษฐกิจข้าวและการค้าภายในสุพรรณฯ ทำให้วัฒนธรรมเมืองเข้ามามีอิทธิพลกับวิถีชีวิตชาวบ้าน ประชาชนเกิดการสะสมเงินตราและมีเงินทองในครอบครองตั้งแต่ระดับบนจนถึงระดับล่างจากการค้าข้าว เกิดการบริโภคสินค้าต่างถิ่นที่ไหลทะลักเข้ามาในพื้นที่ไม่ว่าจะเป็น เสื้อผ้า น้ำมันก๊าด สบู่ ผักผลไม้ ตลอดจนทองคำอย่างแพร่หลาย กล่าวได้ว่าสินค้าใดที่กรุงเทพฯ มีวางจำหน่ายล้วนสามารถจับจ่ายได้ในตลาดสุพรรณฯ เช่นกัน บางตลาดที่เติบโตขึ้นมาจากการค้าข้าวปรากฏว่ามีสินค้าสมัยใหม่ รวมถึงมีสินค้าบันเทิงให้ชาวบ้านได้เข้ามาร่วมเสพ สร้างความครึกครื้นในตลาดอย่างมาก ตลาดกลายเป็นศูนย์กลางการค้าอย่างแท้จริง

การเติบโตของวัฒนธรรมเมืองในสุพรรณฯ ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในอำเภอเมืองสุพรรณฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครอง การรับวัฒนธรรมของเมืองเข้ามาไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือน การดำเนินชีวิต ล้วนได้รับการเปลี่ยนแปลงก่อนอำเภออื่น ๆ เสมอ ยกตัวอย่างเช่น การเกิดโรงพยาบาลแห่งแรกในตลาดทรัพย์สิน (ชื่อมาจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เป็นตลาดเก่าตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำท่าจีนตรงข้ามวัดพระรูป) เรียกว่า “วิกเวโรจน์นฤมิต” เป็นโรงพยาบาลขนาดเล็กรวบรวม 200 คน จากหนังสือชีวประวัติของมนัส โอภากุลได้กล่าวถึงโรงพยาบาลนี้ในฐานะความทรงจำวัยเด็กก่อนมนัสจะเข้าไปเรียนที่กรุงเทพใน พ.ศ. 2470 ว่าโรงพยาบาลนี้เป็นการหุ้กันของชาวตลาดทรัพย์สินมี 20 หุ่น หุ่นละ 100 บาท โดยแม่ของมนัสถืออยู่ 1 หุ่น มนัสได้บรรยายการดูภาพยนตร์ในโรงไว้ว่า

“ยุคนั้นเป็นชาวดำ ไม่มีเสียงพากย์ เรียกว่าหนังเงียบ หนังที่นำมาฉายในวิกเวโรจน์นฤมิตเป็นหนังฝรั่งแนวบู๊ตุดี๊ดเลือดปลาน ยิงกันสนั่นจอต่อมาเริ่มมีหนังจีนเข้ามาฉายบ้าง ก่อนหนังฉายมีแถวมานั่งเป่าเรียกคนดูอยู่หน้าโรง ประมาณสองทุ่มใกล้เวลาฉายจึงจะยก

วงเข้าไปเป่าในโรง ความซุลมุนเกิดขึ้นทันทีเพราะเด็ก ๆ แย่งกันยกเก้าอี้เข้าไปในโรงหนังให้
นักดนตรีนั่งเป็นเสมือนบัตรผ่านประตูนั่นเอง คนเฝ้าประตูก็ไม่ได้ทำอะไร¹

เนื่องจากเป็นหนังเจียบดงั้นนั้นตรงจึงมีบทบาทสำคัญ กล่าวคือเมื่อถึงฉากต่อสู้ตรงวงก็
จะรัวเสียงฉาบเสียงกลองเร้าอารมณ์ผู้ชม ในขณะที่ฉากสนทนาก็จะบรรเลงเพลงมาร์ชช้า ๆ ชื่อ
เพลง The stars and stripe forever ของ John Philip Sousa² ภาพยนตร์ที่ฉายในโรงภาพยนตร์ที่
ตลาดทรัพย์สินเริ่มได้รับความนิยมจากประชาชนมากขึ้นทำให้ในทศวรรษ 2480 มีการสร้างโรง
ภาพยนตร์อย่างเป็นทางการเป็นกิจจะลักษณะขึ้นเรียก โรงมหรสพเทศบาลเมืองสุพรรณ ปล่อยให้เอกชนเช่า
ดำเนินการ โดยรับภาพยนตร์จากกรุงเทพฯ มาฉาย โดยเฉพาะจากบริษัททุกหลาบทิพย์ภาพยนตร์
จำกัดซึ่งเป็นบริษัทสายส่งภาพยนตร์ในต่างจังหวัด³ การเข้ามาของวัฒนธรรมแบบคนเมืองได้
เปลี่ยนค่านิยมของเมืองสุพรรณฯ ที่สงบเงียบลงไปเกิดความครึกครื้น จากแต่เดิมแม้จะคึกคักด้วย
เรือสินค้าและผู้คนจับจ่ายใช้สอยกันยามกลางวันแต่เมื่อเข้าสู่เวลากลางคืนบรรยากาศจะเต็มไปด้วย
ด้วยความเงียบสงบ เมื่อมืดหน่อยก็เข้านอนไม่มีกิจกรรมบันเทิงยามค่ำคืนให้ทำมากนัก จาก
ประสบการณ์วัยเด็กของปองพล อินทพันธุ์ ได้กล่าวถึงค่านิยมเมืองสุพรรณฯ ราวทศวรรษ 2470-
2480 ไว้ว่า

“สมัยนั้นยังไม่มีไฟฟ้าใช้ แต่มีเสาตะเกียงเป็นโปะสีเหลี่ยมเหมือนในอังกฤษ ตั้งอยู่
ข้างถนนเป็นระยะ ๆ พอตกค่ำก็จะมีเจ้าหน้าที่มาจุดตะเกียงให้แสงสว่างสลัว ๆ แก่ผู้สัญจร
ไปมาเหมือนการอบรมลูกเสือชาวบ้าน ซึ่งมีน้อยคนทันทีเพราะเมืองสุพรรณสมัยนั้นพอมืด
แล้วน่านกลัวจริง ๆ”⁴

การเติบโตของวัฒนธรรมเมืองไม่เพียงแต่ในอำเภอเมืองเท่านั้น ปรากฏว่าในทศวรรษ
2470 ตลาดสามชุกศูนย์กลางการค้าแดนเหนือของสุพรรณฯ ก็ได้ถือกำเนิดสี่บ้านเทิงคือโรง
ภาพยนตร์ขึ้นเช่นกัน รวมถึงมีโรงแรม 2 แห่งอันได้แก่ โรงแรมสำราญรมย์และโรงแรมอุดมโชค ซึ่ง
เป็นแหล่งพักพิงของนักเดินทางที่มาต่อเรือเมล์เข้ากรุงเทพฯ หรือชาวบ้านห่างไกลที่เข้ามาติดต่อ

¹ มนัส โอภากุล. (2552). เล่มเดิม. หน้า 41-42.

² แหล่งเดิม.

³ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2553). เล่มเดิม. หน้า 253-254.

⁴ โรงเรียนกรรณสูตศึกษาลัย. (2521). เล่มเดิม. หน้า 24.

ราชการที่อำเภอ รวมไปถึงมีการก่อตั้งโรงเหล้าและโรงยาฝิ่นในตลาด ตลาดสามชุกเติบโตอย่างรวดเร็วและเข้าสู่ยุคทองทางการค้ามีผู้คนทั่วทุกสารทิศกลุ่มใหม่เดินทางเข้ามาลงหลักปักฐานเพื่อกอบโกยความมั่งคั่งจากเศรษฐกิจ¹

การเปลี่ยนแปลงเมืองสุพรรณฯ อาจดูผ่านภาพถ่ายของโรเบิร์ต ลาริมอร์ เพนเดิลตัน (Robert Larimore Pendleton) นักปฐพีวิทยาและอาจารย์มหาวิทยาลัยจอห์น ฮอปกินส์ (Johns Hopkins University) ที่ได้เดินทางมาทำงานวิจัยในเมืองไทย ช่วง พ.ศ. 2473-2493 และได้บันทึกภาพวิถีชีวิตของผู้คนในเมืองไทย ณ ขณะนั้นไว้ แม้ช่วงเวลาที่เพนเดิลตันเดินทางมายังสุพรรณฯ จะเลยปีที่ศึกษา แต่เมื่อพิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลงในด้านสังคมที่เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่ได้เปลี่ยนแปลงรวดเร็วและปบบับเช่นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ดังนั้นการใช้ภาพถ่ายของเพนเดิลตันที่มีระยะห่างจากปีจบการศึกษาราว 1 ทศวรรษกว่าจึงยังสามารถมองเห็นการวิถีชีวิตและสังคมที่เปลี่ยนแปลงในเมืองสุพรรณฯ อันเป็นผลมาจากความรุ่งเรืองของเศรษฐกิจข้าวในยุคที่แล้วได้อย่างชัดเจน

อย่างภาพแรกเป็นภาพเด็กส่งน้ำแข็งถ่ายใน พ.ศ. 2479 ภาพโรงน้ำแข็งแห่งนี้มีผู้สันนิษฐานว่าเป็นโรงน้ำแข็งแห่งแรกของสุพรรณฯ ซึ่งตั้งขึ้นในทศวรรษ 2470 อยู่บริเวณตลาดท่าพี่เลี้ยง ตรงข้ามวัดพระรูป ภาพนี้เป็นผลที่มาจากความรุ่งเรืองของเศรษฐกิจที่พาวัฒนธรรมเมืองเข้ามาเปลี่ยนวิถีชีวิตชาวบ้านในท้องถิ่น เมืองไทยเป็นเมืองร้อนการทำให้น้ำเย็นและจับตัวเป็นก้อนได้จึงค่อนข้างยุ่งยากและใช้เงิน ดังนั้นน้ำแข็งในยุคแรก ๆ จึงเป็นเรื่องสำหรับคนมีฐานะที่สามารถหาซื้อมาใช้ได้ การที่โรงน้ำแข็งเข้ามาสร้างและผลิตในเมืองสุพรรณฯ ได้ส่วนหนึ่งย่อมแสดงถึงฐานะทางเศรษฐกิจและกำลังซื้อของชาวบ้านที่มีมากพอจะไม่ทำให้โรงน้ำแข็งขาดทุน

น้ำแข็งได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งกับวิถีชีวิตและเปลี่ยนวิถีการกินของคนสุพรรณฯ กล่าวคือน้ำแข็งสามารถยืดอายุให้วัตถุดิบคงความสดได้นานขึ้นทำให้การเข้าตลาดหนึ่งครั้งสามารถซื้อสินค้าได้ในจำนวนมากและอาหารที่ทำไม่เปลี่ยนรสชาติ รวมถึงเพิ่มรสชาติและความสดชื่นให้กับเครื่องดื่มในวันที่สภาพอากาศร้อน น้ำแข็งจึงมีบทบาทในแวดวงเครื่องดื่มเย็นยันได้จากการเกิดธุรกิจร้านกาแฟทำเรื่อส่ง (ศิริวัฒน์พานิช) ตลาดสามชุกในทศวรรษ 2480 ร้านกาแฟทำเรื่อส่งเป็นร้านกาแฟที่ตั้งอยู่บริเวณท่าเรือเมล์ ดำเนินกิจการโดยนายหลงเสีย แซ่ตัน ชาวจีนแคะ โดยร้านนี้นำเข้ากาแฟอาราบิก้าและโรบัสต้ามาจากกรุงเทพฯ แล้วนำมาคั่วเองด้วยสูตรของร้าน ก่อนนำมาขงเป็นเครื่องดื่มเสิร์ฟคู่กับน้ำแข็ง ให้แก่ลูกค้า การเปิดร้านตั้งแต่ 7 โมงเช้าถึง 5 โมงเย็น โดยทั้งวันคลาคล่ำไปด้วยลูกค้าที่แวะพักเหนื่อยระหว่างเดินทางบ้าง ลูกค้าที่ใช้ร้านกาแฟเป็นที่สนทนา

¹ อรุณี จำปานิล. (2550). เล่มเดิม. หน้า 55-57.

ปราศรัยบ้าง รวมไปถึงลูกค้าที่ต้องการลิ้มรสชาติกาแฟ ซึ่งวัฒนธรรมการดื่มเครื่องดื่มพร้อมน้ำแข็งได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนในท้องถิ่น¹ ร้านกาแฟท่าเรือส่งตลาดสามชุกเป็นหนึ่งในหลายๆ ร้านที่ตั้งขึ้นบริเวณท่าเรือ ซึ่งได้รับความนิยมจากผู้สัญจรไปมาและผู้ที่มาทำธุระในตลาด กล่าวได้ว่าทั้งวัฒนธรรมการกินน้ำแข็งไปจนถึงการกินกาแฟอันเป็นวัฒนธรรมเมืองได้ผสมกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไปกับท้องถิ่นเรียบร้อยแล้ว

นอกจากโรงน้ำแข็งแล้วบริษัทสุรสินธุ์ ซึ่งเป็นบริษัทเจ้าของโรงน้ำแข็งได้รับสัมปทานทำโรงไฟฟ้าในเมืองสุพรรณฯ ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกันเนื่องจากโรงน้ำแข็งต้องใช้ไฟฟ้าในการหล่อเย็น นอกจากโรงไฟฟ้าจะปั่นไฟสำหรับทำน้ำแข็งแล้ว ปรากฏว่าโรงไฟฟ้าขายไฟให้กับห้างร้านและคนในชุมชนตลาด ด้วยเหตุนี้บริเวณตลาดจึงมีไฟฟ้าใช้กันในยามค่ำคืน ก่อนที่ใน พ.ศ. 2498 เทศบาลเมืองสุพรรณฯ จะถือกิจการไฟฟ้าไปดำเนินการเอง²

ความเจริญที่ค่อย ๆ เข้ามาในท้องถิ่นได้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในสุพรรณฯ ให้เกิดวัฒนธรรมหลาย ๆ อย่างเหมือนกับคนเมือง โดยเฉพาะชนชั้นนำและคหบดีในเมืองสุพรรณฯ ที่มีการเปลี่ยนอย่างเห็นได้ชัดกว่าชาวบ้านรอบนอกไม่ว่าจะเป็นลักษณะการสร้างบ้านเรือนที่มักมีการสร้างแบบประณีตและคงทนกว่า เช่น ตึกแถวสองชั้นในย่านตลาดทรัพย์สิน หรือร้านค้าในตลาดสามชุกที่มีลักษณะเป็นอาคารไม้ 2 ชั้น ในขณะที่บ้านพักของเจ้าของตลาด เช่น บ้านขุนจันทน์จันทน์รักษ์ เจ้าของตลาดสามชุกซอย 1-2 มีลักษณะบ้านเป็นอาคารไม้ 3 ชั้นฉลุไม้เป็นลายขนมปังขิงพร้อมปูพื้นกระเบื้องที่สั่งพิเศษจากต่างประเทศ³ ส่วนบ้านของชาวบ้านยังคงเป็นบ้านมุงแฝกเช่นเดิมดูได้จากรูปประกอบ 11 เมื่อกล่าวถึงเสื้อผ้าที่ใส่ชาวบ้านยังคงสวมเสื้อผ่าอก นุ่งโจงกระเบน ในขณะเดียวกันคหบดีหรือชนชั้นนำล้วนใส่เสื้อผ้าที่มีแพทเทิร์นการตัดเย็บแบบตะวันตกสังเกตได้จากรูปที่ยกมา การเข้ามาของสื่อบันเทิง กิจกรรมยามว่างรูปแบบใหม่หรือวิถีการกินแบบคนเมืองได้กลายเป็นส่วนหนึ่งในกิจวัตรของคนเหล่านี้ ส่วนชาวบ้านในพื้นที่ห่างไกลนั้นสามารถสัมผัสถึงวัฒนธรรมเมืองได้ต่อเมื่อมีการติดต่อธุรกิจหรือเข้ามาทำธุระในตัวเมืองหรือตลาดศูนย์กลาง การเข้ามาของวัฒนธรรมเมืองในชนบทมีความชัดเจนขึ้นหลังทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาที่ความเจริญกระจายออกไปสู่รอบนอก

¹ ม.ป.ก. (2551). สามชุกตลาด 100 ปี. หน้า 41.

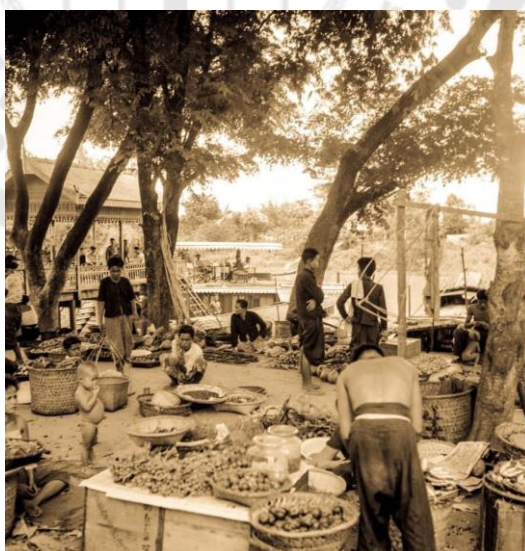
² ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2553). เล่มเดิม. หน้า 205-206

³ ไชยลักษณ์ กมลศักดิ์วิกุล. (2556). เล่มเดิม. หน้า 68

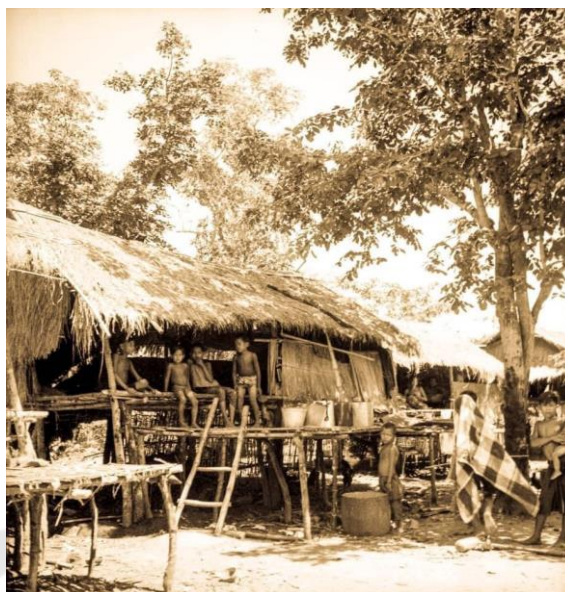
ภาพประกอบ 10 เด็กส่งน้ำแข็งด้วยรถจักรยาน สุพรรณบุรี ถ่ายเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2479
ถ่ายโดย Robert Larimore Pendleton.

ที่มา: ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองสุพรรณ (สุพรรณบุรีเมื่อวันวาน). (2559). เด็กส่งน้ำแข็งด้วยรถจักรยาน. (ออนไลน์).

ภาพประกอบ 11 ตลาดนางบวช (สามชุก) ริมแม่น้ำสุพรรณบุรี ถ่ายเมื่อวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2479 ถ่ายโดย Robert Larimore Pendleton.

ที่มา: คลาสสิก บัคส์. (2564). สุพรรณบุรีในอดีต. (ออนไลน์).

ภาพประกอบ 12 เด็ก ๆ บนกระท่อม ตำบลหนองผักนาก อำเภอเดิมบางนางบวช ถ่ายเมื่อวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. พ.ศ.2479 ถ่ายโดย Robert Larimore Pendleton.

ที่มา: คลาสสิก บুকส์. (2564). สุพรรณบุรีในอดีต. (ออนไลน์).

ภาพประกอบ 13 ท่าเรือเมลล์ ตลาดบางลี่ อำเภอสองพี่น้อง ถ่ายเมื่อ พฤศจิกายน พ.ศ. พ.ศ.2483
ถ่ายโดย Robert Larimore Pendleton.

ที่มา: คลาสสิก บুকส์. (2564). สุพรรณบุรีในอดีต. (ออนไลน์).

4.8 ประเพณีและความเชื่อ

ขณะที่สังคมสุพรรณฯ เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสธารแห่งกาลเวลาแต่ก็มีประเพณีความเชื่อบางอย่างที่ถูกยึดถือและปฏิบัติมาอย่างเหนียวแน่น ประเพณีที่เกิดขึ้นมาจากสภาพแวดล้อมและพื้นที่ ความผูกพันระหว่างคนและธรรมชาติโดยเฉพาะการมีพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรกรรมได้บ่มเพาะให้มีความเชื่อถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ เช่น การสืบทอดข้าว พิธีอัญเชิญแม่โพสพลงนา พิธีสืบทอดข้าว เป็นต้น สุพรรณฯ ในฐานะที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมจึงเกิดประเพณีเกี่ยวกับข้าวหลากหลายประเภทเพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองต้นข้าวให้ได้ผลผลิตดี ให้เกิดความบริบูรณ์ในข้าวปลาอาหาร ในยุคที่มีการแข่งขันทางการค้าและการผลิตข้าวแต่ชาวนาไม่อาจพึ่งใครได้นอกจากตัวเอง สิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นทางเลือกที่ชาวนาให้ความเคารพ ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงประเพณีแห่นางแมวและประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าวของชาวนาเมืองสุพรรณฯ

หนังสืออักษรานุกรมภูมิศาสตร์ ซึ่งเขียนขึ้นใน พ.ศ. 2480 ได้กล่าวถึงประเพณีการแห่บั้งไฟและแห่นางแมวในปีที่ฝนแล้งในสุพรรณฯ ไว้ว่า “ถ้าปีใดฝนแล้งมักทำพิธีแห่บั้งไฟและแห่นางแมว แต่มักทำเป็นบางตำบลที่ฝนแล้ง มักทำบั้งไฟและเอานางแมวใส่ข้อง เอาขึ้นแคร่หาม ร้องรำทำเพลงอย่างตลกคะนองติดจะหยาบคาย ห้ามแห่ไปตามหมู่บ้านบ้านเจ้าของบ้านต้องรับรองให้เงินหรือสุรา เมากันเรื่อยไป”¹ พิธีแห่บั้งไฟในที่นี้น่าจะหมายถึงประเพณีบั้งไฟอันเป็นประเพณีที่ทำเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลในอีสานอย่างแพร่หลาย เมื่อสืบค้นพบว่าประเพณีทำบั้งไฟ เกิดในชุมชนลาวที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสุพรรณฯ ซึ่งจัดเป็นประจำทุกปีและพื้นที่ที่ยังจัดประเพณีบั้งไฟมาถึงปัจจุบันเป็นชุมชนลาวพวนที่อยู่บริเวณตำบลบ้านโข้ง บ้านขาม บ้านดอนคาในอำเภออุทุมพร และตำบลวัดโบสถ์ ตำบลมะขามล้ม อำเภอบางปลาม้า² แต่ที่เป็นงานใหญ่ระดับจังหวัดคือประเพณีบุญบั้งไฟตำบลดอนคา อำเภออุทุมพร เนื่องจากผู้วิจัยไม่ได้สนใจเกี่ยวกับประเด็นนี้จึงขอละการกล่าวเกี่ยวกับรายละเอียดไว้สำหรับให้ผู้สนใจเข้ามาศึกษาประเด็นนี้ต่อไปในอนาคต

กลับมาดูประเพณีแห่นางแมวทำกันมากในช่วงหลังสงคราม รวเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ถ้าในกลุ่มลาวพวนการแห่นางแมวเป็นทางเลือกสุดท้ายหลังจากแห่บั้งไฟแล้วไม่ได้ผลฝนยังแล้งอยู่ โดยประเพณีแห่นางแมวแบ่งเป็นแบบราษฎรและแบบหลวง ซึ่งมีรายละเอียดต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือแบบหลวงในพระราชพิธี 12 เดือนแบ่งการทำพิธีออกเป็นของพราหมณ์และพุทธ โดยพิธีที่อิงกับพุทธจะเน้นความสุภาพ และตีความเนื้อหาเพลงจากความหมายที่สื่อถึงเพศมาเชื่อมโยงกับศาสนาแทน ขณะที่พิธีแห่นางแมวของราษฎรนั้นมีทั้งคำหยาบ การสื่อถึงเรื่องเพศใน

¹ กรมศิลปากร. (2499). เล่มเดิม. หน้า 2.

² โครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2564). บั้งไฟ. (ออนไลน์).

เพลงแห่ เช่น “นิมนต์ขรัวชั่ว สวดคาถาปลาช่อน ขี้เมฆสองก้อน มีละครสามวัน จับคนชนกัน ฝนเทลงมา ฝนเทลงมา” หรือ “เอาควยดีปี่ลี้ เอาหีบดอกควย ควยถอก (ร้องไม่ขัด) หีก็ (ร้องไม่ขัด) ควยนั่งร้อง ฝนก็เทลงมา ฯ” และมี “ขุนเพ็ด” หรือปลัดซีกหัวแดงรวมแห่ในขบวน รวมถึงไม่มีศาสนาให้ยึดโยง ภายในขบวนชาวบ้านสามารถแสดงตัวตน วางบทบาทในสังคมที่เคยยึดถือและร่วมสนุกสนานไปกับขบวนแห่ได้เต็มที่ “ขุนเพ็ด” ที่อยู่ในมือคืออาวุธสำหรับกระเข้าเข้าเหย้ากันภายในขบวน¹ นอกจากนี้ยังมีการปั้นดินเหนียวหนุ่มสาวในลักษณะเปลือยเปล่าเพื่อย้ำให้เหล่าเทวหว่านฝนมาชำระล้างความอูจาด²

การร้องเพลงในขบวนแห่ในแต่ละพื้นที่มักคล้าย ๆ กันคือสอดแทรกปัญหาการทำนาไม่ได้ผลจากความแล้ง ความแร้นแค้นที่ต้องเผชิญถ้าไม่สามารถผลิตข้าวได้ ความลำบากที่สะท้อนอยู่ในเพลงคือชะตาที่ชาวนาในยุคทุนนิยมล้วนต้องประสบเมื่อเงินคือสิ่งสำคัญที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ต่อไปดังกลอนว่า

“อย่าเพิ่งขายลูก	อย่าเพิ่งขายหลาน	ขายข้าวสาร
ไปแลกกัญชา	กัญชาสองมัด	อัฐสองไฟ
กล้วยหอมกล้วยไข่	สองใบต่อเฟื้อง	ข้าวเหนียวหน้าเหลือง
เลี้ยงผู้เลี้ยงคน	ฟ้าแลบข้างบน	ฝนเทลงมา” ³

การร่วมขบวนแห่นางแมวไม่ใช่มีเพียงแค่ชาวนาเท่านั้น แต่เป็นการร่วมกันแห่ของคนทั้งชุมชน จากหนังสือเพลงนอกศตวรรษของเอนก นาวิกมูล ได้กล่าวถึงชาวในหนังสือพิมพ์ข่าวตลาดว่าใน พ.ศ. 2450 มีการแห่นางแมวในพื้นที่สุพรรณฯ ปรากฏว่าขบวนแห่จะเอาดอกไม้เข้าบ้านหลังหนึ่งแต่เจ้าของบ้านมีลูกสาวเห็นว่าดอกไม้เป็นของไม่ดีไม่ยอมให้เอาเข้าบ้าน ยื้อกันไปมาจนเจ้าของบ้านเอาดอกไม้ตีคนหามตายเป็นคดีขึ้นโรงขึ้นศาล⁴ ดอกไม้ในที่นี้คือ “ขุนเพ็ด” แม้คดีนี้จบไม่สวยงามแต่จะเห็นได้ว่าการยึดยุดยุคของคนในขบวนแห่เป็นความต้องการแกมบังคับให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมให้มากที่สุด

¹ เอนก นาวิกมูล. (2550). *เพลงนอกศตวรรษ*. หน้า 407-411.

² เดลินิวส์. (2558). *สุพรรณฯ แล้งหนักชาวบ้านทำพิธีแห่นางแมวขอฝน*. (ออนไลน์).

³ เอนก นาวิกมูล. (2550). *เล่มเดิม*. หน้า 412.

⁴ *แหล่งเดิม*. หน้า 405.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ชี้ให้เห็นว่าพิธีแห่หางแมวไม่ใช่แค่มีไว้เพื่อขอฝนกับเทวดาแต่เป็นกลไกที่รักษาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวนาในชุมชนและคล้ายบรรยากาตึงเครียดที่มาจาก การผลิตข้าวไม่ได้ของชาวนา ภาวะฝนแล้งเป็นภาวะผิดปกติที่ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ตึงเครียด ซึ่งเป็นวิกฤตที่คนทั้งชุมชนเผชิญร่วมกัน ความสนุกสนานในการแห่หางแมวช่วยปลดปล่อย โลภจริตใจของชาวนาและเป็นพลังในการเผชิญกับปัญหาและสร้างสำนึกความเป็นชุมชน นอกจากนี้นิธิยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่าการที่พิธีแห่หางแมวลดลงไม่ใช่การมีชลประทานเช่นใครเขา หลอกกันแต่เกิดจากการสูญสลายทางวัฒนธรรมเก่าและไม่มีการพัฒนาวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาแทน ในยามเผชิญกับปัญหาในยุคทุนนิยมไม่ว่าจะเป็นความผันผวนของราคาข้าวไปจนถึงหนี้สิน เนื่องจากการที่ระบบทุนนิยมดึงให้ชาวนากลายเป็นปัจเจกต้องแข่งขันกันผลิตข้าว ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ ชาวนาตัดขาดจากวัฒนธรรมชุมชนและกลายเป็นปัจเจกชน¹ คำอธิบายของนิธิ เอียวศรีวงศ์ สามารถตอบคำถามการลดลงและเกิดขึ้นของพิธีแห่หางแมวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้อย่างน่าคิด เมื่อ ใช้คำอธิบายนี้มองย้อนกลับไปในพื้นที่ที่ยังมีประเพณีแห่หางแมวมาจนถึงปัจจุบันในสุพรรณฯ ส่วนมากคือชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังคงความเหนียวแน่นของวัฒนธรรมและประเพณี ในขณะที่ ชุมชนทั่วไปประเพณีแห่หางแมวได้ค่อย ๆ หดหายไปinalgเวลาอย่างรวดเร็วเช่น ในอำเภอนอง หนองไผ่ ซึ่งเป็นอำเภอที่มักประสบภัยแล้งและไม่สามารถทำนาได้เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่นอก เขตชลประทาน พบว่ามีการแห่หางแมวครั้งล่าสุดราวทศวรรษ 2430 ความเจริญที่เข้ามาในพื้นที่ ได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ของชุมชนในลักษณะตัวใครตัวมันมากขึ้น

นอกจากประเพณีแห่หางแมวแล้วประเพณีที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมที่ไม่กล่าวถึงไม่ได้ คือประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว การเกี่ยวข้าวเป็นการเก็บเกี่ยวผลผลิตขั้นสุดท้ายหลังจากที่เฝ้าฤดู ฝนอมต้นข้าวมากกว่า 3 เดือน และเป็นความสำเร็จของชาวนาที่ได้รับผลตอบแทนเมื่อสามารถ ขายข้าวได้ในราคาดี แต่ปัญหาคือแรงงานที่จะมาช่วยในการเกี่ยวข้าว บางครอบครัวที่มีที่นา เหมาะสมกับแรงงานคนในครอบครัวก็จะไม่มีปัญหาอะไร แต่ถ้าครอบครัวไหนมีแรงงานใน ครอบครัวน้อยกว่าที่นาทางออกคือการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างครอบครัวหรือที่เรียกกันว่าการ ลงแขก ซึ่งเป็นวิธีการที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในพื้นที่ กล่าวคือครอบครัวไหน ที่ข้าวสุกได้ที่ต้องการเกี่ยวข้าวก็จะไปวประกาศขอแรงจากคนรู้จักหรือญาติมิตรให้มาช่วย โดยมี การเลี้ยงอาหารและต้อนรับขับสู้อย่างดีเยี่ยม เมื่อถึงคราบ้านไหนที่เคยขอแรงต้องการเกี่ยวข้าวก็

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2562). แห่หางแมว วัฒนธรรมที่ไม่ได้มั่ง “ขอฝน” แต่เพื่อสร้าง “พลังชุมชน”. (ออนไลน์).

ไปช่วยเกี่ยวข้าวใช้แรงคืน¹ เวลาจะเกี่ยวข้าวมักมีการปักธงทำเครื่องหมายไว้เป็นสัญญาณให้แขกที่เชิญไว้นั้นมาได้ถูกนา บางครั้งก็มีการแห่ธงออกจากบ้าน โดยมีแขกเดินตามเป็นขบวนเป็นที่สนุกสนาน²

เมื่อคนมารวมตัวกันเกี่ยวข้าวจำนวนมากก็ต้องมีการละเล่นเพื่อให้คลายความเบื่อและมีแรงใจในการเกี่ยวข้าวไม่ให้เหนื่อยเสียก่อนจึงเกิดเป็นประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าวขึ้น เพลงที่ร้องเวลาเกี่ยวข้าวแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือเพลงที่ร้องตอนกำลังเกี่ยวจะร้องเพลงอะไรก็ได้แล้วแต่ผู้ร้องแต่ท่อนที่นิยม เช่น “เกี่ยวเถอะนะพ่อเกี่ยว อย่ามัวชะเง้อแลเหลียว เดี่ยวเดียวจะบาดมือเอ๋ย” และเพลงที่ร้องระหว่างพักมักเป็นการร้องตอบโต้ระหว่างชายหญิง ซึ่งต้องใช้ไหวพริบในการด้นสด ถ้านาไหนมีพ่อเพลงแม่เพลงจากต่างถิ่นกันมาลงเกี่ยวข้าว การเกี่ยวครั้งนั้นจะดุเดือดเป็นพิเศษเพราะมีการประชันกลอนกันเป็นที่ครื้นเครงแก่บรรดาแขกที่ลงเกี่ยว เนื่องจากการละเล่นที่สร้างสีสันแก่คนที่มาเกี่ยวดังนั้นจึงเป็นเพลงสนุก ปลุกเร้าให้ลงมือเกี่ยวข้าว ไปจนถึงการเกี่ยวพาราดีและสองแ่งสองงาม ดังการโต้ตอบกันของพ่อเพลงแม่เพลงที่แสดงการเกี่ยวพาและสองแ่งสองงามในครั้งเดียว

“ชาย	เหยียบหัวซังกะทั้งหัวหญ้า	
	ไถซังมันแห้งจะแยงขาเอา	
	ไถตอโสนมันไต่หน้า	จะตำเอาขานางเอ๋ย (รับ)
หญิง	ไถตอโสนมันไต่หน้า	
	น้องเองจะเหยียบไปเสียให้แน่น	เหมือนอย่างกับแผ่นสินลา” ³

ประเพณีลงแขกเป็นทางหนึ่งในเส้นทางเชื่อมความสัมพันธ์ของหนุ่มสาว ซึ่งพบว่ามีหนุ่มสาวจำนวนมากที่พบรักกันในงานลงแขกเพราะต่างฝ่ายต่างไม่ต้องเหน็ดเหนื่อย บรรยากาศในงานลงแขกล้วนสะท้อนให้เห็นความสุข สนุกสนาน ไม่มีใครมารำพันถึงความซอกซำในโชคชะตาของชาวนาเพราะเวลาเก็บเกี่ยวเป็นช่วงเวลาของความสำเร็จ ความมั่งมีที่จะได้เงินจากการขายข้าว เมื่อเทียบบรรยากาศระหว่างประเพณีแห่นางแมวและประเพณีเกี่ยวข้าวแม้จะมีความสุขสนุกสนานเหมือนกันแต่โทนของเรื่องล้วนต่างกันลิบลับ ประเพณีเกี่ยวข้าวเริ่มเลือนหายเมื่อมีการพัฒนา

¹ เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). *เล่มเดิม*. หน้า 118-119.

² เอนก นาวิกมูล. (2550). *เล่มเดิม*. หน้า 209.

³ *แหล่งเดิม*. หน้า 222.

อุตสาหกรรมตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 คนหนุ่มสาวจำนวนมากในพื้นที่ห่างไกลเลือกไปทำงานและ
แสวงโชคในเมืองเพื่อยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นมากกว่าทำไร่ไถนา ทศวรรษ 2510 เพลง
ลูกทุ่งเริ่มได้รับความนิยมในหมู่แรงงาน ซึ่งเพลงโด่งดังมักเป็นเพลงที่สะท้อนชีวิตการจากบ้านนา
ปาดอยเข้ามาทำงานในเมืองใหญ่ การถูกเอาเปรียบ ขณะเดียวกันนักร้องที่เป็นที่นิยมก็มักเป็น
นักร้องที่มีพื้นเพมาจากหมู่บ้านเกษตรกรรม เพลงลูกทุ่งกระจายเป็นวงกว้างในทศวรรษ 2420 ทำ
ให้เพลงพื้นบ้านเดิม ๆ เสื่อมความนิยมลง เพลงลูกทุ่งกลายเป็นเพลงตัวแทนของคนชนบทแทน
เพลงพื้นบ้านแบบเดิม ๆ¹

4.9 สรุป

บทนี้จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจข้าวที่รุ่งเรืองในสุพรรณฯ จากทศวรรษ 2440 ส่งผลให้เกิดการ
จับจองพื้นที่ที่กว้างขวางเปล่าเป็นไปอย่างรวดเร็ว ประชาชนจำนวนมากแสวงหาพื้นที่ทำนาใหม่ ๆ
เพื่อเพิ่มผลผลิตทำให้พื้นที่นาเริ่มขยับเข้าไปสู่พื้นที่ตอนในไกลจากแม่น้ำมากขึ้น การขยายพื้นที่
อย่างรวดเร็วทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนกฎหมายที่ดินใน พ.ศ. 2444 เพื่อให้กรรมสิทธิ์การอยู่อาศัย
แบบถาวรแก่ประชาชนและเป็นการลดปัญหาข้อพิพาทที่ดินจากความไม่ชัดเจนอาณาเขตใน
เอกสารสิทธิ์แบบเดิม คดีพิพาทคลองไผ่ตาบ่ตัวอย่างการต่อสู้ระหว่างเจ้าที่ดินรายย่อยและกลุ่ม
นายทุนที่มีข้าราชการอยู่เบื้อง ซึ่งกรณีนี้แสดงให้เห็นถึงประโยชน์จากกฎหมายให้กรรมสิทธิ์ที่ดิน
ที่ชาวบ้านใช้เป็นช่องทางในการเรียกร้องความเป็นเจ้าของที่ดินจากนายทุนที่เข้ามาขูดคลองซึ่ง
ต่างจากแต่เดิมเมื่อมีปัญหาดังกล่าวกับราชการ ชาวนาล้วนเป็นฝ่ายอพยพไปหาที่ดินว่างเปล่าผืน
ใหม่ในการหาเลี้ยงชีพแทน

การเติบโตของภาคเศรษฐกิจข้าวในสุพรรณบุรีได้เปลี่ยนแปลงให้สังคมให้มีลักษณะแบบ
ทุนนิยมประชาชนเข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับเศรษฐกิจแบบเงินตราอย่างแนบแน่น การค้าภายในเกิด
การขยายตัวโดยการไหลเวียนของสินค้าชนิดต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่พึ่งช่วยจุนหรือเรือส่งสินค้า ซึ่งมี
มากมายหลายประเภทเป็นตัวกลางติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างราษฎรชาวสุพรรณฯ กับคน
ในพื้นที่ต่างถิ่น เกิดบริการเรือโดยสารของบริษัทสุพรรณฯ ขนส่ง ซึ่งเป็นบริษัทเอกชนมาให้บริการ
รับส่งคนในสุพรรณฯ ไปกลับกรุงเทพฯ ในทศวรรษ 2450 มีตลาดริมแม่น้ำมากมายถือกำเนิดขึ้น
ตลาดสามชุกตลาดขนาดใหญ่ปลายแดนเป็นหนึ่งในตลาดที่พัฒนาขึ้นมาจากความรุ่งเรืองของ
การค้าข้าว ประชาชนในเขตปลายแดนจะเข้ามาซื้อสินค้าในตลาดสามชุก โดยเฉพาะหลังฤดูเก็บ

¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 91-95.

เกี่ยวที่ชาวนาจะนำข้าวมาขายและซื้อสินค้ากลับไปจำนวนมากทำให้ สินค้าใหม่ ๆ ที่มีขายใน กรุงเทพฯ ล้วนสามารถหาซื้อได้ในตลาดสามชุกเช่นเดียวกัน

เมื่อเงินเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้า การผลิตข้าวให้ได้จำนวนมากจึงเป็นเรื่องปกติ ดังนั้นถ้าปีไหนผลิตข้าวได้ไม่ดีหรือมีปัจจัยที่เลืือความคาดหมาย เช่น ภัยแล้งหรือน้ำท่วม ล้วนทำให้ชาวนาต้องประสบกับความลำบาก ซึ่งในทศวรรษ 2450-2460 จะพบว่าชาวนาสุพรรณฯ ประสบกับปัญหาจากภัยทางธรรมชาติแทบจะทั้งทศวรรษ แม้ภัยทางธรรมชาติจะเป็นสิ่งที่ควบคุมไม่ได้แต่สิ่งหนึ่งที่รัฐสามารถจัดการได้คือการทำชลประทาน ความเสียหายเป็นวงกว้างจากภัยทางธรรมชาติในสุพรรณฯ และความลำบากของชาวนาที่ต้องกู้หนี้ยืมสิน จำนองจำนำเพื่อหาเงินมาใช้ จ่ายในชีวิตประจำวันในยุคที่เงินตราคือตัวแปรของทุกอย่าง ภาพสังคมและความสัมพันธ์รูปแบบดังกล่าวนี้เป็นความสัมพันธ์ที่สะท้อนการเข้าเป็นสังคมแบบทุนนิยมที่พัฒนามาจากการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ได้ทำให้ใน พ.ศ. 2465 รัฐได้เลือกทำโครงการชลประทานในพื้นที่สุพรรณฯ แม้เลือกทำเฉพาะโครงการย่อยที่ 3 ประตุระบายน้ำโพธิ์พระยาเพียงเท่านั้นแต่ก็พบว่าประโยชน์ที่ได้จากโครงการมีมหาศาล

บทที่ 5

สรุป

การขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวในประเทศตั้งแต่หลังสนธิสัญญาเบาว์ริงส่งผลต่อพัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมของเมืองสุพรรณฯ อันจะสามารถสรุปตามวัตถุประสงค์เป็นประเด็นในแต่ละด้านได้ดังนี้ เริ่มจากประเด็นด้านเศรษฐกิจ สุพรรณฯ มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมในการเพาะปลูกเป็น 1 ใน 4 พื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญมาตั้งแต่อยุธยา รวมถึงมีความสำคัญทางเศรษฐกิจในแง่เป็นพื้นที่ที่มีความสมบูรณ์ของทรัพยากรทั้งคนและธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้ผลักดันให้เมืองสุพรรณมีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจต่อราชธานีเรื่อยมา จนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เศรษฐกิจของสุพรรณฯ เป็นเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อยังชีพ แต่ละครอบครัวสามารถพึ่งตัวเองได้มีผลผลิตหลากหลายในพื้นที่ เมื่อมีผลผลิตส่วนเกินก็นำมาขายหรือแลกเปลี่ยน การเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศจากการค้าสำเภาในรัชกาลที่ 3 ส่งผลให้เศรษฐกิจเงินตรากระจายเข้ามาอยู่สู่ประชาชนในพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีการติดต่อค้าขายกับพื้นที่ภายนอก เช่น ตัวเมือง สองพี่น้อง บางปลาม้า และศรีประจันต์ ประชาชนเริ่มใช้เงินในตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้า การค่อย ๆ เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับเศรษฐกิจแบบเงินตราทำให้ประชาชนสุพรรณฯ เกิดความคุ้นชินกับการใช้เงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสิ่งของ ดังนั้นเมื่อมีการเข้ามาของทุนนิยมหลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริงจึงสามารถตอบรับและผลิตข้าวเพื่อการค้าได้ในทันที

การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 ได้ตั้งสยามให้เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกและเป็นทุนนิยมอย่างเต็มตัว สยามเข้าสู่สภาวะการณ์การผลิตสินค้าเฉพาะอย่างจากการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศตามแต่ความถนัดและพื้นฐานทรัพยากร สยามซึ่งมีความสามารถในการผลิตสินค้าขั้นปฐมภูมิได้ดีโดยเฉพาะข้าวจึงรับหน้าที่ผลิตข้าวส่งออกขายประเทศอาณานิคมแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สุพรรณฯ ในฐานะพื้นที่ที่มีพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรกรรมถูกดึงเข้าไปสู่การแบ่งงานกันทำภายในประเทศ โดยรับหน้าที่ในการผลิตข้าวส่งออกขาย ภาวะการณ์แบ่งงานกันทำในครั้งนี้ได้เปลี่ยนเศรษฐกิจสุพรรณฯ จากการผลิตแบบยังชีพมาสู่การผลิตเพื่อขายอย่างแท้จริง ปัจจัยการผลิตด้านที่ดิน แรงงาน ทุนและนายทุนได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอันสัมพันธ์กับวิถีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปกล่าวคือ ที่ดินเกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกเป็นวงกว้าง ประชากรจากหลากหลายพื้นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานจากแต่เดิมที่ตั้งถิ่นฐานติดแม่น้ำก็ค่อย ๆ ขยับเข้าไปสู่พื้นที่ดอนใน และตั้งกระจายไปจนถึงเกือบสุดปลายแดนสุพรรณฯ ในทศวรรษ 2450 ซึ่งการเพิ่มจำนวนของ

ประชากรในพื้นที่ที่มีปัจจัยสำคัญจากนโยบายยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานและยกเลิกทาสที่ริเริ่มมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2410

การทำนากลายเป็นอาชีพหลักของคนสุพรรณฯ ชาวบ้านหันมาขายที่ดินกันอย่างกว้างขวางเนื่องจากข้าวมีราคาสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับรัฐมีนโยบายสนับสนุนการทำนา เช่น การไม่เสียค่านาบุกเบิกใหม่ใน 3 ปีแรก เป็นต้น ทำให้มณฑลนครชัยศรีมีพื้นที่ปลูกข้าวอยู่อันดับที่ 5 ของประเทศคิดพื้นที่ปลูกข้าวอยู่ร้อยละ 7.2 ของประเทศ โดยพื้นที่ปลูกข้าวอันดับ 1 ของมณฑลคือสุพรรณฯ ผลิตข้าวเป็นสัดส่วนประมาณครึ่งหนึ่งของมณฑลมาโดยตลอดยืนยันได้จากข้อมูลพื้นที่ทำนาใน พ.ศ. 2458 ปรากฏว่าจำนวนพื้นที่นาทั้งมณฑลนครชัยศรีมี 1,224,377 ไร่ ส่วนจำนวนพื้นที่นาในสุพรรณฯ มี 641,603 ไร่¹ จำนวนพื้นที่นาในสุพรรณฯ คิดเป็นร้อยละ 52.4 และสุพรรณฯ ในช่วง 45 ปีจาก พ.ศ. 2410-2455 สามารถบุกเบิกพื้นที่ทำนาได้มากกว่า 12 เท่าตัวและมีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ที่ดินเริ่มมีฐานะเป็นหนึ่งในทรัพย์สินมีค่าไม่ต่างจากเงินตรา เมื่อมีการแก้ไขกฎหมายให้ประชาชนสามารถครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างถาวรขึ้นใน พ.ศ. 2448 ยิ่งทำให้ที่ดินกลายเป็นสมบัติล้ำค่ามากยิ่งขึ้นในสายตาประชาชนสังเกตได้จากกรณีการฟ้องร้องคดีคลองไผ่ตาแบ่นในทศวรรษ 2460

เมื่อมีการขยายตัวของที่ดินแรงงานย่อมมีส่วนสำคัญ แต่ในยุคที่มีผืนดินอุดมสมบูรณ์มากกว่ากำลังคนทำให้แรงงานเกิดการขาดแคลน แม้ในแต่ละยุคสมัยจะมีความพยายามเพิ่มจำนวนแรงงานไม่ว่าจะเป็นการกวาดต้อนครัวเมื่อชนะสงคราม หรือให้สิทธิพิเศษบางอย่างในการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยสำหรับชาวต่างชาติ รวมไปถึงยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานก็ตามแต่แน่นอนว่าช่องว่างระหว่างที่ดินว่างเปล่ากับจำนวนแรงงานก็ยังสวนทางกันเช่นเดิม แม้วัฒนธรรมการขอแรงยังคงเป็นตัวช่วยในการบรรเทาการขาดแคลนแรงงาน แต่ก็พบว่าไม่เพียงพอต่อความต้องการเพิ่มผลผลิตข้าว ดังนั้นเจ้าที่ดินที่มีผืนนาขนาดใหญ่เกินกว่าแรงงานที่มีในครอบครัวยังทำได้จึงจำเป็นต้องหาทางออกด้วยการจ้างแรงงาน โดยเฉพาะแรงงานจากภาคอีสานที่ได้รับความนิยมอย่างมาก การจ้างแรงงานเป็นหนึ่งในความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในยุคที่ชาวนาต้องการผลผลิตข้าวจำนวนมากเพื่อขาย โดยการจ้างแรงงานเป็นทางออกที่ช่วยบรรเทาช่องว่างระหว่างที่ดินกับจำนวนประชากรที่ไม่สมดุลกัน ลักษณะแรงงานในช่วงเวลาที่ศึกษามีการเปลี่ยนแปลงที่ค่อยเป็นค่อยไป การเปลี่ยนแปลงแรงงานที่เห็นชัดที่สุดคือแรงงานงาน

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ .กส.13/1203 เล่ม111 จังหวัดสุพรรณบุรีส่งรายงานการตรวจการเพาะปลูกของขุนสกลสาส์นกิจ.

จ้างที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ซึ่งแรงงานเหล่านี้เข้ามามีบทบาทในฐานะกำลังการผลิตข้าวออกขายต่างประเทศ

ปัจจัยต่อมาที่ต้องกล่าวถึงคือทุน การทำนาแต่ละครั้งนั้นล้วนมีค่าใช้จ่ายสำหรับเป็นทุนในการเพาะปลูกตั้งแต่เริ่มต้นไปจนถึงการเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะในการทำนาครั้งแรกมักมีค่าใช้จ่ายจำนวนมากจากที่ดิน เมล็ดพันธุ์ อุปกรณ์ต่าง ๆ ไปจนถึงสัตว์แรงงานที่จำเป็นต้องเตรียมเพื่อให้กระบวนการทำนาในแต่ละขั้นตอนเป็นไปอย่างราบรื่น โดยการลงทุนในช่วงแรกของการทำนาแม้ชาวนาจะต้องใช้ทุนที่ค่อนข้างสูงแต่เมื่อเทียบกับราคาข้าวที่ขายได้แล้วนับว่าชาวนาได้กำไรประมาณครึ่งหนึ่งของทุนที่ลงไป ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ข้าวได้ผลผลิตดีเยี่ยม แต่ถ้าปีไหนผลผลิตไม่ดี เกิดภัยพิบัติ เศรษฐกิจตกต่ำ โดยเฉพาะในทศวรรษ 2450-2460 ชาวนามักขาดทุนสังเกตได้จากภาวะการกู้หนี้ยืมสินที่มีแนวโน้มสูงขึ้น เช่น ใน พ.ศ. 2460 เกิดน้ำท่วม ปรากฏว่ามีชาวนากว่า 10,487 รายนำโฉนดที่ดินไปจำนำ ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 60 ของผู้มีโฉนดทั้งหมด¹ ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องน่าแปลกเมื่อมีรายงานสำรวจใน พ.ศ. 2472 พบว่าจำนวนชาวนาเช่าที่ดินในภาคกลางสูงกว่าถึงร้อยละ 36 ของชาวนาทั้งหมดและมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นเมื่อราคาข้าวตกต่ำลง² การขาดทุนของชาวนาส่วนหนึ่งเกิดจากเทคนิคการผลิตที่ไม่ได้แตกต่างจากตอนที่ผลิตเพื่อยังชีพแต่ค่าใช้จ่ายกลับมีเพิ่มขึ้น เช่น การจ้างแรงงาน ดอกเบี้ยและค่าใช้จ่ายในสินค้าอุปโภคบริโภค อันเป็นต้นทุนที่เกิดจากการผลิตเพื่อค้า ดังนั้นเมื่อมีปัจจัยแทรกซ้อนที่ส่งผลต่อผลผลิตข้าวจึงทำให้ชาวนาขาดทุนและเกิดปัญหาหนี้สินระยะยาวขึ้น

ปัจจัยสุดท้ายที่ต้องกล่าวถึงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้คือนายทุน การเติบโตของเศรษฐกิจข้าวได้มอบโอกาสให้เกิดการสะสมทุนในกลุ่มคนต่าง ๆ โดยเฉพาะในกลุ่มชาวจีนที่สามารถสะสมทุนได้มากกว่าคนกลุ่มอื่น ๆ เนื่องจากมีอิสระอยู่นอกเหนือระบบการเกณฑ์แรงงาน ในช่วงแรกคนจีนเข้ามามีบทบาทในฐานะกุลี คณงานโยธา ทำไร่ทำสวน เมื่อมีทุนมากขึ้นก็รับหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลาง โดยเฉพาะพ่อค้าคนกลางรับซื้อข้าวจากชาวนาออกไปส่งถึงโรงสีในกรุงเทพฯ รวมถึงนำสินค้าอุปโภคบริโภคมาค้าขายในพื้นที่ ซึ่งคนกลุ่มนี้ค่อนข้างมีอิทธิพลต่อชาวนาเป็นอย่างมาก เพราะมีอำนาจต่อรองในการซื้อขายผลผลิตข้าวจากชาวนา รวมถึงสามารถควบคุมราคาข้าวและสิ่งของอุปโภคบริโภคที่นำเข้ามาจัดจำหน่ายในพื้นที่ด้วยตัวเอง การเป็นพ่อค้าคนกลางย่อมสร้างกำไรจำนวนมากพอให้คนเหล่านี้มีฐานะและเกิดการสะสมทุนมาต่อยอดธุรกิจ เช่น ปล่อยเงินกู้

¹ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 6 น.19/32. ประชุมเทศาภิบาลประจำปี 2460 (3-25 ธันวาคม 2460) อ้างใน วีระ แก้วประจันต์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 96.

² คาร์ล ซี ชิมเมอร์แมน. (2525). เล่มเดิม. หน้า 18.

เป็นเจ้าของตลาด เป็นเจ้าของโรงสี รวมไปถึงเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่น นอกจากนี้พ่อค้าคนกลางบางรายที่เข้ามาในสุพรรณฯ ยังสามารถสะสมทรัพย์สินจากกิจการค้าข้าวจนเกิดเป็นนายทุนและผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นอีกด้วย เช่น ตระกูลรักซ้อน และตระกูลเศษชะพานิช ที่เติบโตจากการเป็นพ่อค้าคนกลางในธุรกิจข้าวและมียังคงมีบทบาทในแวดวงเศรษฐกิจสุพรรณฯ ตราบจนปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงปัจจัยการผลิตในด้านต่าง ๆ ล้วนเป็นผลลัพธ์ของการผลิตตามแบบทุนนิยม ซึ่งมีบทบาทอย่างมากในการรังสรรค์เศรษฐกิจเมืองสุพรรณฯ ให้เติบโตตลอดระยะเวลาตั้งแต่หลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

ต่อมาคือประเด็นด้านการเมือง ต้องกล่าวว่าวิถีการผลิตมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการเมืองในเมืองสุพรรณฯ โดยการขยายพื้นที่ทำนาอย่างกว้างขวางทำให้อาณาฐานขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่ด้วยระบบการปกครองท้องถิ่นที่ปกครองมาตั้งแต่อดีตอันเป็นการปกครองด้วยระบบกินเมืองที่มีการสืบทอดตำแหน่งกันในตระกูล ทำให้เกิดการผูกขาดอำนาจอยู่ในกลุ่มคนกลุ่มเดียวที่ล้วนเป็นเครือญาติกัน ไม่ว่าจะเป็นญาติโดยสายเลือด ญาติผ่านการแต่งงาน หรือญาติของญาติก็ตาม ด้วยลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงมีการพึ่งพาและต่างตอบแทนผลประโยชน์แก่กันอันเป็นต้นตอของระบบอุปถัมภ์ การปกครองในลักษณะนี้ทำให้รัฐบาลมีอำนาจอยู่แค่บริเวณศูนย์กลางเท่านั้น พื้นที่โดยรอบอื่น ๆ ยิ่งห่างจากศูนย์กลางเท่าไรยิ่งมีอำนาจการปกครองตัวเองมากขึ้นเท่านั้น แต่เดิมรัฐไม่เคยเข้าถึงทรัพยากรของเมืองรอบนอกศูนย์กลาง กล่าวคือขุนนางในพื้นที่มีสิทธิในการจัดเก็บทรัพยากรอย่างเต็มที่ ซึ่งจะสังเกตได้จากกรณีการเก็บภาษีอากรในเมืองสุพรรณฯ ที่มักมีปัญหาค้างค่าส่ง ข้าราชการท้องถิ่นล้วนเพิกเฉยไม่มีการจัดส่งหรือจัดส่งล่าช้า ซึ่งทำให้รัฐเสียผลประโยชน์อย่างมหาศาล เจื่อนไขทางเศรษฐกิจเหล่านี้ทำให้กระบวนการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เกิดขึ้นเพื่อดึงทรัพยากรจากขุนนางมาอยู่ที่พระมหากษัตริย์ โดยอาศัยสร้างระบบราชการสมัยใหม่เพื่อจัดโครงสร้างการอุปถัมภ์ดังกล่าว นอกจากนี้ระบบราชการสมัยใหม่ยังเป็นกลไกที่ถูกใช้ในการขยายอำนาจทางการปกครองของส่วนกลางไปยังดินแดนนอกศูนย์กลางอำนาจได้อย่างมี

รัฐเข้ามามีอำนาจเหนือเมืองสุพรรณฯ ด้านการปกครอง การ เศรษฐกิจและสังคมอย่างเต็มที่ใน พ.ศ. 2438 จากการนำเมืองสุพรรณฯ เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลเทศาภิบาลนครชัยศรี รัฐได้สร้างระบบราชการสมัยใหม่ที่ราชการต้องเข้าศึกษาในโรงเรียนสมัยใหม่เข้ามาปกครองในพื้นที่ กลไกจากระบบราชการสมัยใหม่ช่วยลดทอนการมีอยู่ของโครงสร้างการอุปถัมภ์ในพื้นที่ มีการสร้างโรงเรียนสมัยใหม่เพื่อปลูกฝังอุดมการณ์ชาติในพื้นที่ทำให้สุพรรณฯ กลายเป็นส่วนหนึ่ง

ของสยามผ่านกระบวนการอาณานิคมภายในจากการกระชับอำนาจสู่ศูนย์กลาง ซึ่งเป็นในลักษณะไม่ต่างกับการผนวกหัวเมืองทางเหนือ

ขณะเดียวกันการพลิกโฉมการปกครองมารวมอำนาจที่ศูนย์กลาง เมื่อมองจากมุมสุพรรณฯ พบว่ามีการปรับตัวมากกว่าต่อต้าน โดยบรรดาเจ้าเมืองและกรมการท้องถิ่นเป็นคนกลุ่มแรก ๆ ที่ได้รับผลกระทบและพยายามปรับตัวทั้งดำเนินการในกิจการทางเศรษฐกิจส่วนตัวเพื่อเพิ่มทุนทรัพย์กันไปจนถึงส่งบุตรหลานเข้าไปในโรงเรียนสมัยใหม่เพื่อคงอำนาจในการปกครองของตระกูลไว้ ขณะเดียวกันโรงเรียนที่เข้ามาตั้งในพื้นที่ก็ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปได้มีโอกาสศึกษาระดับทางสังคมและเศรษฐกิจของตนเอง แม้จะมีหลักฐานยืนยันว่าในระยะแรกคนที่เข้าถึงการศึกษาสมัยใหม่ในเมืองสุพรรณฯ คือเหล่าลูกหลานคหบดี กรมการเมืองและลูกหลานข้าราชการในสังกัดต่าง ๆ ที่ได้รับโอกาสทางการศึกษามากกว่าคนกลุ่มอื่น ๆ แต่ก็พบว่าในส่วไม่น้อยมีลูกหลานชาวนา ร่ำรวยเข้ามาร่ำเรียนและได้เลื่อนฐานะเข้าสู่ระบบราชการสมัยใหม่อันได้แก่ พระยามัจฉลักษ์ณ์ อดีตผู้พิพากษา ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีของครอบครัวชาวนาที่สามารถไต่บันไดชนชั้นได้สำเร็จ

ประเด็นสุดท้ายคือประเด็นด้านสังคม การเติบโตของเศรษฐกิจข้าวในสุพรรณฯ ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมย่อมเกี่ยวพันกับด้านเศรษฐกิจและการเมืองอย่างแยกไม่ได้ไม่ว่าจะเป็นการจ้างแรงงาน การเลื่อนสถานะทางสังคมของชาวนา ผ่านการศึกษาสมัยใหม่ การสะสมเงินตราในครอบครองของประชาชนตั้งแต่ระดับบนจนถึงระดับล่างจากการค้าข้าวอันทำให้เกิดการปล้นเรือนของพ่อค้าร่ำรวยตามมา วิธีการผลิตที่เปลี่ยนไปยังทำให้วัว ควาย และที่ดินกลายเป็นทรัพย์สินมีค่าเกิดการปล้นวัวควายเป็นวงกว้างในสังคมเมืองสุพรรณฯ ชาวนาในหลายพื้นที่มีคดียฟ้องร้องที่ดินเพื่อครอบครองสิทธิในผืนนา เกิดความสัมพันธ์ที่เรียกว่าเจ้าหนี้ลูกหนี้ หรือนายทุนกับผู้เช่า ความสัมพันธ์ทางสังคมเหล่านี้เป็นความสัมพันธ์ที่พบเฉพาะในสังคมที่เข้าสู่ระบบทุนนิยม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดอีกประการหนึ่งนอกจากที่กล่าวไปข้างต้นคือการเข้ามามีบทบาทของเงินตราในชีวิตประจำวันส่งผลให้การค้าภายในเกิดการขยายตัวเกิดตลาดริมแม่น้ำขนาดใหญ่หลายแห่ง เช่น ตลาดสองพี่น้อง ตลาดเก้าห้อง ตลาดสามชุก ฯลฯ มีเรือบรรทุกสินค้าจากนอกพื้นที่ขึ้นล่องแม่น้ำสุพรรณฯ ไม่ขาดสาย เกิดกิจการเรือเมล์กลางทศวรรษ 2440 ทำให้คนสุพรรณฯ ติดต่อกับคนต่างถิ่นได้สะดวกขึ้น เกิดการรับวัฒนธรรมเมืองเข้ามาผ่านสินค้าอุปโภคบริโภค เสื้อผ้า หนังสือพิมพ์ อาหารการกิน ที่ล่องมาขายตามเรือ เงินตราเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีพ มีการจับจ่ายซื้อสินค้าอย่างคึกคัก สินค้าที่มีในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่วัสดุหาซื้อได้ในตลาดริมน้ำสุพรรณฯ เช่นกัน บางตลาดที่เติบโตขึ้นมาจากการค้าข้าวปรากฏว่ามี

สินค้าสมัยใหม่ รวมถึงมีสินค้าบันเทิง เช่น โรงภาพยนตร์ให้ชาวบ้านได้เข้ามาร่วมเสพ สร้างความครึกครื้นในตลาดอย่างมาก ตลาดกลายเป็นศูนย์กลางการค้าอย่างแท้จริง ซึ่งสังคมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในสุพรรณฯ ถูกรังสรรค์โดยกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานจากความรุ่งเรืองของเศรษฐกิจข้าว ตั้งแต่หลังเบาวริง

เมื่อเงินเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้า การผลิตข้าวให้ได้จำนวนมากจึงเป็นเรื่องปกติ ดังนั้นเมื่อเกิดความผันผวนทางธรรมชาติในทศวรรษ 2450-2460 จึงทำให้ชาวนาประสบลำบากต้องกู้หนี้ยืมสิน จำนองจำนำเพื่อหาเงินมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ปัญหาภัยพิบัติและความเดือดร้อนของชาวนายังเป็นการตอกย้ำถึงการเป็นสังคมทุนนิยมและการพึ่งพิงเศรษฐกิจโลก ซึ่งชาวบ้านไม่สามารถอยู่รอดด้วยการพึ่งพาตัวเองอีกต่อไป ภาพสังคมและความสัมพันธ์รูปแบบดังกล่าวนี้เป็นความสัมพันธ์ที่สะท้อนการเข้าเป็นสังคมแบบทุนนิยมที่พัฒนามาจากการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจข้าวหลังสนธิสัญญาเบาวริง การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมของเมืองสุพรรณฯ จะได้รับการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งเมื่อการสร้างโครงการชลประทานแห่งแรกในสุพรรณฯ แล้วเสร็จใน พ.ศ. 2468 โดยประโยชน์ที่ได้จากโครงการส่งผลต่อวิถีการผลิตอีกครั้ง กล่าวคือโครงการประตุน้ำโพธิ์พระยาสามารถควบคุมระดับน้ำแม่น้ำสุพรรณฯ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ชาวนาในพื้นที่เขตทอนน้ำประมาณ 198,052 ไร่สามารถทำนาได้ทั้งนาปรังและนาปี รวมถึงสามารถป้องกันน้ำท่วมที่นาได้มากกว่า 6,515 ไร่ ซึ่งการเกิดขึ้นของชลประทานจะช่วยผลักดันให้สุพรรณฯ ขึ้นเป็นพื้นที่แนวหน้าในการผลิตข้าวในทศวรรษต่อไป รวมถึงทำให้สุพรรณฯ เข้าสู่ยุคสมัยใหม่ได้ทั่วถึงยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นประเด็นที่ควรค่าแก่การศึกษาต่อไป

ข้อเสนอแนะ ปริญญานิพนธ์เล่มนี้มีข้อจำกัดด้านหลักฐานที่มาจากท้องถิ่นเนื่องจากในช่วงรัชกาลที่ 5-6 ซึ่งเป็นขอบเขตการศึกษาของปริญญานิพนธ์แหล่งหลักฐานใหญ่ที่มีข้อมูลจำนวนมากยังคงเป็นสำนักหอจดหมายเหตุ ซึ่งส่วนมากมักเป็นรายงานของส่วนกลางหรือเป็นมุมมองที่ข้าราชการจากส่วนกลางมองท้องถิ่น แม้ในบางเอกสาร เช่น ใบบอก สารตรา หรือฎีกาจะเป็นเรื่องราวที่ขุนนางท้องถิ่นส่งขึ้นไป แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ารายละเอียดที่เกี่ยวกับชาวบ้านค่อนข้างมีน้อยทำได้เพียงพยายามสกัดหลักฐานให้เห็นถึงความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะมาจากคดีความการฟ้องร้อง อันจะแสดงให้เห็นถึงความเดือดร้อนของชาวบ้านและการใช้ชีวิตในยุคนั้นได้ค่อนข้างดี และแม้ในปริญญานิพนธ์เล่มนี้จะมีจำนวนหนังสืองานศพคนสุพรรณฯ ที่เกิดในยุครัชกาลที่ 5-6 จำนวนไม่มากนักนำมาใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลง แต่อย่างน้อยก็ทำให้เห็นภาพมุมมองและสังคมเมืองสุพรรณฯ ในระดับหนึ่ง ดังนั้นถ้าในอนาคตมีโอกาสได้เจอแหล่งข้อมูล

ท้องถิ่นสุพรรณฯ มาเป็นหลักฐานเสริมเพิ่มเติมบางประเด็น ภาพสังคมและมุมมองที่มาจากชาวบ้านเมืองสุพรรณฯ คงทำให้เกิดความกระจ่างชัดและน่าสนใจขึ้น

นอกจากประเด็นหลักฐานแล้วประเด็นที่ปริญญานิพนธ์เล่มนี้ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในอนาคตสำหรับผู้สนใจศึกษา ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงวิธีการปล้นวัว ควายที่เกิดขึ้นในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำและปัญหาภัยทางธรรมชาติของสุพรรณฯ ทศวรรษ 2450-2460 เป็นที่น่าเสียดายที่ปริญญานิพนธ์เล่มนี้ไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะยืนยันว่าเงื่อนไขทางเศรษฐกิจเหล่านี้ได้สร้างใจและเสียมีชื่อจำนวนมากให้ออกอาละวาดในสังคมและมีวิธีการปล้นที่แตกต่างจากเดิมเพราะมีการอิงแอบเป็นส่วนหนึ่งกับอำนาจส่วนกลางจากนโยบายการปกครองท้องถิ่นของรัชกาลที่ 5 ดังนั้นหากในอนาคตมีโอกาสและหลักฐานมากพอ ประเด็นนี้ยังคงมีความน่าสนใจให้ศึกษาอย่างลึกซึ้ง อีกหนึ่งประเด็นที่ควรศึกษาต่อคือ การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและวิถีชีวิตของประชาชนในสุพรรณฯ หลังจากทำประตูน้ำโพธิ์พระยาแล้วเสร็จ ซึ่งผลดังกล่าวแม้มีกล่าวถึงอยู่บ้างแต่ก็เป็นเพียงข้อมูลในวงกว้างที่ให้เห็นประโยชน์ของโครงการโพธิ์พระยาเท่านั้น ยังคงมีรายละเอียดและประเด็นที่น่าสนใจที่ควรค่าแก่การศึกษาอย่างเจาะลึกในอนาคต แต่เนื่องจากเกินขอบเขตเวลาและด้วยข้อจำกัดของหลักฐานจึงทำได้เพียงกล่าวถึงอย่างกว้าง ๆ เท่านั้น

บรรณานุกรม

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

กระทรวงมหาดไทย. (2460). ยอดทะเบียนสำมนโครัมณฑลต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตร์

พุทธศักราช 2460.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. 1.1/167 เล่ม 6 รายงานแผนกทะเบียนมณฑลนครไทยศรีประจำพระ
พุทธศักราช 2465.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5 รล-ตราน้อย/8 เรื่อง เมืองสุพรรณบุรี ให้พระปลัดกรมการส่งตัวขุน
บุรีรักษขุนวังคนมีชื่อให้ข้าหลวงรายความนายสุตอุธร.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5 รล-ตราน้อย/8 เรื่องเมืองสุพรรณบุรี ให้บอกส่งตัวนายจอยอำแดง
นุญใจทนายกลับอำแดงเฒ่าเลยความเดิมหาว่าทำสารกรมธรรม์กู้เงิน.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5 รล-ตราน้อย/8 เรื่องเมืองสุพรรณบุรี ให้พระปลัดกรมการส่งตัว
พระยาสุพรรณให้ข้าหลวงรายนายห้างแรมแซหาว่าพระยาสุพรรณเปนเงิน 1200 บาท.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5 รล-ตราน้อย/12 เรื่องเมืองสุพรรณบุรี ให้จมนัประทานมนเทียน
ข้าหลวงพระปลัดกรมการหาตัวคนมีชื่อผู้ลักซื้อขายนำตานมาชำระตัดสินตามท้องตรา.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล-ตราน้อย/17 เรื่อง เมืองสุพรรณบุรีให้หาตัวราษฎรมาพร้อม
ด้วยข้าหลวงชำระรายชั้ไม่เสียภาษีน้ำตาลตโนกให้เงินฮี้แดงเจ้าภาษี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล-ตราน้อย/17 เรื่องเมืองสุพรรณบุรี ให้ส่งตัวกรมการมีชื่อราย
นายฤทธิพิ้องอุธรรหากันเรื่องทาส.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/2 เมืองสุพรรณบุรีเรื่องผู้ร้ายฆ่าไชรมุญเฒตาย.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/2 เรื่องเมืองสุพรรณเรื่องมองสิเออบุเรศลงทุนเข้า
หุ้นส่วนกับขุนภักดีโยธาซื้อเสาด่านขายแล้วขุนภักดีโยธาบิดพลิ้วไม่ยอมแบ่งปันเงินทุนกำไร
ให้มองสิเออบุเรศจึงมอบหนังสือให้มิสเตอร์อชาโรออกมาคิบัญญัติกับขุนภักดีโยธา.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/7 เรื่องเมืองสุพรรณบุรี ให้ชำระความนายข้างน้อง
นายเทศหาว่านายปั้นไปไถพินา.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/15 เมืองสุพรรณบุรีให้ส่งตัวราษฎรมีชื่อให้ข้าหลวงหา
ว่าราษฎรชั้ไม่ยอมเสียอากรสมภักษร.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/15 เรื่องเมืองสุพรรณบุรีตอบส่งคำลูกขุนปฤกษาเรื่อง
ความเงินเทศนายทองพ้องแย่งกันเรื่องทาส.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/23 เรื่องเมืองสุพรรณบุรีให้หาตัวนายประกันนาย
 หุ่นมาทำผิดส่งนายหุ่นตัวความเร่งพิจารณาสืบค้นชี้พยานรายความนายปลืมนายหุ่นคน
 มีชื่อให้ถูกต้องตามกฎหมาย.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/24 เรื่องเมืองสุพรรณบุรีให้พร้อมด้วยขุนพิพิทสมบัติ
 ข้าหลวงหาตัวราษฎรซึ่งขัดไม่เสียภาษีน้ำตาลโดนทมาชำระต่างหางว่าวเดิมให้แล้วโดยเร็ว.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/26 เรื่อง เมืองสุพรรณบุรีตั้งขุนรองปลัดเปนที่หลวง
 แพร่รับราชการตามตำแหน่งที่สืบไป.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก-ร.5รล.ตราน้อย/27 เรื่องเมืองสุพรรณบุรี ให้หาตัวเงินหัวอ้าแดงมา
 ชำระกับอ้าแดงแพให้ได้รับความเท็จจริงเรื่องนายไม้ทหารตายในราชการทัพเงินหัวนายเงินเอา
 ตัวอ้าแดงแพผู้ขายมาเร่งให้ส่งตัวอายุพินทาศ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก.ร.5ค2/51 เรื่องบัญชีเทียบเงินภาษีอากรปี 109 (30 ก.ย. 119).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.). ก.ร.5ค2/51 เรื่องบาญแผนกเจ้าภาษีนายอากรว่าประมูลจำนวน
 ศก 114 เทียบศก 113.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก.ร.5ค2/51 เรื่องบาญแผนกเจ้าภาษีนายอากรประมูลเงินจำนวน
 ศก 112.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก.ร.5ค2/51 เรื่องบาญแผนกผู้ว่ารับประมูลภาษีอากรผูกขาดใน
 กรุงแลหัวเมืองต่าง ๆ (4 ก.พ.114-31 ก.พ. 118).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กร.5ค/45 เรื่องลาวทรงดำเมืองสุพรรณขออนุญาตทำจุเช่นผี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กร.5ป/5 เรื่องนายเกิดกล่าวโทษพระยาสุพรรณ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/7 เรื่องเรื่องขุนแก้วเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/24 เรื่องเรื่องขุนแก้วเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/53 เรื่องขุนแก้วเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/75 เรื่องขุนบันเทาเป็นพี่ขุนแก้วเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/130 ขุนแก้วเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/169 เรื่องขุนบรรเทาเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/197 เรื่องนายเผือกเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/444 เรื่องนายเล็กมหาดเล็กเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/482 เรื่องเงินโพเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/614 เรื่องพระศรีทิพโพเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/720 เรื่องหลวงยอดอาวุธเก็บเงินค่านาเมืองสุพรรณบุรีปี 113.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/742 เรื่องหรือเรื่องที่จะจัดให้ข้าหลวงเทศาภิบาลตั้งประจำ

เก็บเงินค่านาอยู่ทุกมณฑลมอบให้ข้าหลวงเทศาภิบาลในศก 114.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.4/856 เรื่องให้พระยาสุพรรณส่งเงินค่านาค้างจำนวนปีมะเมีย
วอก 1244.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.5/78 เรื่องรายงานกองข้าหลวงเกษตรมณฑลนครไชยศรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.11/39 กล้อง 5 มิเตอร์โฮมัน วันเดอร์เฮอร์ต ยื่นรายงานการ
ตรวจคลอง.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.11/167 เล่ม 6 เรื่องรายงานแพนทะเปียนมณฑลนครไชยศรี
ประจำพระพุทธศักราช 2465.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/749 เล่ม 74 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานประจำปี 2455.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/749 เล่ม 74 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานประจำปี 2455.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/786 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูก

ประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2454.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/946, 949 เล่ม 91 เมืองสุพรรณบุรีส่งรายงานเพาะปลูก

ประจำเดือนสำหรับ พ.ศ. 2455.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1201 เล่ม 111 เรื่องมณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการ
ของนายเลื่อม.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1203 เล่ม 111 จังหวัดสุพรรณบุรีส่งรายงานการตรวจการ
เพาะปลูกของขุนสกลสาส์กิจ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1264 กระทรวงเกษตรส่งแพทย์สัตว์ไปจัดการป้องกันระจับ
โปรดสัตว์มณฑลนครไชยศรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1286 เล่มที่ 119 มณฑลต่าง ๆ บอกจำนวนข้าที่เสียหายด้วย
น้ำท่วม พระพุทธศักราช 2460. .

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1315 เล่ม 121 มณฑลนครไชยศรี ส่งรายงานตรวจการ
อำเภอท่าพี่เลี้ยง, อำเภอศรีประจันต์ของขุนสกลสาส์กิจ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1316 มณฑลนครไชยศรีส่งรายงานตรวจการ จังหวัด
สุพรรณบุรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1544 เรื่องพนักงานแพทย์สัตว์ไปจัดการป้องกันโรคระบาด

สัตว์พาหนะท้องที่อำเภอบางปลาม้า.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1546 สัตว์ปนโรคระบาวัวในท้องที่อำเภอนางบวช.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1547 พนักงานแพทย์สัตว์ไปจัดการป้องกันโรคระบาวัวสัตว์พาหนะในท้องที่อำเภอศรีประจันต์.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กส.13/1549 พนักงานแพทย์สัตว์ไปจัดการป้องกันโรคระบาวัวสัตว์พาหนะในท้องที่อำเภอท่าพี่เลี้ยง.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.7 กษ/1 รายงานกรมชลประทานได้ช่วยเหลือชาวนาในมณฑลต่าง ๆ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.7 กษ/8 ทดน้ำและขุดคลองป่าสักเหนือฯ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.7 กษ/8 บันทึกเรื่องการทอดน้ำ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/13 เรื่อง ร.ร. ปรีชาพิทยากร จ.สุพรรณบุรี (12 -14 ก.ย. 126).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/16 เรื่อง ร.ร. วัดบ้านกร่าง จ.สุพรรณบุรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/37 เรื่อง สรุปรายงานตรวจการพระศาสนาและการศึกษาหัวเมืองจำนวนศก 117 กับศก 118 (ร.ศ. 117-120).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/37 เรื่องจัดการเล่าเรียนตามมณฑลต่าง ๆ (ก.ย. 117-ก.พ. 117).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5ศ/38 เรื่องรายงานตรวจการศึกษามณฑลนครไชยศรี.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0601.2.9/2 บันทึกที่ดินฝั่งคลองไผ่ตาแบ้ ตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี (22 มี.ค. 2459).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 กษ/1 พระยาบรรณาสังหนาท (เจ๊ก) ขอพระบรมราชานุญาตขุดคลองนา ตำบลหลังเกาะใหญ่ไปออกแม่น้ำสุพรรณ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 กษ/2 เรื่องเก็บเงินค่านา มณฑลต่าง ๆ (23 ม.ค 110-19 พ.ย 119).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 กษ/2 ยกเว้นเก็บเงินค่านา (30 มี.ค 119-23 มิ.ย. 129).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 กษ/14/1 เรื่องได้ส่วนความรู้นายเจริญในทางการเพาะปลูก (29 มิ.ย. 119-25 ก.พ. 119).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 กษ/15 เรื่องมณฑลนครไชยศรี (23 ก.ค. 114-6 ก.พ. 121).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม.2.12ก/73 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (พ.ค. 104- มี.ค. 106).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/74 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม2.12ก/75 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณบุรี (มี.ค. 107-30 มี.ค. 109).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม/45 เรื่องคลองมะขามเฒ่าเมืองสุพรรณบุรี (12 ส.ค. 129).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5.ม/4 เรื่องหนังสือราชการไปมาระหว่างพระยาพิพัฒโกษา
กระทรวงต่างประเทศกับพระยาศรีสิงห์เทพและพระศรีเสนา กระทรวงมหาดไทยเกี่ยวกับ
เรื่องทั่วไป.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5กษ/13 เรื่องบริษัทชุดคลองและคุนาศยามของพระบรมรา
ชาณุญาติชุดคลองในทุ่งฝั่งตะวันตก (19 เม.ย. 123-12 ม.ค. 123).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/5/1 เรื่องเลขเขมรส่วยเมืองสุพรรณบุรี ร.ศ. 114.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/6 เรื่องบันแซงปกครองหัวเมือง (25 ต.ค. 112- 6 ต.ค. 129).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/20 เรื่องใบบอกเมืองสุพรรณ อ่างทอง (10 ก.ย. 106).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/29 เรื่องมหาดไทยเรื่องบอกหัวเมืองต่างๆ (25 ก.ค. 110).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.). มร.5ม/29/1 เรื่องพระอินทราธิบาล รายงานตรวจราชการมณฑล
นครไชยศรี (2-14 ส.ค. 115).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/29/2 เรื่องสุพรรณบุรี (22 พ.ค. 115).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/36 เรื่องบาทหลวงบ้านดอนแขวงเมืองสุพรรณบุรีเกลี้ยกล่อม
พวกลาวซ่งเข้ารีต.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.6 กษ/10 เรื่องข้าวแพง (27 มี.ค. 2461- 31 พ.ค. 2462).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.6กษ/1 เรื่องหนังสือยอดรายงานน้ำฝนรวม 13 ปีตั้งแต่ พ.ศ.
2449- พ.ศ. 2461.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.6ม/4 เรื่องอุทกภัยในจังหวัดต่าง ๆ พุทธศักราช 2460 (9 ต.ค.
2460-20 ม.ค. 2460).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร. 5ม/29/2 เรื่องพระยาสุนทรบุรี ตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี
(12-16 พ.ค. ร.ศ. 119).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.4/120 เรื่องทำเนียบข้าราชการและทะเบียน ร.ร. มณฑลนครชัย
ศรี (16 มี.ค. 2469).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.53.7ก/8 บัญชีนักเรียนฝึกหัดครูของมณฑลนครชัยศรีประเภท
ต่าง ๆ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.54.3/1 เรื่องกรรมการมณฑลนครชัยศรีขอจำหน่ายโรงเรียน

ประจำอำเภอจะเข้สามพันออกจากทะเบียนโรงเรียนรัฐบาล (6 มิ.ย. 2436-30 ก.ค. 2470).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.54.3/3 เรื่องกรมศึกษาธิการทรงหาหรือด้วยหมื่นบำรุงโยธินอาจารย์
โรงเรียนบำรุงวิทยา กรมการเมืองจังหวัดสุพรรณ ขอตำแหน่งยศและเจ้าพนักงานและครูและ
ท่านที่เป็นครูมีความดีความชอบจะได้รับตำแหน่งยศ พ.ศ. 2440.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 54.3/7 เรื่องสร้างโรงเรียนปรีชาพิทยากรณ์ เมืองสุพรรณ (3-25
ก.ย. 2450).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0601.2.9/2 บันทึกที่ดินฝั่งคลองไผ่ตาแบ้ (22 มีนาคม 2459).

ราชกิจจานุเบกษา

งดเก็บอากรค่านาคูโคตตำบลบางตาเถน ท้องที่อำเภอสองพี่น้อง ตำบลเก้าห้อง ตำบลสาละ ท้องที่
อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวนพุทธศักราช 2462. (2465, 2 เมษายน). ราช
กิจจานุเบกษา. เล่มที่ 39 หน้า 8-9.

ใบอนุญาตขายงานน้ำฝนและราคาเมล็ดธัญญาหาร ที่ซื้อขายกันกับสัตว์พาหนะที่ล้มในหัวเมืองต่างๆ
จำนวนเดือนเมษายน ศก 125. (126, 16 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 24 หน้า 264-
268.

ใบอนุญาตขายงานน้ำฝนและราคาเมล็ดธัญญาหารที่ซื้อขายกันกับจำนวนสัตว์พาหนะที่ล้มในหัวเมือง
ต่างๆ จำนวนเดือนกุมภาพันธ์ ศก 124. (125, 22 เมษายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 23
หน้า 90-92.

ใบอนุญาตขายงานน้ำฝนและราคาเมล็ดธัญญาหารที่ซื้อขายกันกับสัตว์พาหนะที่ล้มในหัวเมืองต่างๆ
จำนวนเดือนกุมภาพันธ์ ศก 125. (126, 14 เมษายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 24 หน้า
36-39.

ใบอนุญาตขายงานน้ำฝนต้นเข้าและราคาเมล็ดธัญญาหารที่ซื้อขายกันในพื้นเมืองกับจำนวนสัตว์พาหนะที่
ป่วยเป็นโรคล้มในหัวเมืองต่างๆ จำนวนเดือนพฤษภาคม ศก 127. (127, 6 กันยายน). ราช
กิจจานุเบกษา. เล่ม 25 หน้า 658.

ประกาศแก้ไขวิธีเก็บภาษีน้ำตาลโตนด. (119, 15 กรกฎาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 17 แผ่นที่ 16.
หน้า 166.

ประกาศแก้ไขวิธีและพิกัดเก็บเงินค่านา. (124, 25 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 22 หน้า 256-
258.

ประกาศกระแสพระบรมราชโองการเรื่องหวงห้ามแลจัดซื้อที่ดินสำหรับสร้างการท่น้ำไขน้ำแคว

สุพรรณบุรี พระพุทธศักราช 2466. (2466, 26 สิงหาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 40 หน้า 88.

ประกาศกระทรวงมหาดไทยเรื่องแก้ไขวิธีนาโคใบบางตำบลในมณฑลนครไชยศรีเป็นวิธีนาฟางลอย.

(2458, 30 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 32 หน้า 83-93.

ประกาศการเก็บค่านา. (119, 2 ธันวาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 17 หน้า 508.

ประกาศยกเลิกวิธีเก็บค่านาโคใบในเขตแขวงเมืองสุพรรณบุรีเป็นวิธีนาฟางลอย. (129, 25 ธันวาคม).

ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 27 หน้า 85-87.

ประกาศยกเว้นเงินค่านาจำนวน พ.ศ. 2457 ในอำเภอนางบวช อำเภอศรีประจันต์ อำเภอบางปลาม้า

อำเภอจะนะสามพันและอำเภอเมืองสุพรรณบุรี. (2458, 5 ธันวาคม). ราชกิจจานุเบกษา.

เล่มที่ 32 หน้า 386-387.

ประกาศยกเว้นเงินอากรค่านาโคใบในท้องที่อำเภอเดิมบางและอำเภอนางบวชจังหวัดสุพรรณบุรี

จำนวนพุทธศักราช 2461 รวม 5 ตำบล. (2462, 28 มีนาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 36

หน้า 282-283.

ประกาศยกเว้นไม่เก็บเงินค่านาบางตำบลแขวงเมืองนครปฐม เมืองสุพรรณบุรี จำนวน พ.ศ. 2455 ไว้

พ.ศ. หนึ่ง. (2457, 10 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 31 หน้า 126-127.

ประกาศยกเว้นไม่เก็บเงินอากรค่านาจำนวน พ.ศ. 2454 ในเขตแขวงเมืองนครไชยศรี เมือง

สุพรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร. (2456, 21 กันยายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 30 หน้า 296-

297.

ประกาศลดหย่อนเงินอากรค่านาโคใบในท้องที่อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวนพุทธศักราช

2460 รวม 2 ตำบล. (2462, 29 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 36 หน้า 119-120.

พระราชทานบรรดาศักดิ์. (2474, 15 พฤศจิกายน). ราชกิจจานุเบกษา: เล่ม 48 หน้า 3054.

พระราชบัญญัติสำหรับตรวจป้องกันโรคสัตว์พาหนะ รัตนโกสินทร์ศก 119. (119, 1 กรกฎาคม). ราช

กิจจานุเบกษา. เล่ม 17 หน้า 137-139.

รายงานน้ำฝนต้นเช้าแลราคาเมล็ดธัญญาหารที่ซื้อขายกันในพื้นที่เมืองกับจำนวนสัตว์พาหนะที่

ป่วยเป็นโรคล้มในหัวเมืองต่างๆ จำนวนเดือนพฤษภาคม ศก 127. (127, 6 กันยายน). ราช

กิจจานุเบกษา. เล่มที่ 25 หน้า 658-659.

รายงานน้ำฝนต้นเช้าแลราคาเมล็ดธัญญาหารที่ซื้อขายกันในพื้นที่เมืองกับจำนวนสัตว์พาหนะที่

ป่วยเป็นโรคล้มในหัวเมืองต่างๆ ตั้งแต่วันที่ 1 ถึงวันที่ 30 พฤศจิกายน ศก 126. (127, 19

เมษายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 25 หน้า 77-79.

เทศาภิบาล

เรื่องการสำรวจทำบาญชีสำโนครัว. เทศาภิบาล. เล่ม 7 แผ่น 38 วันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ. 128.

เรื่องคำนำบาญชีเนื้อหาที่นาในมณฑลต่างๆ ทัวพระราชอาณาเขต. เทศาภิบาล เล่ม 13 ฉบับ

เมษายน ร.ศ.131.

เรื่องบาญชีเงินผลประโยชน์แผ่นดินในมณฑลต่างๆ ตั้งแต่จำนวนศก 121 ถึงจำนวนศก 126.

เทศาภิบาล. เล่ม 7 แผ่น 37 วันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 128.

เรื่องยอดสำโนครัวการเลี้ยงชีพ แลการศึกษา ศก 128. เทศาภิบาล. เล่ม 10 ฉบับพิเศษเดือน

พฤศจิกายน.

เรื่องยอดสำโนครัวการเลี้ยงชีพ แลการศึกษา ศก 129. เทศาภิบาล. เล่ม 10 ฉบับพิเศษเดือน

มกราคม.

เรื่องลักษณะโรคสัตว์พาหนะตามหัวเมือง. เทศาภิบาล. เล่ม 1 แผ่นที่ 2 วันที่ 1 พฤษภาคม 125.

หนังสือ

Wright Arnold and Oliver T. Breakspear. (1908). *Twentieth Century Impressions of Siam : Its History, People, Commerce, Industries, and Resources*. London : Lloyd's Greater Britain Publishing Compan.

โรงเรียนกรรณสูตศึกษาลัย. (2521). ที่ระลึกครบรอบ 80 ปีโรงเรียนกรรณสูตศึกษาลัย จังหวัดสุพรรณบุรี. ม.ป.ท: ม.ป.พ.

โรงเรียนกรรณสูตศึกษาลัย. (2541). 100 ปีกรรณสูตศึกษาลัย 2441-2541. ม.ป.ท: ม.ป.พ.

กรมศิลปากร. (2499). อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ 3 จังหวัดคือ สุพรรณบุรี กาญจนบุรี นครปฐม. พิมพ์เป็นบรรณาการงานพระราชทานเพลิงศพ พระยามีนบุรีศรีมหาดุทยาน (ขัน ฐุสวานนท์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันอาทิตย์ที่ 7 ตุลาคม พุทธศักราช 2499 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเชชม.

กรมศิลปากร. (2505). พระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสลำนน้ำมะขามเฒ่า พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพ นางจ่าง พัทธ์ษับริหาร (จ่าง มลินทวณิช) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันพุธที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2505: กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

- กระทรวงมหาดไทย. (2555). การเสด็จตรวจราชการหัวเมืองของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. กรุงเทพฯ: สถาบันดำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2468). แผนพัฒนาพลศึกษาประเทศ พ.ศ. 2468. กรุงเทพฯ: สถาบันพิพิธภัณฑสถานการเรียนรู้แห่งชาติ.
- กุลลดา เกษบุญชู มีด. (2562). ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ : วิวัฒนาการรัฐไทย. (อาทิตย์ เจียมรัตต์ญู, แปล). นนทบุรี: ฟ้ายเดียวกัน.
- คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2556). ขุนช้างขุนแผน ฉบับวัดเกาะ. กรุงเทพฯ: ซิลค์เวอร์ม.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2511). ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. พระนคร: กรมศิลปากร.
- จอห์นสัน, เดวิด บรูซ. (2530). สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473. (พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรมและคณะ, แปล) กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2482). ลำเนาพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยายมราช (ปั้น สุขุม) กับประวัติเจ้าพระยายมราช พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ.๒๔๘๒ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงธรรม.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2550). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ชาติชาย มุกสง. (2563). จากป่าสู่เชื้อโรค : ประวัติศาสตร์การแพทย์กับโรคระบาดในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ซีมเมอร์แมน, คาร์ล ซี. (2525). การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทของสยาม. (ซีม วีระไวทยะ, แปล). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2468). สนทนากับผู้ร้ายปล้น. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระตำรวจตรี พระยาอภิชาติชาตยยุทธ (เจริญ เสวตนันท์) พ.ศ. 2468. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2506). ตำนานกษัตริย์กุลาบ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาฉัตรมงคลสุพรรณ (บุญ ศาลยาชีวิน) ณ เมรุวัดพระพิเรนทร์ 25 มีนาคม 2506. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีหงส์.
- ทวิศักดิ์ เผือกสม. (2561). เชื้อโรค ร่างกาย และรัฐเวชกรรม: ประวัติศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ในสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: Illuminations Edition.

ทองม้วน ศรีบุญมา. (2528). หนังสือที่ระลึกงานฌาปนกิจศพ คุณแม่ทองม้วน (ชาครีย์รัตน์) ศรีบุญมา เมื่อ 23 มีนาคม 2528 ณ วัดประตูลำธาร. ม.ป.ท: ม.ป.พ.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ: แพรว.

นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว. (2550). เล่าเรื่องเมืองเพชร. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.

บังอร ปิยะพันธ์. (2541). ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2553). ศรีสุพรรณภูมิ : เรื่องตำนานจากอดีตกาลจนถึงเรื่องเล่าขานเมื่อวันวาน. กรุงเทพฯ: ดวงกมลพับลิชชิง.

ปิตุชัย พงษ์วานิชอนันต์ และ วิมล ไทรนิมโนว. (2543). สุพรรณบุรีเมืองหน้าด่านและเมืองอยู่ข้างน้ำของไทย. กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณาภา.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2439). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์).

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2557). ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: มติชน.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. (พิมพ์ครั้งที่ 3 ปรับปรุง). เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม.

พรณี บัวเล็ก. (2545). ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457-2482: บทเรียนจากความรู้จูงใจสู่ใญ่ศึกนาฏกรรม. กรุงเทพฯ: พันธกิจ.

พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย. (2517). พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ อุตึศส่วนกุศลถวายแด่ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่ณ ปุ่ณณสิริ มหาเถระ) ในงานพระราชทานเพลิงศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันอังคารที่ 23 เมษายน 2517. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกุณกิจ.

ม.ป.ก. (2532). อนุสรณ์งานศพนายบุตรดี ประทุมชัย. กรุงเทพฯ: ปรีดาการพิมพ์.

ม.ป.ก. (2543). อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษคุณแม่จรัส รักซ้อน ณ เมรุวัดท่าช้าง อำเภอดิมนางนางบวช จังหวัดสุพรรณบุรี วันอาทิตย์ที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2543
ม.ป.ท: ม.ป.พ.

ม.ป.ก. (2551). สามชุกตลาด 100 ปี. ม.ป.ท: ม.ป.พ.

มนัส โอภากุล. (2552). ช้างป่าต้น คนสุพรรณ. กรุงเทพฯ: มิ่งเจริญ.

วารุณี ไอสถารมย์. (2547). เมืองสุพรรณบนเส้นทางเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์พุทธศตวรรษ

- ที่ 8-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2554). สมเด็จพระปิยมหาราชกับการปฏิรูปการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.
- สมัย สุทธิธรรม. (2539). สุพรรณบุรี. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สุนทรภู่. (2509). นิราศเมืองสุพรรณฉบับสมบูรณ. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สุนทร อัสะไวย์. (2530). ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2457. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์. (2554). ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีน. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- สุวิทย์ ไทพยวัฒน์. (2521). วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2394-2475. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2548). ประวัติศาสตร์เทคโนโลยีการเกษตร. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.
- เสถียร ลายลักษณ์และคณะ. (2477). ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 32. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์พิมพ์ดีดหลวง.
- เสถียร วิชัยลักษณ์. (2478). ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8. พระนคร: โรงพิมพ์ดีดหลวง.
- เสาวภา พรศิริพงษ์. (2548). วิถีชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรี: นครปฐม : สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เอนก นาวิกมูล. (2550). เพลงนอกศตวรรษ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เอนก นาวิกมูล. (2554). ตลาดสามชุก เรื่องเล่ากับภาพเก่าและใหม่. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เด็อนตุลา.
- อนุศาสนจิตรกร, พ. (2552). ประชุมนิราศ ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ.
- อินแกรม, เจมส์ ซี. (2552). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970. (ชูศรี มณี พุกฤษและเฉลิมพจน์ เอี่ยมกมลลา, แปล) สมุทรปราการ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.

วิทยานิพนธ์

- กิตติ ต้นไทย. (2520). คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2367-2453 (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ณัฐพงษ์ สกุลเลียว. (2561). สามัญชนในหัวเมืองฝ่ายเหนือกับการก่อตัวของรัฐสมัยใหม่สยาม ทศวรรษ 2400-2450. (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

ถนนม ตะนา. (2527). กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2401-2414.

(วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐม.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2521). การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2411-2475). (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ธรรมรักษ์ จำปา. (2539). การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจข้าวในภาคกลางกับผลกระทบต่อสังคมไทย
ช่วง พ.ศ. 2460-2498. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
กรุงเทพฯ.

ธีระ แก้วประจันต์. (2534). สภาพเศรษฐกิจมณฑลนครชัยศรี พ.ศ. 2438-2475. (วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, กรุงเทพฯ.

ปฐม ตาคะนันทน์. (2549). สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการสถาปนา
อุดมการณ์แห่งรัฐของสยาม. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
กรุงเทพฯ.

พีรศักดิ์ ชัยได้สุข. (2545). โจรในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางยุคการปฏิรูปการปกครอง รัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

มณฑล คงแถวทอง. (2527). เศรษฐกิจข้าวและน้ำตาลทรายในลุ่มแม่น้ำท่าจีน พ.ศ. 2398-2453.
(วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

รัตนา หนูน้อย. (2529). ฐานะของเมืองสุพรรณบุรีในประวัติศาสตร์อยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 1893 ถึง
พ.ศ.2231. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ.

วารุณี ไอสถารมย์. (2524). การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2475. (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ. .

ไศจิลักษณ์ กมลศักดิ์วิกุล. (2556). ตลาดย้อนยุคสามชุก: การเมืองเรื่องพื้นที่และธุรกิจแห่งการถวิล
หาอดีต. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,
กรุงเทพฯ.

สุนทรี อาสะไวย์. (2521). การพัฒนาระบบชลประทานในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2431- พ.ศ. 2493
(วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

อรุณี จำปานิล. (2550). ประวัติศาสตร์ชุมชนตลาดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี ระหว่างปี พ.ศ. 2466-

2544. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐม.

บทความ

Jory, P. (2015). Thailand's politics of politeness: Qualities of a Gentleman and the making of 'Thai manners'. *South East Asia Research*, 23 (3) 357-375.

เกสรบัว อุบลสวรรค์. (2559). ชงช่วยจิ้น เรือสินค้าแห่งสายน้ำเมืองสุพรรณ. วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 42, ฉบับที่ 4 (ต.ค.-ธ.ค. 2559), หน้า 56-64.

กฤตพร หัวใจเจริญ. (2561). วิถีท้องถิ่นและผังกายภาพของตลาดชุมชนริมบริเวณริมแม่น้ำท่าจีน กรณีศึกษา จังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดนครปฐม. วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ 26 ฉบับที่ 1 (ม.ค.-มิ.ย. 2561), หน้า 13-29.

บุญครอง คันธฐาภรณ์. (2546). เรือเมล์เมืองสุพรรณ. ความรู้คือประทีป, ฉบับที่ 2 (2546), หน้า 8-13.

วารุณี ไอสถาภรณ์. (2546). ท้องถิ่นเมืองสุพรรณกับพฤติกรรมขโมยและปล้นควายในยุคเศรษฐกิจยังชีพ ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 25. รัฐศาสตร์สาร (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ปีที่ 24, ฉบับที่ 1 (2546), หน้า 117-160.

เว็บไซต์

saosusuk. (2553). เรือเมล์สองชั้น. สืบค้นเมื่อ 18 มีนาคม พ.ศ. 2564, จาก http://saosusuk-76.blogspot.com/2010/11/blog-post_18.html.

Unioncastap. (2564). บทบาทวัดขึ้นสู่การปกครองไทย สืบค้นเมื่อ 9 กุมภาพันธ์ 2564, จาก <http://www.unioncastap.co.th/%E0%B8%9A%E0%B8%97%E0%B8%9A%E0%B8%B2%E0%B8%97%E0%B8%A7%E0%B8%B1%E0%B8%84%E>

เดลินิวส์. (2558). สุพรรณฯ แล้งหนักชาวบ้านทำพิธีแห่หางแมวขอฝน. สืบค้นเมื่อ 29 มีนาคม พ.ศ. 2564, จาก <https://www.dailynews.co.th/regional/331526>

โครงการชลประทานสุพรรณบุรี. (2542). ประวัติโครงการชลประทานสุพรรณ. สืบค้นเมื่อ 29 มกราคม พ.ศ. 2563, จาก <http://ridceo.rid.go.th/suphan/ridsuphan/index.php/2013-02-12-03-37-58/182-2013-02-26-05-51-01>

โครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2564). บั้งไฟ. สืบค้นเมื่อ 29 มีนาคม พ.ศ. 2564, จาก <https://www.ubu.ac.th/web/rocket/content/%E0%>

โรงเรียนกรรณสูตศึกษาลัย. (2463). ประวัติโรงเรียน. สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน พ.ศ. 2563, จาก

<http://www.kannasoot.ac.th/KS/%E0>

กรมที่ดิน. (2564). ความเป็นมาของการออกโฉนดที่ดิน. สืบค้นเมื่อ 16 มีนาคม พ.ศ. 2564, จาก

<https://www.dol.go.th/Pages/%E0%B8%84%E0%B8%A7%E0%B8%B2%E0%B8%A1%E0%B9%80%E0%B8%E0%B8%94%E0%B8%97%E0%B8%B5%E0%B9%88%E0%B8%94%E0%B8%B4%E0%B8%99.aspx>

กองกษาปณ์. (2463). เงินตรา. สืบค้นเมื่อ 29 มกราคม พ.ศ. 2563, จาก

http://www.royalthaimint.net/ewtadmin/ewt/mint_web/ewt_news.php?nid=46&filename=index.

กองบรรณาธิการ. (2562). ตลาดบนคู้่น้ำสุพรรณบุรี สืบค้นเมื่อ 29 กันยายน พ.ศ. 2563, จาก

<http://www.muangboranjournl.com/post/Old-Market-Suphanburi>.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2563). ตลาดโพธิ์พระยา สืบค้นเมื่อ 29 กันยายน พ.ศ. 2563, จาก

<https://thai.tourismthailand.org/Attraction/%E0%B8%95%E0%B8%A5%E0%B8%B2%E0%B8%94%E0%B9%82%E0%B8%9E%E0%B8%>

คลาสสิก บู้คส์. (2564). สุพรรณบุรีในอดีต. สืบค้นเมื่อ 29 มีนาคม พ.ศ. 2564, จาก

<https://www.facebook.com/photo?fbid=231445301835112&set=pcb.721548028505703>

ชมรมนักโบราณคดีสมัครเล่นเมืองสุพรรณ. (2563). เรื่องราวการบุกเบิกของทางธุรกิจของตระกูลศรีพูนทรัพย์ และธุรกิจการค้าข้าวในเมืองสุพรรณของตระกูลเศษะพานิช. สืบค้นเมื่อ 23

มีนาคม พ.ศ. 2564, จาก

<https://www.facebook.com/groups/suphanhistory/permalink/2491284114516938>

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2559). รัฐกับการแบ่งนิยายของสงฆ์. สืบค้นเมื่อ 29 มกราคม พ.ศ. 2563, จาก

https://www.matichon.co.th/news-monitor/news_229463

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2562). แหนางแมว วัฒนธรรมที่ไม่ได้มั่ง “ขอฝน” แต่เพื่อสร้าง “พลังชุมชน”.

สืบค้นเมื่อ 29 มีนาคม พ.ศ. 2564, จาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_36116.

ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองสุพรรณ (สุพรรณบุรีเมื่อวันวาน). (2559). เด็กส่งน้ำแข็งด้วยรถจักรยาน.

สืบค้นเมื่อ 29 มีนาคม พ.ศ. 2564, จาก

<https://www.facebook.com/groups/Old.Photos.of.Suphan.Buri/permalink>

มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2463). การทำไร่ยาสูบ. สืบค้นเมื่อ 29 มกราคม พ.ศ. 2563, จาก

<http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=15&chap=3&page=t15-3-infodetail04.html>

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2559). “สามชุก” เมืองต้นน้ำสุพรรณ. สืบค้นเมื่อ 29 กันยายน พ.ศ. 2563, จาก <https://lek-prapai.org/home/view.php?id=783>.

สมาคมโรงสีข้าวสุพรรณบุรี. (2564). รายชื่อสมาชิกสมาคม. สืบค้นเมื่อ 23 มีนาคม พ.ศ. 2564, จาก <http://www.suphanburicemills.com/memberlist.php>

สำนักงานจังหวัดสุพรรณบุรี. (2562). คำขวัญประจำจังหวัด. สืบค้นเมื่อ 29 มกราคม พ.ศ. 2563, จาก <http://ww1.suphanburi.go.th/content/slogan>

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2564). กรมการพิเศษ. สืบค้นเมื่อ 23 มีนาคม พ.ศ. 2564, จาก <https://dictionary.orst.go.th/>

สำนักบริหารจัดการน้ำและอุทกวิทยา. (2563). ประวัติของสำนัก. สืบค้นเมื่อ 29 กันยายน พ.ศ. 2563, จาก http://hydrology.rid.go.th/?page_id=15;yomuj.

อัชญณณ์ แสงศิริรักษ์. (2562). โรครินเดอร์เปส(Rinderpest). สืบค้นเมื่อ 2 มกราคม พ.ศ. 2563, จาก <http://vrdsn.dld.go.th/webnew/images/stories/service/PDF/16.Rinderpest.pdf>

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	ภัคพิชา คำหอม
วัน เดือน ปี เกิด	25 มกราคม 2540
สถานที่เกิด	สุพรรณบุรี
วุฒิการศึกษา	ศศ.บ.(ประวัติศาสตร์) คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ศศ.ม.(ประวัติศาสตร์) คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ที่อยู่ปัจจุบัน	288/2 หมู่ 13 ต.หนองหญ้าไซ อ.หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี 72240

